K. LEHT

KIRJANDUSE LUGEMIK

VII KL.

73675

A 25611

KALJU LEHT

KIRJANDUSE LUGEMIK

VII KLASSILE

2. TRÜKK

KIRJASTUS „VALGUS" · TALLINN 1969

8
L33

Kunstiliselt kujundanud T. Aru.

Kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt.

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
73675

6—6

Ennem ma une unustan,
maha jätan magamise,
kui ep ma ilu unustan,
rõõmu kalli ma kaotan.

Kas olete vaadelnud koduloomuuseumis, Vabaõhumuuseumis või Tartus Etnograafia Muuseumis meie esivanemate tööriistu? Kas panite tähele, kuidas neid sisselõigete või põletatud kirjadega on kaunistatud? Meie värvirõõmsad rahvariided pälvivad nüüdisajalgi imetlust. See räägib kustumatust ilujanust, mis ulatub läbi aegade. Muidugi ei piirdunud kauni loomine ainult esemetega: pilkases orjaöös sündis ka kütkestav luuleilm. Isegi tol hämaral ajal suutsid inimesed olla ilutegijad, laulda «läbi murede, läbi leinatse südame».

Ilumeel väljendus laulus ja pillimängus (rahvamuusika), tantsus ja ringmängus (rahvatantsud ja -mängud) ning sõnalises loomingus; see on rahvalooming laiemas mõttes. Meid huvitab eelkõige rahva sõnalooming, mida nimetame

rahvaluuleks.

Mis on siis rahvaluule? Mille poolest ta erineb kirjandusest? «Kevadet» nimetades meenub otsemaid ka autor — O. Luts. Luuletuse «Mälestusi isast» on loonud J. Smuul. Ent rahvalaulu «Suu laulab, süda muretseb» autorit me ei tea. Niisamuti jäävad meile teadmata, kes on loonud need arvutud jutud, mis pajatavad Suurest Tõllust ja Kalevipojast, Kaval-Antsust ja Vanapaganast, kuningapoegadest ja -tütardest, peretütardest ja vaeslastest.

Osutub, et rahvalaulul või -jutul pole kindlat autorit, nad on anonüümsed (nimetud). Kuidas siis seletada rahvaluule tekkimist?

Rahvaluule on tekkinud kauges minevikus, ammu enne seda, kui lugeda osati ja kirja tunti. Meieni on teda kümnete inimpõlvede vahendusel suuliselt edasi antud. Seega on rahvaluule pärimuslik, traditsiooniline looming.

Ehkki me rahvaluulet anonüümseks peame, on iga laul või jutt algselt ühe isiku loodud. Paljud laulud on pärast teket unustuse hõlma vajunud, paljud on aga kuulajate tähelepanu köitnud ning põlvest põlve ja sünnikohast kaugemale rännanud — rahva ühisvaraks saanud. Suuliselt levides on laulu või jutu algkuju tublisti muutunud: laulik lisas või jättis midagi kõrvale, muutis, täiendas. Nii on laulu või jutu kujundamisest osa võtnud paljud

rahvalaulikud. Seega võime rahvaluulet nimetada kollektiivseks loominguks.

Seesugusena on rahvaluule otsekui rahva elu peegel või nagu ütleb eesti rahvaluuleteadlane August Annist: *See tuleb sadade ja tuhandete laulikute suust, kes on elanud meist sadade aastate taga, kuid kes kõik kõnelevad sestsamast elutungist, mis rabeleb meiski, samast igatsusest suurema ja kaunima elu järele.*

Eesti rahvas on järelpõlvedele pärandanud seesugused rahvaluulerikkused, mida leidub vähestel rahvastel. Meie ajani säilinud rahvalaulud ja -jutud on hoolsa kogumistöö tulemusena rahvasuust kirja pandud.

Vormiliste tunnuste järgi jaotatakse rahvaluule:

rahvalaulud,
rahvajutud,
rahvaluule lühiliigid.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Mida nimetame rahvaloominguks laiemas mõttes? Mis sellesse kuulub?*
2. *Nimeta rahvaluule olulised tunnused? Mille poolest ta kirjandusest erineb?*
3. *Õpikus on öeldud: «Rahvaluulet võime nimetada kollektiivseks loominguks». Põhjenda öeldut.*

Alustame rahvaluule vaatlust kõige lihtsamast liigist — lühivormidest; need on

kõnekäänud, vanasõnad, mõistatused.

Kõige laialdasemalt on levinud **kõnekäänud**, mida tarvitavad needki, kes laulda ja jutustada ei oska.

Vaatleme neid lähemalt.

1. Leia kõnekäänud järgnevaist lauseist. Leia nende tähendus. *1. Vihma kallas terve päeva nagu oavarrest. 2. Va kanavaras rebane ihus hammast meie tibupoegadele. 3. Jänes kadus võpsikusse nagu tina tuhka. 4. Poiss ehmus ja tegi sääred. 5. Meie kallis naaber armastab teiste turjal liugu lasta. 6. Jüri ei teadnud asjast ööd ega ilma. 7. Vastasmeeskonnal läks nüüd hari punaseks. 8. Sel vennikesel kuluks pisut tiibu kärpida. 9. Tuba oli külm nagu hundilaut. 10. Siis alles saate tunda vett ja vilet. 11. Isa ei lausunud musta ega valget. 12. Poiss läks omadega sohu ja rappa.*
2. Kõnekäänud kujutavad endast võrdlust või metafoori. Meenutagem, et **võrdluseks** nimetame eseme või nähtuse kõrvutamist teise eseme või nähtusega sarnasuse alusel.

Poiss on sirge kui osi. (Poiss, keda me ei tunne.)
Sel viisil selgitatakse tundmatut tuntu abil. **Metafoor** on ühe eseme, olendi või nähtuse asendamine teisega teatava sarnasuse alusel.

Seni mängid, kui punane kukk katusel. (Punase kuke all mõeldakse tulekahju.)
Seega põhineb ka metafoor võrdlusel (tulekahju võrreldakse punase kukega); ta ongi peidetud võrdlus.
Leia ülalesitatud näidete hulgast kõnekäänud, mis põhinevad a) võrdlusel ja b) metafooril. Kirjuta need vihikusse vastavalt kahte tulpa.

3. Kõnekäänu võib moodustada püsiv, kokkukuuluv sõnapaar.
Poiss ei teadnud maast ega ilmast. Küll olid tal suudsilmad häbi täis.
Leia toodud näidete hulgast seesuguseid kõnekäände.
4. Milliseid omadusi järgmiste kõnekäändudega on võimalik väljendada? Lisa omalt poolt näiteid. Moodusta lauseid.
nagu kass ümber palava pudru, nagu konn mätta otsas, nagu puder ja kapsad, nagu püssipauk, nagu tuletukk, nagu pott, nagu ladvaõun, nagu kirikurott, nagu karu, nagu rebane, nagu ohakas, nagu viies ratas vankri all, nagu koer ja kass, nagu sukk ja saabas.
5. Moodusta lauseid, kasutades järgmisi kõnekäände.
hammast ihuma, kana kitkuma, ei seisa pudeliski paigal, nagu hane selga vesi, sõna sabast kinni saama, nagu kana takkus, läks vett vedama, liimist lahti olema, kahe silma vahele jääma, leiba luusse laskma, süda saapasääres.
6. Milline tähtsus on kõnekäändude tarvitamisel igapäevases kõnes ja ilukirjanduses?

Kokkuvõtteks. Kõnekäänd on lühike piltlik ütlus, tabav võrdpilt, mis iseloomustab mõnd eset või nähtust. Kõnekäänu sisu selgub lauses.

Kõnekäänust keerukam rahvaluule lühiliik on **vanasõna.** Neisse on kätketud inimpõlvede tähelepanekud ja elutarkus Vanasõnadest järeldame, mida rahvas heaks kiidab, mida taunib.

1. Jälgi järgnevate vanasõnapaaride tähendust. Mille poolest nad erinevad?

Kes tööd teeb, see leiba leiab. *Magajale kassile ei jookse hiir suhu.*

Ilma tööta läheb inimene hukka nagu liha ilma soolata. *Pruugitud sahk läigib, seisev vesi haiseb.*

Nagu selgub, võivad vanasõnad esineda kas enam-vähem otseses või peidetud, piltlikus tähenduses (I ja II rühm).

2. Vanasõnu võime rühmitada sisulise tähenduse järgi. Jälgi alljärgnevaid vanasõnade rühmi.

A. Rahva kõlbelistest tõekspidamistest

Tõe põhi on kindel, vale vall variseb maha.
Sõö, mis küps, räägi, mis tõsi.
Mida Juku ei õpi, seda Juhan ei tea.
Üheksa korda mõõda, üks kord lõika.
Virk vigasid parandab, laisk laiali laotab.
Hooletus ees, õnnetus taga.
Kes kõrt ei korja, see koormat ei saa.
Parem kaks korda küsida, kui üks kord aidata.

B. Tööst ja töötegijaist

Austa tööd, töö austab sind.
Kelle jalg tatsub, selle suu matsub.
Iga algus on raske.
Tublidus ei tule tööta, osavus ei hooleta.
Mis täna tehtud, see homme hooletu.
Põld on põline toitja.

C. Ühiskondlikest vahekordadest

Kuidas kubjas — nõnda kepp.
Mis rahu on rikkal vaesega ehk hundil koeraga!
Kel vägi, sel võimus, kel kukkur, sel kohus.
Orja leib on kibe süüa.
Ori magab õue peal, vaenelaps varna peal.

D. Ilmastikust

Sügiseööl on üheksa poega.
Kured lähevad — kurjad ilmad,
haned lähevad — halvad ilmad,
luiged lähevad — lumi taga.

3. Liigita järgnevad vanasõnad sisu järgi rühmadesse (A, B, C, D). Leia vanasõnad, mis esinevad peidetud tähenduses.

Varane vaatab tagasi, hiline alles haigutab.
Mustad pilved muidu käivad, savikarva sajavad.
Kahevõrra aitab see, kes ruttu aitab.
Mine püüd püüdma, kaotad kanagi.
Kes vaesele õigust mõistab — jumal kõrgel, keiser kaugel.
Suuga teeb suure linna, käega ei kärbse pesagi.
Kevadisel külmal on seene iga.
Kadeda kodu ei suitse, õela au ei õitse.
Kuri keel on teravam kui nuga.
Ära pea saksa vennaks ega hunti lambaks.
Oma silm on kuningas.
Rusikas igaühel, aga mõistust ainult mõnel.

4. Milliseid inimomadusi vanasõnades korduvalt toonitatakse? Leia tähenduselt kokkulangevaid vanasõnu.
5. Selgita järgmiste vanasõnade tähendus:
Austa tööd, töö austab sind. Parem kaks korda küsida, kui üks kord aidata. Virk vigasid parandab, laisk laiali laotab. Kadeda koda ei suitse, õela au ei õitse. Kahevõrra aitab see, kes ruttu aitab.
6. Milles on vanasõna ja kõnekäänu erinevus? Too näiteid.
7. Vanasõnade sõnastuslikku ja kõlalist külge jälgides märkame nähtust, mis on tunnuslik eriti rahvaluulele, nimelt algriimi. Meenutame seda siinkohal.

Igas rahvalaulus paistab silma, et ühes värsis leidub sõnu, mis algavad samade häälikutega:

M*ina* **m***eelta* **m***õttelema,*	**m-m-m**
mõttelema, võttelema . . .	**õ-õ**

Harilikult langevad kokku niihästi kaas- kui ka täishäälikud:

Si*rise,* **si***rise,* **si***rbikene,*	**si-si-si**
kõ*lise,* **kõ***lise,* **kõ***ver rauda!*	**kõ-kõ-kõ**

Nähtust, kus ühe värsirea kahes või enamas sõnas esineb sõna algushäälikute kokkulangemine, nimetatakse algriimiks. Rahvalaulude kõrval leiame algriimi ka vanasõnades ja mõistatustes.

Leia toodud näidete hulgast vanasõnu, milles leidub algriimi.

8. Vali üks õpikus esitatud vanasõnadest lühikirjandi teemaks.

Kokkuvõtteks. Vanasõnad on ilmekalt ja lühidalt sõnastatud ütlused — mõttelt terviklikud, sisult õpetlikud. Vanasõnad sisaldavad tõetera, neis kätkeb loendamatuist tähelepanekuist sündinud elutarkus. Paljud vanasõnad on väga poeetilised.

Kõige keerukamad, ühtaegu kõige poeetilisemad rahvaluule lühiliikidest on **mõistatused.**

Mõistatuse kujul anti edasi teadmisi ja prooviti teravmeelsust, nupukust. Mõistatuste aineks on inimene, loomad, esemed, töö jm. nähtused.

1. Loe tähelepanelikult läbi järgnevad mõistatused ja nuputa nende tähendus.
   1. *Siidikera, niidikera, seitse auku sees?*
   2. *Üle linna ulatuvad, ümber pea ei ulatu?*

3. *Pikk mets, paks mets, silguvarrast seest ei leia?*
4. *Ilus tare, kena tare, ei ole ust, kust sisse minna?*
5. *Üks saun, sada akent?*
6. *Tuba tuttavaid täis, üks ei tunne ühte ega teine teist?*
7. *Mees raiub ööd ja päevad, ei saa laastu iialgi?*
8. *Üks vaat, kahesugune õlu sees?*
9. *Pada keeb metsas, ei ole puid ega tuld all?*
10. *Tuhat-tuhat, sada-sada, ühekorraga lööb maha?*
11. *Üks ütleb: «Suvi pikk,»*
teine ütleb: «Talv pikk,»
kolmas ütleb: «Üks mul kõik.»?
12. *Istub kui isand, tormab kui tont?*
13. *Pikem puist, pikem maist, aga madalam kui maarohi?*
14. *Neli hobust tallis, viies jookseb ümber talli?*
15. *Ait all, look peal?*
16. *Lagi all, lagi peal, lae peal lauldakse?*
17. *Täis on teda mets ja maa, siiski peotäit ei saa?*
18. *Õues mäena, toas veena?*
19. *Mees ehitab kirveta silla?*
20. *Esiti valge kui lumi,*
pärast kui haljendav rohi,
viimati verev kui veri,
lastele magus kui mesi?

2. Millised mõistatused olid varem tuttavad? Millised on sinu arvates kõige tabavamad (millele ei leidnud tähendust)? Milliseid tead lisaks nimetada?
3. Leia mõistatusi, milles on kasutatud alg- ja millistes lõpp-riimi. Milliseid mõistatusi pead poeetilisteks?

Kokkuvõtteks. Mõistatus on sõnaline peitepilt kas ülesande või teravmeelse küsimuse kujul.

Mõistatuste lahendused

1. Inimese pea. 2. Silmad. 3. Hobuse saba. 4. Muna. 5. Puuriit. 6. Jäljed. 7. Kell. 8. Muna. 9. Sipelgapesa. 10. Heinaniitmine. 11. Vanker, regi ja hobune. 12. Korsten. 13. Tee. 14. Sukakudumine. 15. Pada. 16. Kannel. 17. Udu. 18. Lumi. 19. Külm. 20. Maasikas.

RAHVAJUTUD

Rahvajuttudeks nimetame kõiki jutustusi, mis rahvasuus ajast aega on levinud. Laulda võis üksinda, jutuvestmine nõudis kuulajaid ja käis hulgakesi koos olles — õitsil, veskil või sepal järge oodates, videvikku pidades, perekondlike sündmuste puhul. Fr. R. Faehlmann on iseloomustanud jutustajat ja jutuvestmist järgmiselt: *Salga keskel oli lumivalge habemega vanamees, kes oma kuue maa peale oli laotanud ja selle peal istus. See oli jutumees. Praegu olid seltskonna nooremad liikmed tema poole palvega pöördunud, et ta lugusid Kalevipojast jutustaks. Vanamees valmistas ennast ette keha ringutamisega, nagu oma tähtsust üles näidates, tõmbas käega üle silmade ja habeme, köhatas ja algas . . .*

Rahvajutud jagunevad: muinasjutud, naljandid, muistendid.

Muinasjutt

ehk ennemuistne jutt pajatab väljamõeldud sündmustest, nagu oleksid need tõepoolest aset leidnud. Niihästi jutustaja kui ka kuulaja elavad kogu hingest kaasa sündmustele, milles väljenduvad mõlema soovunelmad. Muinasjutud on kujunenud aastasadade ja tuhandete kestel. Nad on rännanud ühe rahva juurest teise juurde, mistõttu rahvaste jutuvaras on palju ühisjooni. Seepärast polegi muinasjutud seotud kindla aja ning kohaga.

Ajapikku on muinasjuttudes välja kujunenud oma seadused. Näiteks õnnelik lõpp. Muinasjutukangelane saavutab alati oma eesmärgi — õnne, rikkuse, armastuse. See sünnib vägevate vastaste ja mitmesuguste takistuste kiuste. Muidugi peab kangelane olema õnne vääriline — tark, julge, osav, abivalmis. Seesugune kangelane on alati nende hulgast, kel elus tuleb kannatada ülekohut ja puudust (vaenelaps, karjapoiss, noorem vend). Tema vastastena esinevad tige võõrasema, mõisnik, kuningas, vanasarvik.

Paljudes muinasjuttudes on tegelasteks loomad, kõige sagedamini hunt, rebane ja karu, mistõttu neid nimetatakse loomamuinasjuttudeks. Loomad kehastavad inimesi ja nendevahelisi suhteid. Nii neis kui ka teistes muinasjuttudes on tegelased alati vastandatud (rumal hunt — kaval rebane, heasüdamlik vaenelaps — õel peretütar). Väga tuntud loomamuinasjutud on «Sabaga kalapüük», «Rumal hunt», «Hunt ja seitse kitsetalle», «Lindude ja loomade sõda» jt.

Laialt levinud on imemuinasjutud. Neis on palju fantastilist, imepärast. Peategelasel tuleb võidelda üleloomulike vastastega (näit. mitmepealiste koletistega). Talle on abiks võluvahendid (isejahvatav käsikivi, eluvesi, võlujook, küüntest kübar jm.), mõnikord ka loomad, linnud ja isegi putukad. Nii väljendasid inimesed muiste oma unistusi võita kurjad jõud ja kergendada

E. Viiralt. Tugev poiss.

hädapõlve. Kõige fantastilise kõrval on muinasjuttudes alati ka midagi tõepärast. Eesti imemuinasjuttudest on kõige levinum «Peretütar ja vaenelaps», samuti jutud tugevast poisist («Matsi poeg Mats», «Tugev Mats» jne.).

Esineb ka seesuguseid muinasjutte, mille tegevus toimub tõsielulises keskkonnas — küla- ja mõisaolustikus. Siin on tegelasteks nupukas talupoeg ja rumal mõisnik, kaval sulane ja ahne peremees, köster ja pastor, karjapoiss ja kuningas. Siia kuuluvad ka laialt tuntud jutud Kaval-Antsust ja Vanapaganast. Muidugi ei puudu neiski juttudes muinasjutupärased jooned (näiteks talupoeg saab kuninga väimeheks).

Rahvamuinasjuttude alusel ja eeskujul on muinasjuttu viljelnud ka paljud kirjanikud, nagu Fr. R. Kreutzwald, J. Kunder, E. Särgava, A. Jakobson jt. Maailmakuulsad on taani kirjaniku Anderseni muinasjutud ning vendade Grimmide, A. Puškini jt. kogutud ja töödeldud muinasjutud.

Uss-kuningatütar

Ühel kuningal oli kolm poega. Oma kuningriigi lubas ta sellele pojale peale oma surma pärandada, kes temale kõige valgema särgi toob. Selle otsimiseks andis ta ühe aasta aega.

Kaks esimest vanemat venda olid oma noorema peale vihased, sest et isa teda kõige enam armastas, ja sellepärast pidasid nemad teda lolliks, peksid ja ei sallinud teda kunagi eneste seltsis.

Tuli aeg, millal kõik kolm üheks aastaks välja pidid minema. Igaüks läks ise rada. Kõige noorem vend aga, kes teistest väetim ja kõige vähem lootust troonipärimises leidis, juhtus ühte metsa ja hakkas kibedasti nutma. Kuna ta niiviisi ühe mätta peal istus ja juurdevõetud leivakotist sööma hakkas, näeb ta ühte suurt rotiauku, millest pisukene valgus välja paistis. Ligemalt järele vaadates ja auku kätega suuremaks kaapides nägi ta, et all maa sees suur uhke talu oli.

Viimaks, kui auk juba küllalt suureks tehtud oli, läks ta alla ülitoredasse lossi. Seal nägi ta ringi käies ühe kuldlaua peal hirmsa suure mao. Hirmust puudutatud, püüab ta eemale põgeneda, aga asjata! Kuri loom hakkas teda taga ajama. Kui ta nägi, et pääsmist enam loota ei olnud, langes ta eluka ette põlvili ja hakkas haledasti armu paluma. Madu, noormehe palvet kuulda võttes, küsis, mis teda siia juhtinud. Nüüd rääkis noorem vend temale kõik oma loo ära ja lisas juurde, kust tema ühte niisugust särki pidada võtma, kuna teised vennad selle otsimiseks vägevamad ja nõukamad olla.

«Kui sa mind kolm päeva truult teenida tahad, siis pead sa minu käest ühe niisuguse särgi saama,» ütles madu. «Sa pead mind kolm korda päevas pesema.»

Noorele mehele tegi see üleskutse küll jälkust, aga mis pidi ta muud tegema, et seda nõutavat särki saada. Kui ta oma tööga valmis oli ja nimetatud lossis igal kolmel päeval kolm korda madu pesnud, siis andis viimane temale ühe hõbedase karbikese, mida ta teda enne lahti ei käskinud võtta kui metsas, kus ta mätta otsas nutnud oli. Kuninglik teenija võttis tänades pakutava karbikese vastu ja tegi tema käsu järgi. Aga kuidas ehmatas ta ära, kui ta metsahämarikus hõbekarbikese lahti tegi? Terve mets valgendas särgist, mis tema ees eemalt välja laotas.

Rõõmust värisedes astus ta oma isa trooni ette ja andis oma särgi ära. Sedasama tegid ka tema vennad, kes selsamal päeval koju olid tulnud, aga mis olid nende särgid noorema venna oma kõrval? Seda enam hakkasid nad nüüd viimast peksma, nii et väetikesel päris häda käes oli.

Nüüd andis kuningas oma poegadele ühe teise ülesande. Nad

pidada veel teise aasta ära olema ja selle lõpul igaüks ühe leiva tooma, mis nii peenike ja maitsev on, et kõige parema tooja kuningriigi endale saab.

Pojad läksid nagu ennegi välja. Kõige nooremal vennal oli juba tee teada, kuhu ta läks. Varsti ilmus ta ka oma nõuotsimisega mao ees ja teadustas sellele oma isa soovi. Elukas ütles temale: «Pese mind kuus päeva, igal päeval kuus korda, siis muretsen ma sinule nõutava leiva.»

Noormees täitis tema käsku. Aasta pärast ilmus ta oma vendadega isa ees ja andis oma leiva ära, mis teiste omadest muidugi parem oli.

Kolmas ülesanne oli kõige ilusama naise kojutoomine. Jällegi ilmus noorem vend maa-aluses lossis ja andis maole oma palve teada. Viimane lausus: «Pese mind kaksteistkümmend päeva igal päeval kaksteistkümmend korda, siis küta ahi seitse korda palavamaks, kui ta muidu köetud saab, võta mind magamise pealt sülle, viska ahju ja pane uks eest kõvasti kinni. Kui mina ka ahjus karjun ja sind surmaga ähvardan, aga ära sa mitte ust lahti tee, muidu, kui ma pääsen, võtan ma su elu.»

Noormees tegi nagu kästud, küttis ahju seitse korda palavamaks ja viskas mao magamise pealt kinni võttes sisse. Küll kisendas madu hirmsasti ja ähvardas noormeest ära neelda, aga asjata, ahju uks jäi kinni.

Teisel päeval, kui kisa ahjus vaikinud oli, tegi noormees ukse eest lahti. Aga mis ta näeb? Seest tuleb imeilus neiu vastu ja langeb temale kaela ümber, kuna ta räägib: «Sina oled mind nõidusest päästnud. Juba kaksteistkümmend aastat olen mina siin maa-aluses lossis vangis, kus vanapagan mind selle eest maoks muutis, et ma mitte tema naiseks ei hakanud. Praegu on ta kodust ära, minutaolisi siia võrku toomas. Nüüd aga katsume, et meie minema saame, muidu võib ta enne koju tulla.»

Varsti oli kõige noorem vend oma ilusa mõrsjaga isa ees, niisama ka teised vennad omadega. Esimene sai kuningriigi pärimise õiguse endale, sest et tal kõige ilusam naine oli ja pealegi kuningatütar, keda vanapagan ühel tormisel ööl ära varastanud, teda maa-alusesse lossi viinud ja seal maoks muutnud.

Hunt ja rebane

Hunt sai rebase karjamaal kasukatpidi kinni ning käratas: «Nüüd, vana naaber, nahk maha! Olen sind juba ammugi otsinud ja püüdnud, sina kelm!»

«Mis sa, vana onu, minust nüüd saad! Näed isegi, olen kuivanud ja luine kui puutükk. Vaata ometi karjamaal ümber. Iga päev tuuakse rammus täkk sinna rohtu sööma. Katsu see suutäis kätte

saada! Kui ma oma armsale onule meelehead võin teha, siis aitan ma homme ihust ja hingest ka saaki kinni püüda,» ütles rebane.

«Hea küll,» ütles hunt, «ma tean, sa oled ju kaval loom ja ma ütlen sulle: head maksu saad sa oma abi eest. Tule aga homme jälle siia, siis hakkame kahekesi nõu pidama. Ilma nõupidamiseta ei julge ma tööle minna; alles mineval suvel andis mulle üks märalontrus, kelle varssa ma püüdsin, Kikerpära soo ääres tagumise kabjaga niisuguse müraka vastu pead, et kõrvad mitu kuud pärast seda pilli ajasid.»

«Ärgu kartku onu midagi! Küll mina tean, kuidas saak kindlasti onu suhu saab,» ütles rebane, jättis hundi jumalaga ja lippas metsa. Naeris ja irvitas tee peal nagu koer.

Teisel päeval vara toodi uhke hobune metsa. Hundi suu jooksis head sööma nähes vett nagu räästas vihma.

Ei kestnud kuigi kaua, seal tuli rebane, teretas lahkesti ja küsis: «Noh, onu, kas hakkame nüüd peale?» — «Peame nõu,» ütles hunt. «Mis nõu seal tarvis,» ütles rebane, «ma lähen hobuse juurde, valetan talle suu-silmad täis ning siis tuleb onu ja võtab sälu ära!» — «Väga hea, väga hea, sugulane!» rõõmustas hunt.

Rebane läks hobuse juurde, teretas ja ütles: «Kuule, sõber, sa tead isegi, et hunt sinu vaenlane on, ja niipea kui mahti saab, siis sind ja sinu vendi ning õdesid maha murrab. Praegu luurab ta võsas ning ootab parajat silmapilku, mil sulle kõrisse hakata. Teeme talle natuke pussi. Ma petan ta sinu kallale ja seon ta sabapidi sinu saba külge, siis vea sina tema aga koju, kus ta pererahva käest hea nahatäie saab või veel koguni oma kurja tossugi õrrele jätab.»

«Hea küll,» vastas hobune, «lase aga vanamees tulla ja kõida sabad tugevasti sõlme!»

Rebane lippas hundi juurde ja seletas talle kõik karvapealt ette, kuidas hobune tema küüsist siis enam ei pääseks, kui ta sabapidi käes on. Palus siis veel hunti: «Onu, mõtle siis ka minu peale, kui sul hea saak käes on!» — «Miks ei, sugulane! Pea ja jalad saavad sulle!» ütles hunt.

Läksid nüüd mõlemad hobuse kallale. Rebane sidus sabad tugevasti sõlme ja ütles siis hundile: «Onu, soovin sulle palju tuhat tervist teele. Ära sa kõhtu liia söömisega ära riku!»

Selsamal silmapilgul hakkas hobune hunti saba otsas kodu poole vedama. Küll karjus ja vandus hallkuub, aga see ei aidanud midagi; sai veel hobuse käest tagumiste jalgadega mitu vopsu.

Jänes, vennikene, hüüdis võsast: «Ah, ah, Võsa-Villem viiakse hobusega kirikusse!»

«Mis sa irvitad!» kisendas hunt. «Kes teab, kuhu poole minu kael täna veel käänatakse!» Rebane aga jooksis kui koer hobuse kõrval ning irvitas: «Onu, onu! Toeta aga jalg värava tulpa!»

Aga kas onu veel eluga pääsis, sellest ei räägi meie jutt midagi.

1. *Märkisime, et ajapikku on muinasjuttudes välja kujunenud traditsioonilised vormivõtted, seadused. Nimetasime vankumatu seadusena õnnelikku lõppu; samuti tegelaste vastandamist. Lisaks sellele on kindlaks tunnuseks kolmarvsus: kolm venda, kolm õde, kolm takistust kangelase teel jne. Traditsiooniline on ka muinasjutu algus: «Oli kord...», «Elas kord...», «Vanal hallil ajal...», «Kunagi ennemuistsel ajal...». Lõpulause on harilikult järgmine: «Elavad veel praegugi, kui nad mitte surnud ei ole» või «Elavad veel kaua õnnelikult».*
   Millised nimetatud tunnused leiduvad muinasjutus «Uss-kuningatütar»? Leia muinasjutust «Hunt ja rebane» kõnekäände.
2. *Meenuta varem õpitud ja loetud muinasjutte. Milliseid muinasjuturaamatuid tead?*

Eesti rahvaluules leidub rikkalikult lühikesi koomilise sisuga rahvajutte, mis naeruvääristavad elus esinevaid puudusi ja pahesid. Selliseid rahvajutte nimetatakse

naljanditeks.

Suur osa naljandeid on seotud ühiskondlike vastuoludega; nende tegelasteks on talupoeg ja mõisnik, talupoeg ja pastor, peremees ja sulane. Olgu näiteks järgmine naljand.

Härra ütles teomehele vihaga: «Mine põrgu!» Teomees läks ja jäi paariks päevaks teolt ära. Kui ta jälle teole tuli, nõudis härra: «Kus sa, lurjus, olid?» Teomees vastas: «Härra ise käskis mind põrgu minna, eks ma käinud ära.» Mõisnik pärima: «No kuidas seal ka oli,» teomees vastu: «Kes saks siin, see saks seal! Härra isa istus katlas, minu isa ajas puid katla alla!»

Naljandeis pilatakse ka inimlikke pahesid: laiskust, upsakust, kasimatust, kitsidust, ahnust.

Isa läks pojaga metsa heinu tooma. Olnud vilu talveilm, poeg hakanud teel külma kaebama.

«Sõidame ruttu,» ütleb isa, «suvel heinaajal jäi mul kasukas kääni heinte sisse, sealt võid ta endale selga panna, kui külm on.»

Sõidavad heinakääni juurde. Isa ütleb pojale: «Hakka sa mulle heinu kätte tõstma, ma teen koormat. Mida kiiremini sa tõstad, seda rutem saad kasuka kätte.»

Poiss aga tõstab suure agarusega heinu koormasse, kuid kasukat ei leia ega leia. Viimaks, kui heinakoorem peal, on poisil ka täitsa soe.

«Noh,» ütleb isa pojale, «see ongi see kasukas, mille ma suvel heinaajal siia kääni jätsin. Alati on see nii: seisjal külm — töötegijal soe.»

1. *Kumb näiteks toodud naljandeist sisaldab teravat pilget? Milline mõnusat huumorit? Keda peaasjalikult pilgatakse?*
2. *Toodud naljandeis leidub kaks kõnekäändu. Leia need.*
3. *Milles seisneb järgmise lühinaljandi koomika? Mis vormis ta on üles ehitatud?*

Kuidas teie pool kapsad kasvavad?
Niikui kaapkübarad.
Eks see ole hea.
Mis hea see on — kits läks aeda, sõi kõik ära.
Eks see ole paha.
Mis paha see on, tapsin kitse ära, sain tünnitäie liha.

4. *Kirjuta üles mõni vanematelt inimestelt kuuldud naljalugu.*

Muistend

on seesugune rahvajutt, mis annab edasi arusaamisi loodusest ja ühiskondlikust elust. Nii on muistendi püüdeks seletada ja põhjendada. Selles mõttes on iseloomulik Faehlmanni «Emajõe sünd», mille rahvaluuleline kuju on järgmine.

Kui vanaisa loomadega Emajõge kaevanud, kutsutud ka vihmakull kaevama. See pole tulnud. Seepärast keelanud vanaisa temalt jõest joomise. Talle antud luba ainult seda vett juua, mis vihmasajust järele jääb puulehtede peale. Mõnikord kui vihma pole kaua olnud, olla tal kange janu. Seepärast ta karjub enne vihma, rõõmuga, et vihm tuleb.

Sageli on muistendid seotud loodusnähtustega, nagu mäed, jõed, järved, kivid, taevakehad. Olgu näiteks järgmine muistend.

Viisu külas Lelu talu krundil on üks haruldaselt suur kivi. Kõneldakse, et see suur kivi olevat olnud Vene keisri Peetri söögilauaks. Kui Peeter sealt oma sõjaväega läbi läinud, söönud ta peatuse puhul seal kõrge kivi otsas. — Põlde selle kivi ümber kutsutakse Suurekivi põludeks.

Nagu selgub, on ühenduses kivi tekkelooga märgitud ka ajalooline isik — Peeter I.

Nimeliste isikutega seotud muistendite hulgas on eriti levinud lood Kalevipojast ja Suurest Tõllust — vägilasmuistendid. Kalevipojaga seotud muistendeid on Kreutzwald kasutanud eepose loomisel.

Suur Tõll on Saaremaa ja Hiiumaa vägilane. Ta kahlab läbi mere ühelt saarelt teisele, kasutades kepiks kuusepalki. Vaenlase vastu võitleb Tõll härjavankrit vehmritpidi ringi keerutades, mehi pistab vägimees kummassegi taskusse paarkümmend. Suur Tõll langeb maale tunginud vaenlase vastu võideldes. Tema surma on kujutatud järgnevalt.

A. Uurits. Suur Tõll.

Tõll võtab oma maharaiutud pea kaenlasse ning ratsutab võitlusväljalt ära. Surres annab ta tõotuse rahvale ka tulevikus abi pakkuda võitluses vaenlaste vastu, kui ta haual hüütakse: «Tõll, Tõll, tõuse üles!»

Muistendid Kalevipojast ja Suurest Tõllust väljendavad rahva vabadusearmastust. Ühtaegu selgub, et ka muistendis elab edasi rahva fantaasia ja luulemeel.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Nimeta muistendeid, mida teadsid varem. Mille alusel võime Faehlmanni «Vanemuise laulu» muistendiks pidada?*
2. *Mis on muinasjutul ja muistendil ühist ning erinevat?*
3. *Nimeta oma koduümbrusest looduslikke paiku, mille kohta rahvasuus lugusid liigub. Milliseid Kalevipojaga seotavaid paiku tead?*
4. *Millised objektid on sinu kodurajoonis loodus- või muinsuskaitse alla võetud?*

RAHVALAULUD

Eesti rahvalauludest kõneldes mõeldakse harilikult nn. v a n a ehk r e g i v ä r s i l i s t rahvalaulu, mida esitati mitte lugedes, vaid k o o s v i i s i g a, leelutades (s. o. poollauldes). Regivärsilise rahvalaulu traditsioonid tekkisid väga ammu, enne meie ajaarvamist.

Regivärsilise rahvalaulu esitamisviis on omapärane. Harilikult algatas eeslaulja värsi, mida teised kooris kordasid, eeslaulja laulis teise värsi, koor kordas jne. Harvemini lauldi üksikult või ainult kooris. Lauljateks olid peamiselt naised. Lauldi seal, kuhu kogunes rahvas — tööle ja teole minnes, talgutel, kiigel, õitsil, jaanitulel.

Regivärsile on tunnuslikud kindlad

kunstivõtted.

Nagu eespool selgitasime, on regivärsilise rahvalaulu oluliseks tunnuseks a l g r i i m.

Kunstluulele on iseloomulik jagunemine stroofideks. Regivärsilise laulu värsiread seevastu ei ole rühmitatud. Sagedaseks nähtuseks on ühes värsis väljendatud mõttepildi kordamine või teisendamine järgmistes värsiridades. Näiteks:

Kui mina hakkan laulemaie,
laulemaie, luulemaie,
pisut sõnu pildumaie . . .

Regivärsilise rahvalaulu sellist vormivõtet nimetatakse m õ t t e r i i m i k s ehk p a r a l l e l i s m i k s. Mõtteriim lisab piltlikkust, süvendab meeleolu, virgutab ühtlasi sõnaosavust ja leidlikkust.

Eesti regivärsi üldnormiks on 8-silbiline värss, milles vahelduvad korrapäraselt rõhuline ja rõhuta silp (—◡), andes rahvalaulule kindla rütmi:

emakene, hellakene
tule koju, tütrekene

Niisugust värsimõõtu, mis koosneb ühest rõhulisest ja ühest rõhuta silbist, nimetatakse t r o h h e u s e k s.

Mõnikord esineb esimeses ja kolmandas värsijalas rohkem silpe. See toob rahvalaulusse rütmilist vaheldust. Näiteks:

Oh seda heada häälekesta.
Nurgad nutid, et olen noori.

Keelekujult kajastavad regivärsilised rahvalaulud meie keelt seesugusena, nagu seda sajandeid tagasi ka kõnes on tarvitatud. Neis leidub sõnu, mis nüüd on ammu ununenud. Terve rida vanu

käändelõppe ja muid vormitunnuseid on siin püsima jäänud. Toome nende kohta mõned näited.

1. Nimisõnadel esineb mõne käände lõpus täishäälik, mis hiljem on kadunud: hiisi suuri (suur hiis) — nimetav; noorta meesta (noort meest) — osastav; suuressa sõjassa (suures sõjas) — seesütlev; kenaksi peiuksi (kenaks peiuks) — saav jne.;

2. mõnedes sõnades esineb sõna keskel täishäälik, mis hiljem on kadunud: mõttelema, võttelema, tüttered;

3. sisseütleva käände lõpus on **-je** või **-ie**: kes toob muldaje õluta, kabelie keedukalja;

4. keskvõrde tunnuseks on praeguse **-m** asemel **-mbi**: suurembi, vägevambi;

5. *ma*-tegevusnime tunnuseks on **-maie**: kui mina hakkan laulemaie;

6. esineb **ne**-tunnusega kõneviis, mis väljendab kahtlust: kuulunekse (ehk kuuldub).

Rahvalaulude **aineks** on meie esivanemate elu kõik küljed — töö ja orjus, igapäevased toimingud, perekondlikud sündmused ja tähtpäevad. Tähtsal kohal on töö- ja orjuselaulud, millest kostavad kurvad helid, orjaaja piinad ja alandused, ent ka endispõlve visadus ja kangelasmeel.

Südamesoojalt jälgivad laulikud ümbritsevat loodust, küll suvises hiilguses, küll talvises tardumuses. Puud, rohulibled, loomad, linnud, putukad on rahvalauliku sõbrad ja kaaslased. Kõitvaks aineks rahvalaulikule on kodu ja perekondlik elu: lauldakse vanemate ja laste vahekordadest, nooruse õnnest ja hõiskamisest, kosjadest ja pulmadest, eluõhtust ja surmast. Perekondlikku elu käsitlevad laulud moodustavad meie rahvalaulude kõige vanema lademe.

Nii on laulud inimelu vastupeegeldus hällist hauani. Laulust on leitud väljendust tundeile, lohutust südamele ja karastust eluvõitluseks. Seepärast siis ka rohkesti laule laulikust, laulmisrõõmust ja laulu mõjust. Rahvalaulude sisuulatuse on regivärssides kokku võtnud meie rahvaluuleteadlane A. Annist:

Need on orja ohkamised,
teovaimu veeretused,
lesenaise leinalaulud,
vaeselapse vaiksed nutud.
Ep ole nutud need alati,
ep ole kaebed kõik ometi —
neis ka rõõmu rõkatusi,
teopoiste trallitusi,
kiige kergeid keerutusi,
ilo tantsuda tulista,
kevadõhtu kaunidusta,
kukkumist kevadkägude.

Ep ole ainult need ilodki,
ep ole leelud nad alati,
on neis orjade vihagi,
orja vandeidki vägevaid,
vaese kaebusi kõvemaid —
vastu suurte sundimista,
härrade ülekohuta,
peremehe pettemista,
perenaise näljutusta,
peretütarde tigedust.

V. Tolli. Lauluema Mari.

Ep ole ainult neis vihagi,
on neis orjade ihagi
orjuse ületuseksi,
härravõimu võitmiseksi,
vaba valla loomiseksi,
õigema ehituseksi.
See tegi orjad kord isandaiks,
meesteks suurteks ka sulased.

Trükisõna kaudu levinud luuletuste mõjul kujunes 18. sajandi lõpust alates nn. uuem ehk riimiline rahvalaul. Sisu poolest on uuemas rahvalaulus esiplaanil ühiskondlikud sündmused: vahekord mõisa ja kirikuga, peremehe ja sulase suhted. Omaette rühma uuemas rahvalaulus moodustavad külalaulud, mis humoristlikus või pilkelises toonis kirjeldavad külasiseseid sündmusi (peremeeste kohtuskäimised, külapoiste tembud, kosjalood jm.). Rahvalaulikuid leidus igas suuremas külas. Veelgi hilisemad laulud käsitlevad juba ka tööliste võitlust ja revolutsioonisündmusi.

Uuemat rahvalaulu eraldab regivärsist lõppriim. Ka need laulud esinevad harilikult koos viisiga, ehkki neid võis ka lugedes ette kanda. Esitame uuema rahvalaulu näitena «Saksad sõitvad saaniga»:

Saksad sõitvad saaniga,
mina vaene kelguga.
Sakstel täkud saani ees,
minul koerad kelgu ees.
Igas paigas käisin sees,
ikka olin sakstest ees.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Selgita regivärsilise rahvalaulu esitamisviisi. (Kuidas lauldi? Kes laulsid? Kus lauldi?)*
2. *Anna seletus algriimi kohta. Kirjuta järgmine rahvalaulukatkend vihikusse ja määra algriim.*

Ilu sõitis jõgepidi,
Laulu laia välja pidi,
hobu hoietud eessa,
regi tammine tagana,
naine roogune reessa,
sõnad sõelaga sülessa,
laulud lõngaga kaelassa.

3. *Anna seletus mõtteriimi kohta. Jälgi mõtteriimi rahvalaulus «Helise, helise, metsa».*
4. *Kirjuta järgnev rahvalaulukatkend vihikusse. Märgi ära algriim ning rõhulised ja rõhuta silbid.*

Lõpe, lõpe, põllukene,
vähene sa, väljakene,
saa otsa, saarekene,
kuule, kulla nurmekene.

Kui ei lõpe, siia jätan;
siia jätan sirgu süüa,
sirgu süüa, virbe viia . . .

Näide: Lõpe, lõpe, põllukene

5. *Leia rahvalaulust «Käsikivil» vanu keelevorme. Nimeta need kaasaegses keeles.*
6. *Selgita erinevusi regivärsilise ja uuema rahvalaulu vahel.*

RAHVALAULE

Läks ta eide haua peale

Läks ta eide haua peale, hauduja südame peale,
seal ta nuttis, seal nõretas, seal ta kurtis, kurvasteli,
nuturätike käessa, murekannid kaendelassa:
«Emakene hellakene, kuhu läksid, kus kadusid?
Maha mu jätsid marjasuuru, murule murakasuuru.
Jäin kui tuule tuigutada, iga vihma vintsutada.
Tuisud peale kõik tulevad, sajud peale kõik sajavad.
Vihkavad kõik vaestalasta, peavad orjaks orvukesta:
kes aga soovib, see käsutab, kes aga viitsib, see virutab;
kiusakal kivi peossa, pahurámal puu õlalla.
Emakene hellakene, tule või tunnikski tagasi,
päevaks pead silitamaie, suveks armu andemaie!»
Ema kuulis, vastu kostis, alta kalmusta kõneles:
«Tütar noori, linnukene, ei saa tulla, ei saa tõusta.
Jo mul man manala haisud, suu juures surma lõhnad.»
Ikka itkes tütrekene: «Emakene hellakene,
kütan ma külase sauna, vihad teen villatättereista,
seebi teen sealihasta, hautan leelista libedat,
mõsen sul mant manala haisud, suu juurest surma lõhnad.»
— «Tütarlaps, mu linnukene, ei või tõusta ma tõesti,
mul on kõrval kaksi vahti, kaksi hoidijat õelat:
toone hurta on jalutsis, mana kikas mu peatsis.
Kui ma jalga liigutelen, toone hurta haugateleb;
kui ma peada pööratelen, mana kikas jo kiristab.»
Ikka nuttis eide helmi, ohka'eli orvukene:
«Kui ei ärka sa, emake, tõusta ei saa, südamekene,
võta mindki enda veerde, luba mind kalmuje karata!»
Eit see kalmusta kõneles, alta liiva hoiateli:
«Toad on kitsad toonelassa, alla maa on ahtad kambrid,

külm on alla maa magada. Ära sa mõtle mulda minna,
ära sa haualgi haletse, paiju pilluta pisaraid!
Pisaraista kirst pehastub, kirstulauad mul laguvad,
pisar langeb mu peale, nutt see põski mul põletab.»
Küsis veelgi memme marja, ikka ohkas orvukene:
«Kus siis kurdan meeled kurvad, meelehaige'ed
halatsen?
Kivile kirikuteella, paele papi välja pealla?
Kivi on kõrki, ei kõnele, paasi külma ei pajata,
veel kõrgim kirikusaksa, veelgi külmem pappi paksu.»
Manitses ema manalta, hauast hauduja kõneles:
«Tütarlaps, mu linnukene, kurda kullerkuppudelle,
nuta noorele rohule, kaeba aias kaskedelle!
Kask on lahke, see kõneleb, lepp on lahke — lepiteleb,
tuleb tuuli, see toob armu, tuleb päeva, pead silitab.»

(A. Annisti rahvaluuleainelisest poeemist «Lauluema Mari».)

Helise, helise, metsa!

Helise, helise, metsa,
kõlise, kõlise, kõrbe,
hüüa vastu, hiiekene,
laula vastu, laanekene,
minu hea hääle vastu,
lahedama laulu vastu!
Kuhu hääli kuulunekse,
sinna metsa murdunekse,
ise puud pinuje lähevad,
halud ristati ajavad
ilma noorita mehita,
teravata kirve'eta.

Käsikivil

Tukkusid tubased neiud,
pere endised emandad,
ämma endised miniad,
ei tukkunud mina, vaene.
Kui tulin väljalta, väsinud,
lükati mind lüpsikulle,
tõugati mind tooberille,
käänati käsikivile.
Läksin kivi palve'elle:
«Kivikene, hallikene,
eks sa võind meres mürada,
mere kalda'as kasuda,
mereliivas liigutada,
ennem kui toodi sind tubaje,
kanti meie kamberisse,
meie neidiste vedada,
kaokeste katkestada.
Kivi riimi rikub rinnad,
kivi vitsa viilib sõrmi,
käsipuu käed kulutab.»

Karjase laul

Karja põli kadakane,
orja põli ohakane!
Kesse kiidab karja põlve,
karja põlve, orja põlve,
saagu see karja katsumaie,
kannikat kaelas kandemaie.
Vesi tal virtsub varvastessa,
kriiksub kinga tärgetessa.

Ära sina kipu kilteriksi!

Hellakene, vennakene,
ära sina kipu kilteriksi,
ära astu aidameheks!
Kibe surm on kilterilla,
hale surm on aidamehel,
vali surm on vandujalla.
Kui tema ära surekse,
keel pannaks kerise peale,
habe aiateiba'asse,
lõuad leelõuka alla.

Ikka peab ori ujuma

Tuleks või tulista lunda,
sajaks raudasta raheta,
tilguks tinavihmukesta:
ikka peab ori ujuma,
ikka vaene vanderdama,
orjalaps läbi ujuma,
palgapoiss läbi pugema.
Küll teen tööda — ei tänata,
näen vaeva — vannutakse.

Tuule tuba

Kus on kurbade koduke,
kus on halbade aseke,
vaestelaste varjupaika?

Seal on kurbade koduke,
seal on halbade aseke,
vaestelaste varjupaika,
kus on tuuli toa teinud,
vesi palgid veeretanud,
sadu seinad sammeldanud,
udu uksed ette pannud,
päev on peale katuseksi,
kuu ette akenaksi.

Seal on kurbade koduke,
seal on halbade aseke,
vaestelaste varjupaika.

Sirtsukene

Miks sa, sirtsuke, sirised,
miks sa leinad, lepalindu?
Miks sul härras häälekene,
miks sul kurba keelekene?
Eks veel lepad lehtedella,
eks veel kased katte'ella,
murul rohtu roheline?
Sirtsu kuulis, sirtsu kostis,
sirtsu vastu mul sirises:
«Pea tuleb porine pinda,
tõstab tormi tuulekene,
kured toovad kurja ilma,
vilu ilma, vinge tuule,
haned toovad hallatise,
külma koidulla valavad,
kuni luiged lendelevad:
lumi siis tuiskab teede äärde,
hangeks hangub aia äärde.»

Tii-tii, tihane

Tii-tii, tihane,
vaa-vaa, varblane!
Hüppa üle oa-aia,
karga üle kapsa-aia,
üle metsa — vurr!

1. *Rühmita lugemikus leiduvad rahvalaulud sisu järgi. Millest need kõnelevad? Meenuta, mida nimetatakse teose teemaks. Sõnasta vaadeldud rahvalaulude teema.*
2. *Laul «Läks ta eide haua peale» on võetud A. Annisti poeemist «Lauluema Mari». Selles rahvapärimustest põimitud teoses kangastub ühe orjaaja naise saatus: ematu tütarlaps, üksinda last kasvatav lesk, mõisavaim. Eluraskustes aitab püsti jääda kustumatu ilujanu — laul; sellest siis ka nimi — lauluema Mari. Poeem on liidetud paljudest regilauludest, mis autor on osaval käel tervikuks sidunud. Õpikusse valitud laul on sündinud paljude vaeslastelaulude alusel ja kujutab noorukest Marit ema haual itkemas.*
   Loe laul süvenenult läbi. Jälgi tütre kaebeid ja ema õpetusi. Kuidas mõistad laulu lõppvärsse? Leia, milliste väljenditega asendab laulik sõnu «ema» ja «tütar». Milliseid vasteid on leitud sõnale «nutma»?
3. *Õpi ilmekalt esitama rahvalaulu «Helise, helise, metsa».*
4. *Millist lindu kujutab laul «Sirtsukene»?*

Lõpuks heidame pilgu

eesti rahvaluule rikkustele.

Meie esivanemate laulu- ja jutupärandus on rikkalik. Nüüdisajal saame muidugi rääkida ainult neist lauludest ja juttudest, mis laulikute ja jutuvestjate suust on kirja pandud. Sügavama huviga pöördusid meie rahvaloomingu varasalvede juurde Kr. J. Peterson, Fr. R. Faehlmann ja Fr. R. Kreutzwald, kuid ulatuslikum ja teadlikum rahvaluule kogumine algas möödunud sajandi teisel poolel. Seda tööd juhtis ja organiseeris rahvaluule hea tundja Jakob Hurt, kelle korraldaval käel ja virgutusel tekkis rahvaluule kogujate võrk üle kogu maa. Hurdalt said äratust mitmed rahvaluuleuurijad, nagu M. Veske, M. J. Eisen jt. Käesoleval sajandil on töö avardunud ja kindlale teaduslikule alusele juhitud. Praegu tegeleb rahvaluule kogumise, korraldamise ja uurimisega Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum Tartus. Seal säilitatakse eesti rahvaluule rikkalikke varasid. Muuseumi kogudes leidub ühtekokku ümmarguselt 900 000 lk. kirjapandud rahvaluulet, sealhulgas umbkaudu 200 000 rahvalaulu ja üle 100 000 rahvajutu koos nende variantidega.

On otse hämmastav, milliseid laulu- ja jutumeistreid, rahva hulgas on elanud. Leidub laulikuid, kellelt on kirja pandud sadu laule. Kuulsalt Mulgimaa laulikult Epp Vasaralt on kirja pandud umbkaudu 800 laulu (14 000 värssi). Setu laulikult Miko

Odelt on J. Hurt üles kirjutanud üle 20 000 värsirea. Veel nõukogude aega ulatus teise kuulsa setu lauliku Anne Vabarna elu ja laululooming. Need ja loendamatud teised olid «tuhandekujulised lauluemad ja laulikneiud», «sajanditepikkuse orjaöö valgustajad ja helendajad».

Rahvalooming on olnud eelkäijaks ja allikaks meie kirjandusele, heliloomingule, kujutavale kunstile. Nüüdisajalgi annab ta meile kõigile töö- ja loomisrõõmu.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Selgita, kuidas kujutled rahvalaulu või -jutu tekkimist.*
2. *Nimeta rahvaluule põhiliigid. Too näiteid.*
3. *Milline rahvalaul kõige enam meelde jäi ja meeldis?*
4. *Kas sinu kodurajoonis on elanud mõni tuntud rahvalaulik? Küsitle sel eesmärgil vanemaid inimesi.*
5. *Kas tead mõnd kirjandusteost, milles on kasutatud rahvaluule aineid? Meenuta tuntud rahvaviise.*

...kas siis selle maa keel
laulutuules ei või
taevani tõustes üles
igavikku omale otsida?

Nende värssidega nõudis maakeelele eluõigust nooruke eesti kirjamees Kristjan Jaak Peterson. See oli möödunud sajandi alguskümnendil. Kas siis tolle ajani eesti kirjasõna sootuks puudus?

Esimese eestikeelse teose — vaimuliku käsiraamatu — ilmumist tähistatakse aastaga 1535. Järgnevate sajandite jooksul eestikeelsete raamatute hulk küll kasvas, kuid valdavaks jäid saksa pastorite soetatud vaimulikud raamatud. Õigus küll, ilmus ka ilmalikke teoseid, kuid seal olid lood igapäevasest elust läbisegi õpetuste ja manitsustega. Muulaste soetatud raamatute keelgi oli võõrapärane ja moonutatud. Muidugi ei läinud seesugune kirjandus rahva südamesse. Südamekeeli kõneles rahvas oma lauludes ja juttudes. Ometi pakkus tolleaegnegi kirjandus mõnesuguseid teadmisi, ja mis väga tähtis — õpetas lugema. Olgu näiteks üks 18. saj. lõpul kirjapandud palake.

Kon.

Se Ks kon, tes nitis eht heinama ſees olli, någgi hårja ja arwas nenda enneſe jures: kui ma agga tahhaksin omma nahko õigeti wennitada, ſiis ma ſaaksin kül ni ſuureks kui ſeſamma hårg. Jubba ta hakkas ennaſt ülles puhhuma, ning küsſis teiſte käeſt, eks ma ollen ni ſuur kui ſe hårg? Teiſed naerſid tedda ja ütleſid: kül on waiak ſenni kui ſa ni ſuureks ſaad. Ta hakkab teiſt korda ennaſt ülleſpuhhuma, ning küsſib jälle, kas paljo waiak on? Kül on waiak ütleſid need teiſed. Siis ta ſai wihhaſeks ning hakkas nenda ennaſt ülleſpuhhuma et ta katki lõhkus.

Mispärast meie kirjandus nii hilja sündis ja pikaks ajaks virelema jäi?

Eestimaal valitses sajandeid pilkane orjaöö. Alles 19. saj. algul kaotati pärisorjus. Talupojad said isiklikult vabaks — neid

ei tohtinud müüa-osta. Maa aga jäi mõisnikule ja talupojal tuli selle eest tasuda ränga tööga — teoorjusega. Püsima jäid ihunuhtlus ja teised orjapõlve alandused. Raske elu sunnil puhkesid sageli siin ja seal talurahvarahutused.

On siis ka hästi mõistetav, et raamatutarkuse juurde jõudmine oli neis oludes otse imeasi. Või kuidas võinuks talurahva keskelt kirjamehigi võrsuda? Ometi tähendas just pärisorjuse kaotamine edenemise algust. Agaramad talupojad püüdsid oma lastele haridust anda, ehkki kooliolud olid õige arnetud. Leidus juba üksikuid haritud eestlasi, kes oma rahvale selga ei pööranud ja, nagu märkis Kreutzwald, «oma parema jõu selleks rakendasid, et põlatud eestlaste rahvust jälle teatud ausse tõsta».

Selliste meeste hulgast nimetagem kõigepealt eesti soost võrsunud kirikuõpetajat **Otto Wilhelm Masingut**. Tema suureks teeneks on «Maarahva Nädalalehe» väljaandmine, mis pakkus kirjutisi möödunud aegadest, kaugetest maadest ja päevasündmustest. Masingu sulest on ilmunud ka mitu õpetliku sisuga raamatut. Neis väljaandeis märkame püüdu eesti keelt rikastada ja uuendada. Masing võttis esmakordselt tarvitusele õ-tähe. Tänapäevani mäletatakse Masingu mõistuluuletust «Päts», mille algusvärsid on järgmised:

Vändra metsas Pärnumaal
lasti vana karu maha;
pojad jäivad emast maha,
võeti, viidi turule,
Pärnu linna kaubale.

Esimene eesti haritlane ja luuletaja, kes oma rahvust julgelt tunnistas, oli

KRISTJAN JAAK PETERSON (1801—1822).

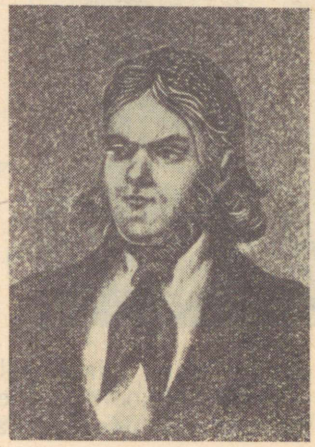

Tema elutuli loitis lühikest aega, kuid tegevus oli viljakas ja mitmekülgne.

Peterson sündis Riias kirikuteenri pojana. Juba koolipõlves hämmastas Kristjan Jaak oma anderikkusega. Seetõttu pääseski nooruk õppima Tartu ülikooli. Ent õpingud jäid lõpetamata: rasked olud ja pingutused viisid noormehe enneaegu hauda.

Kasinaile aastaile vaatamata jõudis Peterson uurida eesti keelt ja rahvaluulet. Hämmastav on tema keelteoskus: juba gümnaasiumis omandas ta kreeka ja ladina keele ning tähtsamate Lääne-

Euroopa rahvaste keeled. Seda traagilisem oli varane surm, mida laulik ise näis aimavat:

Surma varjule minema
peab maarahva laulja:
järele jäävad tema
laulud armsale rahvale...

Kristjan Jaagu luule — oodid ja karjaselaulud — kõlavad julgelt ja võimukalt. Neist tuntuim on ood **«Laulja»**.

Nii kui vahuse jõe
mürisevad lained,
mis kalju pealta
langevad oru sisse;
nii kui taeva pikne
musta pilvede alla
hirmsasti kärgatab:
nõnda on jooksmas laulu
ilus, tuline oja.

Nii kui valguse allikas
seisab austud laulja
oma vendade keske'ella.
Kärgatab pikne,
ja metsad on vait:
laulja on tõstamas
oma häält, valamas
suusta laulukastet.
Ja tema ümber,
vait kui merekaljud,
rahvad on kuulemaies.

Petersoni luuletused ei pääsenud tema eluajal trükki ja ilmusid peaaegu sada aastat pärast luuletaja surma.

Üheaegselt Petersoniga astus Tartu ülikooli

FRIEDRICH ROBERT FAEHLMANN

(1798—1850),

kellest sai õpetlane ja kirjanik ning eesti rahva huvide kaitsja.

Faehlmann sündis Järvamaal mõisavalitseja pojana. Juba lapsepõlves unistas poiss tohtriametist: lahkas surnud hiiri ja siile ning mõõtis paberikarbikestesse liiva — «rohtusid» haigete tarvis. Hilisemais õpinguis see huvi aina süvenes. Haridustee viis esiotsa Rakvere elementaar- ja kreiskooli, kus ilmnesid poisi õpi- ja raamatuhuvi, ning kiindumine loodusteadusse. Õpingud ei takistanud kaasa löömast ka koolipoiste mängudes Rakvere lossimäel. Rakvere-aastaile järgnes Tartu gümnaasium, pärast selle lõpetamist sai teoks ammune unistus — Tartu ülikooli arstiteaduskond. Sinna astus noormees kindla tahtega «koguda tüsedate teadmiste aardeid kogu elu jaoks».

Raudne tahe, kohusetunne ja spartalikud eluviisid aitasid kõigist raskusist jagu saada; ülikooli lõpetas Faehlmann väljapaistvate teadmiste ja oskustega.

Arstitöösse suhtus Faehlmann äärmise kohusetundega. Vaesemad abitarvitajad said talt sageli tasuta ravi, mistõttu temast väga lugu peeti.

Pingutav töö mitmel alal murdis Faehlmanni tervise ja viis ta enneaegu hauda. Lõpetamata jäid paljud tööd, sealhulgas «Kalevipoja» koostamine. Tartu Toomemäele on suurele töömehele püstitatud mälestussammas.

Kutsetöö kõrval leidis Faehlmann aega eesti keele ja rahvaluule uurimiseks, mille vastu oli huvi tärganud juba noorpõlves. Tema algatusel asutati Õpetatud Eesti Selts, mis seadis ülesandeks koguda teadmisi eesti rahva minevikust ja olevikust ning edendada eesti keelt ja kirjandust. Seltsis tärkas ka «Kalevipoja» loomise mõte. Eesti rahvasse suhtus Faehlmann armastuse ja lugupidamisega. Ta rääkis julgete sõnadega eestlastele osakssaanud verisest ülekohtust ajaloo kestel: *Üle 700 aasta on möödanud ja eestlane on kerjuseks jäänud; tema omand on talt röövitud, ta on meie päevil proletaarlane.* Ja teisal: *Rüütel pidas ennast kõrgemaks olendiks võrreldes eestlastega, keda ta röövis ja oma veoloomaks tegi.* Seesuguste mõtete väljaütlemine nõudis tol ajal mehist meelt. Faehlmannil oligi mõisnikega teravaid kokkupõrkeid.

Faehlmanni ilukirjanduslikus loomingus on mõne luuletuse ja jutustuse kõrval väärtuslikud **muistendid.** Tuimaks ja andevaeseks peetud eesti rahvas on suuteline ka luulelennuks ning kunstiloominguks — selline oli Faehlmanni veendumus, mida ta esijoones muistendite najal püüdis tõestada. Saksa keeles kirjutatud muistendid on suures osas Faehlmanni enda looming, ainult mõnes on kasutatud rahvaluule aineid, näiteks meile tuttavas «Emajõe sünnis». Teistest muistenditest olgu meenutatud veel «Vanemuise laul», «Koit ja Hämarik», «Endla järv ja Juta», «Keelte keetmine».

Tutvume järgnevalt Faehlmanni ühe kaunima muistendiga.

KOIT JA HÄMARIK

Lühike rõõmuaeg, laulu- ja lillerikas lühimate ööde aeg hüvitab meie põhjamaa elanike karmi talve pikad kannatused. Sellel põhjamaa looduse pidu ajal, kus Koit ja Hämarik teineteisele kätt ulatavad, jutustas üks vanake enese ümber kogunenud lastelastele Koidu ja Hämariku armastusloo, ja mina jutustan siin edasi, mis ma kuulsin.

Kas sa tunned valguseandjat Vanaisa kojas? Parajasti on ta puhkele läinud, ja kus ta kustub, hiilgab veel ta kuma taeval,

ja juba nihkub valguskiir edasi itta, kus ta varsti jälle täies säras kogu loodust peab tervitama. Kas sa tunned kätt, kes päikese vastu võtab ja puhkama viib, kui ta oma käigu taevavõlvil on lõpetanud? Kas sa tunned kätt, kes kustunu jällegi põlema süütab ja ta uut käiku taevavõlvil alustama paneb? Vanaisal olid kaks ustavat teenrit sellest soost, kellel igavene noorus oli antud, ja kui valguseandja oli esimesel õhtul oma käigu lõpetanud, ütles Vanaisa Hämarikule:

«Sinu hooleks, tütreke, usaldan ma loojuva päikese. Kustuta tema ja peida tuli ära, et kahju ei sünniks.»

Ja kui teisel hommikul päike jälle pidi oma uut käiku alustama, ütles ta Koidule:

«Sinu ametiks, pojake, olgu valguseandja süüdata ja uue käigu vastu ette valmistada.»

Ustavalt täitsid mõlemad oma kohuseid ja ühelgi päeval ei puudunud valguseandja taevavõlvil. Ja kui ta talvel taevaservat liigub, kustub ta õhtul varemini ja alustab hommikul hiljemini oma käiku. Ja kui ta kevadel lilled ja laulu äratab ning suvel viljad oma palavate kiirtega valmima paneb, siis on talle ainult lühike puhkeaeg antud ja Hämarik annab kustuja otsekohe Koidu kätte, kes ta kohe jälle uuele elule süütab.

See ilus aeg oli nüüd saabunud, kus lilled õitsevad ja lõhnavad ja kus linnud ning inimesed täitsid lauludega ruumi Ilmarise telgi all, — siis vaatasid mõlemad teineteisele liiga sügavasti sõstrakarva silmadesse, ja kui kustuv päike läks Hämariku käest Koidu kätte, pigistati vastastikku kätt ja ka mõlemate huuled puutusid kokku.

Aga üks silm, mis kunagi ei sulgu, oli märganud, mis vaikse südaöö ajal salajas sündis, ja teisel päeval kutsus Vanaisa mõlemad enese ette ning ütles:

«Ma olen teie ametikohuste täitmisega rahul ja soovin, et te täiesti õnnelikuks saaksite. Seepärast kuuluge teineteisele ja pidage siitpeale oma ametit mehena ja naisena.»

Ja mõlemad vastasid ühest suust:

«Vanaisa, ära riku meie rõõmu. Lase meid igavesti mõrsjaks ja peiuks jääda, sest mõrsjapõlves oleme oma õnne leidnud, kus armastus alati noor ja uus on.»

Ja Vanaisa täitis nende palve ja õnnistas nende otsust. Ainult üks kord aastas nelja nädala kestel saavad mõlemad südaöö ajal kokku, ja kui Hämarik paneb kustuva päikese armsama kätte, järgneb sellele käepigistus ja suudlus, ja Hämariku põsk punetab ja kumab roospunasena taevalt, kuni Koit jälle süütab valguseandja ja kollakas paistus taeval kuulutab uuesti tõusvat päikest. Vanaisa ehib ikka veel nende kokkusaamise piduks nurmed kõige kaunimate lilledega ja ööbikud hüüavad liiga kaua Koidu rinnal viibivale Hämarikule naljatades:

«Laisk tüdruk, laisk tüdruk! Öö pikk!»

1. *Millistes tingimustes kujunes varasem eesti kirjandus? Mis seda iseloomustab? Kirjuta õpikus (lk. 26) toodud tekstinäide kaasaegses eesti keeles.*
2. *Millal pandi alus eesti rahvuslikule kirjandusele? Kes olid esimeste vagude ajajad eesti rahvusliku kirjanduse põllul? Mille poolest nad oma eelkäijaist erinesid?*
3. *Mis Kr. J. Petersoni elust ja tegevusest eriti meelde jäi? Õpi pähe ood «Laulja». Leia selle mõte. Kuidas seda hindad? Millised kujundid mõtet eriti rõhutavad?*
4. *Jutusta Fr. R. Faehlmanni elust ja tegevusest. Mida selles hindad?*
   Meenuta Faehlmanni varem õpitud muistendeid. Loe tähelepanelikult läbi «Koit ja Hämarik». Mis vormis muistendi sisu esitatakse? Kuidas hindad suveloojuse kujutamist? Mis alusel nimetame «Koitu ja Hämarikku» muistendiks?

Rahvaste kultuuri ja vaimuvara tähiseks peetakse rahvuseepost. **Eepos** — see on ulatuslikum värssteos, mis jutustab ajaloolistest sündmustest rahva elus. Eeposte aluseks on aegade kestel kujunenud rahvaluuleline materjal. Seepärast väljendavad nad rahva püüdeid ja parimaid omadusi — kangelaslikkust, tööarmastust, ausust, õiglust. Neid omadusi kehastavad eepostes kangelased — rahvakangelased. Seepärast nimetame neid rahva- ehk kangelaseeposteks.

Maailmakuulsad eeposed on muinaskreeka «Ilias» ja «Odüsseia», prantsuse «Rolandi laul», saksa «Niebelungide laul».

Rahvaeeposte eeskujul on loodud ka kunsteeposi, mis on kindla autori looming. Selline on gruusia rahvapoeedi Šotha Rusthaveli eepos «Kangelane tiigrinahas».

KUIDAS SÜNDIS EESTI EEPOS «KALEVIPOEG»?

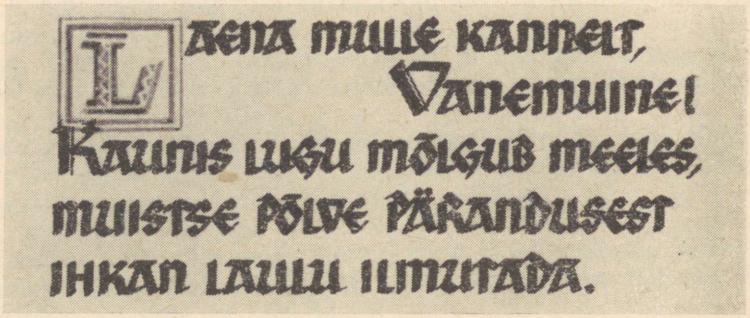

Nende värssidega algab «Kalevipoeg». Vanemuise kandle keeli tahab Lauluisa Kreutzwald jutustada parematest päevadest, vaprate meeste tegudest, Kalevite käikudest.

Rahvasuus liikus jutt vägilasest Kalevipojast. Need proosavormis lood olid enamasti seotud mitmesuguste looduslike moodustistega, nagu vägilase visatud kivirahnud, tema künnivaod ja heinakaared, magamisasemed (sängid) jm.

Kalevipoja-lood köitsid juba Faehlmanni tähelepanu. 1839. aas-

tal pidas ta Õpetatud Eesti Seltsis saksakeelse ettekande «Muinaslood» Kalevipojast, milles esitas mitmeid hilisema eepose sündmusi. Faehlmanni sooviks oli elustada kalleid minevikumälestusi; tema kujutluses oli Kalevipoeg rahva vägimees, «üks meie seast», kes «tegi tööd ja kannatas koos meiega». Faehlmanni algatus pälvis haritlaste kitsamas ringis elavat huvi ja ahvatles ulatuslikumale tööle. Ülemäärane töökoorem ning aina halvenev tervis ei lubanud esialgsest kavandist palju kaugemale jõuda. Lõpuks tõmbas varane surm kõigest kriipsu läbi.

Faehlmanni algatuse täideviijaks sai ta lähim sõber Fr. R. Kreutzwald, kes töötas tol ajal väikeses Võrus arstina. See oli Õpetatud Eesti Seltsi soov, ja tõepoolest, vaevalt leidunuks tollal kirjameest, kes selleks tööks paremini oleks sobinud. Liiati pärines Kreutzwald Rakvere ligidalt — rikkailt Kalevipoja-lugude mailt. Kaarli mõisa peretoas kõitsid noorukese Aida-Vidri (nagu poissi hüüti) meeli-mõtteid imepärased muinaslood ja regilaulude leelutused. Mõisateener Kotlep teadis mõndagi pajatada hiiglaslikust vägimehest Kalevipojast ning näidata temaga seotud paiku. Nüüd, aastakümnete takka, elustusid lapsepõlvelood eepose loomise suures plaanis.

Eepose koostamisse suhtus Kreutzwald kui oma elutöösse. Ta palus vaid, et «paikene kulla sürm» talle niikaua elupäevi kingiks, kuni töö katuse alla jõuab. Väsitavast arstitööst näpistatud tunnid veetis Lauluisa oma ärklitoa vaikuses. Hilistel öötundidel libises hanesulg vilkalt üle paberi. Värss värsi järel sai siin sõnaks eesti eepos.

Ja ometi — kui rängas pingutuses eepos sündis, kui mitmeid tõkkeid ta teelt tõrjuda tuli!

Rahvasuust leitud lood Kalevipojast ei moodustanud mingit tervikut, tervikeepos pole rahvasuus liikunudki, nagu Faehlmann ja Kreutzwald eksikombel oletasid. Rahvaluule-armastus ja luuleanne pidid Lauluisal aitama rahvapärimused suureks luulelooks sulatada. Laulus liitusid mõttekujutus, tõsielu ja laenuallikad — siin oli laulik osav looja.

Laulik, luues lugusida,
Veerevaida värssisida,
Võtab pihu võltsivallast,
Tüki teise tõsitalust,
Kolmandama kuulukülast,
Laenab lisa meelelaekast
Mõttemõisa magasista.

Eepose sissejuhatusest kõlab Lauluisa suur mõte, mis kogu luulelugu ülendab.

Rahva minevikus on olnud palju leina ja valu, piinu ja pisaraid, veriseid võitlusi priiuse kaitseks:

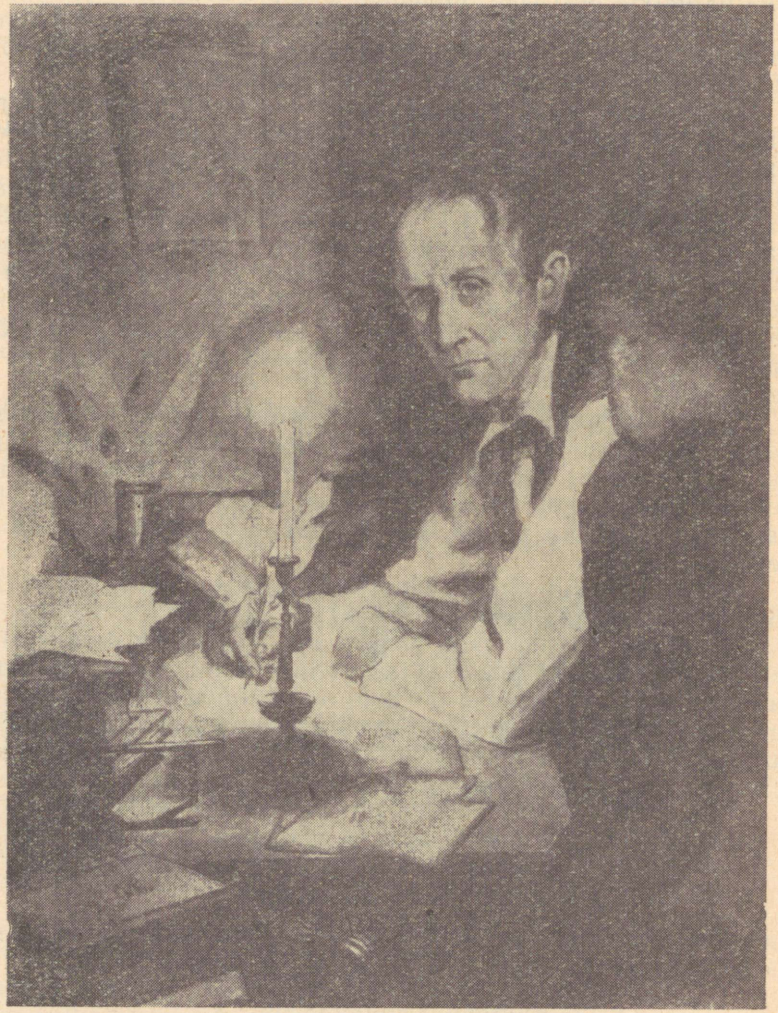

A. Viidalepp. Fr. R. Kreutzwald «Kalevipoega» kirjutamas.

Isamaa ilu hoieldes,
Võõraste vastu võideldes
Varisesid vaprad vallad,
Kolletasid kihelkonnad
Muistse põlve mulla alla.

Kuid leinamälestused julgustagu järelpõlvi, virgutagu mehemeelt ja vabadusepüüet. Olgu eeskujuks Kalevite kange poega, kelle tegusid laulik tahabki laululõngaks veeretada.

Lõppeks oli suur töö sündinud. Ent sedamaid tulid uued takistused. Palju tüli tekitas punane tsensoripliiats: kõik, mis rääkis orjusest ja muistsest õnnepõlvest, tõmmati armutult maha. Pealegi polnud Võru linnatohtri majanduslik järg piisav eepose väljaandmise kulusid katma. Selles olukorras tulid Kreutzwaldile appi Peterburi teadlased. Teaduste Akadeemia hindas eepost kõrgelt ja määras autorile auhinna.

Aastatepikkuse hoole ja vaeva tulemusena ilmus lõpuks aastail 1857—1861 «Üks ennemuistne eesti jutt Kalevipoeg» ühes saksakeelse paralleeltrükiga. Sellega poldud veel eesmärgini jõutud. Esmatrükk oli teaduslik väljaanne, mis väikese tiraaži (500 eks.) ja kalli hinna tõttu ei jõudnud rahva kätte, kelle jaoks ta oli loodud. **1862.** aastal läks korda avaldada puhteestikeelne väljaanne, mis ilmus Soomes, kus tsensuuriolud olid vabamad. Mõte, mis rohkem kui kaks aastakümmet tagasi argselt idanema hakkas, oli ometi teoks saanud — eesti rahval oli oma eepos. «Kalevipoeg» on loodud rahvapärimuste alusel ja kuulsate eeposte eeskuju järgides. Seesugune eepos on ka soome «Kalevala», mille koostajaks on E. Lönnrot. «Kalevala» (ilm. 1835) oligi Kreutzwaldile mitmeti eeskujuks.

Eepose eessõnas ütleb Kreutzwald: *Kes siin sündinud eestlastest «Kalevipoja» kätte võtab ja loeb, sellele soovitame, et ta seda niisuguses armastuses teeks, kui raamatu väljaandjal nende vanapõlve mälestuste kokkuseadmise juures oli, kes seda tööd endale kõige ülevamaks arvab, mis ta tänini oli jõudnud toimetada.*

Lauluisa lootused olid täide läinud: «Kalevipoeg» kujunes eesti rahvusliku kultuuri tähiseks. Juba Kreutzwaldi kaasajal hinnati eepost kõrgelt ja mõisteti tema tähtsust rahva vabadusvõitluses. C. R. Jakobson ütles: *Seda laulu peab iga eesti poeg tundma ja mõistma! Ta on meie vabaduse nurgakivi.* Talupoeg-laulik A. Reinvald lisas: *«Kalevipoja» laul teeb meie rahvale au. Meie ei võinud ennemalt ühtegi kirja ega vaimuvarandust omaks nimetada. Suurem jagu raamatuid, mis meie keeles trükiti, olid teistest keeltest ümber pandud ja sellepärast mitte meie oma vaimuvara. Astus siis korraga «Kalevipoja» laul dr. Kreutzwaldi läbi päevavalgele. See oli täiesti eestlaste oma varandus.*

Siin pidid nüüd meie rahva põlgajad ära punastama, ja (nad)

ei jõudnud mitte uskuda, et meil nii suur ja sügav vaimuvarandus on.

Läbi aegade on rahva südant kosutanud eepose ennustuslikud lõpuvärsid:

Aga ükskord algab aega,
Kus kõik piirud kahel otsal
Lausa lähvad lõkendama;
Lausa tuleleeki lõikab
Käe kaljukammitsasta —
Küll siis Kalev jõuab koju
Oma lastel õnne tooma,
Eesti põlve uueks looma.

Nõukogude korra ajal on eepos paljudes väljaannetes ilmunud ning tõlgete kaudu ka teiste rahvaste juurde tee leidnud.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Anna seletus eepose kohta. Nimeta lähtsamaid eeposi maailmakirjandusest.*
2. *Jutusta eepose sünniloost. Mida taotles Faehlmann eepose loomist algatades ja Kreutzwald seda tööd jätkates ning lõpule viies? Millal ilmus «Kalevipoja» rahvaväljaanne?*
3. *Süvene katkendisse «Laulik luues lugusida» ja seleta selle alusel eepose koostamise põhimõtteid. Selgita, kas sinu kodu ümbruses leidub Kalevipoja nimega seotud looduslikke moodustisi.*
4. *Mis seisukohast hindavad eepost C. R. Jakobson ja A. Reinvald?*
5. *Õpi eepose lõpuvärsid pähe.*
6. *Mida mäletad Kreutzwaldi lapse- ja noorpõlvest? (Meenuta 6. klassis õpitud pala «Lauluisa noorusmailt».) Kus Kreutzwald sündis? Kuidas teda lapsepõlves hüüti? Kes oli Toapapa?*
7. *Loe läbi alljärgnev P. Rummo luuletus «Ohulepa» (tsüklist «Lauluisa noorusmail»). Leia sõnastikust tundmata sõnade tähendus.*
   Loe uuesti stroofid, mis kujutavad noort Kreutzwaldi rahvajutte kuulamas. Millised kujutluspildid kerkivad ta vaimusilma ette?

Tuul nutab olviaugus, katsub ust
ja kaebleb kiljatades nagu mardus.
Peerg tuhmi valgust heidab pilakust.

Pilk ahnelt jutustaja suule tardus...
Noor Kreutzwald istub Toapapa ees,
näol vaheldumas viha, õudus, hardus.

...Nüüd peksab kange Kalev, vägimees,
raudrüütleid-peninukke Assamallas;
nüüd kahlab laudu kandes Peipsi vees...

Jääb vakka väsind jalg, mis vokki tallas,
jääb seisma süstik, tummaks kangastelg,
— on peretuba muinasjutu-vallas.

Teo-ori kirgastub, kaob silmist pelg,
koos Kaleviga puistab neetud sortse;
priipõlvest unistades sirgub selg.

Näolt enneaegse vanaduse kortse
kui pühiks muinasjutu imeluud;
jõud äkki muutunud on mitmekordseks.

Ja jälle paugutasid kangaspuud,
tuul olviaugus mardusena huikas...
Noor Kreutzwald mõistab, nägu selginud,

mis vara vaikselt tema põues tuikas.

KALEVIPOEG

Kuueteistkümnes lugu

Teekond maailma otsa

Kalevite kange poega
Mõtteida mõlgutelles
Alustanud arvamisi
Tarkusteeda toimetada,
Suure ilma otsa sõita,
Põhja piiri purjetada,
Kus ei enne oldud käidud,
Teed ei ette tehtanetud,
Aga kuhu taevakummi
Maa külge kinnitatud.
Laskis laulu ladusasti,
Sõnasida sõudevalle:
— — — — — — — — —
Kuule, kotkas, kaunis lindu,
Talita mind tiibadella
Üle vete veeremaie,
Üle lainte lendamaie,
Seni kui ma ilma serva
Käsilla saan katsumaie,
Sõrmilla saan sorkimaie,
Kuhu taeva kõrge katus
Räästast maha rajatanud.
— — — — — — — — —
Kui ta teademata teesid
Tahtis minna tallamaie,
Suisapäil sammumaie,
Kuhu enne ükski käiki,
Rada polnud rajatanud,
Tõstis häälta tarka lindu,
Kaarna sõnad kronksuvalle:
«Kus sa silmad sinivetta,
Laialisi lainesida,
Kae, kas kaldal kõrkijaida,
Võhumõõku vete ääres;
Parem jalg seal põrutagu
Kange kanda vastu kallast, —
Siis saab maa sull' salasuuda,
Varjul hoitud väravada
Laial lahti tegemaie,
Kust saad ilma otsa kätte.»
Kalevite poega kostis:
«Eks ma ole õnnekaupa
Enne seda sada korda
Peipsi järvest pelgamata,
Võrtsi järvest vankumata,
Kaiu järvest kartemata,
Läänemerest langemata
Koormaga ju läbi käinud;

Eks ma tunne nende teesid,
Pikkusmõõdul piirdesida,
Lainte langu laiusida,
Salapeidul sügavusi,
Ahti[1] poja haudasida?
Peipsi järv mul puusast saadik,
Võrtsjärv mulle vöödest saadik,
Musta järv mul maost saadik,
Kaiu järv mul kaelast saadik,
Lääne lõualuudest saadik,
Suur meri suudest saadik.
Ilmjärv jäi mul üksinessa
Keskipaigast katsumata,
Hauakohtelt arvamata,
Sügavusel süldamata,
Salapaigal sammumata.»
Meelemõtteid mõlgutelles,
Salasoovi sünnitelles
Pani Kalevite poega
Laulusõnad lendavalle:
«Kui mina kiuste võtan käiki,
Sunnin sammud sõudemaie,
Varbad virgul veeremaie,
Siisap sõuan Soome poole,
Paadi otsa põhja poole,
Vankri juhil vaarumaie;
Küllap leian Kaljumaalta,
Soomemaalta sugulasi,
Turjamaalta tuttavaida,
Saarest vanu sõprusida,
Kes mind teele kohendavad,
Jälgedelle juhatavad.»
Siisap sahkas Oleville:
«Võta, Olev, vennikene,
Linnameister, mõistetarka,
Võta kirves nüüd kädeje.
Raiu maha raja tammi,
Tõuka maha suuri tammi,
Pilluta latva pilvesta,
Kukuta tüvi kännulta;
Võta tammi tarbepuuksi,
Mis seal meie õue alla
Kõrge kalda küürusella
Isa enne istutanud,
Ema enne kasvatanud.

— — — — — — — — —

Tee sa tamme tüvikusta
Tugevamad tarbelaevad
Salateede sõudemiseks,
Targa teede toimetuseks;
Tamme ladvast sõjalaevad,
Keske'elta kaubalaevad,
Otsapakust orjalaevad.

— — — — — — — — —

Targad mehed tähendama,
Sõnatargad seletama:
«Kallis Kalevite poega,
Kange meeste kasvandikku!
Kui sa tahad tõesti minna
Ilma otsa otsimaie,
Kuhu Vanataadi käsi
Taeva servad sõlmitanud,
Maaga kokku kinnitanud,
Laia äärde langutanud,
Pööra põhja piiridelle,
Kääna Põhjanaela kohta,
Vana Vankri valguselle!
Tõttad sina seda teeda,
Rändad põhja radadelle,
Siis ei püsi puine paati,
Tamme tüvest tehtud laeva.
Virmaliste vägev voli
Vehklemisi välgutelles
Paneks paadi põlemaie,
Laevakese lõkendama;
Seal peab laeva rauast soetud,
Paati karrasta painutud,
Teraksesta saama tehtud,
Vanast vasesta valatud.»
Kalevite kange poega
Laskis teha kena laeva,
Ühke lodja ehitada,
Mis ei puusta painutatud,
Ega luusta ehitatud,
Ega vasesta valatud,
Teraksest ei olnud tehtud.

---

[1] Ahti — Kreutzwaldi järgi veehaldjas.

Kalevipoeg, kange meesi,
Laskis lodja valmistada,
Laeva teha hõbedasta,
Kallimasta hõbekarrast,
Õhukestest hõbelaudest.
Laeva lagi hõbedasta,
Hõbekarrast laeva põrand,
Laeva mastid hõbedasta,
Hõbekeedest laevaköied.
«Lennuk» pandi laeval'
nimeks,
Et ta lendes lõhkus laineid.
Siisap käskis kuldse kuue
Eneselle kehakatteks,
Käskis laevameestelegi
Tublid riided toimetada:
Hõbekarrast ülemaile,
Rauakarrast rahvastelle,
Vasksest karrast vanemaile,
Teraksesta tarkadelle,
Et ei ilma otsa ligi,
Põhjanaela piirusella
Virmaliste vehklemine,
Tulilaste tuiskamine
Rauda ei saaks rikkumaie,
Karrast kuube kulutama.

Kui siis käsku annetie
Kallist laeva koormandada,
Moona viia meeste võrra,
Rohkest vara rahva tarvis,
Käskis Kalevite poega
Sõna viia sõpradelle,
Kalli kasuvendadelle,
Teadusida tarkadelle,
Keda kaasa kutsutie,
Abimeesteks arvatie.
Seal ju laulid ilmatargad,
Ilmatargad, maakavalad
Õnnelaulu hõisatelles,
Et neid kaasa kutsutie,
Abimeesteks arvatie.
Aga kes jäid kutsumata,
Kurba laulu kuulutasid:
«Meie, kullad, kuulasime,
Meie, vaesed, vaatasime,
Kas meid kaasa kutsutakse.
Ei meid hulka hõigatudki
Ega kaasa kaevatudki;
Sundi viidi Suleville,
Armast kutsu Aleville,
Kästi tulla kannupoissi
Teede-käiki toimetama.»
Kalevite kange poega
Laskis tulla laevamehi,
Teise seltsi sõjamehi,
Kolmandama kasumehi,
Perepoegi peenikesi.
Tarkasid veel tahetie,
Sõnamehi sunnitie,
Tuuletarku tarvitati,
Mana-tarku meelitati
Uku kivil ohverdama,
Teele õnne toimetama.

Kui siis laeva enne koitu,
Paadikene enne päeva,
«Lennuk» lausa valge eella
Vesiteel läks veeremaie,
Lainte kiigul lendamaie,
Keeritati kübaraida,
Lasti laulu ladusasti.
— — — — — — — — —
Laeva seati lainetelle,
Seati nokal Soome poole,
Põhja piiri pööruselle,
Vastu vana Vankerida.
Kalevite kange poega
Istus ise ülemaksi
Targa tüürimehe kõrva,
Sundis sõbrad sõudemaie,
Poisikesed purjetama,
Sellid köisi seadimaie,
Kablukesi kohendama.
Kui siis laeva lustilikult
Lainte kiigul lendamassa,
Hakkas Kalevite poega
Lustilugu lahutama.
— — — — — — — — —
«Lennuk» oli lainte kiigul
Mõnda päeva purjetanud,
Päeval päikese juhilla,
Öösel tähte õiendusel.
Paati veeres põhja poole,

Ilma otsa ligemalle;
Kaasavõetud keeletarka
Seadis tüürilt laeva sõitu;
See'p see mõistis kõiki sõnu,
Kõiki keelekõlksumisi,
Teadis kuuldud linnukeeled,
Teadis elajate hääled
Targalikult tähendada.
Soome sortsilaste sunnil
Möllasivad tuulemarud
Vihas vetta vahutama:
Pilve pime peitis päeva,
Peitis udusse päikese
Kattis kinni taeva tähed
Üleüldse udu sompu,
Kastekarva kuubedesse,
Et ei teadnud tüürimeesi
Ega kippar laeva käiki.
Keeletarka küsimaie
Lindudelt, mis lainetelta
Leidis laeva ligemalta.
Kui ta otsust kätte saanud,
Laskis laulu lõksatelles:
«Veljed noored, vennikesed,
Kallid kangelaste pojad,
Läki võõrast vaatamaie,
Soomest sala sahkamaie,
Nurmedelta noppimaie,
Kanarbikust katkemaie,
Merepõhjast pühkimaie,
Lainte alta laastamaie,
Kivikildest kergitama,
Mägedesta kangutama,
Mis nad sala varjutavad,
Kallimada kuulutavad!

— — — — — — — —

Lainte kiigul kerkis laeva,
Kerkis vahel kõrge'elle,
Kippus vahel kukkumaie,
Lainte alla langemaie,
Et ei teadnud tüürimeesi
Ega kippar laeva käiki.
Päike läinud salapeidul
Õhtu hõlma puhkamaie,
Ööde pime ümberringi
Kattis Kalevite laeva.
Seitse ööd ja seitse päeva
Vankus laeva väsimata
Tuulemaru tuisatusel
Laintel kui üks laglekene;
Siisap väsind Soome sortsid
Puhkumisel puhkamaie.
Päike pääses paistemaie,
Laia ilma valgustama;
Viimaks hakkas vete veerult
Kallas kaugelt kasvamaie,
Kõrgemaksi kerkimaie.
Keeletarka kuulutama:
«Võõras rand mul,
vennikesed.»
Kalevite kange poega,
Kui said kalda ligemalle,
Kargas laevalt lainetesse
Usinasti ujumaie,
Kalda poole kiirustama;
Siis ta vedas sõprasida
Laevas köitel kalda'asse.
See ei olnud Soome serva
Ega tuttav Turja[1] randa,
Ei ka enne käidud kohta.
Keeletarka küsimaie:
Kuidas randa kutsutakse?
Linnukesed lõõritasid,
Pääsukesed pajatasid,
Vana vares vastanekse:
«See on lahja Lapu randa,
Kehvaliste kaldakene.»
«Lennuk» aeti lahedalle,
Hõbepaati parve äärde,
Kinnitati kividella,
Vangistati vaiadella,
Et ei paigast pääseneksi
Lainetelle lendamaie.
Kalevite kallis poega
Kutsus juhiks keeletarga,
Sundis seltsiks sõprasida
Võõrast kohta vaatamaie.
Nemad käisid neljakesi
Tüki teeda, marga maada,

[1] Turja — Norra.

Mööda nõmme nõtkutelles,
Mätastikku mütatelles,
Mööda laia lagendikku,
Sammusivad samblasooda,
Kõndisivad kanarbikku
Mööda raatmaa radasida:
Kas ehk kuskilt kogemata
Talu silma tõuseneksi.
Mis seal vastu veerenekse,
Silma ette sirgunekse?
Tõusis silma üksik talu,
Peidust väike perekene.
Ukse eessa istus neidu,
Murupingil piigakene,
Kedrevarrel keerutelles
Lõuendisi lõngakesi;
Näpud kedret keeritasid,
Suu aga seadis sõnasida,
Laskis lustil laulukesta:
«Oli üksi naine nõori,
Lüpsis lehmad koidu eella,
Lüpsis lehmad lepikussa,
Kurnas piima kamberie;
Siis aga karja saatemaie.
Saatis karja kaasikusse,
Lehmad alla lepikusse,
Vasikad põõsa varjule.
Mis ta leidis karjateelta?
Leidis kana karjateelta,
Väikse kuke vainiulta.
Kana siblis siidisida,
Kukke kuldanarmasida.
Noorik kana püüdemaie,
Kukekesta kiusamaie;
Kukke lendas üle metsa,
Üle laia lagestiku,
Kanake sai naise kätte,
Kanti rüpessa koduje.
Särgirüpes kantud kana,
Põues toodud pojukene
Viidi viljakamberie,
Seati salve serva peale,
Kasukana kasvamaie,
Vaka alla varjumaie.
Kasvas kana katte alla,
Paisus peidul pojukene,
Kasvas kuu, kasvas kaksi,
Kasvas kortli kolmat kuuda,
Nädala veel neljat kuuda,
Peale paari päevakesta.
Noorik aita vaatamaie:
Mis sest kasukanast kasvab,
Peidul pojukesest paisub?
Kanast kasvas neitsikene,
Kena kuningate tütar.
Käisid neitsil kosilased,
Piigal palju peiukesi,
Viied, kuued viinakruusid,
Seitsesada sõnumida;
Üks oli kuu, teine päeva,
Kolmas —»
—— «Kalevite poega,
Pikal koival peiukene!»
Pajatas Kalevipoega
Üle läve astudessa.
Piiga kohkel põgenema,
Hädas appi hüüdemaie.
Tütre pillil tõttas taati
Võõralista vaatamaie,
Mis siin kisa kasvatanud.
Kalevite kallis poega,
Kui oli taati teretanud,
Lapu targaks tunnistanud,
Kohe otsust küsimaie:
«Kukutele, võõras kägu,
Laula, laula, linnukene,
Vasta mulle, kulla venda,
Kust see käiki kohemalta
Sihil ilma otsa sõuab,
Et ei teisi teeradasid,
Hõbelõngal loogelista,
Kuldalõngal keerulista
Ette tuleks eksitama,
Käigil sammu kinnitama!
Juhata mind joonedelle,
Kuhu taevakummikene
Alla serva kinnitanud,
Sinisiidil seinakesi
Lagedalle langutanud,
Kuhu kuu kustunekse,
Päike läheb puhkamaie,
Kui nad seatud vahikorda
Ööl ja päeval lõpetanud!
Kaarna kodu kuuluteli,

Tarka lindu andis teada:
«Kui sa silmad sinivetta,
Laialisi laineida,
Kae, kas kaldal kõrkijaida,
Võhumõõku vete ääres,
Parem jalg seal põrutagu
Kanget kanda vastu kallast:
Siis saab maa sull' salasuuda,
Varjul hoitud väravaida
Laial lahti tegemaie,
Kust saad ilma otsa kätte.»
Soovita mind sinna serva
Kõrkjakalda käidanema!»
Tarka kuulis, kostis vastu:
«Siit ei tõuse teida sulle,
Rändamise radasida
Kusagilta ilma otsa;
Merella ei ole määra,
Lainetella lõpetusta
Seal, kus Vanaisa tarka
Taeva katust kallutanud,
Räästast maha rajatanud,
Sinisiidil seinakesi
Lagedalle langutanud.
Kesse enne käidanenud
Tühja tuulta tallamassa,
Saivad Sädemete[1] saarel
Suure julgusella surma.
Kodukaarna kuulutused
Tähendavad põrguteeda,
Vanapoisi väravaida.
Kui sa käiki kodumaale,
Sõber, soovid toimetada,
Luban sulle lusti pärast
Teedejuhiks kaasa tulla.»
Kalevite poega kostis:
«Koju jõuan juhtimata
Tuldud teeda teatavada.
Võta vaevaks, vennikene,
Vii mind võõra vainutelle,
Ilma otsa ukse ette,
Vanataadi väravasse!»
Lapu tarka küsimaie:
«Mis mull' palgaks paisatakse,
Veovaevaks visatakse?»
Kalevite poega kostis:
«Mis sa soovid, sõbrakene,
Küsid hinda, kullakene,
Peab sull' palgaks paisatama,
Veovaevaks visatama.
Võta pooli varandusta,
Küsi kulda kümme kotti,
Hüva hulka hõbedada!
Vii mind aga, vennikene,
Ilma otsa ukse ette,
Vanataadi väravasse!
Mere sügavusemõõdud,
Põrgu piirid pikkusella —
Neida tunnen nööri mööda;
Suure ilma otsa seinad
Tänini veel teademata,
Käsilla mul katsumata.»
Lapu tarka laulis vastu:
«Lisa peale lusti pärast,
Pane palgaks peale hinna,
Mis sul kodu kütke'essa
Seina küljes seisenekse!»
Kalevite kallim poega
Tõotelles täitaneda,
Külamehel' kütkendatud
Ahelate arvulise
Meeleheaks veel peale panna.
Lapu tarka laulemaie,
Varrak nõnda vastamaie:
«Sündku sinu soovimine,
Mingu täide tahtemine.
Sest ei tõusku mulle süüda,
Võõral mingit vastamista,
Kui sa kogemata kurja,
Hädaohtu, äpardusta
Teede-käigist peaksid tundma;
Süü jääb üksi sundijale.»
Vastus nõude võttijalle.»
Lapulane võeti laeva,
Viidi Varrak tüürimaie,
Laeva sõitu seadimaie.

Lainte kiigul langevalla,
Tuule tiivul tuisatessa
Lõhkus Kalevite laeva

[1] Sädemete saar — arvatavasti Islandi saar.

Vahtus veele vagusida,
Mitu ööd ja mitu päeva
Põhja poole purjetelles.
Laeva juhtus lainte langul
Kogemata neelukohta,
Võind ei aerud aitaneda
Ega purjed päästaneda
Kallist laeva vete kurgust;
Neelu kippus neelamaie
Koormat koormakandijaga.
Lapu tarka võttis tündri,
Võttis Varrak vaadikese,
Kattis punakaleviga
Väljaspoolse vaadi kere,
Punus punapaelasida
Vitsa viisil vaadi ümber.
Köitis teda kütketega
Laeva külge rippumaie,
Et kui kala silmaks sööki,
Varmalt tuleks võttemaie.
Veella tuli valaskala
Punast sööki püüdemaie;
Ahmas suhu vaadikese,
Pistis ise punumaie,
Vedas laeva neelust välja,
Päästis paadi põrgu suusta,
Allilma ukse eesta,
Vana vaenu väravasta,
Kuhu mitu enne kukkund,
Hädas mõnda äpardanud.

Lainte kiigul langevalla,
Tuule tiivul tuisatessa
Lõhkus Kalevite laeva
Vahtus veele vagusida,
Mitu ööd ja mitu päeva
Põhja poole purjetelles.
Kalevite kange poega
Seadis sõnad sõudevalle,
Laskis laulu lõksutelles:
«Nõu ei viska meesi nurka,
Pane mõtteid parte peale;
Äparduste ähvardusi
Laulusõnad lepitamas,
Targad sõnad talitsemas.»

Laeva oli lainte lennul,
Vetevooge veeretusel
Palju aega purjetanud
Põhja piirde pöörusella,
Sealap Sädemete saare
Tulisambad tõusemaie,
Suitsupilved paisumaie.
Kalevipoeg kippumaie
Sädeme saart silmamaie;
Varrak vastu vaidlemaie,
Koledat teed keelamaie.
Sulevipoeg sõnaldama:
«Laske minda minemaie
Tuliteeda tallamaie,
Suitsulista sammumaie,
Kuhu, kes seal enne käinud,
Nõrgematest palju nõrkend,
Väetid läinud viletsusse!»
Aeti laeva lainetelta
Sädemete saare serva,
Kus see mägi mängis tulda,
Teine suitsu sünniteles,
Kolmas keetis kuuma vetta;
Suland kive sügavusest
Orgu saatsid ojamaie.
Sulev sammus suitsu juhil,
Tallas tule tähendusel
Põrgu lee ligemalle,
Imelikku ilmumista
Salalikult silmamaie.
Tulekivi kildusida
Sadas suitsus sagedasti,
Tuiskas aga tuhkadessa
Lumehange lagedalle,
Rohkest raatmaa radadelle.
Raudakuube raksatelles
Kippusivad kivitunglad
Sulevida surmamaie.
Õnnetusest hoolimata
Kõndis kangelase poega
Põrgu leeaugu poole,
Kuni kuube kõrvetelles
Keha kippus küpsetama,
Ripsmekarvad läksid krimpsu,
Kõrbe hiuksed, kulmukarvad.
Sulevipoeg pajatama:
«Kurat võtku tulekünka,
Kust ei kasu kellelegi!

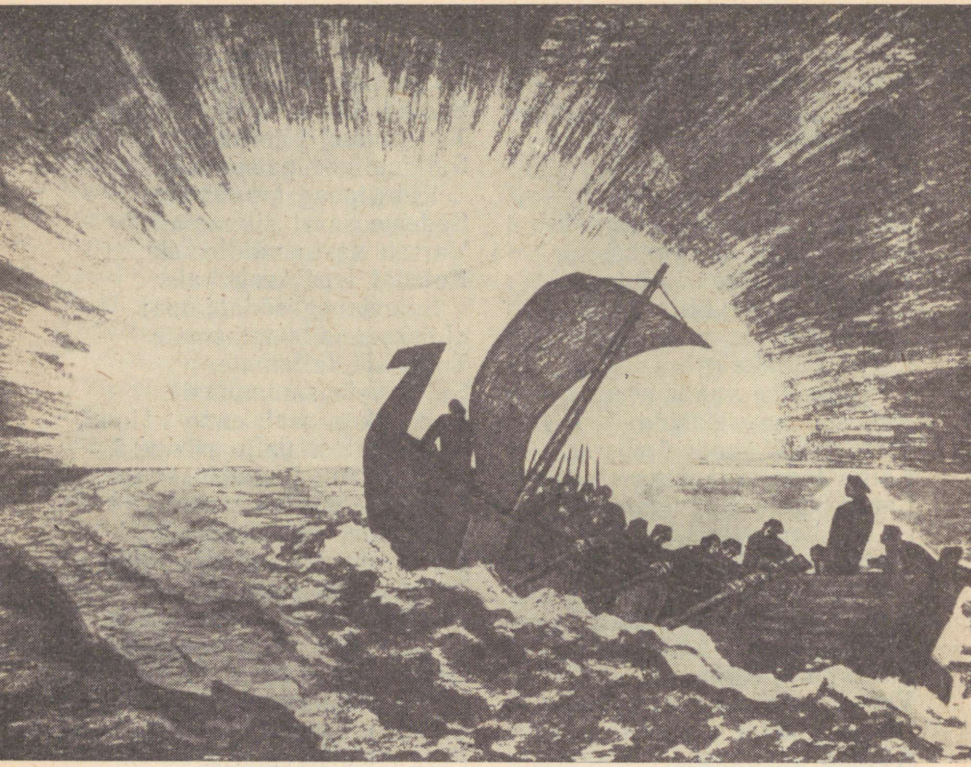

Kr. Raud. Sõit maailma otsa.

Kodu võiks ta rehekütjaks,
Saunameestel küljesoojaks
Mitmes kohas mõnus olla,
Kus üks süld ehk pere kohta
Armu poolest annetakse.
Praegu pole mul paremat:
Pistan piibu põlemaie.»
Siisap sammu sulgemaie,
Tuli-teelta taganema.
Vaevalt pääses laeva peale
Haigeid külgi arstimaie,
Põlend viga parandama.
Kalevipoeg küsimaie:
«Kas ehk nägid kannupoissi,
Kes sul jälgel jooksenekse?»
Sulevipoeg salgamaie;
Teised kadund kannupoissi
Ühel suul hüüdemaie.
Vaata, ilus valge lindu
Laskis maha laeva peale;
Keeletarka kuulamaie,
Kas ehk kadund kannupoissi
Sulgiline silmanenud.
Valge lindu vastamaie:
«Teisel pool jäämägesida,
Lumelista lagedada
Kenam kevadine kohta,
Soojem ala suve paika;
Mullas munad keedetakse,
Liivas liha küpsetakse:
Sinna poissi eksinessa
Näkineitsi meelitusel,

Ühtepuhkust ilu-aega,
Õnnelikult elamaie.
Minge teele, mehed targad,
Kannupoiss ei tule kaasa!»

Mehed jõudsid sinna maale,
Kus need kuked sõivad kulda,
Kuked kulda, kanad karda,
Haned haljasta hõbedat,
Vareksed vana vaskeda,
Pesilinnud penningida,
Targad linnud taalderida,
Kus need kasvud kasvasivad,
Kapsad kuuse kõrguseni.
Kalevite kange poega
Sulaseida sundimaie,
Alamaida ajamaie
Võõrast kohta vaatamaie;
Käskis minna keeletarka
Salasõnu seletama,
Linde tarkust lunastama.
Heitis ise laeva peale
Suleviga suikumaie,
Päeva paistel puhkamaie;
Andis käsu Aleville
Vahikorral valvaneda.
Keeletarka kõndimaie,
Sulastega sammumaie
Tüki teeda, marga maada,
Kus ei kuulda linnulaulu
Ega leida loomakesi.
Päike juba veeres looja,
Langes merelainetesse.
Käigist väsind vennikesed
Sirutasid selilie
Põõsa varju puhkamaie.

Teise päeva palistusel
Ärateles enne koitu
Magajaida mehepoegi
Tugevama tütar noori,
Kes see tulnud kapsa-aeda
Lehmadelle lehtesida
Kapsa küljest kitkumaie.
Tütar noori võttis mehed,
Pani poisid põlle rüppe,
Kandis neid süles koduje.

Isa kodu küsimaie:
«Mis sa toonud, tütar noori,
Mis sa korjand kapsastesta?»
Piiga põlle raputelles
Puistas mehed põrandalle:
«Tähendele, taadikene,
Mis ma nalja-mängitusel
Kapsa-aiast koristasin,
Kus nad, kirbud, kuuekesi,
Kaste vilul kohmetanud,
Kapsapea all põõnutasid!»
Taati tarka tunnistama
Mõistatusel mehikesi:
«Kes see kõnnib kõrta mööda,
Astub aia ääri mööda,
Piirab pilliroogu mööda?»
Keeletarka kostemaie:
«Mesilane, linnukene,
See'p see kõnnib kõrta mööda,
Astub aia ääri mööda,
Piirab pilliroogu mööda.»
Tarka taati tunnistama
Mõistatusel mehikesi:
«Mis sealta jõesta jooneb,
Katsub küla kaevudesta,
Kivikildude keskelta?»
Keeletarka kostemaie:
«Vikerkaar jooneb jõesta,
Katsub küla kaevudesta,
Kivikildude keskelta.»
Hiigla-tarka tunnistama:
«Mõistke, mõistke, mehikesed,
Mis tuleb ammudes arusta,
Singudes sinisalusta?»
Keeletarka kostemaie:
«Vihm tuleb ammudes arusta,
Singudes sinisalusta.»
Sellest tundis Hiigla-tarka
Mõistelikke mehepoegi.
«Pane, piiga, põlle rüppe,
Vii nad jälle viibimata
Sinna, kus nad seisanenud;
Need on pealtmaa naiste pojad,
Kes need käivad tarka teeda,
Õpetusi otsimassa.»
Tütar käsku täitenekse:
Kandis võõrad kuuekesi,

Kust neid põlle koristanud.
Keeletarka mõistis kõne,
Hakkas piigat palumaie:
«Vii meid, neitsi, naljusella,
Kanna merekalda'alle!»
Tütar palveid täitanessa
Kandis mehed kalda'alle.

Kalevipoeg andis käsu
Laeva purjed lahutada,
Tahtis kohe kaugemalle
Põhja poole purjetada;
Ehk küll külma väga käre,
Jää seal kattis jälgesida,
Kõrge jää küngastesta
Lõikas «Lennuk» lustilikult
Purjetelles põhja teeda.
Vaata! virmaliste vaimud
Taeva alta taplusella
Hõbe-oda välgutelles,
Kuldakilpi kõigutelles
Paistsid laeva punetama.
Juba kadus meestel julgus,
Poistel püksid püülimassa.
Aga Kalevite poega
Tulist nalja naerateles:
«Laske virmaliste vehid,
Hõbe-oda välgutused,
Kuldakilbi kõigutused
Tule-kaaret meile teha,
Kust me valge kumendusel
Kaugemalle näeme käiki!
Kuu ei tahtnud kaasa tulla,
Päike läinud ammu peitu;
Armu-andeks pannud Uku
Virmalised vehklemaie.»

Viimaks veeres võõras
randa,
Tõusis rahvas tundemata
Meie sõpradelle silma;
Poistel poolelt koera kehad,
Pikad peni sabad taga,
Tempudesta tondilased,
Näosta nii kui inimesed.
Penisabalised sellid
Kurjast vastu kiusamaie,
Tulijaida tonkimaie,
Et ei keegi kallastelle
Saanud laevast sammumaie.
Kalevite kange poega
Kargas laevast kalda'alle
Penilasi pillutama,
Vaenulasi virutama;
Surmas neida sadadella,
Tappis teisi tuhandeida.
Õnnekombel leidis hobu,
Tugevama täkukese,
Kargas kõrvi laudijalle
Sõjateeda sõitemaie,
Penilasi puistamaie.
Võõras väike mehikene
Vaenuköita[1] kinnitama
Ristiks ratsu sammudelle.
Hüva hobu hüpateles
Vaenuköita kohkudessa,
Komisteles kogemata,
Langes laia lagedalle
Surnuks maha samblasoosse.
Kalevipoeg kahetselles
Hüva hoosta ohkamaie,
Võrgutajat vandumaie,
Sidujada sajatama.
Siisap võttis suisapäisa,
Tõmbas maasta tüvikuda
Tugevamast tammepuusta,
Miska sooda sahkamaie,
Kuivikuida kündemaie,
Et ei põhja põllukesed
Kasusid peaks kasvatama,
Vilja-ivi valmistama.
Sealtmaa tarka sõitlemaie,
Künnimeesta keelamaie:
«Miks sa vihas, vennikene,
Kurjas lähed kündemaie,
Meie maada moondamaie,

[1] Vaenuköis — vaenusääse tõugud, kes roomavad koos mitmemeetrise köiena.

Samblasooksi sajatama,
Kust ei kallist karjamaada
Ega lastel leivamaada?»
Kalevipoeg kostemaie:
«Vaenuköis mul võtnud hobu,
Suretanud sõidujala,
Enne kui ma tarka teeda
Õnnelikult lõpetanud.»
Tarka taati tähendama:
«Kuidas võid sa, kulla venda,
Tarkusteeda toimetada,
Kui sa rahvad raske käega,
Nõude andjad nurmedelta
Eesta ära hävitanud?»
Kalevipoeg kahetsema
Vihaduse vandumista,
Miska surmand sigidused
Põhja põllu peenderalta.
Hüüdis hädas Uku poole:
«Anna kasvu kaladelle,
Sigi Soome silkudelle,
Üle-rohkust hüljestelle,
Sulgislinnu sugudelle!
Lase puida lainetelta
Vetel kalda veeretada,
Et nad tulev-põlve tuluks
Kasu saaksid külvamaie!»
Tarka mõistis, kostis vastu:
«Sõber, et sa õnne soovid,
Tahan sulle tõelikult
Hüva nõu ja otsust anda,
Kuidas teed saad kaugemalle.»
Kalevite poega kostis:
«Kaarna kodus kuulutanud,
Tarka lindu annud teada:
«Kus sa silmad sinivetta,
Laialisi lainesida,
Kalda veeres kõrkijaida,
Võhumõõku vete ääres,
Seal saab varjul hoitud värav
Ilma otsa sulle näitma.»»
Tarka taati kostis vastu:
«Kaarnalind on kuulutelles
Petist sulle pajatanud.
Kus sa silmad sinivetta.
Laialisi lainesida,
Kalda veeres kõrkijaida,
Võhumõõku vete ääres,
Sealtap leiad salasuuda,
Varjul hoitud väravada,
Mis sind põrgu pettemaie,
Surma suhu sundimaie.»
Kalevite kallis poega
Kodu poole kippumaie,
Sõpradelle sõnaldelles
Laskis laulu ladusasti:
«Lähme, lähme, lustivennad,
Käime, käime, kullakesed!
Lähme jälle lõuna alla,
Käime kiirest kodu poole,
Kus meid tundvad kodukoerad,
Tuttavamad teretavad!»
Varrak kohe küsimaie:
«Vennike, kes veovaeva,
Palka mull' saab paiskamaie,
Kui sa kodu poole käänad?»
Kalevite poega kostis:
«Kõik peab sulle keelamata
Palga-hinnaks paisatama,
Kuidas kaupa sobitime.
Sa ei ole eksind sammult,
Teelt ma ise taganesin.»

Läksid mehed laeva peale
Kodu poole purjetama.
Lainte kiigul langevalla,
Tuule tiivul tuisatessa
Lõhkus Kalevite laeva
Vahtus veele vagusida.
Paati veeres Viru poole,
Laeva lustil lõuna alla.
Kalevite kallim poega
Seadis sõnad sõudevalle:
«Ei või tarkust enam tulla,
Mõistust olla meestellagi,
Kui on loodud loomadella.
Tühi tee meil läinud tuulde,
Ilma ots jäi otsimata
Kätella jäi katsumata.
Laske «Lennuk» Lalli[1] alla,

[1] Lalli — Tallinna ligidal oleva Laagna kalju muistne nimetus.

Lindanisa lahe peale,
Kuhu Olev teinud hooned,
Kõrged tornid kasvatanud!»
Keeletarka kostemaie:
«Kes see pärast seda käiki
Tahab minna tallamaie,
Ilma otsa otsimaie,
Toimetagu targemalta,
Enne käiki asjad käima:
Pangu andeid kivi peale
Õnneandjale Ukule,
Viigu värsket vahtidelle,
Ohverdusi hoidjatelle,
Lepitusi lindudelle!»
Kalevipoeg kostanessa
Laulis vastu ladusasti:
«Tulles tõuseb suurem tarkus,
Mis ei minnes mehikesel.
Tuisa tõtsin tühja teeda,
Tuulelista tallamaie,
Läksin lustil lainetelle,
Tahtsin taeva tagant-seina
Käsil minna katsumaie,
Ilma otsa otsidelles
Sõrmiella sorkimaie.
Ärgu tehku teised mehed,
Tehku teised naisepojad,
Mis ma tühja olen teinud,
Kallist aega kulutelles;
Lootsin kasu kasvamaie,
Pidin kahju kahetsema.
Ei olnd isa õnnistamas,
Eite armul hellitamas,
Sõsaraid ei soovitamas;
Külma kalmu keske'elta,
Sõmerliivade sülesta
Ei saand taati tõusemaie,
Eite armu andemaie.
Kahetsusta, kulla vennad,
Käigist ei või kasvaneda!
Ülemaks kui hõbevara,
Kallimaks kui kullakoormad
Tuleb tarkus tunnistada;
Eks me leidnud eksiteelta,
Vale-vainu radadelta
Tõelikke tunnistähti,
Et ei suurel ilmal otsa,
Taara tarkusel ei rada
Kusagille kinnitatud,
Tõkkeida pole tehtud.
Mis ma muidu võõralt maalta
Kasulikku olen künnud,
Salalikku sahkanenud,
Sellest saab elu otsani
Mehel meeles mõtlemista.
Kellel Looja õnneks loonud,
Põue ise peitu pannud,
Vaimu võimel vägevamaks,
Tarkusella terasemaks,
Keha raminul kangemaksi
Teiste üle lasknud tõusta,
Veerenegu võõramaile
Suurt maailma silmamaie,
Taara tarkust tunnistama,
Jumalikke imedusi
Valvsail silmil vaatamaie!
Aga teised äbarikud,
Nõdremate naiste pojad
Jäägu koju kasvamaie,
Oma kopli õitsemaie!»

Lasti «Lennuk» Lalli alla,
Lindanisa lahe peale,
Kuhu Olev teinud hooned,
Kasvatanud kõrged tornid.
Paati aeti parve äärde,
Laeva kalda ligidalle.
Mehed läksid murudelle,
Veeresivad vainiulle,
Astusivad alla õue.
Lindu laulis lepikusta,
Kägu kuldakuusikusta:
«Omal maal õitseb õnni,
Kodus kasvab kasu parem!
Kodus tundvad õuekoerad,
Tuleb tuttav teretama,
Sugulane soovimaie;
Paistab lahkelt päevakene,
Paistvad taeva tähekesed.»

1. *Koosta XVI loo üksikasjaline kava. Milline reisijuhtum meeldis kõige enam?*
2. *Leia loost mõistatused ja tarkusesõnu. Mida selles loos eriti hinnatakse?*
3. *Leia mõtteriime, eriti selliseid, mis osava ütlemise poolest meeldivad.*
4. *Õpi pähe katkend XVI loost, alates värsist «Kahetsusta, kulla vennad» kuni «Mehel meeles mõtlemista». Millised tuntud värsid katkendis võtavad kokku kogu loo peamõtte?*
5. *Kuidas selle loo sündmused iseloomustavad Kalevipoega? Mõtle hoolikalt läbi kõik asjaolud ja tõesta, et siin ilmnevad kangelase head omadused, aga ka puudused.*

Üheksateistkümnes lugu

Sarvik-taadi aheldamine. Põrgust tagasitulek. Õnne-aeg ja pidu. Tarkuseraamatu kaotus. Sõjateated.

[Sarvik on Kalevipoja vägevamaid vaenlasi. Esimene põrguskäik ja võitlus vanakurjaga leiab aset juba kolmeteistkümnendas loos. Üheksateistkümnendale loole eelnevad tähtsad sündmused, millest lühidalt jutustame.

Teel Sarviku eluaseme poole tuleb Kalevipojal palju tõkkeid võita. Kuid leidub ka häid nõuandjaid. Kord ütleb õpetussõna kaaren, kord jagab juhatusi hiireke, kord kärnkonn või vähk urust. Suur nõiavägi on härjapõlvlaselt saadud kuldkellukesel, mida kangelane osavalt kasutab. Üle tõrvajõe viival sillal leiab aset äge heitlus põrgulaste väega. Raskelt rabab Kalevipoja mõõk Sarviku selle, ükski neist ei jää ellu.

Põrgu eeskojas märkas kangelane voki taga eidekese varju, kes meenutab leinapõlves Lindat. Varjueit juhatas poega eluvedelikku jooma, mille toimel kangelane salakambri seina purustab. Selle taga tallas Sarviku eit kangasjalgu. Põrguperenaise mesikeelel meelitused jätab Kalevipoeg targu tähele panemata.

Lõpuks ilmus Sarvik ise, kes pärast pikka sõnelemist soostus Kalevipojaga otsustavasse võitlusse astuma.]

Vanapõlve piiridelle
Varisenud võitlemiste
Järeljäänud jälgesida
Paksemalt kui meie päevil;
Siiski Kalevite käigilt
Paistab kui päike heledam
Kõigist kuulsam rammukatse,
Võimsam võitlemise-mängi
Põrgu peremehe talust.
Mets ja mägi märkasivad,
Kaljukünkad kuulasivad,
Sood ja rabad saivad sõna,
Vetelained läkitusi:
Sest et maapind müdinaga,
Meri vahtus valendades
Tugevat tööd tunnistasid.

Vainiulle valmistati
Õue alla paras paika
Rammukatsumise kohaks.
Vanal viisil võtetie
Käsilla siis niudest kinni,
Võeti püksivärvelista
Kümne küüne kangusega
Keha võimu katsutella.
Veri valgus küünte alla,
Sinipaisul sõrmedesse.
Ehk küll võimuvõttev vesi,
Närtsitava kruusi märga
Kurjal rammu kurnanekse,
Võimust väga väsiteleb,
Kalevi kangel pojal
Kahekordne kanguskaste
Kehavõimu karastanud,
Siiski vältas võitlemine,
Meeste võidumängimine
Seitse päeva seisemata,
Seitse ööda lõppemata,
Enne kui nad selget otsust
Võitlemise võidul saivad.
Sarvik-taat küll salamahti
Katsus kiusamise kombel
Põiki jalgel pillutada
Kallist Kalevite poega,
Kes kui tugev tammetüvik,
Raskem raudakivi-rahnu
Kohalta ei komistanud.
Kordamisi kergitasid
Teineteista tõusemaie,
Rabasivad raksatelles
Müta-mäta! maha jälle,
Mis kui Kõue kärgatused
Põldusida põrutasid,
Kaljusida kõigutasid,
Vetta tõstsid vahutama.
Kalevite kaval poega
Oskas ennast hoidaneda,
Suutis siuna pealta sõrmi,
Angerjana alta sõrmi
Põrgulase pihust päästa,
Kookus jalal kohe kanda
Toeks vastu valmistada;
Siiski kippus kange võimus,
Rammu viimaks raugenema.

Eide vari valvsail silmil
Nägi poja nõrkemista,
Võttis kätte vokikoonla,
Keeriteli kümme korda
Üle pea ümberpööri,
Paiskas prantsti! põrandalle
Eeskujuks Kaleville.
Kalevite kange poega
Mõistis eide mõttesida
Targalikult tähendada,
Sasis kinni säärte-paelust,
Sarviku põlve-värvelist,
Tõstis teda tuulekiirul
Koonla kombel kõrge'elle,
Keeriteles kümme korda
Taadikest kui takutopsu,
Viskas võimurohke väega
Matsti! maha muru peale;
Pani põlved rinna peale,
Kamaluga kõrist kinni,
Kippus taati kägistama.
Võttis vöö niude ümbert,
Miska kurja köitemaie.
Siisap vedas vaenumehe
Kütkes raudakamberie,
Köitis teda kammitsrauda,
Pani ahelate paelu
Käed ja jalad kütkendusse,
Köitis kolmandama kütke
Rõngastpidi kaela külge,
Neljandama niuetesse;
Kinniteles kütke otsad
Kaljuseina seisemaie;
Veereteles vainult kivi
Saunasuuruse uksele,
Kuhu külge kaelakütked
Sidemella sõlmitie,
Raudakrambil kinnitati,
Et ei sarvik toasta sammu,
Kanda saanud kamberista.
Kalevite kange poega
Pühkis higi palgeilta,
Pilkamisel pajateles:
«Ära lase, leinalindu,
Kammitsjalgel kukekene,
Aega minna igavaksi
Vangipõlves valvatessa!

Kaeba kurbust kaljudelle,
Meelehaigust metsadelle,
Raskust kivirahnudelle,
Viletsusi virnadelle!
Saada soovid rabasoosse,
Ohkamised ohakaisse,
Kaebamised kadastikku!
Võlg meil tasa, vennikene,
Kõverused kohendatud;
Õnni teinud õigus-otsa,
Annud võidu võimsamalle.»

[Võidu palgaks viskas Kalevipoeg neli kotitäit kulda turjale ja astus maa peale tagasi. Koopasuus ootas teda hirmu ja igatsusega Alevipoeg. Selgus, et põrguskäik oli kestnud kolm nädalat.

Kalevipoeg korraldas Lindanisas lustilise võidupeo. Ja oli ka põhjust pidutseda: Sarvik oli aheldatud, maal valitses rahu ja õnnelik põli. Kuid just kõige ülevamas piduhoos saabus sõjateade — vaenlane olevat taas maale tunginud. Kalevipoeg ei lasknud halva sõnumi pärast veel pidu katkeda, vaid lõi ise vägevasti laulu edasi.

Siis aga astus tervitades tuppa Lapu tark ja palus kätte lubatud vaevatasu — seina külge kütkestatud tarkuseraamatut. Nii nägi tõepoolest ette reisil maailma lõppu sõlmitud kokkulepe. Tarkuseraamatusse olid talletatud vana Kalevi elutarkused ja õpetussõnad: *Kallim veel kui kuld ja hõbe / seisis kütkendatud kirjas / vanaaegne vaba põli, / meie meestepoege priius.* Kalevipoeg, olles lubadusega seotud ja tundmata raamatu sisu, oli pikemata nõus seda ära andma. Nii see sündiski, olgugi et Olevi- ja Sulevipoeg soovitasid raamatut lähemalt uurida.

Kohe seejärel olid käsukandjad väravas: rannast on tulnud raudmehed, sõda on valla päästetud. Kalevipoeg seadis sammud taadi kalmule, et tarka nõu pärida. Kuid taat ei kostnud vastu ja kangelane läks kurval meelel koju.]

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Milliste võtetega on rõhutatud Kalevipoja ja Sarviku võitluse pinevust? Too näiteid. Milline sümboolne tähendus on Sarviktaadi aheldamisel? Mida meenutab põrgu tervikuna? Keda Sarvik selle valitsejana?*
2. *Meenuta tarkuseraamatuga seotud episoodi kuueteistkümnendast loost. Kuidas iseloomustab Kalevipoega tarkuseraamatu loovutamine?*
3. *Loe läbi E. Raua proosajutustus «Kalevipoeg».*

TRÜ Raamatukogu

O. W. Masing, Kr. J. Peterson, Fr. R. Faehlmann jt. olid möödunud sajandi alguskümnenditel esimeste vagude ajajad eesti kirjanduse põllul. Sajandi teisel poolel leidus juba märksa rohkem eesti haritlasi, kes tundsid rahva elu ja püüdsid tema kasuks töötada. Nende virgutusel hakkas talurahvas tundma ennast ühtse eesti rahvana. Seepärast nimetame möödunud sajandi 60.—80. aastaid

rahvusliku liikumise ajajärguks.

Rahvuslikku liikumist kuulutasid laialdased talurahvarahutused sajandi keskpaiku (eriti nn. Mahtra sõda). Nende survel algas üleminek teoorjuselt raharendile ja talude päriseksostmisele. Ent talupojad püüdsid mitte ainult teoorjusest vabaneda, vaid hakkasid nõutama õigusi kõigil elualadel. Eriti tugevnes haridusepüüe. Rahvasuus liikunud lauluski toonitatakse:

rumalus meid vangis peab,
pimeduse kotis veab.

Rahvakoole oli vähe, seepärast aitasid kirjaoskuse levimises tõhusalt kaasa raamatud ja ajakirjandus. Märkisime, et O. W. Masing andis juba sajandi algul välja «Maarahva Nädalalehte». Hoopis laialdasemalt levis Johann Voldemar Jannseni toimetatud **«Perno Postimees»**, mis hakkas ilmuma 1857. aastal Pärnus. Esiknumber algas luuletusega, mille esimene salm kõlas järgmiselt:

Tere, armas eesti rahvas!
Mina, Pärnu Postimees,
Kuulutama olen vahvas,
Kõik, mis sünnib ilma sees,
Annan teada selle heaks,
Et ka Sinu rahvas teaks,
Kuidas kõik maailma maad
Elavad ja tegevad.

1864. aastal hakkas Jannsen Tartus välja andma ajalehte **«Eesti Postimees»**, mille mõju ja levik olid veelgi suuremad. Jannsen oskas köitvalt jutustada ja mitmekesist lugemisvara valida. Pealegi oli tal ajalehetöös hindamatuks abiliseks tütar Lydia, kellest kujunes tolle aja suurim luuletaja. «Eesti Posti-

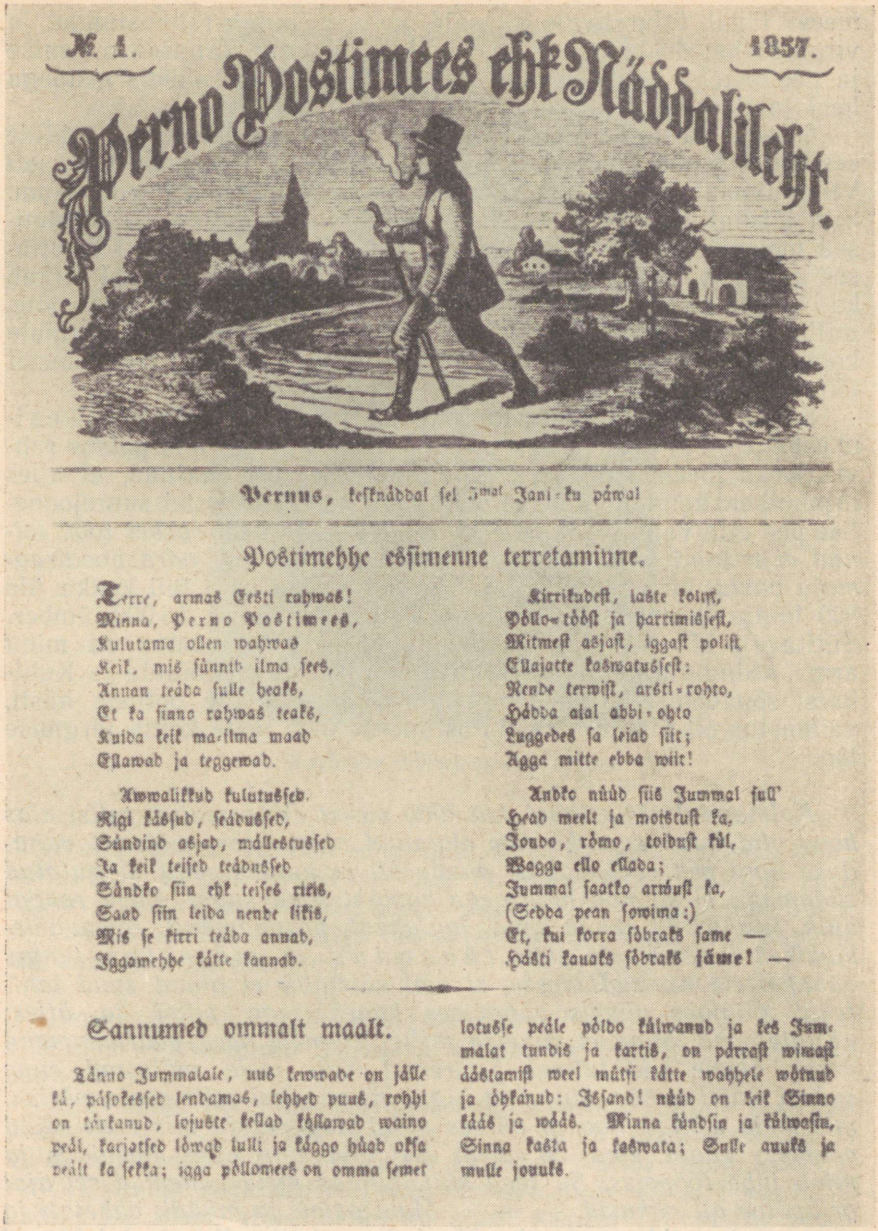

№ 1. 1857.

Perno Postimees ehk Näddalileht.

Pernus, kesknäddal sel 5mal Jani-ku päwal

Postimehhe essimenne terretaminne.

Terre, armas Eesti rahwas!
Minna, Perno Postimees,
Kulutama ollen wahwas
Keik, mis sünnib ilma sees,
Annan teäda sulle heaks,
Et ka sinno rahwas teaks,
Kuida keik ma-ilma maad
Ellawad ja teggewad.

Awwalikkud kulutussed.
Rigi kässud, seädussed,
Sündind asjad, mällestussed
Ja keik teised teädussed
Sändko siin ehk teises ritis,
Saad siin leida nende likis,
Mis se kirri teäda annab,
Iggamehhe kätte kannab.

Kirrikudest, laste kolist,
Pöllo-tööst ja harrimissest,
Mitmest asjast, iggast polist
Ellajatte kaswatussest:
Nende terwist, arsti-rohto,
Hädda aial abbi-ohto
Luggedes sa leiad siit;
Agga mitte ebba wiit!

Andko nüüd siis Jummal sull'
Head meelt ja moistust ka,
Jondo, römo, toidust kül,
Wagga ello ellada;
Jummal saatko armust ka,
(Sedda pean sowima:)
Et, kui korra söbraks same —
Hästi kauaks söbraks jäme! —

Sannumed ommalt maalt.

Tänno Jummalale, uus kewwade on jälle kä, päsokessed lendamas, lehhed puus, rohhi on tärkanud, lojuste kellad kõllawad waino peäl, karjatsed löwad lulli ja käggo hüab oksa peält ka sekka; igga pöllomees on omma semet lotusse peäle pöldo külwanud ja kes Jummalat tundis ja kartis, on pärrast wimast äästamist weel mütsi kätte wahhele wötnud ja öhkanud: Issand! nüüd on keik Sinno kääs ja wääs. Minna kündsin ja külwasin, Sinna kasta ja kaswata; Sulle auuks ja mulle jouuks.

«Perno Postimehe» I number.

mees» jagab talurahvale tulusaid õpetusi, õhutab rahvustunnet ja virgutab haridust omandama. Paraku ei astunud Jannsen mõisnike ja pastoritega võitlusse rahva õiguste eest, vaid püüdis nendega heal jalal seista.

60.—80. aastail tuleb rahvas teotahteliselt meelestatud juhtide eestvõttel toime mitmete suurürituslega. Eriti hoogsalt tegutseti Viljandimaal, kus rahvas oli jõukam ja kultuuriliselt edenenum. Siin lähetati tsaarile palvekirju, milles esitati talurahva nõudmised mõisnike vastu. Seda üritust toetasid Peterburi eesti harıtlased eesotsas maalikunstnik Johann Köleriga. Viljandimaal tärkab ka esimese eestikeelse keskkooli asutamise mõte, mille tarvis korraldatakse ülemaaline korjandus. Rahvaluule kogumise ja eestikeelse kirjanduse väljaandmise alal tegi tõhusat tööd Eesti Kirjameeste Selts (asut. 1872).

Suurt elevust ja vaimustust äratas ülemaaline ettevõte — esimene eesti üldlaulupidu (1869) Tartus, mis paisus rahvuslikuks meeleavalduseks. Tundub lausa uskumatuna, et alles orjakütkeid kandnud rahvas suutis lühikese aja kestel suurejoonelise peo ette valmistada. *Kes kõik päev põllu peal rasket tööd teinud, ei heitnud õhtul magama, vaid vahetas oma adra noodiraamatu vastu*, kirjutas «Perno Postimees». Tartusse tuli kokku üle 800 laulja ja neli orkestrit, kuulajate arvu loeti 15 000 ümber. Sütitavalt kõlasid eesti isamaalaulud — «Mu isamaa on minu arm», «Sind surmani», «Eestimaa, mu isamaa» (Koidula ja Kuhlbarsi sõnadele). Laulude esitamine õnnestus üle ootuste hästi, vaimustus oli üldine. «Eesti Postimees» toob selle kohta järgmise loo.

Kolmandal pidupäeval, kui 4000 meest «Vanemuise» seltsi aias koos olid, istus seal ka üks elatanud abielupaar, mõlemil vanaduse lumi pea peal, vagusi puude all ja kuulas pealt. Liigutatud südamega ei suanud hulk aega kumbki sõna suust. Kirju rahvahulk, lehvitavad kenad lipud, lauluhääl, pasunamäng, rõõmuhõiskamised ja iseäranis pidu tähendus ja mälestus tungis vanakestele nii südamesse, et neil võimalik ei olnud suud lahti teha. Viimaks pühkis vanamees kuuekäisega silmi ja ütles: «Kuule, ema, mina ei kahetse mitte, et meie need paarkümmend versta oleme siia tulnud. Suuremat asja meie mõlemad enne surma ometi ei näe. Mu süda liigub rinnus, kui selle peale mõtlen, mis meie silmad noores põlves pidid nägema ja mis meie nüüd näeme. Vaata, ema, 50 aasta eest olid sina alles karjalaps ja mina juba tööpoiss. Sa tead küll, kuidas meie vanemad sel ajal orjapõlve all ohkasid. — — — Meid osteti ja müüdi, vahetati ja mängiti kaartide eest, ühe käest teise kätte. Keegi ei tohtinud ennast inimeseks pidada, meid hüüti «talu sead!» — — — Sellepärast on mu süda haledat rõõmu täis, kui oma silmaga võin näha, et kõige endise valu ja vaeva all meie rahvas ometi pole

I Üldlaulupeo mälestusmärk Tartus.

jalge alla jäänud, vaid on edasi läinud ja saab veel minema. Anna jumal talle kallist tervist ja head meelt, mõistust. S e d a eesti rahvast, kes nüüd oma juubelipidu peab, ei tee keegi enam pärisorjaks. Ema, selle troostiga võime mõlemad mätta alla pugeda, kui meid ära kutsutakse.»

Laulupeo kordaminekuks aitasid tõhusalt kaasa laulu- ja mänguseltsid **«Vanemuine»** Tartus ja **«Estonia»** Tallinnas (mõlemad asut. 1865).

Rahvusliku liikumise taotluste suhtes polnud juhtide seas täit üksmeelt. J. V. Jannsen pooldas küll rahva majanduslikku ja kultuurilist edenemist, kuid kartis aktiivset võitlust ning lootis, et rahvas suudab rahulikul teel oma õigused kätte võita. Tema poole kaldus ka **Jakob Hurt,** kellel on suuri teeneid rahvaluule kogumises ja uurimises. Need vaated polnud laiematele hulkadele vastuvõetavad. Rahvas vajas julget ja otsusekindlat võitlejat, kes kaitseks tema eluõigusi mõisnike survevõimu vastu. Seesuguseks rahvajuhiks sai

CARL ROBERT JAKOBSON (1841—1882).

Jakobson kujunes rahvuslikuks võitlejaks Peterburis J. Köleri äratusel; siin täiendas ta ka oma haridust. Noormees võttis varakult omaks rahvusliku ärkamisaja juhtmõtte: eestlased peavad kummutama ajaloo ülekohtu ning kätte võitma saksiastega võrdsed õigused. «Vanemuise» seltsis peetud esimeses isamaakõnes (1868) seadis Jakobson sündinud ülekohtu kujukalt kuulajate silme ette:

Austatud kuulajad! Minu nõu on siin täna eesti rahva valguse-, pimeduse- ja koiduajast rääkida. Aga et minu sõnad ühest eesti südamest tulevad ja ka jälle eesti südametesse peavad tungima, siis palun kohe ette mitte imeks panna, kui siin mõne asja peale teise silmaga vaatame, kui seda siiamaale on tehtud.

— — —

Seesugusel rahval, kellel peale tema seitsmesaja-aastase vangipõlve veel seesugused laulud on, nagu nad meie «Kalevipojas» kokku on pandud, — seesugusel rahval, ütlen ma, on tõesti kord ka paremad ajad, on üks valguseaeg olnud, millest aga meie endale enam täielikku pilti ei või teha. Mis meie teame, on siis lühidalt see, et vanad eestlased kui üks prii rahvas hoolsasti põldu harisid, mere peal palju kauplesid ja vahvate sõjameeste nime all kõigis põhjapoolseis maades kuulsad ja kardetud olid.

— — —

Tõesti, **see aeg** *oli eesti rahva* **valguse-aeg**! *Ei oleks mitte söödikute parved selle valguse kui paksude pilvedega kinni katnud ja oma teravate küüntega eesti elusoontesse igal pool kui ämblikud kinni hakanud, tõesti, eesti rahvast nimetaks maailm nüüd samasuguse auga, nagu ta praegu kõige ausamaid Euroopa rahvaid nimetab!*

Need mehised sõnad äratasid rahvas vaimustust, parunites ja pastoreis aga ägedat viha. Viimastega pidas Jakobson leppimatut võitlust elu lõpuni.

1871. aastal lahkus Jakobson Peterburist ja asus elama Tallinna. Tema teotahe leiab rakenduse paljudes rahvuslikes ettevõtteis — Eesti Kirjameeste Seltsis, Eesti Aleksandrikoolis, mitmete põllumeesteseltside asutamises ja juhtimises. Muuhulgas rajas Jakobson endale Uue-Vändras talukoha — Kurgja ja asus seda eeskujulikuks majapidamiseks korraldama. Praegu asub Kurgjal Jakobsoni memoriaalmuuseum.

Oma laialdases tegevuses vajas Jakobson hädapärast oma häälekandjat. Seda enam, et lahkhelide tõttu suleb Jannsen talle «Eesti Postimehe». 1878. aastal saabki Jakobson loa ajalehe asutamiseks, mis hakkas ilmuma Viljandis ja sai nimeks Viljandimaa muistse nimetuse — **«Sakala».** Ajaleht võitis rahva hulgas suure poolehoiu. Üks kaasaegne ütleb Jakobsoni ja tema «Sakala» kohta järgmised tunnustussõnad:

Rahvas oli vaimustatud oma eestvõitleja ja juhi kõnedest, kirjatöödest ja tegevusest. Tema nimi oli kõigil suus. Suurima igatsusega oodati järjekordset «Sakalat», mida lugesid ühtlase huviga nii vanad kui noored. Kellel võimalust polnud «Sakalat» tellida või kes lugeda ei mõistnud, need võtsid naabritelt lehte lugemiseks või käisid nende pool kuulamas.

Poliitilise võitluse kõrval rikastas Jakobson ka eesti kirjandust, avaldades kooliraamatuid ja ilukirjanduslikke teoseid. Tema «Kooli lugemise raamat» sai väga populaarseks õpperaamatuks, seda kasutati enam kui pool sajandit. Jakobsoni luuletustes kõlab ajajärgu võitlusvaim, näiteks ühes paremas luuletuses «Veel pole kadund kõik»:

Nüüd magab isa mullas
ja meheks tõusnud ma,
ei enam kurbuskeelil
nüüd taha kaevata.

Sest Taara tammikutes
veel kuulen kanget häält;
kõik ennemuistsed tuuled
ei ole kadund säält!

Jakobsoni mõjuv isiksus ja sütitav sõna virgutasid teisigi kaasaja kirjanikke. Koidulat kutsus ta kirjutama sõnadega, mis mõjuksid kui «tuli ja mõõk», viimase luuletajanimigi on Jakobsoni antud.

1882. aasta kevadel vapustas Eestimaad teade Jakobsoni ootamatust surmast. See oli suur ja valus kaotus. Kogu maa leinas. Kuidas rahvajuhti austati, sellest loeme A. Kitzbergi mälestuskatkendist, kes ise matustest osa võttis.

Nagu hirmsa jõuga mahaprahvatav välk tuli see sõnum — C. R. Jakobson surnud; olime kõik kui uimased. Vahvad mehed siin ja seal tungisid kirikutornidesse ja panid kirikhärrade vastuseismisest hoolimata leinakellad helisema. Kõik olid selles kindlad: õige asi see ei võinud olla, nii või nii, ülekohtune surm! Süüdistati saksa soost arsti, kes Jakobsoni oli põetanud. Niisugune noor ja tugev mees! Kiristati hambaid. Kättemaksmist! Aga suud ja suled olid tsensori ja sillakohtu läbi seotud, sosistada ainult julgeti, kõvasti kõnelda mitte.

Kurgja taluhoone, praegune memoriaalmuuseum.

Tuli sõita matustele; terve maa sõitis, saatis pärgi ja saadikuid. — — —

Missugune hirmus teekond Viljandist Vändrasse, läbi kevadise pori. Ühes kohas tuli üle kallaste tõusnud jõest läbi sõita, vesi ulatus rattaile.

Matusepäeva eelõhtuks jõudsime ühte Vändra metsavahi tallu välja, ei mäleta, kas seitse või neliteistkümmend versta Kurgjalt. Sealt edasi ei saanud enam vankriga, tuli jala minna. — — —

Kurgjal oli inimeste pilv ootamas. Alati uusi ja uusi saatkondi tuli juurde. Ei olnud seal kuskil ruumi maha istuda, tuli püstijalu seista päev otsa. Ja kaasavõetud leivakotid jätsime muidugi metsavahi tallu maha. Kes mõtles niisugusel ajal söögi või joogi peale.

Ah, Kurgjal oli igal pool, et nuta ainult, kui nägid, kuidas inimene peab minema ja kõik jätma, mis ta alustanud, mis käes pooleli. Lüüs ja veski, mis Jakobson Kurgja jõe peale ehitanud, olid küll valmis, aga tulevane torniga elumaja vaevalt katuse all, uste ja akendeta; kõrvalised hooned, aidad, kõik ses seisukorras, et näed: siia padrikusse tahtis inimene, ilutundeline,

laiade plaanidega inimene asuda. — Kuskil aianurgas hirmunud silmadega taltsutatud metskits, asjata oma peremeest ootamas; seal, kui ilmaime, taltsutatud kurg. Toas Jakobsoni põlvekõrgused tütrekesed Linda ja Iida. «Kas olete väga kurvad?» küsin neilt. (Täna küll enam nii rumalasti ei küsiks.) Vastab neist teine — nad ei tunne veel surma tõsist kohutavust: «Jah, meie nutame teine teine päev. Täna nutab Linda, homme nutan mina.» — — —

Mina võisin haua juures ainult nutta, nutta, nutta kui hull laps. Matuseliste hulgas oli, öeldi, muidugi uudishimu pärast, ka üks mõisniku soost daam, see vahtis mulle irooniliselt otsa: miks see narr nutab.

Taevas ka nuttis, vihma hakkas sadama ja jäigi sadama. Öö tuli kätte, enne kui Kurgjalt minema saadi.

Rahvusliku liikumise tormimeeleolu sütitas paljusid kirjanikke. Ja vastupidi: kirjandus omakorda väljendas luulekeeli rahvast ühendavaid tundeid ja mõtteid. Nimelt luulekeeli, sest tolle aja eesti kirjanduses on valdaval kohal just

luule.

Millest laulsid tolle aja luuletajad? Mis nende meeli erutas? Nad ülistasid eestlaste muistset vabadust, isamaad, selle loodust ja eesti keele ilu; nad õhutasid võitlusvaimu saksa ülevõimu vastu.

Mis vara vaikselt minu põues tuikas,
kui nooreks meheks olin ärganud,
mis unenägudesse lahkelt luikas,
kui öösel rahul olin puhanud,
veel koidikul, kui hääl mul kõrvas huikas
ja ärkvel — lõkkeks üles puhutud —
mul julgusega südant, hinge täitis.
Kas see kõik üsna valekuju näitis?
Mis kõrv mul oli kuulnud vanast põlvest,
kui Eesti maast ja rahvast räägiti,
mis hiljemini tähis taevavõlvest
mull' Looja vägevusest ilmut'ti;
mis silm mul nägi orjakütke sõlmest,
kuis pärispõlves rahvast piinati —
ma tundsin sest, et süda õhkus sooja:
ei ole õnnepäev veel läinud looja.

Need värsid kuuluvad **Fr. R. Kreutzwaldile** — eesti Lauluisale. Priiuseigatsus oli tema rinnas juba noorpõlves idanenud. Kogu ta elutöö, sealhulgas eepos «Kalevipoeg», on kantud rahvusliku ärkamise ideedest. Kreutzwald oli oma aja suurmees; teda austati, teda peeti eeskujuks ja teejuhatajaks.

Lauluisa mõjutusel kujunes ajajärgu kõige silmapaistvamaks luuletajaks

Lydia Koidula (1843—1886).

Argselt astub sinu ette,
eesti rahvas, isamaa,
laulik; usaldab su kätte
lauluannet pakkuda.

— — — — — — — —

Ööbik, mine, leia sõpru,
Emajõe linnuke!
Ja mis südamest tulnd, mingu,
jälle mingu südame.

See on Koidula luuletervitus oma rahvale. Tema värssides kõlab kogu meie rahvuslik ärkamine: priiuseülistus ja orjuse põlgamine, isamaa kaunis loodus ja kõlav keel, õnn tema hüveks elada, tema eest surra. Kes ei tunneks selliseid luuletusi, nagu «Mu isamaa on minu arm», «Sind surmani», «Miks sa nutad?», «Eesti muld ja eesti süda»? Üks kaunimaid Koidula isamaaluuletusi on «Miks sa nutad?», mille siinkohal näitena esitame.

Miks sa nutad, lillekene,
nupud sul täis pisaraid?
Kas sa rasket hingevalu,
hellake, ka tunda said?

On sull' Eesti pind ka rääkind,
vaikne öö sull' teada ann'd
ennemuistsest rõõmupõlvest,
kadund õnnest pajatand?

Tõsta pead, õiekene!
Koit on saanud isandaks!
Oma terad hiilg'valt saadab,
et nad nutu kuivataks!

Kui ta lõunavalgust puistab
üle õitsva Eestimaa,
oh, kuis tahame tall' tänu,
õis, siis vastu õhata!

Koidula elu lõpujärk möödus Kroonlinnas, lahus isamaast, mida ta nii väga armastas. Oma mõtteis ja kujutlusis viibis ta aga sageli sünnimaal; isamaale saadab ta surmaeelse luuleläkituse («Enne surma Eestimaale»):

Hinge pisaratest sulle
püüdsin pärga punuda:
hõlmad lahti hoia mulle,
hinge ilu — Eestimaa!

Isamaa ja loodus valitsevad teistegi tolle aja luuletajate loomingus. Tänini on tuntud ja lauldavad **Mihkel Veske** luuletused «Ilus oled, isamaa» («Minge üles mägedele») ja «Kodumaa» («Kas tunned maad, mis Peipsi rannalt»). Muistsest vabadusest ja isamaa kannatustest luuletas ka talupoeg-laulik **Ado Reinvald:**

Ma näen su piina verevermeid
veel täna selge silmaga,
su ahastus ja valukisa
mu kõrvu kostab otsata!

Luuletuses «Pisarad» («Kevadisel koidua'al») kõlab seesama mõte kastepisarate kurtmisena. Armastatud on Reinvaldi luuletused «Kuldrannake» (A. Lätte viisistatud) ja üldlauldav «Müts maha!» («Mats alati on tubli mees»). **Jaan Bergmann** viljeles saksa orjastajate vastu sihitud lugulaule, mille hulgast on meile tuttav «Ustav Ülo». Vaadeldava aja luulevallast meenutame veel meie lastelaulude varasemat viljelejat — **Friedrich Kuhlbarsit.** Üldtuntuiks said laulud «Teele, teele, kurekesed», «Karjaste hommikulaul» («Hüüavad pasunad»), «Kätkilaul» («Uinu, mu laps»), «Õhtulaul» («Öö nüüd tuleb jälle»), samuti luuletus «Vanemuine» («Kui Kungla rahvas kuldsel a'al»).

Luule kõrval ajas esimesi võrseid ka

jutukirjandus.

Jutukirjanike esireas on Fr. R. Kreutzwald oma allegooriliste jutustustega «Reinuvader Rebane» ja «Kilplased», mis piitsutavad mitmesuguseid elupahesid. Koidula jutustustes («Enne ukse lukutamist», «Ainuke» jt.) puutume kokku tolle aja eluliste nähtustega, nagu väljarändamine, vastuolud vaeste ja rikaste vahel, laulukooride asutamine. Luulega võrreldes jäi jutukirjandus ometi kahvatumaks. Kõige suurem mõju oli E. Bornhöhe ajaloolistel jutustustel «Tasuja», «Villu võitlused» ja «Vürst Gabriel». Populaarseimat neist — «Tasujat» õpime lähemalt tundma.

Kirjanduse üldises edenemises sündis ka kolmas kirjanduse põhiliik —

näitekirjandus.

Algatajaks oli siingi L. Koidula, kes paari aasta jooksul kirjutas kolm näidendit: «Saaremaa onupoeg», «Säärane mulk» ja «Kosjakased». Autori juhatusel ja kaastegevusel toodi näidendid «Vanemuise» seltsis 1870. aastal lavale, mistõttu Koidula nimega ühenduses võime rääkida ka eesti rahvusliku teatri sünnist. Koidula eeskujul kirjutas **Juhan Kunder** õnnestunud näidendi «Kroonu onu». Näidendeid kirjutasid ka Fr. R. Kreutzwald ja C. R. Jakobson.

Tolle aja näidendid on sisu poolest ajakajalised: rõhutatakse hariduse tähtsust, taunitakse vaimupimedust ja tagurlust; pilke osaliseks saavad varaahned ja rumaluhked külarikkad.

*

Möödunud sajandi teisel poolel pandi alus eesti rahvuslikule kirjandusele. Selles avaldusid demokraatlikud püüded ja rahvusliku liikumise ideed — orjuse vihkamine, isamaa-armastus, hariduse, töökuse ja looduse ilu ülistamine. Koos kirjandusega tekkisid ja arenesid ka teised kunstialad — helikunst, kujutav kunst, teater.

Ühenduses laulupidude korraldamisega elavnes laulukooride ja puhkpilliorkestrite tegevus. Koguti eesti rahvaviise ja heliloojad viisistasid eesti luuletajate laule. A. Kunileid, esimesi eesti heliloojaid, lõi viisid Koidula luuletustele «Sind surmani» ja «Mu isamaa on minu arm», mis kanti ette esimesel laulupeol. K. A. Hermann kogus rohkesti rahvaviise ja andis välja noodiraamatuid; tema tuntumaid laule on «Isamaa ilu hoieldes» (sõnad «Kalevipojast») ja «Kuku sa, kägu, kulda lindu».

Kujutavas kunstis oli tähtsamaks nimeks J. Köler, tuntud maali «Ketraja» ning Kreutzwaldi portree looja. Raidkunsti alal väärivad esiletõstmist A. Weizenberg (skulptuurid «Kalevipoeg», «Linda», «Koit ja Hämarik» jt.) ja A. Adamson («Kalevipoeg ja Sarvik», L. Koidula mälestusmonument Pärnus jt.).

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

I

1. *Mispärast nimetame möödunud sajandi 60.—80. aastaid rahvusliku liikumise aastateks? Nimeta rahvusliku liikumise tähtsamad üritused. Mis eesmärki need taotlesid?*
2. *Mis ajast pärineb eesti laulupidude traditsioon? Mis tähtsus oli esimesel laulupeol (pea silmas õpikus toodud katkendit)? Kuidas laulupidude traditsioon on meie päevil rikastunud?*
3. *Iseloomusta C. R. Jakobsoni tegevust ja vaateid. (Süvene katkendisse tema isamaakõnest). Mis põhjusel tekkisid Jakobsonil lahkhelid Jannseni ja Hurdaga? Kuidas rahvas hindas Jakobsoni elutööd (katkendite alusel)?*
4. *Mis oli rahvusliku liikumise aja peamiseks luuleaineks? Nimeta tähtsamad luuletajad.*
5. *Millega ühenduses ja mis ajast võime rääkida eesti rahvusliku teatri sünnist? Too näiteid helikunsti ja kujutava kunsti tekkimise kohta.*

II

1. *Meenuta 5. klassi lugemikust pala «Koidulaulik». Mida mäletad L. Koidula lapse- ja koolipõlvest? Milline oli tema osa rahvusliku liikumise aja kirjandus- ja kultuurielus? Milliseid Koidula luuletusi tead? Millises linnas asub Koidula mälestusmuuseum ja mälestussammas?*

2. *Õpi luuletus «Miks sa nutad?» pähe ja esita ilmekalt. Leia luuletuse peidetud mõte. Kuidas nimetatakse luuletuses kasutatud kujutusvõtteid? Milline mõju võis seesugustel luuletustel olla Koidula kaasajal?*
3. *Kellele kuuluvad järgmised luuletused: «Kodu» («Meil aia-äärne tänavas»), «Teele, teele, kurekesed», «Kodumaa» («Kas tunned maad, mis Peipsi rannalt»), «Vanemuine» («Kui Kungla rahvas kuldsel a'al»), «Emasüda» («Üks paigake siin ilmas on»), «Ilus oled, isamaa» («Minge üles mägedele»), «Karjaste hommikulaul» («Hüüavad pasunad»), «Pisarad» («Kevadisel koidua'al»)?*
4. *Meenuta, mida nimetatakse värsiks, salmiks ja värsimõõduks. Mitu värssi ja salmi on luuletuses «Miks sa nutad?»? Kirjuta sellest luuletusest kaks esimest salmi vihikusse ja määra värsimõõt. N ä i d i s: Miks sa nutad, lillekene.*
5. *Meenuta, mida õppisid 6. klassis riimist (mida nimetatakse riimiks? kuidas jagunevad riimid asukoha ja silpide arvu järgi? mis erinevus on alg- ja lõppriimi vahel?).*
6. *Anna seletus sidumata ja seotud kõne kohta.*

JÜRIPÄEVAÖÖ UNISTUS
1343

G. Suits

Aeg süüdata on juba risude riita
las loidavad üles siit leekide keeled:
tuld põlevad julgete maameeste meeled,
kes tahavad ühte end liita.

Aeg süüdata on. Käige kõrgele, lõkked,
et näeks teid vennad, kes ootavad ammu,
mil saaksid nad katsuda käevarte rammu
ja murda ja purusta tõkked!

Oh lõõmake, leegid! Sest rinnus mis peitub,
on tulise vihaga vabadus-iha.
Sest õhkuvad sooned ja veri ja liha,
vali vaenlane, las ta nüüd heitub!

Raudrüütel, nüüd lähme su losside pääle,
kord maamehe kerkigu omagi maja,
kust kõliseks kaugele kannelde kaja,
saaks aset veel elule hääle!

Kuid enne, oh tasugem kõik oma häbi!
Kõik surmatud vennad, kõik röövitud talud,
kõik vaevad ja ohud ja hädad ja valud
ja pisarad lugegem läbi!

Nii pajatas Tasuja. Silmad tal särasid,
ja hobused hirnusid, sõjariistad kärasid.
Ja algas nii hirmus ja verine töö.
Ja oli nii sumbunud Jüripäevaöö.

Jüriöö ülestõus, kogu eestlaste muistne vabadusvõitlus, on meie kirjandusele rohkesti ainet andnud. Eelkõige meenub E. Bornhöhe jutustus «Tasuja», mis põlvkondade kestel on rahva lugemisvarasse kuulunud ja tema eneseteadvust virgutanud. Meile on tuttavad ka teised Bornhöhe ajaloolised jutustused — «Villu võitlused» ja «Vürst Gabriel ehk Pirita kloostri viimased päevad». Jutustame nende teoste loojast

EDUARD BORNHÖHEST (1862—1923).

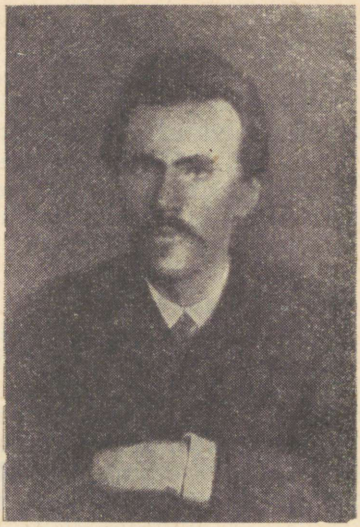

Noor Bornhöhe.

Eesti ajaloolise jutustuse algataja sündis väikeses Kullaaru mõisas Rakvere lähedal aidamehe pojana. Tema vanemad olid ärksad inimesed: isa töötas varem kooliõpetajana; ema, Eduard Vilde tädi, oli elava ja rahutu loomuga, armastas laulda ja juttu vesta. Kullaarult siirdusid vanemad Viru-Jaagupi kihelkonda Inju mõisa (praegune Rakvere raj.). Siin koheldi talupoegi karmilt, ihunuhtluski oli veel käibel. Tuleb arvata, et neid muljeid võttis vastu ja pidas meeles ka terase loomuga Eduard, kes küla- ja mõisamail terved päevad omapead ringi rändas.

Laste koolitamise otstarbel asusid Bornhöhed Tallinna. Eduardi seikluslust vallandus ka linnaoludes. 9-aastase jõnglasena otsustas ta koos teise omaealise poisiga Ameerikasse punanahkade juurde põgeneda; muidugi küpses kavatsus indiaanijuttude lugemise mõjul. Ühel suvehommikul võtnudki poisid kalarannast paadi ja alustanud pikka teekonda. Alles õhtu eel märganud kalamehed poisse merel ja toonud «maailmarändurid» randa tagasi. Mõistagi oli nahatäis seejärel vältimatu.

Eduard õppis Tallinnas saksakeelses alg- ja kreiskoolis, mille vaim oli läbini saksameelne. Samas koolis õppis ka Eduard Vilde, Bornhöhe tädipoeg, kes kooliaastail elas oma nimekaimu perekonnas. Mõlemas poisis tekkis koolis valitseva vaimu kiuste äge protest saksastamise vastu; mõlemad said rahvusliku ärkamise tulisteks pooldajateks.

Bornhöhe järgnev elu kujunes rahutuks ja rännakuterohkeks. Ta vahetas sageli teenistuskohti: töötas Peterburis, Kaunases, Stavropolis, Tbilisis jm. mitmesugustel aladel ning tegi aeg-ajalt lühemaid ja pikemaid reise.

Bornhöhe oli tähelepandavate annetega inimene: joonistas hästi, musitseeris mitmel instrumendil, valdas paljusid võõrkeeli. Elu viimased aastakümned töötas Bornhöhe kohtuametnikuna Jõhvis ja Tallinnas.

Oma parima teose, jutustuse **«Tasuja»** kirjutas Bornhöhe 17-aastase noorukina Põltsamaal kooliõpetajana töötades; jutustus ilmus 1880. aastal. Nagu kirjanik sissejuhatuses öelnud, tahetakse teoses *tükikest eestlaste õnnetusrikkast ajaloost nüüdse eestlase*

silmade ette panna. See on toore vägivalla, ebausu ja pimeduse aeg. Eesti- ja Liivimaa oli mõisnike taevas, pappide paradiis, võõraste rahaauk, aga talupoegade põrgu. Viimased sõnad on autor võtnud vanast kroonikast, millele ta tugineb ka 1343. aasta ülestõusu kujutamisel. Enamik sündmusi põhineb siiski autori mõttekujutusel, tõeliselt ajaloolisi andmeid on esitatud peamiselt sissejuhatuses ja lõpupeatükkides. Tuleb imetleda algaja sulemehe ande jõudu: nooruslikus vaimustustuhinas lõi ta teose, mille mõju on püsinud tänapäevani.

Teose kirjutamise ajal polnud saksa mõisnike, omaaegsete röövvallutajate järglaste võim Eestimaal kaugeltki murtud. Seepärast oli «Tasujal» siis ja hiljemgi suur mõju rõhumisevastases võitluses. Autor ise ütleb jutustuse eesmärgi kohta: *Oli ju Eesti vaimlise ärkamise aeg ja mina, noor entusiast, soovisin kaasa aidata.* Vana Vahuri surivoodil lausutud sõnad on jäänud kõlama paljude lugejate teadvusse.

Ajalooliste jutustuste kõrval on Bornhöhe kirjutanud ka satiirilisi palu, näit. «Kuulsuse narrid».

«TASUJA»

Jutustus Eestimaa vanast ajast

(Katkendeid.)

E. Bornhöhe

I

Kolmeteistkümnenda aastasaja hakatusel sattus eestlane isevärki naabrite keskele. Öeldakse, et naabritega üldse olevat raske rahus ja sõpruses elada. Aga eestlase tolleaegsed naabrid olid koguni hullud, üks hullem kui teine. Nad riisusid ta, vaese patuse pagana, puupaljaks, et Rooma päike[1] otsekohesemalt tema pimedat hinge valgustaks, peksid ta armetuks, et ta kristlikku armu saaks maitsta, tegid ta teoloomaks, et ta ristiusu õnne ja õnnistust ning keskaja haridust suudaks kanda, ja saatsid ta tööle Issanda viinamäele, see on, tema endisele pärispõllule, kus kupja tuline piits temale uue peremehe õigust, haridust, katoliku usku ja ebajumalate vilude hiite põlgamist üheskoos kätte õpetas.

Niisugused halastajad, õpetavad naabrid olid taanlased ja sakslased.

Esimestes võitlustes usu ja hariduse eest kiskus Taani kuningas Harju ja Viru maakonna enese kätte. Muu eestlaste maa jäi Liivi ordu ja piiskoppide omaks.

Kui sõdade järel ajuti rahu tuli, voolasid sakslased ja taanlased võidetud maale, igaüks sai oma tüki kätte ja jäi nende talu-

[1] Mõeldud rooma katoliku usku.

poegade peremeheks, kes maatüki peal elasid. Esiotsa ei olnud eestlane mitte pärisori, vaid peaaegu vaba rentnik. Aga mida enam võõraste sisserändajate hulk ja ühes hulgaga ka võim kasvas, seda rohkem nõuti talupoja käest, ja sada aastat pärast maa allaheitmist kinkis Taani kuningas Christoph II kõik eesti soost talupojad oma vasallide, taani ja saksa soost isandate pärisomanduseks igaveseks ajaks.

Sest ajast ütleb üks sakslane, kroonikakirjutaja Kelch: «Eesti- ja Liivimaal on mõisnikkude taevas, pappide paradiis, võõraste kullaauk, aga talupoegade põrgu.»

XVI

Tasuja oma salgaga, millest suur jagu oli langenud, istus sadulasse ja kihutas tuhatnelja Tallinna poole. Kui ta umbes tunni aja pärast sinna jõudis, oli võitlus juba lõppemas. Rüütlite raudriiete ja sõjakunsti vastu ei ulatunud talupoegade hulk ega vahvus, sest vajalik ettevalmistus ja juhatus puudusid. Rüütlid murdsid veriseid sihte nende ridadesse ja raiusid üksikud salgad viimseni maha. Aga kõik need salgad langesid selsamal paigal, kus nad seisid, ilma sammu taganemata, ja kes vähe suutis, see kiskus ühe vastase surma kaasa.

Kaugelt suurem jagu eestlasi, nende hulgas peaaegu kõik vanemad, kattis verist, truudusetut, siiski armastatud isamaa pinda oma kehadega. Tasuja — nüüd mitte enam kardetav mässutõstja ning rahva vabastaja, vaid õnnetu, surmaotsiv talupoeg Jaanus — nägi kohe, et siin enam mingit võidulootust üle ei jäänud. Ka tema südames olid kõik lootused kustunud, kõik oli tühi, külm ja kole.

«Vennad!» hüüdis ta, ja tema mehine hääl kõlas viimset korda oma täie jõuga, tema silmad särasid üleloomulikul läikel. «Vennad! Siin ilmas pole meil enam midagi otsimist. Seal kutsub surm... näete, kui lahkesti, kui magusasti ta kutsub! Tule, surm, ja päästa oma lapsed!»

«Sureme surmates!» mürises salga vastus.

Ja hirmus kui vihane sõjajumal kihutas Tasuja otse rüütlite tihedamasse salka, seltsimehed tema kannul. Hirmsasti möllas ta tugev käsivars vaenlaste keskel, armutult saatis ta ühe ohvri teise järel enese eel surma, sai veel kord veriseks tasujaks. Tema seltsimehed langesid üksteise järel ja vaenlaste lõpmatu hulk mattis nende kehad jalge alla, aga Tasuja kange mõõk välkus veel kaua, iga välguga vaenlasi surmates, ja suled ta kübaral lehvisid kaugel vaenlaste tihedama salga südames. Kuid viimaks välkus ka tema mõõk viimset korda... Siis kadus ta, ja vaenlase hulgad kohendasid end langenud kangelase surnukeha üle.

Nii särab Eesti rannal loojaminev päike veel korra pilverüngaste vahelt ja paneb lainete vahutavad pead punetama. Siis vajub ta merre ja tuul vaikib ja mässavad lained rahunevad pikkamisi...

Pärast õnnetut lahingut Tallinna all kadus mässavate eestlaste õnn täiesti. Landmeister kihutas neid igal pool kui metselajaid taga, raske, verine nuhtlus langes õnnetu rahva kaela, kes oli julgenud oma kadunud priiust jõuga tagasi püüda. Aasta pärast valitses laastatud maal jälle rahu.

Paar aastat hiljem — 1346 — müüs Taani kuningas Eestimaa, mille ordumeister juba enne pandiks oli võtnud, 19 000 marga hõbeda eest Saksa ordule.

Eestlaste priiusevaim oli lühikeseks ajaks lõkendanud. Pärast seda ei julgenud nad enam niipea vastu hakata, ehk küll raudne orjaike neid raskemini rõhus kui enne suurt mässu. Eestlane unustas ajutiseks oma rahvuse, unustas esivanemad ja nende vabaduse, ja pikk, raske uni algas.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Mis «Tasuja» autori elust ja isikust eriti meelde jäi?*
2. *Loe «Tasuja» t e r v i k u n a läbi. Koosta peatükkide alusel jutustuse üldjooneline kava, s. t. leia igale peatükile sobiv pealkiri.*
   Mille poolest I peatükk erineb järgnevaist?
   Milline tähtsus on II—IV peatükil?
   Millise peatüki pealkirjaks sobiks: «Sõprus kipub vaenuks muutuma»?
   Milliseid vahejuhtumeid sündmustiku arengus (Jaanuse elusaatuses) pead kõige olulisemaks?
   Kirjanik on jätnud vahele pikema perioodi sündmuste arengust (XII ja XIII ptk. sündmusi lahutab umbkaudu viis aastat). Mida XIII ja järgnevate peatükkide alusel võib järeldada vahepeal toimunu kohta? Mis tõestab, et Jaanusest on saanud rahva vabaduse eest võitleja — Tasuja. (Pea eriti silmas Tasuja endamisi lausutud sõnu vabadusvõitlusest XIII peatükis ja rahvavanemate hinnanguid tema kohta XIV peatükis.)
3. *Võrdle kaht tegelast — Vahurit ja Tambetit. Mille poolest nad erinevad? Meenuta Vahuri surivoodil lausutud sõnu.*
4. *Millisest sündmusest alates on ilmne, et vaen Jaanuse ja Oodo vahel on lepitamatu? Millele kumbki vastastest toetus? Mistõttu oli Lodijärve lossi vallutamine Tasujale raskeks ülesandeks? Leia tekstist lõik, mis väljendab peategelase võitlust iseendaga.*
5. *Leia jutustusest loodusekujutusi. Jälgi, kuidas need on ühendatud sündmustega.*
6. *Loe hoolikalt läbi võitluse kirjeldus Vahuri ja karu vahel. Jälgi sõnavara rikkust ja mitmekesisust.*
7. *Millega seletada «Tasuja» suurt mõju ja populaarsust läbi aegade? Mille poolest see jutustus on lähedane möödunud*

sajandi 60.—80. aastate kirjandusele (näit. «Kalevipoeg», L. Koidula luule)?

8. *Loe läbi G. Suitsu luuletus «Jüripäevaöö unistus». See luuletus on loodud 1905. a. revolutsiooni aegadel. Mida sellest järeldad?*

JÜRIÖÖ

(Peatükk E. Raua noorsooraamatust «Tuli pimendatud linnas».)

[*Selle raamatu mina-tegelane Ülo ja tema sõber Olev elavad ja õpivad fašistliku okupatsiooni aastail. Ülo on hakanud kirja panema kõike seda, mis juhtub temaga ja ta sõbraga. Poisid tunnevad okupatsiooni raudset raskust iseendi ja paljude teiste õlul. Lapselikul viisil taipavad nad üht — fašistide vastu tuleb võidelda. Raamatu autor ütleb: «See võitluski, mida ta (Ülo) koos oma sõbraga peab, on pisut lapselik ja poolestsaadik mäng. Kuid tähtsam on see, et võitlusse minnakse siira südamega, ausa mõistusega ja mehise meelega.»*]

Kui Olev ei oleks endale ehitanud detektorvastuvõtjat, siis me võib-olla poleks teadnudki, et läheneb Jüriöö ülestõusu kuuesajas aastapäev. See poleks meile ehk üldse pähegi tulnud, kuigi olime lugenud Bornhöhe «Tasujat» ja omal ajal ka koolis Jüriöö ülestõusu õppinud. Aga nüüd me teame seda, Moskva raadio tuletab meile iga päev meelde, et kuussada aastat tagasi lõid loitma Jüriöö tuled ja hakkas voolama rõhujate veri.

«Vaadake vägivõimu —
röövinud maa meilt ja mere see.
Orjusse eesti hõimu
sõtkunud vaenlaste veretee.

Hõigake õuest õue:
Lõpp olgu röövlite kuritööl!
Kevad peab tooma kõue —
tormakem taplusse jüriööl.»[1]

Niisuguseid luuletusi loetakse nüüd Moskva raadios. Need räägivad Jüriöö ülestõusust ja samal ajal ühtlasi ka praegusest suurest võitlusest.

«Nüüd,» kõneleb Moskva raadio, «võimutsevad Eestis jälle saksa röövvallutajad, muistsete röövrüütlite järglased. Jälle on sakslased hävitanud eesti rahva vabaduse ja iseseisvuse. Jälle tapavad sakslased eestlasi kõige suurema metsikusega. Jälle on sakslased need, kes röövivad puupaljaks Eestimaa ja eesti rahva, tahavad hävitada eestlaste kultuuri. Igaüks meist peab Jüriöö aas-

[1] Luulekatkendid on M. Raua kantaadist «Jüriöö tuled».

tapäeva puhul endalt küsima: kas olen ma teinud kõik, mis ma suudan teha, et kaasa aidata saksa röövvallutajate purustamisele?»

«Midagi peaksime ka meie Jüriöö aastapäeva puhul tegema,» arvas Olev.

Jah. Aga mida?

«Vaata, ju leegitseb Jüriöö —
aga seda tuld ärgu matku!
Terita tapper ja löö
sakslaste raudset katku!»

Nõnda kõneles Moskva raadio. Meil Oleviga ei olnud tapreid, mida teritada, ega jõudu, millega sakslasi lausa lööma minna. Aga ühte me võisime teha — me võisime süüdata tule, sümboolse Jüriöö tule, mis näitaks, et me pole unustanud kuuesaja aasta eest puhkenud ülestõusu.

Ja nii ma ütlesingi Olevile:

«Teeme jüriööl tule. Teeme niisuguse vägeva tule, mis sakslastele ennustaks lähenevat kättemaksu.»

«See pole nii lihtne,» ütles Olev. «On ometi pimendamiskäsk. Tule peale ilmub otsekohe politsei kohale.»

«Me ei tarvitse ju ennast sinna tule äärde soojendama jääda. Ja politseile kulub just kõigepealt Jüriööd meelde tuletada.»

«Sul on õigus,» jäi Olev nõusse. «Aga kuhu me oma tule teeme?»

Oli tarvis leida koht. Me ei saanud ju Jüriöö tuld süüdata linna turuplatsil, otse politsei nina all. Ja polnud mõtet seda teha ka kusagil kõrvalises paigas, kus tuli kellelegi silma ei hakkaks.

Oli tarvis leida koht, ja me läksime Oleviga seda kohta otsima. Käisime terve linna risti ja põiki läbi, sest niisuguses asjas ei saanud otsustada uisapäisa.

«Kui Jüriöö ülestõus algas,» ütlesin mina, «siis süüdati märguandeks üks maja kõrgel mäekünkal.»

«Ega me siis sinuga ei hakka ometi maju põletama!» ehmus Olev.

Ma muidugi ei mõelnudki sellele, et me peaksime Oleviga hakkama maju põletama. Sõda põletas maju juba niigi küllalt ja pealegi pidi meie Jüriöö tuli olema ikkagi rohkem sümboolne. Aga mulle tuli lihtsalt meelde, et Jüriöö ülestõusu märgutuleks süüdati üks mäekünkal asetsev maja. Ja edasi meenus mulle, et meie linnaserval asub samuti väike mäeküngas, ainult et sellel mäekünkal seisavad maja asemel veskivaremed.

«Kas me ei võiks oma tule teha veskivaremetesse?» ütlesin ma.

Olev lõi endale käega laksti otsaette.

«Kuidas me kohe selle peale ei tulnud!»

Veskivaremed — see oli suurepärane koht, kõige õigem koht sümboolse Jüriöö tule jaoks. Me tundsime veskivaremeid nagu

oma taskut, me teadsime täpselt, kuidas sinna üles pääseb. Kunagi olevat pikne selle veski põlema süüdanud. Nüüd ei olnud tal enam tiibu ega midagi. Ta oli nüüd rohkem nagu vaatetorn, sest ülevalt avanes ümbrusele avar vaade.

Oli ainult kaks asjaolu, mis meile hästi ei meeldinud. Esiteks asus veski ebamugavalt lähedal sõjavangide barakkidele, nii et valvur pidi tuld otsekohe märkama. Ja teiseks oli veski ümbrus hirmus lage. Isegi lõkkematerjali oli raske kohale toimetada, ilma et see kellegi tähelepanu ei ärataks.

«Kui me haokubudega üle välja hakkame käima,» ütlesin ma Olevile, «võib see kergesti mõnele silma hakata. Ja kui siis tuli loitma lööb, on süüdlased otsekohe teada.»

Aga Olevil oli üks teine mõte.

«Milleks meile haokubud! Meil on terve tünnitäis suurtükirohtu, mis me katakombidest tõime. See suurtükirohi põles ju üsna korralikult.»

Tõsi mis tõsi.

«Ja sakslaste tunnimeest pole samuti mõtet karta,» rääkis Olev edasi. «Mul on küllalt süütenööri. Me paneme tule põlema süütenööriga, ja kui leegid juba paistma hakkavad, oleme ise ükskõik kuhu kadunud.»

Niiviisi me siis otsustasimegi, et teeme oma tule veskivaremetesse ja kasutame lõkkematerjaliks katakombidest toodud miinikollast. Seda miinikollast me mõtlesime veel hariliku püssirohuga segada, et tuli talle süütenööri otsast kindlamini külge hakkaks.

Juba järgmisel päeval võis saksa sõdur, kes valvas sõjavangide baraki juures, märgata nurmel jalutamas kaht umbes ühevanust gümnaasiumiõpilast. Neil olid portfellid käes ja nad liikusid aeglaselt veskivaremete poole. Näis, et nad veedavad lihtsalt niisama aega ja kuulavad aasal esimesi kevadhääli. Vahetevahel kummardusid nad noppima mõnd kevadist lille, samas jälle tõstsid oma pilgud puhta helesinise taeva poole. Viimaks astusid nad veskisse. Selles polnud midagi imelikku. Eks tunne ju poisikesed ikka huvi varemete ja muu taolise vastu. Nad viibisid veidi aega veskis ja siirdusid siis jälle lagedale väljale, jätkates oma jalutuskäiku.

Armas lugeja, sa vist aimad juba, kes need umbes ühevanused gümnasistid olid. Jah, sul on õigus. Need olid gümnaasiumi esimese klassi õpilased Olev Kivimägi ja Ülo Pihlat. Ning oma portfellides ei kandnud nad mitte õpperaamatuid ja koolivihikuid, nagu kindlasti arvas barakkide juures postil seisev saksa tunnimees. Oma portfellides kandsid nad püssirohuga segatud miinikollast, mida nad toimetasid veskivaremetesse Jüriöö tule jaoks. Veel korda paar võis näha neid lagendikul jalutamas. Kuid siis enam mitte. Jõudis kätte kahekümne teine aprill. Oli saabumas Jüriöö. Tol päeval, kahekümne teisel aprillil tuhande üheksasaja

neljakümne kolmandal aastal, lugesin ma veel kord läbi Eduard Bornhöhe «Tasuja». Ning ma pean tunnistama, et lugesin seda raamatut nüüd hoopis teise pilguga kui mõned aastad tagasi. Siis ma õieti ei teadnudki veel, mis tähendab vägivald, mis tähendab orjus, mis tähendab püüe vabaduse järele. Nüüd ma teadsin seda.

««Sureme surmates!»...

Ja hirmus kui vihane sõjajumal, kihutas Tasuja otse rüütlite tihedamasse salka, seltsimehed tema kannul. Hirmsasti möllas ta tugev käsivars vaenlaste keskel, armutult saatis ta ühe ohvri teise järel enese eel surma, sai veel kord veriseks tasujaks. Tema seltsimehed langesid üksteise järel ja vaenlaste lõpmatu hulk mattis nende kehad jalge alla, aga Tasuja kange mõõk välkus veel kaua, iga välguga vaenlasi surmates, ja suled ta kübaral lehvisid kaugel vaenlaste tihedama salga südames. Kuid viimaks välkus ka tema mõõk viimset korda...»

Nii on kirjutatud «Tasujas».

Tasuja langes. Eestlaste väed purustati. Sellest on nüüd kuussada aastat möödas. Kuid aeg pole meie südames matnud Jüriöö tuld.

Surm saksa okupantidele!

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Loe «Tuli pimendatud linnas» t e r v i k u n a läbi.*
2. *Selle raamatu mina-tegelane ütleb: «Ning ma pean tunnistama, et lugesin seda raamatut («Tasujat») nüüd hoopis teise pilguga kui mõned aastad tagasi.» Kuidas öeldut mõista?*

ÜMERA JÕEL

(Katkendeid.)

M. Metsanurk

Üldiseks rünnaku märguandeks pidi olema kolmekordne pikaldane pasunahääl, esiti ees, jõe pool rindel, siis kohe ka tagapool, vasakul ja paremal.

Rünnak rüütlitele pidi sündima enne pasunapuhumist, et neid rabada järsult, ootamatult, et eemal ei teatakski kallaletungist rüütlitele ega teataks valmis olla üldise rünnaku vastu. Kahro pidi hundi kombel ulguma, ja kohe sööstab siis Vello oma meestega paremalt poolt puude vahelt ja põõsaste tagant viskerelvi pildudes välja. On rüütlid ühest küljest rabatud ja pöörduvad rinnaga sinnapoole, siis ulub jälle Kahro ja selja tagant ründab vasak rühm.

On rüütlid sel kombel esimese hoobi saanud, siis alles puhub pasun ja kogu malev vajub mõlemalt poolt vaenlase peale.

Kõik viskerelvad jagati meestele, ja et rohkesti jäi järele, siis asetati need tee lähedale tüvede najale, kust neid kerge oli ründajatel leida.

Kõik olid valmis, istusid või lebasid põõsaste taga, relvad käepärast, ja ootasid hinge pidades.

Vello istus langenud puu tüvel, tapper viskamiseks põlvil, teravalt kuulatades. Juba arvas ta läbi latvade kohina kuulvat hobuste traavi samme. Aga see osutus tema enese südame rutuliseks pekslemiseks. Mets oli siin tihe ja jämedate puude alune võsane — hobusega ei saanud siin liikuda.

Kui nad õige! ajal ohtu aimavad ja tagasi pöörduvad! käis Vellol mõte läbi pea. Seavad endid võitlusvalmis! Siis on raske... Või kõik meie mehed ei kuule õigel ajal pasunahäält! Õigusega ütleb Ott: kõik läheb tapluses hoopis teisiti kui kavatsetud!

Vaike tuli lõõtsutades, noolekimp vöö küljes, vibu käes. Vaevu sai ta öelda:

«Juba näha!... Ratsanikud!...»

Vello sööstis tüvelt ja haaras tapri, hüüatades:

«Kus Kahro?... Kus pasunamees?... Kus on pasunamees?!»

Kahro seisis sealsamas, pasunamees astus puu tagant välja, kõver hall pill käes. Kahro tõmmul näol oli uljas rõõm, ilusad teravad hambad paljad.

«Jookse, Vaike, ütle veel kõigile, et nad hiiliksid lähemale!...» käskis Vello. «Aga hoidku end põõsaste ja tüvede taha!... Ole sa, Kahro, käepärast, et märku anda.»

Üheskoos hiiliti tee poole.

Küürakil käies nägid nad viimaks hobuste jalgu. Need olid paljad, karraga katmata.

«Kus on rüütlid?!... Need pole rüütlid,» kähistas Vello pettunult.

«See on eelväe-salk,» lausus Kahro.

Varsti nähti karraga kaetud hobuste jalgu, ikka kaks hobust kõrvuti, traavides lähenevat. Juba mööduside esimesed.

«Nüüd!» hüüdis Vello summutatud häälel ja võttis taprivarre parajast kohast kinni.

Kahro pööras selja, tõstis pea, ja korraga kostis metsa alt üsna tee lähedalt hundi ulgumine, alatud lühikese haugatusega, venides siis pikalt, vaenulikult, vaibudes kaeblikult.

Samal hetkel sööstis põõsaste ja tüvede vahelt halle kogusid tee äärde ja rüütlitele lendas okslikke kärpe, raskeid nuie, ihutud tapreid ja teravaid odasid. Kõik see sündis kisa ja kärata. Kuuldusid esiti ainult tumedad mütsud ja heledad kõlksatused. Neile järgnesid oiged, sajatused ja käsklused. Mitu rüütlit lõid oma suurtel soomustatud hobustel vaaruma, mõni langes hääletult ripakile sadulasse ja lohises edasi mööda maad, mõned karjatasid ja pillasid relva. Kohe peatati read, rüütlid pöörasid hobused ründajate poole ja viskasid huupi piikidega metsa alla.

Veel korra ulus Kahro ohtu kuulutavalt, mitme lühikese jätkuga, ja kohe sööstis teiselt poolt teed metsast halle kogusid kiskjate ilmega, ja rüütlitele lendas selga ning pähe raskeid viskerelvi. Hobustele torgati tagant katmata kohtadesse odadega, virutati nuiaga vastu konte. Jälle langes rüütel, mõned hobustest sööstsid metsa alla, kus neile pähe virutati.

Nüüd kostis esiti metsa all ja siis eemal pikaldane pasunahääl, kostis lakkamatult, ja kogu rindel algas nüüd rünnak. Seda saatis metsik sõjakisa, kilpide tärin ja mõõkade kõlin.

Rüütlid ja kannupoisid lõid kärmesti kaks rivi, seljad vastastikku, näod metsa poole. Nad varjasid endid kilpidega, piigid enamasti visatud, mõõgad löögivalmis.

Vello ruttas mööda metsaalust ja manitses mehi hoida relvi, mitte huupi pilduda, visata sinna, kust rüütlitel selg lage; või niita tagant hobuste jalgu. Ta nägi Kahrot odaga põõsa äärest selja tagant rüütlile sihtivat, jälgis relva lendu ja kiivris pea äkilist nõksu tahapoole. Ta nägi Vaiket üsna tee ääres põõsa taga konutavat, vibu pingul. Kellel meestest viskerelvad heidetud, otsis maast kivi ja heitis selle rüütlile selja tagant pähe või selga.

Vello rühkis edasi jõe poole, aga ei raatsinud rinnet silmist lasta. Ta nägi läbi põõsaste, kuidas raudne käsi pillas kilbi, kui tapper või kivi tabas pead. Ta nägi üht rüütlit jalgupidi hobuse all rabelevat ja kuulis appihüüet.

Rüütlitest eespool oli salgake kannupoisse, kiivreis, aga raudrüüta, mille tõttu neid ründajate viskerelvad hõlpsasti maha võtsid. Nad sattusid segadusse, mõned ajasid ratsa metsa alla, kus nad takerdusid ja varsti surmava hoobi said; teised kihutasid jõe poole, kus Kiuru ratsasalk lätlastest eelväega mees mehe vastu võitles. Kannupoisse tuli lätlastele abiks. Kahro tõi Vellole langenud lätlase hobuse ja kilbi, hankis enesele teise ja mõlemad lõid vaenlastega mõõgad vaheliti. See ei olnud kerge, vastased olid relva tarvitamises vilunud. Juba sai Vello torke puusa ja tugeva hoobi vastu raudäärisega kiivrit. Aga siis tarvitas ta oma võtet, hakkas vastase mõõka oma mõõgaga ümber keerutama ja sai viimaks mahti pähe lüüa. Vaenlane vaarus ja langes hobuse seljast. Kahro vastane pöördus põgenema.

«Mis sünnib tagapool!» hüüdis Vello kui hoolikas peremees. «Katsume metsa alt ratsa läbi pääseda.»

«Küllap siin tuleb Kiur lätlastega toime,» vastas Kahro ja ajas Vello kõrval metsa alla.

Ei olnud siin kerge Kiurul lätlastest eelväe-salgaga toime tulla. Niipea kui pasun puhus, oli ta kohe metsa nurga tagant välja ratsutanud, vastu kiivreis vaenlastele. Visatud odad täratasid vastu kilpe, hobused kargasid üksteisele jalgadega rindu, mehed karjusid metsikult, haarasid mõõgad ja hakkasid raiuma.

Kiur nägi enese vastas tugevat meest helkivas kiivris, punetava katmata näoga, punaste juustega, ja karjatas hämmastuses. See oli äraandja Rahi, raske mõõk kui raudne kaigas löögiks tõstetud.

Kiur lõi leekima seda meest nähes, aga teadis, et jõu poolest jääb siin alla. Ainult väledus, see Mägistes palju kiidetud Kiuru võrratu väledus võis teda aidata. Ta mõtles esiti ainult kaitsele ja saatis kilbiga ning kerge mõõgaga ränki hoope kõrvale. Ta laskis vastasel end väsitada ja hakkas siis vasakult, paremalt, ülalt ja alt katseks kergeid hoope andma. Viimaks sai ta vaenlase mõõga oma relva abil kõrvale tõugata ja otse kõrri torgata. Punajuukseline vajus seljakile, pillas relvad ja sai veel hoobi õlga.

Kiur tundis küljes valu, aga ei püsinud sellele mõelda. Ta nägi vasakul läti ratsanikku, pöördus talle vastu, peletas ta võitluseta põgenema ja vaatas ümber. Tema mehed olid eelväe-salga pagema löönud ja ajasid pagejaid jõe lähedal taga. Kohati olid lätlaste suured hobused liivasesse pinda takerdunud, põlvili langenud, ja mehe üle pea langetanud. Eestlased oma väikeste nässakatega pääsesid kergesti edasi või tulid seljast maha ja vedasid hobuse käe kõrval tee äärde.

Teekond metsa all, jõe lähedalt Oti seisukohani, näis Vellol väga pikk olevat. Kihutada ei saanud, oksad kriimustasid nägu, hobuste jalad takerdusid võsasse. Kõrvalt, tee poolt kostis võitluse kära, karjumist, sajatusi, oigeid, tärisevaid hoope kilpide vastu, mõõkade kõlksatusi. Kui hea meelega oleks Vello käänanud ka tee äärde ja löönud sekka, aga ta pidi kõigepealt teadma, mis sünnib seal, kus olid tema maleva peajõud.

Puus tuikas kõvasti ja verd nõrgus juba rasude all jalapõiani. Ega muud, kui nõrken! tundis Vello hirmu.

Viimaks jõudsid nad alevõsa äärde, siin pidi olema Oti väesalk. Praegu ei olnud siin kedagi. Paremal, tee pool, kostis metsik võitluse kära. Vello ja Kahro kihutasid sinna.

Saanud oma sada meest, oli Ott seadnud need põllu kõrvale alevõsasse. Ta ei olnud rahul, et Vello võttis rüütlite ründamise enese hooleks.

«Ise raiub kõrgeid kuuski, meile jätab lepavõsa rookimisel!» urises ta. «Vaat viimaks tal pihad haiged, mingu me veel voolima!»

Oti väesalga vastas teisel pool teed oli jalavägi. Küüvits oli Otist kaugemal, teisel pool teed, tema vastas jälle jalavägi. Kohe pasuna puhumise järel pidi jalavägi võsast ja metsast vaenlast ründama, pisut hiljem, kui vaenlasel juba küllalt tegemist, pidid Oti ja Küüvitsa ratsamehed talle veel enam tööd andma või hoopis maha muljuma.

Oti mehed seisid hobuste kõrval, ootasid põnevuses märguannet, heitsid omavahel nalja.

«Palav päev, saaks töö tehtud, läheks Ümerasse suplema,» lausus keegi.

«Vello on töökoha hästi valinud — vee lähedale,» vastas teine.

«Ratsanikud!» hüüti korraga ja kõik sööstsid sadulasse.

«Tubli!» kostis Ott mõnuldes. «Las tulevad! Mõrd on valmis!... Mina löön ühelt poolt, Küüvits teiselt poolt, polegi pääsu!... Tuul puhub kenasti, ei kuule nad enneaegu meist kõhkugi!...»

Nähes esimest mõndakümmend vaenlast mööda traavivat, hüüdis Ott põlglikult:

«Puha klibu!...»

Siis aga soomustatud hobuseid, valgeid mantleid ja helkivaid kiivreid silmates lisas ta kohe:

«Seal ongi nad ise! Tere tulemast!» Ja pead vangutades: «Kas Vello mõrd peab neid kinni!... Eeh! Kui kihutaks neile siitsamast ummisjalu peale ja hüüaks kõigest jõust: Kiidetud olgu Jeesus Kristus! Aga ei! Meie kord pole veel tulnud.»

Rüütlite helkiv ja võimas lühike rida kõrgetel hobustel kadus jõe poole puude taha.

«Vaene Vello!... Sa nagu tahad noorelt surra!... Otsid ikka omasugust vastast... Seal nad on — eks pane rinnad kokku...» kõneles Ott iseendale. «Need meie kohal on nüüd lätlased või koguni sakslased?... Nüüd viimaks liivlased... neli rida kõrvuti... Lõppu pole nähagi!... On ilus loomus, ei niisugust näe iga päev!... Aga miks ei puhuta juba pasunat?»

Ta hüppas ka sadulasse ja otse karjus: «Miks ei puhuta juba!»

Jõe poolt kuuldus nüüd hundi ulung ja selle järel relvade kõlksatusi.

«Hakkab peale!» lausus Ott sadulas ja muheles rõõmsas elevuses, kilp vasakus käes, mõõk paremas. Ulung kostis teistki korda ja selle järel pasunahääl jõe poolt.

Pasunat puhuti nüüd ka lähemal, korrati kogu rindel, ja Ott oma meestega nihkus võsa äärde, kus selgesti teele võis näha. Pealetung pidi enne teisel pool teed algama.

Seal algaski äkki metsik kära: jalavägi oli oma viskerelvadega vaenlase üle külvanud ja tungis talle piikide, odade ja mõõkadega kallale.

Nüüd puhus mees Oti kõrval, ratsanikud vajusid võsast välja, üle põllu, kiiresti, pilve varjuna. Hobused tõmbusid nelja joostes sirgu, vajusid maa ligi, mehed surusid end laka lähedale, tõstsid metsikut sõjakisa ja tagusid mõõgaga kilbi vastu...

Juba oli neid nähtud ja osa vaenlasi pöördus neile vastu. Odad, kärbid ja taprid lendasid õhus kaari joonistades vastamisi, üksteisest mööda, hobustele pähe, vastu jalgu, meestele vastu kilpe ja kiivreid.

Vaenlase kahekordne rida läks segi, tekkisid vahemikud.

Tagantpoolt metsa vahelt ilmus aga uusi rühmi neid vahemikke täitma. Neid kihutas ja julgustas noor valgejuukseline helkivas kiivris pealik suure musta seljas. Ta rohmis ise pika mõõgaga vasakule ja paremale, tungis teistest ette, lähenedes Otile kui vastase salga pealikule. Ott heitus hetkeks ja vaatas otsides ümber: kas ei leidu võõrale pealikule väärilist nooremat vastast? Aga ei olnud näha kedagi, kelle hooleks usaldada see tore vaenlane. Ott urahtas korra vihaselt, hoidis kilbi ja mõõga valmis, pomises vandesõnu ja pöördus pealikule otse vastu. Ta ei rutanud lööma, ta teadis, et on vana, et väsib varsti, et vaenlasel on rüü all rinnakatteks soomus, temal enesel aga mitte. Noor pealik lõi oma pika mõõgaga hoolimatult ja põlglikult; Ott kaitses end näiliselt kohmetult, ei teinud katsetki vastast tõsiselt tabada, viitis ainult teise kallist aega. Vastane sai kärsituks, ägestus, virutas kõigest jõust, et asja lõpetada. Hobused seisid, pead vaheliti, lingutasid kõrvu, pööritasid hirmunult silmadega, tammusid rahutult jalgadega.

Siis tuli vasakult nii ränk hoop, et Oti kilp vajus kõrvale ja mõõk puutus õlasse. Tal oligi vasak külg hooletusse jäetud, sest ta torkas samal hetkel parajasti vaenlasele istmiku alla. Ta teadis, et raudne soomus sinna ei küüni. Ja ei küündinudki. Noor kiivris pealik röögatas ja kattis end madalalt kilbiga, aga hilja. Siis hakkas ta meeletult raiuma, lõi Oti kiivri peast ja riivas korra vasakut külge.

Ott tundis väsimust ja aimas, et ots on lähedal. Õlas tuikas ja sooja märga voolas rinnale ning käisesse. Löögiks puudus jõud, oli tegemist, et raskeid hoope vastu võtta ja kõrvale saata. Aga vastanegi näis raugevat, rohmis ikka jõuetumalt ja toetas hetketi kilbi hobuse turjale. Ott varitses pisteks aega, löögiks ei olnud tal enam jaksu. Ta ei rutanud — las vaenlane väsitab end ja raiub. Ja ta andiski jälle raske hoobi, mõõk lõikas Oti pronkskilbi serva sisse ja takerdus. Ott ühmatas rõõmu pärast ja sorkis vaenlase kilbi alt oma mõõga uuesti vaenlase istmiku alla, jalge vahele. Kiivrimees pillas mõõga ja kilbi, langes rippu ning lohises sadula küljes edasi.

Ott laskus hobuse seljast ja kõndis ratsuteist kinni hoides taarudes vastase juurde. Too lebas seliti, käed laiali. Valged juuksesalgud katsid kaela.

Ott tõukas teda jalaga vastu õlga ja küsis liivi murrakus:

«Kes sa oled? Vasta, kui veel elad?»

«Ära mind tapa! Olen Liivi kuninga poeg... Kaupo poeg,» kostis vaenlane nõrga häälega.

Ott hõiskas rõõmu pärast. Ristitud Liivi kuninga poeg oli talle vastaseks! Ta vaatas ümber. Tee ääres käis äge taplus, ei olnud kellelgi mahti teda tähele panna. Siis lausus ta mürgiselt:

«Olen ise mineja. Ei või sind jätta nõnda... Kui küsitakse

E. Maisaar. Illustratsioon romaanile «Ümera jõel».

seal, kes su võitis, kes su tappis, eks ütle: Mägiste vanema lombak sulane Ott.»

Ta sülitas pihku, võttis kahe käega mõõgapärast kinni ja raius vaenlase pea otsast. Mitu korda pidi ta lööma — käed olid nõrgad, kael oli tugev. Lõpetanud töö, laskis ta mõõga langeda, toetus hobuse najale ja vaarus metsa poole, sõnades käies:

«Sulane Ott läheb puhkama... Liivi kuninga poeg... Ei see olnud kerge!»

Temast mõnikümmend sammu eemal tee ääres jätkus aga verine taplus, tärisesid kilbid, kõlksusid mõõgad, oiati, karjuti, vannuti, puhuti pasunat, hüüti appi jumalaid ja inimesi. Seal võitlesid Oti ratsamehed. Neist lõuna pool oli jalavägi vaenlase peale tunginud, pildus esiti nuiade, odade ja kärpidega, tungis siis aga löögirelvadega tee äärde vaenlasele käsitsi kallale.

Küüvits oma saja ratsanikuga ootas läbematult tapluse algust.

Ta pidas hobuse liikumatult paigal ja oleks pinevusest või lõhkenud. Ta hoidis piiki kõvasti peos ja laskus tee poole vahtides kummargile lahule, nagu jookseks juba hobune tuhatnelja.

Viimaks puhus jõe poolt pasun, see kordus varsti lähemal ja nüüd võis näha, kuidas jalamehed vasakul langesid vaenlase peale.

Küüvits ootas, nagu kokku lepitud, aga ei kärsinud kaua paigal püsida, lõi hobusele piigiga vastu külge, vilistas ja ajas põõsaste vahelt välja, sada meest temaga kõrvuti vasakul ja paremal.

Vaenlase ratsanikud pöördusid neile vastu, aga kohmetult, hilja. Ründajate hoog oli nii tugev, et liivlaste read segi paisati ja purunesid. Suurem hulk langes pillutud relvade all, teised sööstsid hobustelt ja püüdsid põõsaste taha pageda, aga löödi enamasti maha, muist ajasid hobustel segaduses ette- ja tahapoole.

Küüvits vaatas vasakule ja paremale, raiumise hoog käsivarres, aga ees omad mehed Oti rühmast. Lõuna poolt metsa vahelt teesuudmest tuli aga nüüd vaenlase ratsanikke juba kolmneli kõrvuti; nende ees suure musta ratsu seljas helkiva kiivri ja suletutiga pealik. Ruttu seadis ta oma mehed risti teed ritta, surus põllulegi ja ründas eestlasi tiivalt.

Küüvits taganes taplejate hulgast, hüüdis mehi, lõi uut ristirinnet, pidas helkivas kiivris suletutiga vaenlast silmas. See surus oma meestega aeglaselt edasi, oodates teesuudmest selja tagant enesele ikka uusi salku abiks.

Küüvits karjus, et koguda mehi, tõmbas mitut hobust päitseidpidi, osutas ähvardavat hädaohtu. Saanud mõnikümmend kaaslast, ajas ta kiivrimehele vastu, korrates omaette võitlusinnust joobunult:

«Ometi kord! ... Ometi kord! ... Eks kaeme!»

Kiivrimees ei oodanud teda kaua, tõmbas hobuse päitseidpidi püsti ja oli mõne hüppega Küüvitsa ees, keda pidas nähtavasti pealikuks.

Piigid põrkasid vastu kilpe ja nii tugevasti, et vaenlane lõi hetkeks sadulas kõikuma. Hobused taganesid, virutati uuesti piikidega. Küüvitsa piik tungis üle vastase kilbi ääre ja põrkas vastu kiivrit. Vist põrutas see vaenlase pead, ta läks hetkeks kaitses ja löömises segi, taandus, viskas piigiga Küüvitsa pihta ja haaras mõõga. Nüüd viskas ka Küüvits oda, see libises vastase kilpi mööda kõrvale ja mõlemad hakkasid nüüd mõõkadega rohmima.

Nad olid nähtavasti kõik muu unustanud, mõlemale näis selge olevat, et siit teine eluga ei pääse. Mõlemad hakkasid väsima. Hobused keerlesid rahutult teineteise ümber, hoidudes parajasse kaugusse.

Viimaks läks Küüvitsal korda näksata mõõgaga vaenlase kiivrit, nii et see viltu langes. Õlekarva lainelised juuksed langesid salkudes silmadele. Nüüd katsus Küüvits vastase pooleldi katmata pead mõõgaga tabada, aga ikka jõudis sinna kilp ette. Oli selge, jõuga pole siin vähematki teha, osavus on aga mõlemal võrdne.

Tõmmates oma hobust veidi tagasi ja varjates end kilbiga, andis Küüvits tugeva hoobi vastase ratsule pähe. See sööstis paigalt, tõi vastase otse Küüvitsa kõrvale ja vaarus kõigega. Nüüd lõi kiivrimees, et tasakaalu hoida, käed laiali ja Küüvits rohmas otse ülevalt vastu kiirdu, mis kaetud õlekarva juustega. Mõõk vajus nina juureni, vastane langes relvi poetades ühes hobusega.

Kummalgi pool teed kees aga raevukas võitlus. Ikka veel tuli teesuudmest ratsanikke, ja selja tagant, jõe poolt korraldas, ergutas, ässitas ning sundis mõõgaga vehkides mõni helkiva kiivriga, suletutiga rüütel taganejate salka. Igal Oti mehel oli siin juba enam kui ühe vastasega tegemist.

Vello jõudis jõe äärest metsa tulles Kahro saatel põllu äärde ja pööras siit kohe tee-äärsele rindele. Ta nägi juba eemalt, et paiguti on see rinne juba läbi murtud, aga lõuna poolt läheneb vaenlasi hulgana ja surub Mägiste mehi tagasi.

Ta ajas lähemale ja nägi rinde lähedal maas meest lamamas.

«Ott!... Mis sinuga?...» hüüatas vanem.

«Riivas õlast... Puhkan...» lausus Ott ja ajas enese vaevu istukile. «Vanadus!» lisas ta ohates. Aga vaadanud taplejate poole, lausus ta mõnuldes:

«Küll rohmivad!... Et need liivlased veel ei põgene!»

«Asso tuleb kohe, teeb lõpu!» vastas Vello nii veendunult, et Ott rahustus ja jälle pikali laskus.

«Kuidas on seal rüütlitega?» küsis ta murelikult nagu hoolas sulane.

«Ega vist enam kauaks... Puhka sina!» vastas Vello.

Ta osutas Otile, käskis Kahrol vana sulast aidata ja kihutas ise võitlejate juurde.

Jõe poolt lähenesid taganejad lätlased, sakslased ja lehvisid rüütlite suletutid.

Niipea kui Kiur oli löönud eelväe-salga jõe ääres põgenema, vajus ta oma meestega jõe poolt otse teesuudmesse, kust paistsid rüütlid, risti teel, kilbid ja mõõgad käes. Nende taga maas nähti aga hobuste ja raudrüüs meeste laipu.

Sõnatult ja kärata lähenes Kiur ja viskas odaga, teised kaks tema kõrval samuti. Visati veel taprid odadele järele ja haarati mõõgad.

Juba olid kaks rüütlit hobused neile vastu pööranud ja varjasid endid kilbiga, mõõk käes.

Kiur võttis teise neist täiesti enese hooleks. Rüütel tõstis oma mõõka aeglaselt ja langetas raskelt. Kiuru kerge kaheteraga mõõk välkus siia-sinna, täksas juba vastast õlale, käisele, kintsule, torkas rinnale — igal pool oli ees raudne soomus. Kiur tundis abitust, hüüdis teistele, kes selja taga, et nad viskaksid piigi, kärbi või nuiaga. Kas või tapriga! Teised olid aga oma viskerelvad juba

pildunud, ei pääsenud mõõgaga abiks. Kiur katsus oma hobust tagasi tõmmata — teised olid selja taga oma hobustega. Kirudes, vandudes otsis ta kohta, kuhu vastast lüüa või pista. Rind oli rüütlil kaetud, pea, nägu ja kael helkisid, ainult silmade kohal olid ahtad praokesed. Neisse kiinduski Kiur, varjas end hoolsasti kilbiga ja saatis raskeid lööke kõrvale, parajat hetke otsides. Siis korra, kui vastase ränk mõõk jälle kõrvaldatud, torkas ta silma suunas, aga sattus kaetud suu kohta. Uuesti varitses ta soodsat hetke, leidis selle viimaks ja torkas tugevasti. Mõõga terav ots läks sügavale silmaauku, tera jäi raudse prao vahele. Rüütel karjatas, laskis kilbi langeda, haaras raudses kindas käega silma torgatud mõõga terast kinni ja vajus seljakile.

Teine rüütel oli Kiuru kaaslaste ja metsast ründajate abil viskerelvadega uimaseks pillutud ja hobuselt maha võetud.

Kiur ei pannud soomustatud ruütliga võideldes tähelegi, et keegi kannupoistest teda katmata küljesse mõõgaga torkas. Kannupoisil raiuti küll sealsamas käsi otsast, kukutati hobuse seljast ja pisteti odaga läbi. Aga niipea kui Kiur rüütliga võitlemisest vabanes, pillas ta kilbigi. Mõõka püsti tõstes haaras ta küljest kinni ja hüüdis kõigest jõust:

«Taganevad! ... Taganevad!»

Teised kordasid seda ja kaks hobustel püsinud rüütlit ühes kannupoistega ja lätlastega taandusid samm-sammult Kiuru ratsanike hoopide all. Kaks viimast kannupoissi istusid tagurpidi sadulas ja katsid endid kilpidega. Kolmelt poolt sadas taganejale vaenlasele viskerelvi või nende puudusel kive.

Kiur aidati hobuse seljast maha ja talutati jõe äärde, kuhu koguti teisigi haavatuid.

Kaks rüütlit, kannupoisid ja sulased katsid end kilpidega, moodustasid raudse kiilu ja surusid edasi lõuna poole, et ühineda liivlaste hulkadega. Neile pilluti viskerelvi, tabati mõndagi neist ja kukutati hobuse seljast. Tungiti odade ja mõõkadega vaenlasele lähemale, aga neid mõistsid vaenlased paremini käsitseda.

Vellol oli selge: siin võib ta julgust ja surmapõlgust näidata, aga maleva pealikult nõutakse enam, palju enam. Ta ei tohi vahvalt võideldes unustada malevat, selle juhtimist.

Ta tõmbus tagasi, saatis mõne mehe lõuna poole, teesuudmesse ja käskis vaadata, kuidas seal Küüvitsa mehed võitlevad, kuidas seal meie jalamehed vaenlase ratsaväele vastu peavad.

Ise sai ta kelleltki piigi ja hakkas sellega lähimat rüütlit ründama. Mitu korda lõi ta oma relva vastu vaenlase kilpi, lõi siis kõigest jõust karraga kaetud hobusele pähe. Too taganes, langes istukile, rüütel rabeles, kaotas tasakaalu ja jäi langedes sadulasse rippuma. Kannupoisid ruttasid talle appi ja aitasid ta jalule. Võitlejat temast enam ei olnud.

Lõuna poolt, Oti ja Küüvitsa rindelt tuli ratsakäskjalg, leidis

vanema ja teatas talle, et seal, metsa lähedal, Koiva tee suudme ümber olla väga kibe võitlus käimas. Liivlasi kogunenud sinna lõpmata palju.

Vello käskis tal suu pidada ja läkitas nüüd juurdetulnud Kahro ühe ratsaniku saatel Asso juurde. Tulgu ta viivitamata oma saja mehega ja pöördugu lõuna poole, kus Küüvitsa mehed koos jalameestega liivlaste vastu võitlevad. Tungigu kui tormihoog vaenlasele peale. Tema ise, Vello, läheb ka varsti sinna. Lõpp ei ole enam kaugel.

Rüütli langemist nähes surusid Kiuru salga mehed julgemini peale, varsti langes ka viimane suletutiga mees hobuse seljast, taganemise tee, lõuna poolt läheneva väega ühinemise tee suleti ja järelejäänud rüütlid, kannupoisid ja kõik teised hävitati võiduhüüete saatel viimase meheni.

Vello ise kihutas nüüd koos poolesaja mehega lõuna poole, kust kostis võitluse kära, relvade kõlin, sajatused ja ähvardused.

Liivlastest oli moodustatud rinne risti üle tee. Rinne oli tihe, mitmekordne, peaaegu püsis paigal.

Vello tuli nelja kihutades. Võiduhüüetega ja relvi täristades langeti vaenlaste peale. Mõned suletutiga ratsanikud olid nende selja taga ja sundisid oma ristitud orje võitlema.

«Rüütlid on hävitatud!» karjus Vello ja need, kes temaga. «Võit on meie!»

Liivlaste rinne lõi kõikuma, lakkas võitlemast innu ja hooga, tarvitas relvi veel peaasjalikult kaitseks. Juba nähti paljusid metsa pagemas.

Asso värske jõu ühinemine ja Vello meeste võidukas pealetung oli otsustavalt mõjunud.

Paljud vaenlaste esimeses rivis pildusid relvad, tõstsid käed ja andsid end vangi. Suletutiga mehed vaenlase selja tagant olid kadunud. Koiva tee suue oli ummistunud põgenejate hulkadest.

«Võit!» karjuti ümberringi sadadest suudest lähemal ja kaugemal.

«Võit!» hüüdsid isegi maas lamavad haavatud, ja surijad sosistasid seda sõna silmi sulgedes.

Taoti kilpe ja puhuti pasunat. Ümera metsad rõkkasid eestlaste võidukärast.

Vello jättis tagaajamise ja vangide võtmise Asso hooleks ja pööras hobuse põllule. Ta tundis suurt nõrkust, aga võidurõõm hoidis teda ülal. Ta läks Kahro seltsis Otti otsima.

Seal see lebas tallatud maal küliti, pea mättal, silmad poolkinni.

Kuuldes lähenevat kära, avas ta silmad, tõstis pea ja hüüatas rõõmsalt:

«Vello! Vanem?! ... Elus!» Aga pea langes tal väsinult mättale.

Vello tuli hobuse seljast ja märkas alles nüüd oma verise mõõga tuppe pista.

«Kui palju neid pääses?» küsis Ott.

«Kes neid lugeda jõudis — põgenesid,» vastas Vello ja laskus sulase kõrvale põlvili.

«Siis võit!...» sosistas sulane nõrgalt, aga näol rõõmuilme.

«Nad on sind rängasti haavanud,» sosistas vanem.

«See oli Liivi kuninga poeg. Ta ise ütles. Ma lõin tal pea otsast!... Sest on sulasele küllalt!... Käsi neil kõigil pead raiuda... Oli mehine taplus!... Väsitas mu ära...» kõneles Ott jõuetult, silmad poolkinni. Siis avas ta need korraks ja lausus pisut hoobeldes:

«Ümera jõel... ei ole antud... igamehel surra!»

Kahro sulges lahkunu laud. Vanem tõusis jalule ja pühkis verise käega pisaraid.

Hulk mehi oli nende ümber kogunenud. Nad ei suutnud vanemalt silmi pöörata. Nägu oli tal kriimuline ja verine, vesihall rüü mitmest kohast lõhki, vere ja mullaga määrdunud, teine säär oli paljas ja nõretas verest, kiivri raudne hari oli nõkku löödud. Kus see kõik sündinud, seda ei mäletanud ta ise ega teadnud teised.

Ta oli nii nõrk, et mättale laskus ja hakkas seal käskusid jagama.

Vangidelt võetagu relvad ja hobused. Asso saatku liivlased Beverina linnuseni ja juhtigu sealt Urele teele. Rüütlid ja sakslased, olgu need elus või surnud, veetagu ühte kohta ja raiutagu kõigil pead. Muidu võib veel mõnigi neist hiljem üle Säde tulla. Rüütlitel võetagu kiivrid peast, raudrüüd seljast ja lõigatagu õlale rist, et kui tuleb keegi neid matma, siis teab, kellega tegemist. Ja näeb ühtlasi, et rist ei päästa kedagi, samuti mitte ka see kolmepeane jumal. Haavatud oma mehed aga kantagu jõe äärde, pestagu seal haavad ja seotagu.

Toodi sõnum, et see kiivris liivi pealik, kelle tapnud Küüvits, olnud Kaupo väimees. Kaupo ise aga pääsenud põgenema.

«Küllap see ristitud koer saab ka ükskord meie käest oma palga!» lausus keegi sõjameestest.

Vello tõusis mättalt ja läks Kahro abil jõe poole. Ta ei suutnud kuigi kaua käia. Mehed haarasid ta kätele ja kandsid mööda teed, üle inimeste ja hobuste laipade vee äärde, kuhu juba suurem jagu malevast oli kogunenud, et pesta tapluse higi ja verd oma ihult.

Kahro kiskus vanema rüü seljast, leidis puusa juurest lihastes sügava haava, löödud vist piigi teravikuga. Õla lähedal oli teine, väiksem haav, sääremari läbi pistetud. Kaelal ja põskedel olid verised reiad. Kahro puhastas haavad, pesi jõeveega, hõõrus metsa äärest toodud rohtudega ja mähkis hoolsasti kinni. Kui siis ka nägu oli pestud jaheda veega, tundis Vello end hästi, tõmbas Kahro abil rüü selga ja sidus vöö vööle.

Üks sõdalane jooksis tema ette ja sõnas hingeldades:

«Külavanem Kiur on seal — tahaks vanemat näha!»

«Kiur!» hüüatas Vello rõõmsalt. «Kus ta on?... Tulgu kohe siia!»

«Ta on haavatud.»

«Siis lähen ma kohe!»

Aga ta sai vaevalt mõne sammu astunud, kui tal pea käis ümber ja ta pidi langema. Kahro toetas teda.

Mehed jooksid Kiuru tooma.

Varsti kanti ta okstest raamil sinna, kaame kui koolnu, kerge kui luustik.

«Kahro aitab sind kohe,» lausus Vello. «Kuidas see sündis?»

«Oma hooletus... Tapsin Rahi...»

«Rahi?!» hüüdis Vello üllatatult. «Oli tema ka siin?»

«Küllap leiate raipe... Unustasin kõik... Aga siis, rüütleid taga ajades, sain hoope ja pisteid... Kahro, ära näe vaeva... Mind sa ei aita... Tähendab võit?... Sellest on küllalt!...»

Kiuru silmad vajusid kinni ja naeratuseilme tuli ta kõhnale näole. Siis avas ta veel kord laud, vaatas päikese poole ja lausus kui laps uinumise eel:

«Siin... Ümera jõel... on ilus surra... Ja täna... on ilus päev... ilus päev... Kas tuleb veel kunagi...»

Silmad ei avanenud enam.

Ümberolijad pühkisid pisaraid ja vaikisid. Eemal aga hõisati uljalt.

Okstest raamil kanti veel üks sõdalane vanema ette.

«Vaike!» karjatas Vello.

Ta oli leitud üsna tee äärest põõsast, piik õlast läbi rinnasse tunginud. Kaks noolt olnud tal veel tupes. Aga üks nooleteravik leitud rüütli silmast, kuhu ta sõrmepikkuselt tunginud. Kahe rüütli hobuse jala kõõlustes leitud ka murdunud noole teravikud. Kaks noolt olid nüüd näitsiku kõrval haljaist okstest raamil.

Vello lükkas kiivri Vaike peast, pani peo tema vahakarva laubale ja silitas kohevil juukseid, mis olid päikesepaistel tuhmi pronksi jumega.

«Kui ilus ta nüüd on!» lausus vanem ja asetas nooled näitsiku rinnale.

Langenute laibad kanti metsa lamedale künkale. Üks osa mehi raius ja murdis metsas kuivi puid ning oksi ja valmistas ilmatu suure tuleriida.

Samal ajal püüdsid teised hirmunud hobuseid metsaservalt ja alevõsastikust. Liivlaste väikesi nässakaid üksi koguti üle koimesaja, peale selle hulk lätlaste ja suuri saksa sulaste omi, isegi mõni rüütlite karraga kaetud hiiglane oli veel jalust terve.

Siis kanti relvad kokku, need, mis omad olid võideldes pildunud ja mis vaenlastest maha jäänud. Kõik vara ja ehteasjad, mis võõraste juurest leiti, langesid sõdalastele saagiks.

Jõe ääres aga pesti ja raviti haavu, surijate oiged kostsid võiduhõisete sekka.

Mööda suurt teed kihutasid aga käskjalad põhja poole, et viia Mägistesse ja Sakalasse sõnumit Ümera võidust.

Romaani «Ümera jõel» autor

MAIT METSANURK (1879—1957),

kodanikunimega Eduard Hubel, sündis Tartumaal talupoja perekonnas. Töötas mitmel pool õpetajana, ametnikuna ning pikemat aega ajakirjanikuna ja kutselise kirjanikuna. Kirjanduslikku loomingut alustas juba käesoleva sajandi algul.

Metsanurgalt on ilmunud arvukalt novelle, jutustusi ja romaane, mis valdavalt kujutavad Eesti maaelu. Kõige küpsem ja viljakam loominguperiood langeb aastaisse 1925—1940, mil teiste hulgas ilmusid tema tähtsad romaanid «Valge pilv» ja «Punane tuul». Need teosed käsitlevad eesti külaelu teravaid probleeme ühenduses Esimese maailmasõja ning sellele järgnenud revolutsioonisündmustega. Nimetatud ajajärku kuulub ka Metsanurga populaarseim romaan «Ümera jõel» (1934). Selle teose tarvis uuris autor hoolikalt eestlaste ajaloolist võitlust saksa rüütlite ning alistatud lätlaste ja liiviaste vastu, samuti tolleaegset olustikku — elu- ja töötingimusi, elukorraldust külaühiskonnas, kombeid ja uskumusi. Rikkalik materjal on kirjaniku kujutlusmaailmas kujunenud kaasakiskuvaks ja ajalooliselt tõepäraseks teoseks.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Meenuta ajaloost eestlaste muistse vabadusvõitluse põhilisi sündmusi. Millega ajalugu seletab eestlaste allajäämise põhjusi? Mis aastal toimus Ümera lahing? Millistes Eesti NSV rajoonides toimusid romaanis «Ümera jõel» kujutatud peamised sündmused?*
2. *Loe romaan «Ümera jõel» tervikuna läbi. Määra sündmuste ajaline kestus.*
3. *Reasta romaani sündmused, mida pead kõige olulisemaks. Mis alusel on romaan jaotatud kahte ossa? Milliseid meeleolult süngeid episoode mäletad? Millised pildid (sündmused) sisendasid ülevat meeleolu?*
4. *Kas romaan kujutab eestlaste alistamise algus- või lõpujärku? Põhjenda. Milles seisnes Mägiste kihelkonna kurbloolus? Milliseid eestlaste allajäämise põhjusi romaanis püsivalt toonitatakse?*
5. *Kirjelda rahva suhtumist ristiususse. Milliste asjaoludega tõestavad mitmed tegelased (Vello, sulane Ott) uue usu ohtu*

ja vaenulikkust? Millega seletada mõne tegelase sattumist usukuulutajate mõju alla?

6. *Kirjelda romaani alusel tolle aja eestlaste elu olulisemaid külgi:*
   a) tähtsamaid tegevusalasid, elatise hankimist;
   b) koduse elu korraldust (hooned ja nende sisustus, tarbeesemed jm.);
   c) sidemeid lähemate ja kaugemate naabritega;
   d) sõjapidamist;
   e) ühiskondliku elu korraldust.
7. *Loe õpikus toodud katkend tähelepanelikult läbi. Põhjenda, et eestlaste lahinguplaan oli hästi läbi mõeldud. Mille alusel on lahingupilt jaotatud üksikepisoodideks? Millise eesti sõjamehe võitlus eriti sügava mulje jältis? Millega eestlased korvavad vastase ülekaalu? Too näiteid. Milline muutus oli malevaga toimunud sõjaretke kestel?*
   Milles seisnes Ümera võidu eriline tähtsus?
8. *Iseloomusta vanem Vellot. Meenuta tema raskusi ja kõhklusi noore vanemana. Millised positiivsed omadused peatselt ilmnevad? Meenuta Vello käitumist kriitilistes olukordades (kokkupõrked Rahiga, esimene sõjaretk Saardesse jne.). Mida järeldad? Kuidas iseloomustab Vellot suhtumine erinevatesse inimestesse (Rahi, Leini, Asso, Ott, paater jt.)? Meenuta Vello külaskäiku Lembitu juurde. Millega ta võitis kuulsa vanema lugupidamise? Kas Vello toimis õigesti suurt sõjaretke vaenlase maale ette võttes? Põhjenda. Too näiteid selle kohta, et Vello käitus sõjaretke kestel aruka ja ülla vanemana. Mis oli talle suurimaks tunnustuseks? Mida vanem Vellos eriti hindad?*
9. *Kes kõrvaltegelastest eriti meelde jäid? Mis nende juures paelus?*
10. *Milliseid ühisjooni leiad «Tasujat» ja «Ümera jõel» kõrvutades? Mille poolest need teosed erinevad? (Pea eriti silmas olustiku kujutamist.)*

Möödunud sajandi lõpukümnendeil ja käesoleva sajandi algul tuli eesti kirjandusse uus kirjanike põlvkond, kes teadlikumalt jälgis ühiskonna elu ja suhtus arvustavalt selle pahedesse. Meie kirjanduse noorusajale tunnuslik isamaaülistus andis maad kainemale ja mitmekülgsemale elukujutusele. Esimene ja väljapaistvaim nende kirjanike hulgast on

EDUARD VILDE (1865—1933).

E. Vilde sündis 4. märtsil 1865. aastal Virumaal Pudivere mõisas. Varsti pärast poja sündimist asusid vanemad lähedasse Muuga mõisa, kus möödusid tulevase kirjaniku kasvuaastad. Hiljem, kui vanemad olid Muugalt lahkunud, veetis ta siin ka oma koolivaheajad. Alljärgnevas mõned pildid kirjaniku

lapsepõlveaastaist.

Vilde isa, Jüri Vilde, sai Muugas aidamehe ametisse; ta oli endassesüvenenud ja piinlikult aus mees, ent mõisasundijaks liiga pehmeloomuline. Ema Leenu olnud seevastu elavaloomuline, teadnud peast palju rahvalaule ja -tarkusi ning armastanud neid igapäevasesse kõnessegi poetada; abikaasa kuulekus mõisavanematele polevat talle olnud meele järele. Vilde enda tunnistust mööda on ta emalt pärinud «luulesoone», rahutu meele ja rännulusti. Vanemate elujärg oli küll kaugel jõukusest, ometi ei saanud lapsed tunda pitsitavat puudust ega varast töösundi. Mänguseltsilisteks olid aedniku ja metsniku lapsed, kel kõigil tuli kogeda riiaka parunipoja kiuslikke tujusid. Neid muljeid vahendab kirjaniku humoristlik pala «Minu esimesed «triibulised»».

Muuga oli suur ja uhke mõis, eemal suurematest küladest, ümbritsetud põlismetsadest. Härrastemaja marmortrepil uhkelda-

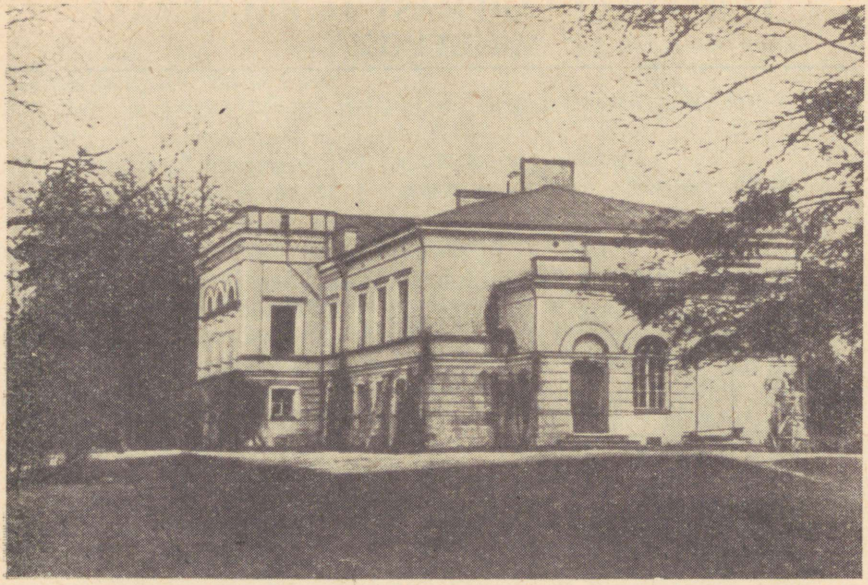

Muuga mõisa härrastemaja.

sid kivisse raiutud lõvid, saali ja tubasid kaunistasid skulptuurid, lae- ja seinamaalid. Muidugi oli häärber, nagu ka ümbritsev park, mõisateenijate lastele keelatud maailm. Sinna võis pilku heita vaid sakste ära olles. Ei ole siis imestada, et see keelatud maailm tundus aidamehe Eedile, nagu teda hüüti, muinasjuturiigina. Kui armetuna võis selle kõrval tunduda poisile tema oma kodu, ehkki seda kaunis loodus ümbritses. *Kahe toaga lihtne korter «alttoas» . . ., vastas vana lagunenud viinaköök loomalautadega, selle taga mudane tiik täis kaanisid, kõrval puiestik vanade pärnade ja vahtratega, kaugemal lilledega ülekülvatud roheline aas heinakääni ning sepapajaga, milles suure punase habemega tahmane sepp hobuseraudu tagus, kuna mina teda ukse vahelt aukartusega vaatlesin, ja kõige selle ümber kaugemas ringis metsad — otsatud metsad, kus meie marjul käisime ja mis mulle igakord saladuslikmagusa õudusega hinge peale rõhusid . . .* Niisugune mälestuspilt on kirjanikul täiseani meeles püsinud.

Mõisaelus oli palju huvipakkuvat, mida terasel poisil jälgida. Siin liikus mitmesuguseid inimesi, alalõpmata kihas töist ja toimetusist: härrastemaja juures askeldasid mõisateenijad, töömehed asutasid põllule või heinamaale minema, mõisasundijad jagasid käske ja korraldusi. Põnev oli jälgida sedasama punase habemega seppa, kes tagus hõõgvel rauatükki, et sädemed aina lendasid. Aeg-ajalt levis elevust tekitav sõnum: mõisa on saabunud ränd-

kaubitsejad — Avinurme mehed valendavate puunõudega, Peipsiäärsed kalamehed kiisakoormatega, savinõude müütajad Mustveest või Räpinast või koguni leierkastimees. *See oli midagi minule — see oli teater! Ma ei väsinud nende talitamist, liikumist, kõnelemist, näomuuteid, söömist, joomist jne. vahtimast ning nende üle emalt ikka jälle seletust pärimast...*

Elevate muljete kangasse põimus ka süngeid. Ühel hommikul nähti mõisa õuel *hulka mehi tundmata riides ja ehtes seisvat, kõigil püssid ühtemoodi käes ja püsside otsas pikad teravad tikud.* Need olid soldatid, keda mõisahärra «külarahva vastu sõtta» kutsunud. *Ma peksetute kisa ise ei kuulnud,* meenutab Vilde, *aga kui sellest kuuljad päeva jooksul kõnelesid, siis jooksis mul külmavärin selgroogu mööda alla...* Selle sündmuse aegu oli Vilde vaid kolme-aastane ja küllap tema mälestuspilt on pärit enam teiste jutustustest kui omaenda mälust. Kummatigi jäi sünge mälestus terveks eluks püsima.

Võime arvata, et lapsepõlvemuljete varasalv on hiljem viljakalt toitnud Vilde loomingut.

Lapsepõlveõõmudega käivad kaasas ka esimesed õppimiskohustused. Vilde vanemad olid kirjaoskajad, ema koguni suur raamatusõber ja agar lehelugeja. Tema juhatusel sai Eedilgi lugemine juba kuue-aastaselt selgeks. Mõisateenimise vaevu tundasaanud vanemad püüdsid poja tulevikku tasandada ja kavatsesid talle tolle aja kohta korraliku hariduse anda. Kooli pääsemiseks oli tarvis saksa keele oskust. Seda omandas Eedi kohaliku metsaülema proua kodukoolis. Pärast seda võis kümneaastaseks sirgunud poiss alustada

kooliteed Tallinnas.

Õpingud kulgevad tädipoeg Eduard Brunbergi (Bornhöhe) jälgedes, kelle vanemate juurde Eedi ka kostile pandi. Kaheklassilises algkoolis toimus õpetus saksa keeles, õppeaineist olid esikohal usuõpetus, saksa ja vene keel, kirjaõpetus ja arvutamine. Algkoolile järgnes kolmeklassiline kreiskool, mis asus Vene tänavas. Kooli õppetase oli heal järjel, kuid ikkagi saksa vaimust läbi imbunud; eesti keeles kõnelemine oli niihästi keelatud kui taunitud. Vilde meelest oli õpetus igav ja «kõrvekuiv». Omamoodi kentsakas oli, et usuõpetust ja loodusõpetust andis üks ja seesama õpetaja. Nii tuli tal siis maailma loomist erineval viisil seletada. Muidugi ei jäänud seesugune kahekeelsus märkamata ja küllap Vilde vastumeelsus kiriku ja usu vastu juba siin idanema hakkas.

Seevastu hiilgas Vilde kirjatöödega ja kirjanduse tundmises. Lugemine neelab suurema osa ajast. Koolis kohustuslike saksa kirjanduse klassikute kõrval paeluvad poissi reisikirjeldused, geograafilise ja ajaloolise sisuga raamatud. Lugemishuvi sai toetust ka kodusest ringist. Tädipojast sai peatselt «Tasuja» autor. Üheskoos vahetati mõtteid loetud raamatute üle ja tehti esimesi

suleproove. Küllap siit tärkas elavam huvi ka eestikeelse kirjanduse vastu. Kirjanik mäletab, et ta luges «Sakalat», rahvalaule, Koidula luulet ja õrritas õpetajaid sellega, et «Kalevipoja» kooli kaasa tassis. Juba kreiskooli esimeses klassis oli poiss *hõõguv eesti rahvuslane*. Selline hoiak tundus sakslastest õpetajaile juhtunud ninatarkusena ja viis Vilde koolijuhatusega teravasse vastuollu.

Kooliaastail sündis Vilde esimene tutvus teatriga. Neljateistkümne-aastasel poisil õnnestus kord kingitud piletiga saksa linnateatrisse pääseda. Mõju oli vallutav — ta oli otsekui imedemaal käinud. Edaspidi sai noor teatrihuviline korduvalt priipääsmeid endiselt klassikaaslaselt, kellele vastutasuks hankis põnevusromaane. Teatrihuvi jäi püsima kogu eluks.

Vilde koolitee lõppes kreiskooli lõpetamata. Komistuskiviks osutus matemaatika, mis varemgi äpardusi oli põhjustanud. Kaasa mõjusid ka vastuolud kooli juhtkonnaga. Nii lahkuski Vilde 1882. aastal kreiskoolist ilma seda lõpetamata. Tulevase kirjaniku haridustee oli lõppenud, algas püsitu, pingerikas

ajakirjaniku- ja kirjanikutöö.

Järgnevail kümnendeil tegutses Vilde paljude ajalehtede toimetustes, reisis palju, lõi kaasa ühiskondlikus ja kultuurielus ning mis olulisim: jätkas paljusid raskusi trotsides kirjanikutööd. Jutustame tema pikast loomingulisest teest olulisemad episoodid.

Möödunud sajandi 80-ndail aastail tundis eesti lugeja Vildet nalja- ja põnevusjuttude loojana, mis ilmusid ajalehtede joone all. Ilmnes noore kirjaniku võrratu oskus lugejat laginal naerma panna, nii et ta varsti nalja-Vilde nime pälvis. Neis lugudes satuvad pilke alla kiuslik ämm, püksata kosilased, upsakad mulgi noormehed — need, keda ka rahvanaljandeis pilgati.

Peatselt sugenevad Vilde teostesse tõsisemad noodid. Tema tähelepanu köidavad ühiskonna elu teravad probleemid. Milles on vaesuse ja viletsuse põhjused? Kust saavad alguse inimeste pahed? Neile küsimustele püüavad vastust leida romaan «Külmale maale» (1896), eesti kirjanduse väärteoseid, ja tööliste elu kujutav «Raudsed käed». Selleks ajaks oli Vilde tutvunud marksismiga ja oskas elu sootuks sügavamalt mõista.

Mäletame, et Vilde lapsepõlvemuljetesse sööbis pilt soldatite salgast, kelle *mõisahärra oli külarahva vastu sõtta kutsunud*. Nüüd, kui ta juba tuntud kirjanik oli, andsid paljud lugejad nõu — kirjutagu Vilde raamat Mahtra talupoegade ülestõusust, mida rahvasuus tunti Mahtra sõja nime all. Kirjanik asuski sellekohaseid ettevalmistusi tegema: käis Mahtras ajaloolisi paiku vaatamas, jutles inimestega, kes sündmusi veel mäletasid või koguni kaasa tegid, uuris ajaloolisi dokumente ja sõjast osavõtnute käsikirjalisi mälestusi. Kogunes rikkalik materjal, mis erutas ja kir-

jutama tiivustas. 1902. aastal ilmus ajalooline romaan «Mahtra sõda». Töötada tuli uskumatult raskeis oludes: *Mõeldagu, mäherdustel tingimustel ma olen pidanud töötama. Suurem osa minu romaane ja novelle on öösiti kirjutatud, ja pealegi nõnda, et täna öösi kirjutatud järk homme ilmuva lehe joonealust pidi täitma; hommikul 3/4 7 seisis poiss trükikojast minu ukse taga, et jutu päeva järge vastu võtta ja ladumisele viia. Kõik oli ainult mustalt kirjutatud...* Nii sündis «Mahtra sõda», nii sündisid ka romaanid «Kui Anija mehed Tallinnas käisid» ja «Prohvet Maltsvet», mis ühtekokku moodustavad ajalooliste romaanide sarja. Neid teoseid ühendab talurahva võitlus saksa mõisnike vastu. Tol ajal — 1905. aasta revolutsiooni eelõhtul — oli sellistel teostel sütitav mõju.

Saabus 1905. aasta;

revolutsioonitorm, mida ka Eduard Vilde teosed olid aidanud lõkkele puhuda, käis üle maa ja kõigutas tsaaririigi tugesid. Vilde suhtumine revolutsioonisse väljendub ta sõnades: *Kodumaa töölised, astuge võitlusse kapitali vägivalla vastu, radadele, mida töörahvad terves maailmas õigeteks on tunnistanud ja mida mööda nad ammugi juba võidukalt edasi sammuvad...* Kirjanik toetas revolutsiooni kõnede ja artiklitega; revolutsiooni ideed valgustavad ka tema tolle aja teoseid. Parimad nendest on novellid «Seadusemees» ja «Tooma tohter». Osavõtt revolutsioonist sundis kirjanikku põgenema välismaale, kõigepealt Helsingisse. Siin andis ta välja pilkelehte «Kaak», mida salaja Eestisse toimetati. Selles rünnati tsaarivõimu, mõisnikke, kodanlasi. Et sandarmite käsi ka Helsingisse ulatus, tuli seallki lahkuda.

Järgnesid üle kümne aasta kestnud

pagulasaastad.

Kirjanik reisis mitmel pool Lääne-Euroopas, valides püsivamaks asupaigaks Taani pealinna Kopenhaageni. Vahepeal üritas koguni Ameerikasse sõita, ent New Yorgi sadamas ei lastud teda esiotsa maalegi. Üldse jättis ülistatud Ameerika sünge mulje, mida kirjanik ei varja ka reisimärkmetes ja mitmes jutustuses. Paguluses lõi kirjanik väärtuslikke teoseid — romaane, jutustusi, näidendeid, sealhulgas romaani «Mäeküla piimamees», näidendid «Tabamata ime» ja «Pisuhänd». Pärast Veebruarirevolutsiooni 1917. aastal sai võimalikuks Vilde tagasipöördumine kodumaale. Algas

viimane elu- ja tööperiood.

Kodanliku riigi aastail on looming napp. Kirjanik korraldab oma kogutud teoste väljaandmist, ent jälgib siiski teraselt ühis-

kondlikku ja kultuurielu. Lühikest aega enne surma avaldas eakas kirjanik üleskutse, milles hoiatas oma rahvast fašismiohu eest.

26. detsembril 1933 levis kurb teade: eesti väljapaistvaim kirjanik Eduard Vilde on surnud. Saadetuna rahva sügavast leinast sängitati ta põrm Tallinna Metsakalmistu mulda. Niisugune oli olnud kirjaniku soov; veendunud ateistina eelistas ta kiriklikule kalmistule küngast mändide all. Tema surma puhul on öeldud: *Mändide vahel, lumises üksinduses, palukavarsi ja kanarbikku kasvatava mullakamara all liivakünkas lamab nüüd ta põrm. Ent see, mis on määratud ta surematuks osaks, ta sõnavõim, ta õiglust ja tõde kirglikult teeniv vaim — ei kao kunagi meie rahva südamest.*

Tänapäevalgi peame kalliks mälestust suurest kirjanikust ja hindame kõrgelt tema loomingut. Vilde teoste uusväljaandeid trükitakse nüüd paljudes tuhandetes eksemplarides. Tõlgete kaudu on ta tuttavaks saanud teistele Nõukogudemaa rahvastele. Kirjaniku viimases elukohas Tallinnas, Kadrioru pargis asub Vilde memoriaalmuuseum, kus sagedasteks külalisteks on ka õpilased, kes tahavad näha kirjaniku viimast elu- ja töökohta.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Mis Vilde lapsepõlveaastaist eriti meelde jäi? Meenuta ühtaegu pala «Minu esimesed «triibulised»».*
2. *Millised olid Vilde huvid koolipõlves? Mis tulevast kirjanikku tolleaegses koolis häiris? Milliseid ühisjooni leiad Eduard Bornhöhe ja Eduard Vilde noorusajas ja kirjanikutegevuses?*
3. *Milliseid Vilde teoseid oled lugenud? Milline neist kõige enam meeldis?*
4. *Kirjelda, millistes tingimustes Vildel kirjanikuna tuli töötada.*
5. *Mida tead Mahtra sõjast?*
6. *Jutusta (võimaluse korral) teemal «Mida panin tähele E. Vilde muuseumis».*

KUPJA-KAARLI ADJUSTAADID

E. Vilde

Kui vana kupja-Kaarel viimasest kohast lahti lasti, ütles ta eidele:

«Mina nüid — miks ma uut kohta ei soa! Olen enne soand, soan nüid koa. Mul jo head adjustaadid.»

«Põlgavad ehk vanaks nagu meiegi oma,» ütles eit.

«Üks põlgab, teine ei põlga. Küll ma koha soan. Mul head adjustaadid.»

Ja kui ta uut kohta läks otsima ja teel inimestega kokku sai,

siis rääkis, et ta otsivat uut kohta ja et tal olevat head «adjustaadid». Ja kellega sai pikemalt jutusse, sellele näitas oma adjustaadid ette. Ta poetas põuetaskust, südame kohalt, vana kulunud «tassenpuki»[1] välja, mille nahksel vööl oli veel paelast vöö ümber. Tassenpukist tõi ta nähtavale kolm paberit, kaks vana ja koltunut, ühe uue ja valge. Aga et adjustaadid saksa keeli olid kirjutatud, siis pidid külamehed lugemata uskuma, et nad head on. Kirikutrahteris aga juhtus kord üks pottsepasell purjutama; see mõistis selgesti saksa keelt. Ta luges adjustaadid sorinal ära ja ütles ka teistele, mis ta oli lugenud.

Esimesel lehel kirjutas Päravere parun, et Kaarel Raismik teeninud teda kupjana kuusteistkümmend aastat kõigiti korralikult ja ustavalt. Teisel lehel tunnistas Kobraste härra, et kubjas Kaarel Raismik olnud temale kakskümmend üks aastat agar, truu, hoolas ja kaine teenija. Kolmas tunnistus oli kõige lühem, aga mitte pahem. Liigandi krahv, kes kirjutamist ei armastanud, ütles ainult, et ta olnud Kaarel Raismikuga üheksa aastat täiesti rahul.

Kuna pottsepasell adjustaate seletas ja kõrtsmik nende omanikku «ontlikuks» inimeseks kiitis, laskis kupja-Kaarel silmad ringi käia, silitas oma halli habet ja ütles:

«Jaah — ära'p see teeb kokku oma nelikümmend kuus oastakest välja! On ikke soand neid teenida ja ümmardada, nende orje sundida ja nende vara hoida. Nelikümmend kuus oastat saksa teenida — ega see ole jüst nalja-asi.»

Aga kui vana Raismik näitas oma adjustaadid saksale ette, kellel oli kubjast tarvis, ütles saks:

«Sul on väga head atestaadid, aga ma tahan nooremat.»

Ja teine saks ütles:

«Sa oled ju väga kaua truu saksateenija olnud, aga mul on nooremat vaja.»

Ja kolmas, kes talle nii teravasti näkku ei vaadanud, lõi tunnistuste pealt silmad üles ja küsis kähku:

«Aga kui vana sa siis õieti oled?»

Ja kui ta kuulis, et vana Raismik «poastu-moarjaks soab seitsekümmend täis», siis pani ta paberid ruttu kinni ja ütles:

«Ei, ma otsin nooremat.»

Nõnda jäi kupja-Kaarel seks aastaks kohata ja läks kirikualevisse «aplaagrisse». Eidele aga ütles:

«Oleme oasta aplaagris — eks siis ikka soa! Mina nüid — mul jo head adjustaadid!»

Olid siis aasta aplaagris, sest hoiumoona jätkus ja hoiukopikaid jätkus ka. Ja kui tuli aeg, käis Kaarel jälle kohta kuulamas, ja kõik õllekõrtsid ja monopoliesised ja vürtspoed kauges ringis said kuulda ja näha, kui head adjustaadid olid kupja-

[1] Saksakeelsest sõnast *Taschenbuch* (= taskuraamat).

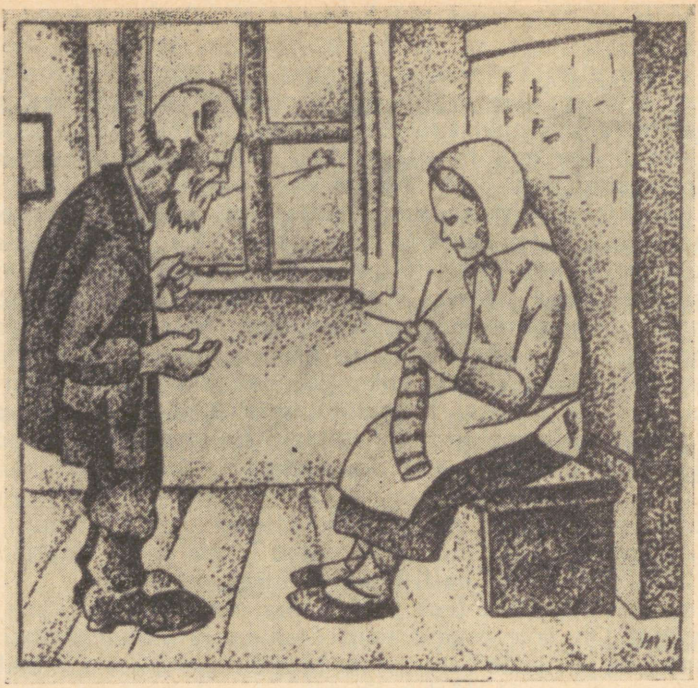

H. Valtman. Illustratsioon «Kupja-Kaarli adjustaatidele».

Kaarlil. Ja saksad, kel kubjast vaja, said neid lugeda ja kiita, ja nad oleksid vana Raismiku kohale võtnud, kui ta oleks noorem olnud.

Aga et ta noorem ei olnud, siis pidi ta jälle jääma aastaks aplaagrisse. Hoiumoon oli ammu otsas, aga hoiukopikaid jätkus veel. Ja et ta nooremaks ei tõotanud minna, vaid vanemaks, siis ei otsinud ta sel aastal enam niivõrd kupjakohta kui «mingit muud kergemat ametit».

Aga sakstel ei olnud talle kergemat ametit anda ja üks ütles:

«Sa ära enam ametit otsigi — hakka nüüd vanadust puhkama!»

Vana Raismik vastas: «Kes mind siis toidab?»

Saks küsis: «Kas sul siis toitjat ei ole?»

Vana Raismik vastas: «Ei ole. Vanem poeg oli Paduveres kutsariks — täkk lõi surnuks; noorem poeg oli Saupa mõisas kirjutajaks — see suri tiisikusse.»

Selle peale ütles saks: «Noh, eks siis pea vald sind toitma.»

Aga see mõte oli kupja-Kaarlile vastik ning ta kostis:

«Ega ma untsakaid eluaeg ole teenind, ma olen nelikümmend kuus oastat suuri saksu teenind. Kuda siis kõlbab mõisasundijal vallavaeseks minna!»

Ja et see mõte oli temale vastik, siis hakkas ta seda suurema hooga kohta otsima.

Ükskõik, missugust. Et aga saaks leivale, enne kui viimane kopikas lõpeb. Et aga eemale jääks mõte — saada vallavaeseks, eidega tükkis saada vallavaeseks. Ja et kopikas jätkuks kaugemale, nii kaugele, kuni koht leitud — seda kopikat ei olnud ju ülearu, sest noorema poja koolitamine oli teinud rohkesti kulu —, siis kõpitses vanamees tööd teha päevilisena, kuni koha otsimise aeg jälle kätte jõudis.

Kolmas juba.

Ei ta olnud enam nii suureline oma kohasaamisega, ei ta teel enam nii väga näidanud oma häid adjustaate. Kuid ega ta usk sellepärast veel otsas olnud. Eidele ütles teine:

«Kui mitte kupjaks, siis öövahiks; kui mitte öövahiks, siis minupärast kas või seakarjaseks!»

Aga oma adjustaate ei maininud, kui ta karjasest rääkis. —

Varsti peale küünlapäeva sai Kaarel kuulda, et Põhulas öeldud teenijaile üles. Kellele nimelt, ei olnud kindlasti teada, aga mitmele. Kaarel muidugi adjustaadid kapist ja teele. Rühkis joonega ära käia kakskümmend viis versta, hoolimata tuhkjast teest. Teel palus ühtepuhku jumalat, et saaks Põhulast koha. Ja eit kodus palus sama asja pärast jumalat ja niisutas palvet silmaveega.

Aga vist oli taevaisal tähtsamate asjadega tegemist, sest neil ei olnud jällegi õnne. Põhula härral oli küll öövahti tarvis, aga ta ütles Kaarlile:

«Praegu on kurjad ajad, alam rahvas on hukka läinud — ei mina usu mõisa ööseks nii vana inimese hooleks.»

Kaarel paluma. Tema ju veel üsna kõbus. Ja kui püss kaasas — kohe lubas kõmmutada, kui keegi tuleb.

Aga härra arvas, et ta enam hästi ei näe ega kuule ja et ta jääb kuhugi tuulevarju magama.

Mispeale vana Raismik:

«Magama! M i n a, kes ma eluaeg saksa olen teeninud ja mõisa vara hoind! Ennem torkan enesel silmad peast, kui jään mõisa valvates magama!»

Aga Põhula härra väristas naeratades pead ning ütles:

«Mine aga nüüd peale — ei sest tule midagi. Näe, ukse taga ootab nooremaid.»

Ega muud, kui tuldud teed tagasi. Pühkis küll metsa vahel silmi oma labakindaga, aga mis see aitas: Vanaks põlgavad! Tee, mis tahad — vanaks põlgavad! Ei pane adjustaatisid enam tähelegi!

Kaarel mõtles nii kaua veel sammuda, kuni läheb pimedaks, ja siis öömaja otsida. Aga täna läks varakult pimedaks, sest hakkas tuiskama. Hakkas nii kangesti tuiskama, et hinge tahtis kinni matta, ja kolme sammu peale ei olnud midagi näha. Tohoo hullu, mõtles vana Raismik, viimaks kaotan tee jalgade alt ja eksin ära! Aga seda mõeldes oligi ta juba tee jalgade alt kaotanud ja ära eksinud. Ja et talle oli siitpoolt nurk täiesti võõras, siis polnud ka mingisuguseid märke appi võtta, et teele tagasi pääseda. Ja pimedaks läks, ikka pimedamaks — kogu maailm muutus mustaks mässuks ja kuskilt ei tulnud nähtavale inimeste eluhoonet, ei kuskilt aknatulukest.

Tohoo hullu, mõtles vana Raismik, viimaks pean jääma siiasamasse öömajale! Võitles veel tormi ja lume, väsimuse ja vanaduse vastu, ja kui enam ei jaksanud, laskus maha ja mõtles: Tuisuke, vii eidele koju terviseid, ma jään siiasamasse öömajale!

Aga tuisk kestis öö ja päeva, ja siis tuli sula, ja sula järel kõva külm, ja kui lumi kandis, läks Põhula parun mõne naabriga Purvita nõmme jänesejahile. Päike paistis heledasti, lumi siretas ja puudel olid klaasist oksad.

Korraga jäid koerad ühte paika peatuma — mõned haukusid, mõned ulgusid. Vilistati, aga need ei kuulanud käsku. Kui saksad pärale jõudsid, leidsid nad männi alt habemiku vanamehe, kes oli vööst saadik lumes.

Ta puhkas selili männi all ja vaatas laial silmal päikese sisse. Pahem käsi seisis poolpüsti, aga parem hoidis põue kinni, milles olid adjustaadid. Ja männi oksad kõlisesid tuule käes nagu sukavardad, ja lume peal kõlisesid tuhanded nööpnõelad. Päike aga siras ja lumi siretas.

Seal vaatas Põhula parun terasemalt vanamehele otsa ja ütles: «Näeh — see ju see vanamees, kes tahtis mulle öövahiks tulla. Näitas teine head tunnistused ette, aga mul oli nooremat vaja.»

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Millises keskkonnas möödus Vilde lapsepõlv? Kuidas käesolev pala võiks sellega seotud olla?*
2. *Millest räägivad kupja-Kaarli «adjustaadid»?*
3. *Jälgi kupja-Kaarli kõnet. Märgi murdesõnu.*
4. *Mille poolest on loo lõpp tähendusrikas?*
5. *Millise meeleolu lõi selle pala lugemine?*

RÄNDAJA

J. Liiv

Tulin linnast. Lumesadu.
Tööd ei leidnud kusagilt. —
Lumesadu. Jalad väsind.
Läbi, läbi näljane.

Kuskil teed, ei tulekiiri,
aeg ju hiline.
Ennäe! tulekene siiski
vilgub viimati.

Koputan ja astun sisse —
lahkelt lahti tehakse.
Tüdruk võtab ahjust leiba,
sooja leiba — mõtelge!

Soe saun ja lõhn nii armas. —
Tühi kõht. — «Kas soovite,
külamees, vast sooja leiba?»
Murdis tüki minule.

Suure tüki sooja leiba!
Oh küll maitses magus see!
Soe leib ja soe süda,
perenaine tasane.

«Kust sa tulid, kuhu lähed?
Kas sul naine, võõras mees?»
Säält ma tulen, sinna lähen,
olen vaene reisimees.

«Mitu venda sul või õde?
Isa, ema elavad?»
Mina üksi! Kibe tõde,
kõik nad ära surivad.

«Tibi-tibi, tibi-tibi —
suurem neist on kukeke.
Mul on neli kanapoega,
jutt neid ajas ülesse . . .»

H. Laretei. Illustratsioon J. Liivi luulekogust «Rukkivihuď rehe all».

1. *Millised meeleolud vahelduvad luuletuses? Millistest piltidest luuletus koosneb?*
2. *Mis tähendus võiks olla perenaise ootamatul jutul kanapoegadest? Kuidas seda mõistad?*
3. *Õpi luuletust ilmekalt lugema.*
4. *Mille poolest luuletus «Rändaja» on võrreldav novelliga «Kupja-Kaarli «adjustaadid»»?*

PILDIKESI JUHAN LIIVI KODUST, LAPSEPÕLVEST JA LUULEST

Kui mina olin veel väikene mees,
üks helin mul helises rinna sees.

Ja kui mina sirgusin suuremaks,
läks helingi rinna sees kangemaks.

Päike oli vajunud õhtutaevasse, kui jõudsime Rupsi külla, mis asetseb ligi neli ja pool kilomeetrit Alatskivist lõuna pool. Peatusime talu kohal, kus kõrgelt maanteeveerelt paistis kauaigatsetud Peipsi. Uniselt ja nukralt kumasid ta sinihallid laigud udusse looritatud kauguses... Kallaste suunas aga peitus kauge järvemaastik kõrge kaasiku taha, mille saledad tüved helkisid lehestiku tumedal taustal piimvalgete võõtidena rohelises kangas.

All lähedal aga laiusid avarad puisniidud ja soised luhad. Siin läikis Lahepera järv peegeljaid laike ja punetas õhtu ootel mäletsevaid veiseid. Kõrgmikul aga, mis levis lääne poole maanteed, roomasid ruuged kõrrepõllud ja uneles õhtutaeva leebes valguses tumenev talu...

Ullatunult kuulsin, et viibime ülihuvitavas paigas. Vallseljakul asus taluhoone, millest paistis ainult pikk katus, osalt hall pilpane, osalt vana, õlgne, rohekaspruuni sammalvaibaga. See talu pidi olema meie tuntud luuletaja Juhan Liivi... kodupaik. Mahajäetult seisis ta seal, peitudes ruugesse kõrrepõldu riietatud maakünnise taha, kus õhtupäike kuldas kahte rasket viljarõuku. Leinates seisis talu taga tornikaid kuuski, sagarjaid pärni ja kaski, kõrgevõralisi ja pikis oksakiharais.

Suur sanglepp seal all, teisel pool maanteed, pidi olema kirjaniku armsaim puu, mille all ta tavatses istuda...

Ei tihanud siit lahkuda Juhan Liivi armsaimat puud külastamata... Puu oli tõesti haruldaselt ilus, laiavõraline ja kähara-oksaline. Ta koor oli hall ja lõhutud loendamatuist lõhedest ning tema tüvi nõnda jäme, et kaks meest hädavaevalt ta ümbert haarata oleksid ulatunud. Puu all olevat pink olnud, kus õnnetu luuletaja armastanud mõtiskella. Nüüd polnud siin midagi. Rahutu

tuuleiil sasis maarjasõnajalgade säbrulisi kimpe ja pööras pahupidi angervaksade kortsunud lehti.

See on **Juhan Liivi** (1864—1913) kodupaik loodusteadlase J. Piiperi vahendusel. Kirjaniku teoseid tundma õppides kangastuvad need paigad luule- ja proosapiltides. Korduvad sellest maakohast lahutamatud liivikud, kanarbikud, käharad männid, «tume, tõsine» metsamüür ja salapärane Peipsi, mille kohin saadab Liivi elu ja luulet:

Ta kohin tiibu laotas
mu üle ju hällissa.

Mida me teame luuletaja **kodust, vanematest, lapsepõlvest?**

Kirjaniku isa Benjamin oli vaene kandimees. Pere oli lasterikas — viis poega, Juhan noorim neist, ja kaks varasurnud tütart. Kandikoha põllusiilud aga andsid nii kasinat saaki, et puudus alalõpmata uksest-aknast sisse piilus. Pereisa nõutas raharendikohta, kuid mõisahärra ei võtnud teda kuuldagi ja tõrjus tülika nõudja ka kandikohalt minema — Oja renditallu Rupsi karjamõisa ääremail. Selle ülekohtuse siiasinna tõukamise on Liiv luulevormis välja valanud:

Seda tean, kuis isatalu
vanast võetud võimuga:
härra tema mõisa külge
võttis kavalusega.

Kuidas asemele anti
metsast kehva söödike;
kuidas sealtki ära aeti —
sööti vaja mõisale!

Liivi lapsepõlvekodu oli teoorjusaegne suitsutare muldpõranda ja vaevalise valgusega — seesugune, nagu luuletaja ise mäletab:

Must lagi on meie toal,
on must ja suitsuga,
seal ämblikuvõrku, seal nõge,
on ritsikaid, prussakaid ka.

Õlgkatustega suitsutarede keskelt võis Juhan juba lapsepõlves sattuda ka Alatskivi mõisa ning imetleda selle toredat häärberit ja parki.

Liivide vaeses peres austati pühakirja, ent hinnati ka ilmalikku haridust. Üks Juhani vanematest vendadest pääses kihelkonnakooli — esimesena ümbruskonnast; kodus leidus laenatud ja

omasoetatud kirjavara. Pereisa tunti kui ärksat ja sõnakat meest, kel olnud selge ja kõlav lauluhääl. Lugemine ja laulmine oli pere ühisharrastus.

Juhani lapsepõlves vaheldusid mured kasinate rõõmudega. Poiss oli üksildase loomuga, haiglane ja kurvameelne. Ühel kevad-talvisel päeval kukkunud ta tiiki. Vanemad vennad tõttasid küll kohe appi, kuid järgnenud läkaköha ja rinnahaigus jätsid eluaegse jälje. Fr. Tuglas jutustab Liivi lapsepõlvest järgmist.

Juhan ei seltsinud palju teiste omavanuste lastega ega otsinud nendest enesele mängusõpru. Kevadise lumelagunemise ajal oli ta päevade kaupa talu õue all voolava ojakese ääres ametis, unustades kõik muu, isegi söömise. Esiti parvetas ta jäätükke ojast alla; kui aga hiljem veejooks vagusamaks jäi, siis tuli väikeste laevade ja venede ehitamine, mida pärivett alla lasti. Kui seegi hooaeg möödas, rändas Juhan väljadel, võsastikus ja heinamaal, otsides lõokeste ning teiste lindude pesi ja pidades meeles, kui palju ta neid ühel või teisel kevadel leidnud. Kui ema teda noomis, et ta linnukesi kiusab ega neile rahu anna, siis vastas ta: «Mina ei puutu ühegi linnupesa külge, hoian pesa juures suu kinni ega näita munadele hambaid. Teised räägivad, et munadest siis enam poegi ei tule, kui neile hambaid näidatakse. Linnud armastavad mind ja hakkavad kohe laulma, kui mina nende lähedal olen.» Suviti käis Juhan nurmeseljakul, kuhu Peipsi pind varjamatult paistis, möödasõitvaid lotje ja nende purjesid vahtimas, mis päikese käes valendasid. Õhtul teadis ta rääkida, mitu purje ta päeva jooksul järvepinnal näinud ...

Lapse kohta oli Juhanil suur kannatus ja püsivus ... Kord läksid vanemad vennad koos teiste külalastega ühel pühapäeval kaugemale metsa marjule. Juhanit kui seitsmeaastast ei tahetud kaasa võtta, vaid sunniti koju jääma. Umbes kilomeetri kaugusel jooksis Juhan teistele järele, kuid teised ei võtnud teda ikkagi ühes, vaid ähvardasid peksta, kui ta koju tagasi ei lähe. Paik, kus ta teistele järele jõudis, oli väike lagendik metsas. Juhan istus kännu otsa ja jäi sinna nutma. Õhtu eel tulid marjulised koju, kuid Juhanit seal polnud. Vanemad, kes arvasid ta marjuliste seltsis olevat, olid ehmunud ja kartsid, et ta metsa eksinud. Mindi otsima ja leiti ta samast kohast, kuhu teistest lastest oli jäänud. Oma seletuse järgi oli ta oodanud, kuni marjulised tagasi tuleksid, oli oodanud nõnda kuni õhtuni, kuid teised tulid hoopis teistkaudu koju.

Murerikast lapseiga soojendab ema hool ja südamearmsus, mida luuletaja on kalliks pidanud («Üks suu»):

Üks suu, nii vana
kui mullake;
ja mõtteis nägu
nii vagune.

Ja mõtteis nägu,
nii aus ta;
nii vaikne, valul
ja sõnata.

Nii aus, nii vaikne,
nii mullane,
nii selge ja õige
ja kullane.

See on mu ema,
mu mullake,
see on mu ema,
mu kullake!

Rõõmuhetki pakkus karjasepõli. Looduse rüpes haihtusid mured ja kurvameelse poisi suus kõlasid karjalapse lustilised trallitused. Seda vallutavat lusti kostab jutustuses «Käkimäe kägu»:

Hali, hali, haliluu,
haliluu!

kõlab korraga hele karjalapse trall mulle vastu. Seal kaugemal metsa all sööb kari. Üks haliluu! kõlab teise järel, kuni neid terve männik täis on. Üks heledam kui teine, nagu ajaksid nad teineteist taga.

Haliluu!

Missugune rõõm selles hääles! Ma jään kuulatama, nagu ööbikulaulu.

Tilluke punane põrsake
kõneles suurele seale:
Ära mine küla karjaaeda!

tuleb selle peale. Hääl on nii värske ja lustiline, nagu hommik ise. Aga juba tuleb teine viis:

Olin orjas, käisin karjas,
olin orjas Uganias,
käisin karjas Kasaritsas jne.

Nõnda vahetavad sõnad ja viisid, siis tuleb hele sarvelilutamine.

Juhan Liivi **koolitee** jäi vaevaliseks ja katkendlikuks. Alguses läks kõik üsna ladusalt. Talveõhtuil lugesid vanemad vennad palasid ette; see meeldis Juhanile nii väga, et ta kirjatarkuse omapead käsile võttis ja peatselt oligi lugemine selge. Ka külakoolis olnud Juhan hoolas õppija, lugenud raamatuid ja mänginud viiulit.

Kihelkonnakooli pääses poiss mõneaastase vaheaja järel, seda lõpetada aga ei õnnestunud. Omajagu raskusi sünnitasid kehvad ainelised tingimused, veel enam andis tunda nõrk tervis, mis ei lubanud kestvamalt pingutada ning põhjustas kurvameelsust. Veel noormehe-eas teeb Liiv katseid haridusteed jätkata, ent tulemusteta. Kasinaks jäänud kooliharidus saab edaspidi tuge lugemisest, mis lapsepõlvest oli vajaduseks saanud.

Meid huvitab, kuidas ja millal algas Liivi **kirjanikutee.** Juhan Liiv oli 18-aastane, kui ta kutsuti Triigi-Avispea kooli

Väike-Maarjas asendama oma haigestunud venda Jakobit. Väike-Maarja oli tol ajal vaimse elu keskus, kus rahvusliku ärkamise ideed olid tugevasti pinda võitnud. Neist nakatus ka nooruke Juhan Liiv. C. R. Jakobsoni surma puhul nutnud ta nagu laps ja hüüdnud meeleheitel: *Mis meist nüüd saab? Mis me temata peale hakkame?*

Väike-Maarjas valdas noorukit suur igatsus — muusika, klaverikunstnikuks tahtis ta saada. Aga kust võtta tollal nii haruldast muusikariista! Isegi harmooniumi muretsemine käis üle jõu. *Ei saa minust mänguriista puudusel muusikameest, siis kirjamees peab minust ikka saama; sulge, tinti ja paberit jõuan ma ikka enesele nõutada.* Nii tõotanud nooruk meelehärmis. Tõepoolest, kirjamees Liivist sai, kuid kas võis ta aimata, et ta kirjanikusaatus sedavõrd raskeks kujuneb, et mõnikord paberitki ei jätku.

Sulge proovima virgutas kõigepealt vanema venna eeskuju, kes juba tuntud luuletajana ka nõu võis anda. Esimesed luulekatsed ei ärata just suuri lootusi, ent tähistavad ometi arglikke samme seatud eesmärgi poole. Kirjanikutee algab ajakirjanikutööga nagu paljudel eesti kirjameestel. Liiv töötab vaheaegadega, nagu tervis lubab, mitme ajalehe juures Tallinnas, Viljandis, Tartus. Tol ajal oli see kurnav, kuid vähetasuv teenistus. Ometi sündisid just lehetöö kõrval Liivi esimesed õnnestunud proosapalad, nende hulgas «P e i p s i p e a l». Esimeseks iseseisvaks raamatuks on lühipalade valimik «K ü m m e l u g u» (1892).

Kordaminek tiivustas. Noor kirjanik otsustas päriselt loometööle pühenduda. Ta üüris Tartus kõrvalisse tänavasse (kannab praegu Juhan Liivi nime) toakese ja kirjutas seal palavikulise hooga nädalapäevade jooksul oma parima proosatöö — jutustuse **«Vari».** See pingutus kurnas niigi nõrga ja haige organismi sootuks. Omajagu masendas ka see, et tööd, mida autor ise kõrgeks saavutuseks pidas, keegi trükkida ei tahtnud. Ilmnevad tõsise vaimuhaiguse tundemärgid. Rusutuna asub Liiv vanematekoju, kus polnud midagi lohutavat ees ootamas. Seesama noorusest tuttav võitlus puudusega, ei vaikset nurgakest suletööks, ei paberitki kirjutamiseks, lisaks piinav kujutlus endast kui üleliigsest, muidusööjast. Ometi jätkus veel jõudu jutustuste «K ä k i m ä e k ä g u» ja «N õ i a t ü t a r» kirjutamiseks.

1894. a toimetati Juhan Liiv Tartu närvikliinikusse, kust vabanes mõnevõrra rahulikumana, aga ikkagi parandamatu vaimuhaigena. Algab tema elu kõige traagilisem järk. Räbalais ja paljajalu eksleb kirjanik ringi; peatub kord ühe, kord teise sugulase või tuttava juures, südant muljumas mure, et ennast ise toita ei suuda ning vallavaesena teistele koormaks peab olema. Sedavõrd hoolimatu oli ühiskond inimese suhtes, kes oli elanud luulele, rahvale, kodumaale. Räägitakse järgmisest juhtumist. Kui Liiv mõned aastad enne surma Tallinnas viibis, käis seal parajasti «Estonia» teatrimaja ehitamine, mis toimus peaasjalikult rahva annetuste

varal. Ühel päeval jälginud haige kirjanik tükk aega ehitustööd ja öelnud: *Kallis kodumaa! Anna andeks, et ma vaene olen ja sulle midagi suurt ei või templi ehitamiseks annetada, aga ma annan, mis mul on.* Ja Liiv võtnud kuue seljast, et sellegagi ühisüritust toetada — muud tal tõepoolest polnud.

Olgu märgitud, et rühm kirjandushuvilisi Tartu keskkooliõpilasi, nende hulgas G. Suits ja Fr. Tuglas, püüdis haige luuletaja eest hoolt kanda. Hiljem muretsesid samad kirjanikud tema teoste väljaandmise eest.

Millal sündis siis Juhan **Liivi luule,** mille tundejõudu me tänini imetleme?

Tundub lausa uskumatuna, et see haige ja elust tõugatud inimene oli suuteline kunstiloominguks. Just viimaseil aastakümneil lõi ta haigushoogude vaheaegadel umbkaudu 1000 luuletust, sealhulgas oma kaunimad ja küpsemad värsid. Märkigem mõndagi neist. Kõigepealt need, millest lauliku palav isamaa-armastus vastu kõlab: «Ma lillesideme võtaks», «Ta lendab mesipuu poole» ja «Kui tume veel kauaks ka sinu maa», milles loidab vallutav tulevikuaimus:

täht süttib ehk taevas su üle veel,
lill tärkab su haua pinnast,
ja sinu mõte ja sinu meel
kord tuksub su rahva rinnast...

Liivi koduluulest tunneme südamlikku «Sügisene kodu» («Mu armas kodu väikene...»), talveluuletusi «Külm» ja «Talvine tihane». Leiame teistegi aastaaegade meeleolusid, nagu «Sügis», «Lehed lang'sid»; «Kevade lähenemine», «Tulen, tulen!»; «Üks suvepäev». «Rändajas» tundsime ühtesulamist vaeste inimeste elumuredega. Need on üksikud näited sellest köitvast luuleilmast.

*

1913. aasta 1. detsembril varises mulda eesti suuremaid luuleandeid. Oma eluajal ei leidnud ta ei tunnustust, tähelepanu ega hoolitsust. Ent kümme aastat pärast kirjaniku surma püstitasid Tartu töölised tema hauale Alatskivi surnuaial nägusa monumendi, mille tagaküljele on valatud luuletuse «Kui tume veel kauaks ka sinu maa» tekst. See on kestva armastuse ja lugupidamise sümboliks.

KÄKIMÄE KÄGU

Juhan Liivi mälestuseks

G. Suits

Päikene paistis nii palavalt,
Käkimäel kukkus kägu.
Karjane vaatas kase alt,
igatsust helkis nägu.

Oleksin kägu, siis tõuseks ma
Käkimäe kuuse latva,
Peipsit kust saaksin vaadata
üle see laane katva.

Käona siis kukuksin ilmale,
mis ma näen salakesi,
kui nagu peegel mu silmale
sätendab Peipsi vesi.

Olen nii noor, ei veel jaksa ma
ronida kuuse latva,
Peipsit kust saaksin vaadata
üle see laane katva.

Oh, kui metsa seda poleks ees
varjamas vete vilku!
Oh, kui poleks nii väike mees,
küll siis küünitaks pilku!

Aga tuuled kui puhuvad,
kuulen ma Peipsi hüüdu,
lained randa sääl uhuvad —
sinna ma tunnen püüdu.

*

Karjane kasvas. Jah, jaksas ta
ronida kuuse latva,
säält päris Peipsit sai vaadata
üle see laane katva.

Säält tema kukkus siis ilmale,
mis nägi salakesi:
et nagu peegel ta silmale
sätendas Peipsi vesi.

Ja et sääl peeglis end kujutas
randlase majakene,
kalameest üle vee ujutas
kõvasti tehtud vene.

Laanes aga kasvas, liikus ju
varjude pime kari.
Päästa end, kägu! Oh, õnnetu
Käkimäe madal hari!

*

Ei enam kuule käo häält,
varjus on Käkimägi.
Varjusid laotada lahku säält
aita ei Peipsi vägi.

Unustand käo on koguni
need, kellel' korra ta kukkus.
Kas siis kõik tänugi täiesti
kukkuja vastu hukkus?

Eks tema kukkunud ilmale,
mis nägi salakesi:
et nagu peegel ta silmale
sätendas Peipsi vesi!

Ja et sääl peeglis end kujutas
randlase majakene,
kalameest üle vee ujutas,
kõvasti tehtud vene!

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Milliseid Liivi luuletusi ja proosateoseid varem tundsid?*
2. *Kirjelda Liivi eluloosse põimitud katkendi alusel luuletaja kodukohta. Millistele üksikasjadele katkendi autor osutab?*
3. *Jutusta J. Liivi lapsepõlvest. Millised seigad eriti meelde jäid (pea silmas katkendit Fr. Tuglaselt)?*
4. *Leia seoseid Liivi elu ja loomingu vahel.*
5. *Jutusta (võimaluse korral) teemal «Juhan Liivi kodukohta ja luulemaid külastamas».*
6. *Loe süvenemisega läbi G. Suitsu luuletus «Käkimäe kägu» ja õpi seda ette kandma.*
7. *Millistest piltidest see luuletus koosneb? Milliseid seoseid leiad Liivi elu ja luuletuse vahel?*

PEIPSI PEAL

J. Liiv

Kui kesktalvel külm õige pakaseks läheb, raputab vangistatud Peipsi oma ahelaid. Ta tummast, jää kütke all vaikivast põuest kõlavad suurtüki-sarnased paugud ja mõõtmata lumelagedal tulevad sinised viirud nähtavale — sinav vesi paistab rannas olevale vaatajale silma, esiti lai kraavisarnane, läheb aga kaugemale jõudes ikka kitsamaks ja kaob viimaks kui sinine niit, kui juuksekarv halli taevalaotuse sisse ära. Need on praod, mis külm jää sisse on sünnitanud. Imestades jääb võõras vaataja lõikavast külmast hoolimata silmapilguks järvede järve kaldale seisma. Kuula! Paukumine ja ähkimine ja siis jõrin, nagu sõidaks Kalev kuue-hobuse-saanis raksudes üle jää. See on Soome külmataat, kes seal põristab, põhjatuul ees, jääsaan taga. Ei, see on liikumata, kühmas, tormist sügisel kokkuvisatud jäätükkide hunnik. Üks raks käib, ja otse vaataja jalge kohalt jookseb vaevalt arusaadav kriips nool-otse üles järve peale. Pea aga läheb ta laiemaks ja mõne tunni pärast on ta lai pragu.

Niisugused praod on ju nii mõne inimese elu nõudnud. Häda ülesõitjatele, kui nad kaugel järve peal prao ette jõuavad, millest hobused üle ei jõua hüpata, ja öö kätte tuleb. Sagedasti on nad üle järve sõitjaid ja kalamehi ööks või kaheks vangi pannud, sagedasti ka — kui loom hilja pragu märkas, et enam seisma ei saanud jääda — hobuse, sõiduriista ja mehe tükkis neelanud. Ja need olid praod, ainult Peipsi praod!

Veel kardetavam on Peipsi jäälagunemise ajal. Siis on teda raske uskuda, raske uskumata jätta. Mõnikord ei taha ega taha jää järele anda. «Tänavu ei jõua veel Jürigi[1] Peipsist jagu saada!» ütleb randlane, kui Peipsi õige kauaks kinni jääb ja jüripäev ju käes on. Teinekord aga ei küsi ta sugugi kalendri järele. Kui talv mitte väga äge ei olnud, kui lõunatuul, mis Ema põue, see on jõesuu poolt tuleb, ärkab surmaunes suikuja hiiglase rind üle öö elule ja murrab äkitselt oma ahelad ja ta vihane müürgamine kuulutab kalameeste küladele rannas, et ta oma vangikütkeid lõhub. Hommikul paistab sinav vesi ujuvate ja randa visatud jäätükkidega randlase silma.

Häda sellele, kes niisugusel ööl noodale läks, või veel enam sellele, kes sarnasel ajal ülereisi ette võttis!

Kahekümne aasta eest seisid ühel märtsikuu hommikul kaks jalameest sealpool Peipsi kaldal, Oudova linna lähedal, ja pidasid aru. Mehed olid Lohusuust pärit, Kirsimäe Jaak ja Ristiotsa Rein, kes paar nädalat tagasi Peipsi tagant maad olid läinud kuulama. «Venemaalt» oli sel ajal kerge väikseid mõisaid rendi

[1] Jüri — jüripäev, 23. aprill.

peale saada, ja muud Venemaad Lohusuu ega Kodavere mehed ei tunne kui see, mis Peipsi «taga» on. Hirm ja igatsus oli meeste tõsistelt nägudelt näha, kui nad kodu poole vaatasid, kus neid omaksed ootasid. Soe ilm, sula lõunatuul ja Peipsi pealmise jää vesine rabe kord ei kuulutanud meestele head. Äkilist järve lagunemist oli karta, sellepärast olid mõlemad kaubaga rutanud — laguneb järv ära, mis siis ilma rahata võõra maa sees, võõra rahva seas teed? Aga järv näitab väga kahtlane — mis teha? Küll ju pool tundi vaatavad mehed kodu poole, teineteise silmi, kumbki ei taha esimest sõna ütelda.

«Lähme, Rein!» Jaak vaatab taeva poole — tal oli raske seda ütelda.

Ta seltsimees vaatab küsides ta otsa — mitte sellepärast, mis ta ütles: ta ise tahtis sedasama praegu Jaagule ütelda, — vaid et seltsimehe otsa vaatamine talle tröösti annab.

«Meie upume, Jaak.»

«Kui upume, siis upume jumala nimel, Rein.»

Ja jälle mõõdavad mehed lagedat jäävälja. Tee on märgitud, nad on mõlemad tublid käijad, nad jõuavad õhtuks koju.

«Mina lähen, Jaak.»

«Mina ka!»

«Upume või ei, Jaak.»

«Elu või surm, Rein. Minu naine jäi koju nõnda — ta võib sellesse surra ja ma ei saa teda enam näha, kui ma jää äraminekut ootama jään.»

Südilt ja teineteise käest kinni hoides alustavad Jaak ja Rein teekonda. Vali lõunatuul puhub külje pealt ja paks pilv katab taevast, aga nende süda on südi, liikmed tugevad ja jõudsalt jääb ikka enam maad nende selja taha. Kõik näib hästi minevat. Pilves ilm neid ei hirmuta, lõuna ajal on nad ju arvata kesk järve. Jää on küll vesine, aga üle ja üle lõhkemata.

Nüüd hakkab paksu lumeräitsa sadama. Tuul ulub kangemini ja ajab lund meestele vastu silmi. Nad suudavad vaevalt teemärkisid, vitsaraagusid, tähele panna. Mehed löövad veidi kohkuma, astuvad aga vapralt edasi. Aja järgi arvata on nad ju üle poole järve, aga hirmus ränk on käia kange tuulega. See raputab nende riideid, kisub nende hõlmasid, nagu oleks ta vihane, et tema võimule järele ei anta.

Seal — mis see on — kaugel kohab midagi! Nagu halvatud jäävad Jaak ja Rein kuulatama — tõesti, kaugel tuule peal kohab — vesi! Järv on lagunemas. Mehed ei näe küll veel ta lagunemist, aga nendele on see tuntud, mis seal kaugel sünnib: vesi vahutab, jäätükid tantsivad ja raksudes murravad lained üht tükki teise järel lahti — hirmus, hirmus!

«Meie oleme kadunud, Jaak!» hüüab Rein, võtab mütsi peast, loeb issameie. — «Edasi, Jaak!» hüüab ta siis.

Mehed ruttavad, kõvemaks läheb mühin. Jää ähib ja vabiseb jalgade all. Edasi, edasi, ruttu, ruttu!

Silmapilgu seisatavad mehed. Vööd võetakse vöölt, sõlmitakse kokku, ja kui arvatud pikkus välja ei anna, lõigatakse leivakotid ribadeks, keeratakse kokku ja jätkatakse otsa. Teine mässib teise otsa enesele ümber käe. Kui üks sisse langeb, võib teine teda välja tõmmata — jää jalge all ei või enam kaua lõhkemata jääda. See kõik sünnib tulise rutuga. Nad tõotavad vastamisi teineteise naise ja laste eest hoolt kanda, see on, kui nendest teine peaks pääsema. Edasi, edasi! Mühin läheb suuremaks, tuul täiesti tormiks, lund tuleb nagu kotiga — oh jumal, oh jumal!

«Ma kingin kirikule kroonlühtri, kui ma pääsen!» hüüab Rein. Oh jumal, jumal!

Jaak ei vasta midagi, aga ta lubab oma südames iial enam oma naist peksta, kui jumal teda veel päästab, iial linaleisikasse vett raputada, et kaupmeest petta, iial naabri heinamaal öösi hobust sööta, iial kirikus jutluse ajal tukkuda, iial magaski teradesse aganaid panna — ei midagi, ei millalgi midagi niisugust enam.

Oleks mõni truu hingekarjane sel silmapilgul nende meeste südamesse võinud vaadata, küll ta oleks rõõmustanud.

«Ruttu, ruttu, oh jumal, oh jumal!»

«Oh jumal, oh Jessuke!»

Kui veel tund aega antakse, siis pääseks hingega. Juba on selgesti jää raginat kuulda — kui veel tund aega antaks! Maa ei või enam kaugel olla. Ruttu, ruttu!...

Vesi kargab saabaste alt üles, teda on ju nii rohkesti jää peal. Juba — oh, juba mustab Lohusuu kiriku torn, aga juba paistab ka vesi!

Veel umbes viis versta...

Jää põrub, ähib, jooned löövad sisse. Kui veel pool tundi aega antaks — oh jumal!

Verst...

Jää paindub jalge all — selgesti on tunda, et ta tüma kui puder on, aga veel koos hoiab — üksainus kõva laine, siis võib ta lagunud olla! Üksainus sõna on meeste huultel, üksainus: jumal.

Pool versta...

Ühe jäätüki pealt teise peale hüppavad mehed, enam kui üks kord on teine teist veest välja tõmmanud, veel on elu ja surm teineteisega võitlemas.

Veel —?

«Ah, kurat, maa!» hõikab Rein, põlvini vee sees, kuhu ta jäätüki pealt kukkunud, — «Jaak, maa, kurat, jalad on juba põhjas!» — —

— — — — — — — — — — — —

«Lühter on lühter,» mõtleb Rein ja kingib kroonlühtri asemel väikese küünlajala.

Kui Jaak nädala pärast kaupmehele linu läheb viima, siputab ta vihaga igale leisikale natukene kastet peale: «Maksud suured, — kaupmehel see üks-kaks rubla enam või vähem.»

Lühijutt «Peipsi peal» põhineb tõsielulisel sündmusel. 1872. aasta kevadtalvel asusid kaks Alatskivi meest, teine neist Liivi isa Benjamin, teele üle Peipsi Venemaale, kus kavatseti paremate elutingimuste suhtes maad kuulata. Tagasiteel sattusidki mehed ohtu, mida kirjeldab lühijutt «Peipsi peal».

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Meenuta lühijutu tegevusaega. Mis sundis mehi teekonda ette võtma?*
2. *Millise meeleolu loob sissejuhatav kirjeldus? Kuidas kirjanik kujutab hädaohu kasvu (loe ette sellekohane lõik või laused, leia vastavaid kõnekujundeid)? Kas oled näinud jää lagunemist jõel (järvel, merel)?*
3. *Milline on meeste tõeline suhtumine ususse ja kirikusse? Põhjenda vastust teksti najal. Millist üldinimlikku nähtust lühijutt rõhutab? Milliseid vanasõnu ja kõnekäände tead selle kohta? Meenuta analoogilisi juhtumeid oma elust.*
4. *Mis jutus koomilisena tundub?*

EEPIKA. TEGEVUSE ARENEMINE EEPILISES TEOSES

Kirjandusteosed jaotatakse kolme põhiliiki: e e p i l i s e d, l ü ü r i l i s e d ja d r a m a a t i l i s e d. Põhiliigid omakorda jagunevad alaliikideks ehk žanriteks; neid vaatleme lähemalt ühenduses üksikute põhiliikidega.

Eepilised teosed on näiteks muinasjutt «Uss-kuningatütar», E. Bornhöhe jutustus «Tasuja», P. Vallaku novell «Maanaine», N. Ostrovski romaan «Kuidas karastus teras».

Eepikale on tunnuslik s ü n d m u s t e kujutamine, kusjuures neist jutustatakse kui juba toimunuist. Ulatuslikumad eepilised teosed hõlmavad elunähtusi avaralt ja mitmekülgselt, jälgides inimelu keerdkäike. Niisugustes teostes leiame tavaliselt kõiki väljenduse põhiliike — jutustust, kirjeldust, dialoogi.

Eepika tähtsamad žanrid on e e p o s, r o m a a n, n o v e l l, j u t u s t u s, m u i n a s j u t t. Seega on enamik eepika žanre meile tuttavad; 7. klassis õpime tundma veel romaani («Kuidas karastus teras»).

Eepilises teoses jutustatakse sündmustest, mis tegelastega juhtuvad. Seejuures ei esine sündmused mitte juhuslikult, vaid on omavahel seotud: üks kasvab välja teisest. Võtame näiteks «Tasuja». Esimesed peatükid jutustavad Jaanuse vanaisast ja isast.

Edaspidi keskendub tegevus peategelase ümber: üks sündmus teise järel toob Jaanuse ja mõisa vahekorda aina uut pinevust. Selle kokkupõrgete ahela kaudu juhib kirjanik lugeja suure lõppsündmuse — talurahva ülestõusu juurde.

Teose sündmuste käiku nimetatakse **tegevuseks.**

Mõnikord ei alga teos kohe sündmusega, vaid olukordade, tegevuskoha ja tegelaste tutvustamisega. Lühijutus «Peipsi peal» kirjeldab J. Liiv sissejuhatavalt Peipsit: kõigepealt südatalvel pakasega võitlemas ja siis kevadtalvel jääkatet oma turjalt maha raputamas. *Kui võimas on Peipsi!* imestab lugeja. Alles siis tutvume tegelastega. Need on kaks Lohusuu meest, *kes paar nädalat tagasi Peipsi tagant maad olid läinud kuulama* ja nüüd igatsusega kodu poole vaatasid.

Seda osa teosest, mis tutvustab sissejuhatavalt tegelasi ja olukordi, milles tegevus arenema hakkab, nimetatakse e k s p o s i t s i o o n i k s.

Millest algab tegevus kõnesolevas jutus?

Peipsi ei ennusta head. Ilm on sula ja tuul vali — on oodata jäälagunemist. Ent ka kojuigatsus on suur. Mehed kõhklevad, kuni viimaks üks ütleb: *Mina lähen, Jaak.* — *Mina ka!* kostab teine. Siin ongi tegevuse algus ehk s õ l m i t u s.

Edasi areneb tegevus tõusva pinevusega, mis lugejat kaasa kisub. Meeste teekond küll edeneb, aga ühtaegu tugevneb ka tuul ning Peipsi hakkab kurjaennustavalt kohisema. Lõpuks saavutab pinevus hariastme. Lugeja tunneb, et midagi peab juhtuma — olgu siis head või halba. Seda momenti, kus tegevus jõuab kõrgeima astmeni, nimetatakse k u l m i n a t s i o o n i k s. Meie jutustuses on selleks järgmine lõik: *Ühe jäätüki pealt teise peale hüppavad mehed, enam kui üks kord on teine teist veest välja tõmmanud, veel on elu ja surm teineteisega võitlemas.*

Kulminatsioonile järgnev l a h e n d u s selgitab, mis tegelastega läbielatud sündmuste järel juhtus. «Peipsi peal» lahendus on kokku võetud ühesainsas rõõmuhüüdes: *Aa, kurat, maa!* — Mehed on pääsenud. Kirjanik lisab veel, et hädas antud lubadused kipuvad hiljem ununema.

Teose tegevus ja selle põhietapid on aluseks teose ü l e s e h i t u s e l e ehk k o m p o s i t s i o o n i l e.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Nimeta kirjanduse põhiliigid. Esita igaühe kohta näiteid.*
2. *Nimeta eepika peamised tunnused. Too näiteid eepika žanrite kohta.*
3. *Meenuta väljenduse põhiliike — jutustust, kirjeldust, dialoogi. Anna seletus nende kohta. Leia lühijutust «Peipsi peal» näiteid.*
4. *Määra tegevuse põhimomendid jutustuses «Tasuja». Meenuta*

ballaadi «Ustav Ülo» ja leia selles tegevuse põhimomendid. Too näiteks proosapalasid, milles tegevus puudub või on nõrgalt arendatud.

KES SAMMUVAD SEAL

J. Kupala

Kes sammuvad seal, kes sammuvad seal
nii ääretul hulgal, nii lõputul real?
— Valgevenelased.

Mida kannavad kõhnadel õlgadel nad,
et viisud neil nõnda rudjuvad maad?
— Ülekohut.

Ja kuhu see hulk oma kandamit veab,
kes seda ta õlgadel nägema peab?
— Terve maailm.

Kuid kes selleks välja õpetas neid,
eks ole neid kokku ju miljoneid?
— Vaev ja mure.

Ja mida siis, mida siis tahavad nad,
need sajandeid kurdid ja pimedad?
— Olla inimesed.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Valgevene luuletaja Janka Kupala luuletus «Kes sammuvad seal» on kirjutatud 1907. aastal. Mida seda asjaolu arvestades järeldad luuletuse alusel selle maa ja rahva saatuse kohta?*
2. *Jälgi luuletuse ülesehitust. Mida märkad? Mida tead jutustada valgevene rahva tänapäevast?*

KAPSAPEA

Nali ühes vaatuses

O. Luts

Tegelased:

SAMUEL PLIUHKAM, taluperemees.
ROOSI, tema naine.
ELIISABET, nende tütar.
TÕNIS SÄGI, noor taluperemees, Eliisabeti peigmees.
KRÕÕT, saunanaine Pliuhkami saunas.
KUSTI, tema 7-aastane poeg.
MAALI, tema 5-aastane tütar.
JÜRI, sulane Pliuhkami juures.
Aeg: aastal 1910.

Tagakamber Pliuhkami talus. Akna all laual põleb lamp. Roosi kohendab kapi juures. On kuulda, kuidas keegi õuest eeskambrisse tuleb. Roosi kuulatab.

SÄGI *(tuleb eeskambrist tagakambrisse)*: Tere õhtust kah!

ROOSI: Tere õhtust! Tere õhtust! Ei tundnud esiti äragi, et ei tea, kes seal on. Lambiraisk kah nagu lõpnud sea silm. Ärgitan teist küll juba ammugi puruks visata, aga kahju ikka raipest nagu. Eks sa tule tahapoole. *(Annab tooli, Sägi istub.)*

SÄGI: Kas teie rahvast kodu ei olegi?

ROOSI *(paneb suurema lambi põlema ja kustutab väikese)*: On küll. Vanamees viskas ahju taha pikali ... ja ei tea, kuhu see Liispet siit välja läks. Küll ta tuleb. *(Hõikab.)* Vanamees, kuule! Tule üles!

PLIUHKAM *(ahju tagant)*: Mes sal on?

ROOSI: Tule, tule üles! Tõnis on siin.

PLIUHKAM: Ahah!

SÄGI: Tere õhtust!

PLIUHKAM: Tere, tere! *(Tuleb ahju tagant välja, teretab Sägit kättpidi ja istub laua juurde. Ta on särgiväel ja paljajalu.)* Noh?

SÄGI: Ma tulin vaatama, mis te siin teete. Kas pühapäeval näitusele lähete kah? Pühapäeval on Paunveres näitus.

PLIUHKAM: Ah väljanäitus või? Öeldasse olema jah teene ... Kas sa lähed?

SÄGI: Jah, ma ikka tahtsin minna küll. Tahan isegi paar asja viia. Viivad ju ikka teised kõik, ma katsun õige kah: vahest annavad mõne auhinna või kiitusekirja. Näe, Ülesoo Mihkel viis mineval aastal kartuleid ja kapsaid, sai viis rubla ja kiitusekirja. Kah asi!

PLIUHKAM: Aa, või viis rubla ja kiitusekirja. Noh, miks ta asi ei ole. See on jo nigu maast leitud. Mes sa sinna viid?

SÄGI: Ma viin kah kartuleid ... Mul on seal mõni kaunis suur kapsapea kah ... Otsin suurema välja ja ...

PLIUHKAM: Noo-jah, nemad teavad's, vast on kõik nii suured. — Kuule, Roosi, kas kuulsid? Tõnis viib oma kapsad ja kartulid Paunvere väljanäitusele.

ROOSI: Voheh?

PLIUHKAM: Jah, aga Ülesoo Mihkel on mineva aasta viis rubla raha ja kiitusekirja saand.

SÄGI: Jah, sai küll. Kiitusekiri on praegugi teisel tagakambris seinal. Kõik ilusti: raam ümber, klaas peal ja ...

PLIUHKAM: Aa!

SÄGI: Ja siis ajalehed kah ikka, et muudkui viia aga, et selle läbi tõstame meie oma põllumajandust.

PLIUHKAM: Ah's ajalehed ka kirjutavad, et piab viima — või nii? Aga mina olen kuulnd, et need, kes au-inna või kiitusekirja saavad, et nende nimed pannasse pärast ajalehte kah? *(Võtab ahjuaugust tubakakoti, püksitaskust piibu ja hakkab suitsetama. Sägi väänab endale «plotski».)*

SÄGI: Noo-jah, see tuleb omasoodu. Ega see kuhugi jää. Kõik pannakse üles, et: see ja see sai kartulite ja kapsaste eest esimese auhinna, see sai hobuse eest teise auhinna, ja see, ütleme näiteks rehepeksumasina eest, et see sai kolmanda. Kõik pannakse üles. Ajalehe juurest on kohe üks mees seal, kes üles tähendab, kes sai ja kes ei saanud ja ... See ei jää kuhugi!

PLIUHKAM: Ja-jah. Ega mina seda kiitusekirja nii väga tahakski! Andku viis rubla, mina sellegagi rahul. Aga nagu et ajalehte panevad — pangu piale ... ku nad selle eest au-innast maha ei arva.

SÄGI: Ooh, ei arva maha midagi.

ROOSI: Näh, sul, vanamees, kah nagu himu midagi viia, et kah auhinnast ja kiitusekirjast räägid?

PLIUHKAM *(sügab kukalt)*: Ei tia kedagi niisugust ...

SÄGI: Ega sinna võib kõik viia, mis sa aga tahad. Seal on kõiksugu osakonnad: loomad, vili, käsitöö, masinad, kartulid, kapsad ...

PLIUHKAM: Jah-noh, meil ei ole jälle niisukesi kartuleid ja kapsaid, mida viia võiks. Kapsad on pisikesed ja pehmed nigu tohlud. Mina ei tia, kust põrgust te need taimed kevade välja kiskusite, aga päid nad ei võta, kas tee või tina. Paremid kartulid me tänavu kah ei saa ... kõik puha pisikesed nigu pabulad.

ROOSI: Mis sa ajad, kas sina mõni näituselemineja oled. Suured asjad nad nüüd küll ei ole, need kapsad, aga egas näitusele ikka poleks läinud, oleksid nad olnud kui suured tahes.

PLIUHKAM: Ega kedagi! Kas sul see viis rubla mööda külge

maha jookseb, et ta sulle ei kõlba! Kiitusekiri, las'nd see olla piale, mes ta on, aga viis rubla on ikke viis rubla.

SÄGI: Midagi muud viia...?

PLIUHKAM: Mes sa muud viid? Ega sinna niisukesi vanu asju ei võeta, nii mes nii nagu ikke nii kaunis vana on? Neid aetasse nüid küll kah taga. Suvelgi käis siin üks tudeng või kes ta oli... tahtis ära osta... ajas peale nigu uni, et tema annab kaks rubla. Esiti veel küll, et kingi temale, et tema annab tähe vasta, et ega tema endale korja, et tema annab jälle edasi... muusijunnile või kellele. Siin ta plaras tüki aega. Ei mina akand kuulama, mes ta rääkis. Suurem asi ta n'd küll ei ole... üks vana kerst.

SÄGI: Ah kaks rubla pakkus?

PLIUHKAM: Jah. Ei mina and ära, et: ku sa jõuad kaks rubla maksa, küll maksad siis neli kah, ku sul teda tarvis on. Ei tia's nüid, kas viia teene õige näitusele või?

SÄGI: Ei tea, kas nad näitusel vanade asjade eest annavad kah midagi. Aga niisugune muuseum on ikka olemas küll. See seisvat juba ajalehtedeski, et on. Et korjavad kõik need vanad eesti mälestused kokku ja... et siis on pärast hea teisi vaadata.

PLIUHKAM: Jah, ei tia, mes sa neist ikke vaatad. Tuleb aga korra linnasaksal niisuke tuju ja siis... Pärast jätavad kõik laokile, kos üks, kos teene. Aga ku kerstu eest näitusel kedagi ei saa, siis oleks ikke teese piaaegu suvel kahe rubla eest ära võind anda. Eks siis oleks näind, mes nad ta'ga oleks teind.

SÄGI: Ma tean küll, ta käis meil kah. Justkui mustlane teine. Kõigepealt jah kohe, et — anna ilma! No kuidas sa ikka oma asja ilma käest ära annad. Noh siis, et tema maksab. Mis ta maksab — pakub ju niisugust hinda, et...

PLIUHKAM: Ma arvan, ta tuleb tuleval suvel jälle. Aga siis vaja õige viis rubla küsida. Kui see tuhing neil veel mööda põle läind, ehk annavad kah, aga kui ei — võtku piale kahe eest. Ei tia, mes minagi teesega teen. Meil on sal veel paar niisukest asja... selle, nagu sa ütled, selle muusijunni jaoks või: üks vana tõrs ja... ja üks vana, ilma sangata pada kah.

ROOSI: Noh, sellel on jo suur auk põhjas.

PLIUHKAM: No mes sest! Augu kõrvalt on jo terve! Ku n'd tiaks, et näitusel kedagi antasse, siis —

SÄGI: Ei tea. Mitte ei tea. Aga parem oleks küll ikka nii... mõni uus asi, nagu põllusaadused või nii...

ELIISABET *(astub sisse)*: Tere õhtust! —

SÄGI: Tere õhtust, Liispet! *(Tõuseb üles, annab Eliisabetile kätt ja istub endisele kohale tagasi.)*

ROOSI: Liispet, kas uudist tead: Tõnis viib oma kapsad ja kartulid näitusele ja saab viis rubla ja kiitusekirja.

ELIISABET: Tõesti?

SÄGI: Ma viin nüüd küll, aga ega see veel nii kindel ole, et ma just viis rubla ja kiitusekirja saan; võib-olla antakse vähem.

ELIISABET: Aga võib-olla antakse rohkem.

SÄGI: Võib-olla kah... aga ei tea, sest... Viis pead on ju suured küll ja kõvad justkui jõmakud, aga teised viis on väiksemad, ja ühel paganal on veel niisugused imelikud sinakad lehed. Mina ei tea, kust see tuleb?

PLIUHKAM: Taimed, noh! Taimed on niisukesed. Ma ütlen jo: oleks nemad kevade kah vähegi mõistlikke taimi katsund, eks siis saaks meie kah kapsid, aga no, mes nüüd!

ROOSI: Kas minagi nende hinge sisse teadsin, mis nad olid.

PLIUHKAM: Aga vaata, saananaesel on palju suuremad kapsad kui meil. Ometi maa oli tal lahjem ja küntud ei saand õieti, aga mine, vaata.

ELIISABET: Saunanaisel on küll üks kapsapea õige suur. Kohe hirm tuleb, kui vaatad. Teised kapsad ei ole nii suured, aga see üks, see on justkui pada.

PLIUHKAM: Taimed, noh!

ROOSI: Mis te nüüd nende taimedega! Too tuleval aastal ise taimed, eks siis näe, kui suured nad sul kasvavad.

PLIUHKAM: Tuleva aasta!

ELIISABET *(Sägile)*: Või sina lähed's kapsaste ja kartulitega näitusele? Noh, kus sa minu jätad?

SÄGI: Tule ühes.

ELIISABET: Jah, mul pole sinna midagi viia. Oleks mul kah midagi viia, nii et kah auhinna ja kiitusekirja saaksin, siis tuleksin küll.

SÄGI: Vahest on midagi? Sinna on ükskõik, sinna võib mistahes viia.

ELIISABET *(mõtleb järele; Roosile, kes silgukausi ja leivakannikaga tagakambrist tuleb)*: Ema, ma viin õige selle triibulise teki näitusele, selle, mis sa saunanaisel kududa lasksid. Kas jah?

ROOSI: Sina siis kah tahad näitusele minna. *(Paneb toodami lauale.)*

ELIISABET: Jah. *(Võtab kapist kokkupandud teki ja tuleb sellega laua juurde.)* Vaata, Tõnis! Mis sa arvad, kui ma selle teki näitusele viin? Vaata, kui ilus!

SÄGI: Jah, ilus tekk! Ei mõista midagi ütelda! Kas sina kudusid?

ELIISABET: Ei. Saunanaine kudus. Aga mis sellest siis. Ega sinagi oma kapsapäid ise teinud. Ja mis sellest, kes tegi, peaasi, kelle oma ta on.

SÄGI: Ei, ega ma ütlegi, et... Võib viia küll.

ELIISABET: Kuula nüüd! Mis ta muidu kapis vedeleb. Las teenib auhinda. Sängi peale panna ema teist muidugi enne ei lase, kui me pulmad ära teeme. Eks ole — viime?

SÄGI: Viime jah. Ja kui me kiitusekirjad saame, siis laseme suure raami teha ja paneme mõlemad sinna alla. Vaata siis, kui ilus on!

ELIISABET: Jah, seda me teeme. See oli nüüd üks jumala õnn, et sa ütlema tulid, et näitus on. *(Paneb teki sängile ja istub sinnasamasse.)*

PLIUHKAM: Põrgu, mes mina sinna pian viima?

ROOSI: Oh, jäta sina, las nooremad viivad, kui nad tahavad.

PLIUHKAM: Ei jäta. *(Keegi tuleb väljast eeskambrisse ja hakkab pliidi juures talitama.)* Kes sal tuli?

ROOSI: Saunanaine vist. *(Vaatab eeskambrisse.)* Saunanaine jah.

PLIUHKAM *(hõikab eeskambrisse)*. Krõõt, ae!

KRÕÕT: Ae-ae!

PLIUHKAM: Tule seia! *(Krõõt tuleb.)* Kuule, Krõõt, sul on sal saana pool vao pial üks suur kapsapia. Anna see mulle!

KRÕÕT: Noh, mis sa ta'ga teed?

PLIUHKAM: Mul on vaja.

KRÕÕT: Enestel suur plaatsam kapsaid täis, kas teil neist veel küll ei saa?

PLIUHKAM: Plaatsam! Aga ühtegi niisukest suurt põle, nigu sinu oma. Ma ütlen jo, et tõivad kevadel taimed, nigu iiresabad teesed, ei tia, mes sa salt saad. Oleks ükski suurem pia olema. Ega ma su kääst teda ilma taha, ma annan sulle kolm oma kapsapiad vastu.

KRÕÕT: Ooh — nüüd kapsapäid vahetama! Lase ta olla. Tema on nii suur, nagu ta on kasvanud. Kapsas ikka kapsas. Ega temagi peale teine päike paistnud; ikka seesama issanda päike, mis pererahvagi kapsaste peale.

PLIUHKAM: Jah, ole sa'nd selle piale uhke. Viis — noh!

KRÕÕT: Mis viis?

PLIUHKAM: Ma annan sulle viis oma kapsast vasta.

KRÕÕT: Oh, mis sa nüüd kiusad! Nii palju kah asja on, nüüd tahad sedagi käest ära võtta. Lase ta olla. Lase ta kasvab. On teine lastelegi asjaks. Iga päev käivad teist silitamas ja paitamas, ikka et: meie nunnu ja meie nunnu.

ELIISABET: Isa tahab seda kapsapead vist näitusele viia, ega ta muidu nuru.

KRÕÕT: Mis näitusele?

PLIUHKAM: Jah, kuula nüüd! Ei tia mes näitusele! Ei tia, kuhu näitusele ma ta viin ... Kometimajasse või? Ei tia, mes imetegu veel'nd ära ei ole, et veel näitusele või kuhu. Anna ära, Krõõt, mes sa jonnid ta'ga! Ku sa kapsaste vastu ei taha vahetada, ma ostan ta puhta raha eest ära. Ma annan sulle kümme kopikat selle pia eest. See on jo ükskord ia ind üheainsa kapsa eest. Anna ära!

KRÕÕT: Ei anna. Õige nüüd imelikud oma kapsapea jahis! Las ta kasvab. Las ometi lapsedki mängivad seal ümber. Ja siis veel näitusele või teab kuhu meie nunnut ...

PLIUHKAM: Pagan sind oma nunnuga! Lastele anna vem-

malt, see on nende mänguasi. Mes printsisid ja printsessisid sa oma lastest kasvatad, et sa neile kõiksugu mänguasju oiad?

SÄGI: Anna ära jah, Krõõt, mis sa tühjaga teed! Mõtle: sa saad viis kapsapead või kümme kopikat vastu. See on ju hinda kas pagan võtku! Kes sulle annab mujal kümme kopikat kapsapea eest. Kaks kopikat on kapsapea hind.

PLIUHKAM: Ole mõistlik vanainimene; ära ole keblak.

KRÕÕT: Las kapsapea kasvab pealegi. Ei tea, mis sinagi teisega ära teed; oleks veel laps, siis mängiks või ... Näe, perenaine ei ütle sõnagi, ja kapsad on ikka ometi rohkem perenaise kui peremehe hooleks.

ROOSI: Jah, ei tea, mis mul nüüd. Mul ükskõik, missugune kapsapea on.

PLIUHKAM *(Krõõdale)*: Oh sa kuri vanainimene! Ma nään, sa tahad mu kääst vägisi viisteistkümme kopikat välja kiusata. — Noh olgu viisteistkümme! Too ta seia! *(Võtab rahakoti välja.)*

KRÕÕT: Ei too ühti. Nüüd lähen ära koju. *(Läheb eeskambrisse.)*

PLIUHKAM: Viitteistkümmet ka ei taha? *(Paneb rahakoti taskusse.)* Oota sa, vanamoor, ma ei lase sul tulevaasta mitte üht kapsast maha istutada — vaata siis! *(Krõõt ei pane tema ütlust tähelegi. On kuulda, kuidas ta eeskambrist õue läheb.)* Sal on nüüd saananaene: kas tal on põrmugi austust pererahva vastu. Ise muudku uhke, tigevaim, et tema kapsaste piale seesama päike paistab mes pererahvagi kapsaste piale. Aga oleks saaks kudagi nii teha, et ku ikka ära pahandavad, et ikke ei lasekski paista saunikutele päikest — vaata siis!

SÄGI: Pagana vanamoor!

ELIISABET: Oi, ta on kõva peaga! Ega tema järele anna, kui ta kord midagi ütleb.

ROOSI: Ja ei tea, mis te ta'ga ikka teeksite, selle kapsapeaga?

PLIUHKAM: Tohoo pime! Kuuled ometi, au-indu sadab nigu vihma igaühele, kes aga midagi niisukest värskemat viib ... No, ku mina selle jõmaka sinna viin, nad annavad mulle kümme rubla.

ROOSI: See on saunanaise kapsas. Lase saunanaine ise viib. Eks temalegi lähe see kümme rubla tarvis.

PLIUHKAM: Jah, saananaesele antasse siis mõni au-ind.

ROOSI: Kas saunanaistele ei anta auhindu?

PLIUHKAM: Ei anta.

SÄGI: Ei, ega saunanaistele vist ei anta.

ELIISABET: Jah, saunanaisele antakse nüüd mõni auhind. No las ta viib selle teki sinna, eks näe, kes talle annab auhinna.

PLIUHKAM *(tõuseb üles, paneb vanad kotad jalga, pintsaku selga ja läheb eeskambrist välja)*: Oota, ma lään vaatan.

ROOSI: Ei tea, mispärast neile siis ei anta?

ELIISABET: Mispärast — vaesed noh! Mis ta's on, läheb sinna sipa-sapa oma pasteldega — ei tea, kes sulle sedaviisi

auhinda annab ... Mis sa arvad, Tõnis, ma panen õige oma kriuksuga saapad jalga, kui me läheme, mis?

SÄGI: Võib küll, kui aga vihma ei peaks tulema. Vihm võtab kriuksu ära.

ELIISABET: Noh, vahest peab ometi kuiva! Oleks ta peaks kuiva! Ei tea, mis ta ühtelugu sadada laristab!

SÄGI: Vihmaga on hea kalosse kanda: astu aga pats-pats, ei lähe märg läbi ega midagi.

ELIISABET: Ei mina losse küll usu jalga panna — üks poiss oli ükskord teist poissi sõimanud, et ikka: orasetallaja ja umbrohukülvaja ja ... Poisil olnud kuiva ilmaga lossid otsas.

ROOSI: Ei tea, mis ta temast siis sõimas?

ELIISABET: Kade noh ... et temal ei ole. Kes seal siis nüüd tuleb nii suure mürinaga?

PLIUHKAM *(jookseb suure rutuga sisse, kapsapea käes)*: Ära nägid, paganad! Öösel kah valvavad oma kapsapea juures! Noh, kuhu ta nüüd panna? Nad on mul kannul. *(Väljast kostab koerte haukumine ja sammude müdin.)*

ELIISABET: Pane kapi otsa!

SÄGI: Pane kappi riiete alla. *(Tõuseb segadus. Pliuhkam jookseb kapsapeaga toas ringi ega tea, kuhu see peita.)*

ROOSI: Mis sa pöörane tegid! Sa tõid teise kapsapea salaja ära.

PLIUHKAM: Ole sina vait! Oota, ma panen ta õige sängi alla. Sa, Liispet, istu siia ette ja ära tee väljagi, et sial on. Soo. Tulevad, kurjadvaimud.

KRÕÕT *(Kusti käekõrval, tuleb tagakambrisse; nende järel Maali, kes ema sabast kinni hoiab ja nutab)*: Anna aga, anna siia, peremees, meie kapsapea! Me nägime küll, kui sa tulid ja teise üles tõmbasid. Anna aga siia!

PLIUHKAM: Mes kapsapia? Mes sa ajad? Ma põle ühtegi kapsapiad näind. Kuda sa nii rumal oled! Mina lähen sinu kapsapiad kiskuma! Kes tiab, kes külast oli, kes kapsapia ära viis.

KRÕÕT: Oh sa armutegu! Poleks ma ise näinud, kui sa toa poole jooksid. Heaga ei saanud, siis nüüd tulid, võtsid vägisi, Anna aga siia! Anna aga siia!

KUSTI *(nutab)*: Ema, võta meie nunnu ära!

KRÕÕT *(Kustile)*: Mis sa karjud, küll sa saad kätte oma nunnu.

SÄGI: Noh, kui peremees oleks võtnud, eks siis oleks ometi meie näinud, kuhu ta selle pani. Aga meie ei näinud.

ELIISABET: Isa ei käinud väljaski, kus ta siis teie kapsapead sai ära tuua.

ROOSI: Mis see nüüd olgu praegu! Andke kätte!

PLIUHKAM *(Roosile)*: Kas sa pead oma suu! Mes asja ma annan kätte? Sa oled ka õige totraks läinud!

KRÕÕT: Armas aeg! Näed, muldki siin veel maas, juure kül-

jest maha pudenenud, siis tema ei võtnud. Mõtle ometi, mis sa teed, vanainimene! Häbi võiks olla!

MAALI: Ema, võta meie nunnu ära! *(Nutab.)*

PLIUHKAM: Mes äbi olla! Näita, kus on muld. Selle sa tõid ise jalgadega siia.

KUSTI *(näitab sängi alla)*: Ema, näe, kus nunnu!

KRÕÕT: Võta ära! Võta ära! *(Kusti poeb ruttu sängi alla.)*

ELIISABET: Kus sa lähed, poiss, minu sängi alla, mis? *(Rebib Kusti sängi alt välja.)* Sinna on sind veel vaja, mis? Kas sa saad välja, mis!

KUSTI *(sängi all)*: Ai-ai-ai!

KRÕÕT *(rebib Eliisabeti sängist kaugemale)*: Ära nüüd, juudas, löö last! Vaata ometi sinagi, perenaine, mis ta teeb!

PLIUHKAM: Välja, välja sängi alt, poiss! Või muidu võtan piitsa! *(Võtab nurgast piitsa.)*

ROOSI *(võtab piitsast kinni)*: Mis sa nüüd teed ometigi, sa lähed last ilmaasjata peksma! Ei tohi minna!

MAALI: Ema, võta nunnu ära!

ELIISABET: Välja sängi alt! Välja sängi alt!

KUSTI: Ai-ai-ai!

KRÕÕT *(Kustile)*: Ära tule välja, Kusti! Ära tule välja, Kusti! Näri nunnu hammastega katki! Kisu puruks! Ära tervelt kätte anna! Näri, näri! Kas kuuled? Kus sa oled? *(Vaatab sängi alla.)* Kusti! *(Kusti kargab sängi alt järsku välja ja tahab kapsapeaga uksest välja joosta, aga komistab ja kukub, kuna kapsapea Pliuhkami jalge ette veereb.)*

PLIUHKAM *(haarab kapsapea enda kätte)*: Aa-haa! Noh, ma ta'ks näha, kes ta nüid minu käest veel ära võtab. *(Ähvardab piitsaga. Kusti tõuseb üles ja hakkab nutma.)*

ELIISABET *(tahab Kustit lüüa)*: Ot sa poisikratt, või tema tahab ära joosta! Ma sulle...

KRÕÕT: Ära sa nüüd tule lööma jälle! Teil on nüüd kapsapea käes, sööge ta nüüd ära, kui tahate, aga ärge peksma tulge. Võtke nüüd jah kohe kätte ja pange ta toorelt nahka, siis on süda rahul. *(Lastele.)* Lähme meie ära, las peremees hakkab kapsapead õgima.

KUSTI: Võta meie nunnu ära!

KRÕÕT: Ole vait! See on nüüd peremehe nunnu.

PLIUHKAM: No, muidugi minu nunnu. Mes minu maa pial kasvab, on minu oma jah. Vaata, ku ma võtan sul kõik kapsad kääst ära, vaata siis! Ja kihutan sind ennast kah saanast välja, vaata siis!

ELIISABET: Välja jah! Välja jah!

ROOSI: Tohoo ime, mis teil on ometi täna! Justkui põlema läksid oma näitusega. Sa, Tõnis, ära ütle neile enam millalgi, kui midagi niisugust asja on.

SÄGI: Ei noh, egas sellest midagi ole. *(Tõuseb üles ja läheb*

Krõõda juurde.) Sa, Krõõt, oled ikka üks rumal inimene: mis sa räistad oma kapsaga! Las peremees viib ta Paunvere näitusele ja saab auhinna. Ta annab selle sulle tagasi, tee siis ta'ga, mis tahad. Nüüd viiakse jo kõik, mis vähe paremat on, näitusele. Mis sa sõdid!

KRÕÕT: Võeh, või veel näitusele ka! Vaata sinna on teda veel tarvis, mööda maailma ümber vedada! Ei, seda ma küll ei lase. Sööge ta siinsamas, kui teil nälg on, aga sinna küll ei tohi viia. Niipea kui te sinna viite, lähen järele ja nõuan tagasi.

PLIUHKAM: Kas sa loll oled, Krõõt! Sa tahad, et sind küla siad välja naeravad!

KRÕÕT: Lähen jah, seda te näete!

SÄGI: Saa aru, Krõõt, kui sa kapsapea näitusele lased viia, aitad sa sellega põllumajandust tõsta, nagu ajalehes kirjutatakse.

KRÕÕT: Las ajalehed teevad, mis nemad tahavad, tõstku või jätku tõstmata. Kui sinna viite, mina toon ära!

PLIUHKAM: Siis kihutan ma sinu sellesama piitsaga saanast välja, kas mõistad? Kasi kohe välja! Jalamaid! Välja! *(Lööb Kustile piitsaga mööda jalga, mispeale viimane «ai!» karjub.)*

KRÕÕT: Oh sa see ja teine! *(Läheb Maali ja Kustiga ära. Eeskambrist on kuulda, kuidas Maali ja Kusti ära minnes nutavad ja «meie nunnut» taga kahetsevad. Väljas hauguvad koerad. Vist läks neile peremehe ülekohus südamesse.)*

PLIUHKAM: Kurjavaimu nõid! *(Tuleb laua juurde ja silmitseb kapsapead.)* Ongi poisiraisk ambajäljed sisse vajutand! Kas näed! Kahest-kolmest kohast on võtnd. Näe, siit on võtnd, siit on võtnd...

ELIISABET: Siit kah, näe!

SÄGI: Näete, siit on veel tüki välja hammustanud.

PLIUHKAM: Oh sa põrgu põhilaud! Oh sa seenetreial! Obuseunenägu! Mait niisuke! Noh, nüid on kümme rubla nahkas!

SÄGI: Ei ole. Oota, võtame need pealmised lehed ära, siis ei jää nähagi. *(Võtab lehe lehe järel kapsapea küljest ära.)* Vaata nii... Noh, nüüd see veel ja see veel...

ELIISABET: Mõtle, kus on ometi hambad!

PLIUHKAM: Niisuke sunnik aab terve näituse nurja.

ROOSI: No-jah, minge nüüd veel järele ja andke poisile uus keretäis, et ta kapsapea ära näris.

PLIUHKAM: Ole sina vait! Mes sa niisukestest asjadest tiad! *(Sägile.)* Pia, pia, ära enam võta! Sedaviisi jääb pea veikseks. Viimati ei antagi enam kümmet rubla, ütlevad, et veike on.

SÄGI: Oota nüüd, ega sedaviisi ka ei või, kui tükk väljas on. Me peame ikka niipalju ära võtma, et pea sile on ja hambajälgi näha pole. Noh, mis siiski on, kui sa kümne asemel viis saad!

PLIUHKAM: Oih, oih! Sul on kerge ütelda: viis. Aga mespärast mitte kümme võtta, ku saab. Too siia! *(Tahab kapsast Sägi käest ära võtta.)*

SÄGI: Pea nüüd kinni! Selle lehe võtame veel ära.

PLIUHKAM: Ära'nd võta, kas kuuled! Pea jääb veikseks ja paljaks nigu põlveots, selle eest'nd kedagi antasse.

ELIISABET: Ära võta jah enam, Tõnis! Mis see paar hambajälge talle teeb.

PLIUHKAM: Kuula'nd, mes sulle öeldasse, ära võta enam! Sa justkui meelega tahad, et mina au-inda ei saa.

SÄGI: Vaata kus loll — meelega! Mina tahan nüüd meelega, et tema auhinda ei saa! See leht tuleb nimelt ära võtta. Kas näed: justkui rotid on närimas käinud.

PLIUHKAM: Ära võta enam! Anna siia!

ELIISABET: Too siia, minu kätte! *(Krapsab kapsapea enda kätte.)*

SÄGI: Mis nüüd sina jändad! Sina kah nüüd midagi tead! Too siia!

ELIISABET: Ei anna. Sina rässutad ära, nii et midagi ei saa.

PLIUHKAM: Ära anna, ära anna! Temal on kade meel, et minul suurem kapsas on ku temal. Ära anna!

ELIISABET: Ei anna, ei anna. Võta, isa! *(Püüab kapsast üle laua isa kätte anda. Pliuhkam kahmab kapsapea enda kätte, aga nii õnnetult, et see aknast välja prahvatab.)*

ROOSI: Oh sa armas aeg! Mis see nüüd oli? *(Jookseb lähemale. Väljast on kuulda, kuidas Kusti rõõmuga kilkab:* «Ema, ema, juba mul nunnu käes! Juba mul nunnu käes!»)

PLIUHKAM: No-jah, nüüd sai poisi-kurivaim kapsa kätte, mes tal nüüd viga! Mine võta veel raipe ammaste vahelt kinni! *(Sägile.)* Kuule, poiss, ma annan sulle kah piitsa! Mes sa lõhud!

SÄGI: Noh, kas see minu süü oli?

ELIISABET: Kelle siis? Justkui vana tola! Mis sa siis kraapasid tast!

SÄGI: Kuule, Liispet, kui sa niiviisi räägid, ma ei —

ELIISABET: Muidugi oled tola! Te olete kõik tolad, niipalju kui teid vendi on!

SÄGI: Sa ise oled tola.

PLIUHKAM *(Sägile)*: No oled, oled jah tola!

SÄGI: No, ei ole noh! Minu pärast siis... Pagan võtku teid, kui te nii rumalad olete!

ROOSI: Ärge nüüd minge jälle isekeskis.

SÄGI: No mispärast siis mina tola olen? Kuidas ma tola olen? Ma pole eluaeg tola olnud, nüüd tulen korra siia ja olen tola. Võtku sind hunt, Liispet, mina niisugust lolli tüdrukut ei tahagi! *(Ära. Põrkab uksel Jüriga kokku.)*

JÜRI: Pea, pea, ega sa siis kõhust läbi pääse! *(Pererahvale.)* Mis siin on? Saunanaine tuli suure kisaga vastu, kapsapea süles... Ise karjub, lapsed karjuvad... Terve küla aina rõkkab.

PLIUHKAM: Mes siin on. Ma tahtsin seda tema suurt kapsapiad näitusele viia.

JÜRI: Missugusele näitusele?
PLIUHKAM: No Paunveresse, noh.
JÜRI: Häh, näitus peeti jo mineval pühapäeval ära. *(Lühike vahe.)*
ROOSI: Noh, vaadake nüüd ometi, mis te tegite! Nüüd on peigmees läinud, kapsapea läinud, saunanaine vihane. *(Pliuhkamile.)* Oh sa lambapea!

(Eesriie.)

KUUB

J. Liiv

Su kuub see passib minule,
sa anna tema mulle!
Siis külm teeb otsa minule. —
Nonoh — sa mässad jälle!

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Mida tead jutustada O. Lutsu elukäigust? (Meenuta 6. klassis õpitud pala «Armastatud noorsookirjanik».) Milliseid O. Lutsu teoseid oled lugenud? Kuidas kirjaniku sünnikodu on seotud tema loominguga? Meenuta «Kevade» tähtsamaid tegelasi ja iseloomusta neid.*
2. *Meenuta, millised on teose ülesehituse põhietapid. Leia need O. Lutsu «Kapsapeas».*
3. *Missugune on Pliuhkami ja Eliisabeti arusaamine näitusest? Põhjenda oma arvamust tekstinäidetega. Loe läbi peatükk «Dramaatika». Pane tähele komöödia kohta käivat seletust. Missuguste omaduste tõttu satuvad Pliuhkam ja tema tütar pilkealusteks? Kuidas väljendab autor oma suhtumist saunanaisesse? Põhjenda tekstinäidetega.*
4. *Mille poolest liitub «Kuub» «Kapsapea» sisuga? Millist ühiskonnakorda see iseloomustab?*
5. *Jälgi tähelepanelikult tegelaste keelt. Kuidas Pliuhkami kõne teda iseloomustab? Too näiteid.*

DRAMAATIKA

Eepilised teosed, näiteks novellid ja jutustused, tutvustavad tegelasi sel viisil, et kujutavad mitmesuguseid sündmusi ning olukordi nende elus. Draamateoses näidatakse tegelasi v a h e t u l t. Kogu tegevus on kantud lavale, sünnib olevikus ja keskendub

mingi konflikti ümber. Draamateose üldiseks tunnuseks ongi l a v a l i s u s. Autor võib lavastajale ja näitlejaile juhatusi anda lühikestes, sulgudes märgitud seletustes, näiteks:

PLIUHKAM (haarab kapsapea enda kätte): Ahaa! Noh, ma ta'ks näha, kes ta nüid minu käest veel ära võtab. (Ähvardab piitsaga. Kusti tõuseb üles ja hakkab nutma.)

Selliseid vahemärkusi nimetatakse r e m a r k i d e k s.

Draamateosele on tunnuslik d i a l o o g i vorm, milles areneb tegelaste omavaheline kõnelus. Näiteks:

PLIUHKAM: Mes siin on. Ma tahtsin seda tema suurt kapsapiad näitusele viia.

JÜRI: Missugusele näitusele?

PLIUHKAM: No Paunveresse, noh.

JÜRI: Häh, näitus peeti jo mineval pühapäeval ära. (Lühike vahe.)

Uuemas näidendis mõistetakse dialoogi all mitte kahe, vaid mitme tegelase ristlevat kõnet. Üksiktegelase kõnet draamateoses nimetatakse r e p l i i g i k s. Kui tegelane arendab oma mõtteid ulatuslikumas sõnavõtus, nimetatakse seda m o n o l o o g i k s.

Draamateosed jagunevad v a a t u s t e k s ja p i l t i d e k s, mis moodustavad teatava terviku ning võimaldavad dekoratsioonide ja kostüümide vahetamist.

Draamateosed jaotame kolme põhižanri: t r a g ö ö d i a ehk kurbmäng, k o m ö ö d i a ehk naljamäng ja d r a a m a — tragöödia ning komöödia vahepealne žanr, tõsise sisuga näidend.

Tragöödia peakangelaseks on tugeva tahtejõu ja õilsa iseloomuga inimene. Peakangelase ja temale vaenulike jõudude vahel tekib pingeline võitlus (konflikt), mis enamasti lõpeb kangelase hukkumisega (ehk katastroofiga); selline lahendus kutsub esile traagilise meeleolu. Tragöödia oli peamiseks žanriks vanakreeka kirjanduses. Hiljem on maailmakuulsaid tragöödiaid kirjutanud suur inglise kirjanik W. Shakespeare (loe: šeikspir), näiteks «Hamlet». Eesti kirjandusest on tragöödiale lähedane A. Kitzbergi «Libahunt».

Komöödia on lõbusa, pilkelise sisuga lavateos, milles naerdakse ühiskondliku elu väärnähtuste ja inimeste pahede üle. Heaks näiteks on O. Lutsu lühikomöödia (nali) «Kapsapea», milles satuvad pilke alla Pliuhkami ja tema tütre pime ahnus ning rumalus. Eesti näitekirjanduse suureks saavutuseks on E. Vilde komöödia «Pisuhänd».

Draamas põimuvad tragöödia ja komöödia tunnused. Tooniandev on siiski tõsiste probleemide käsitlemine ja terav konflikt tegelaste vahel. Vastuolude lahendamine draamas võib toimuda väga mitmel viisil ega pruugi viia kangelase hukkumiseni nagu tragöödias. Draama näidetena märkigem A. Kitzbergi «Kauka jumalat», E. Vilde «Tabamata imet».

Kaasajal kasutatakse laialdaselt eepiliste teoste (romaanide, jutustuste) kohaldamist lava nõudeile, mida nimetatakse dramatiseerimiseks. Nii on lavale jõudnud A. H. Tammsaare romaan «Tõde ja õigus», A. Hindi «Tuuline rand» jt.

TEATRIKUNSTI VÕLUS

(V. Panso järgi.)

Teatrisaalis hämarduvad tuled, suletakse uksed, viimased tulijad libisevad varjudena kohtadele. Siis pimeneb vaatesaal sootuks, samas kerkib eesriie, rambivalgus lööb kummaliselt kumama, saali poeb suur ja ootav vaikus... Need on pühalikud minutid teatris, pühalikud vaatajaile ja näitlejaile. Sel hetkel saavad kokku sõbrad — üks laval, teine saalis, kes koos hakkavad looma etendust. Sest uskuge, etendus mängitakse laval, aga ta sünnib saalis. Ilma ootuseerutusest laetud saalitäieta kaotaks teater mõtte.

Etendus algab eesriide kerkimisega, kuid ei tohi selle langedes lõppeda; etendus — näitlejate, kogu teatri ühislooming — ei tohi säraküünlais nääripuuna kustuda, ta peab vaatajate meeltes ja mõtteis edasi põlema.

Kes on näitleja? Millised on eeldused, et näitlejaks saada? Kuidas sünnib lavastus?

Öeldakse, et igas heas näitlejas on säilinud tubli annus last. Võime mängida eeldab võimet kanda oma lapsepõlve iseendaga. Juba soovis mängima hakata peab olema lapselikku meelt ja kiindumust, naiivset tõetunnet ja usku. Nagu lapsed hakkavad mängima poodi või kooli, uskudes, et liivapätsid on leivad ja mängutuba klassiruum, nõnda alustavad ka näitlejad teatri proovisaalis proovi. Vaikses kokkuleppes, et üks on vanem, teine noorem vend, nagu lavastaja on osad jaganud, vaikses kokkuleppes, et laud selja taga on mahajääv kodutare, et tool nende all on vanker, aga ohjad ja hobune on sootuks kujutletavad, — kas pole selles alguses laste mängu põhiolemus.

Proove tehakse palju. Aina rohkem süvenevad näitlejad osadesse ja meeleollu; aina nõudlikumaks muutub lavastaja, see näitlejate dirigent, kes selgitab, näitab ette, õpetab. Ja aegamisi muutub mäng tõepärasemaks, kuni kaob piir, kus lõpeb mäng ja algab elu. Mõlemad mängijad — üks saatja, teine lahkuja — muutuvad aina omanäolisemaks. Ja vanker logiseb, ja logiseb...

Ja siis tuleb tekst:

Ära rutta!
Siit näen kodu viimati.

Juba on paarkümmend proovi tehtud: juba mängitakse tühjal teatrilaval, aga ikka veel on laud selja taga mahajääv kodutare ja tool vankriks. Aga vaataja, kes istub tühjas teatrisaalis valvsalt

jälgiva lavastaja kõrval, ei mõtlegi enam sellele, et räägitakse autori teksti. Ta näeb kühmus meest ja õieli kaelaga noorukit, kelle silmad on pisarais, kuuleb vanemat venda kõhatamas ja nohisemas, milles võib aimata varjatud nuuksumist. Ja korraga tundub, et laval on vanker, on ohjad ja hobune; on auklik maantee ja sombune ilm. Ja selja taha jääb vana talutare, kui nooruk läbi pisarate anub:

Hoia hobust kinni vähe,
las' mind vaata tagasi;
ehk ei saa ma enam näha
isatalu iialgi?

Saalis on vaikus, hingeköitev vaikus. Keegi ei näe enam tooli ega lauda ega mängijaid. Seal on südamevalu ja inimsaatus, seal on ajajärk, rahvas ja maa. Mängust sai elu ja laval sündis kunst. Ja mille kaudu?

Kujutlusvõime kaudu. Tõetunde kaudu, mis paneb uskuma kujutletavasse. Ümberkehastumise kaudu.

Nii et lapselik mängukihk ja naiivne usk on vaid näitlemiskunsti eeldus. Edaspidises töös hakkab näitleja mäng üha ilmsemalt lapsemängust erinema. Näitleja hakkab elu mõtestama ja lisab autori tekstile oma tundmused ja kogemused — loob inimkuju. Selleks läheb vaja peale lapseliku hinge tahtejõudu ja sihikindlat tööd, et arendada oma häält ja keha, teritada vaatlusvõimet ja nägemisoskust.

Ümberkehastumine, uue inimese loomine on näitleja pingerohkes töös kõige peamisem, kõige raskem ja kõige kaunim. See ei seisne ei habemes ega parukas, ei kõnnakus ega hääles, vaid elava inimese äratamises kirjaniku poolt loodud tegelases. Väline ümberkehastumine (habe, parukas, kõnnak, hääl) tuleb hiljem. Enne peab muutuma silm, see hinge peegel, küll siis keha hõlpsasti järele tuleb.

Kui näitleja selle on saavutanud, seisab laval tõeline Toots, nii loomutruu, et tema pärast maksab hinge kinni pidada, kui ta ahastades köstri eest laua alla poeb ja Toominga saapatalda koorima hakkab. Siis sünnib tõeline köster, see Julk-Jüri oma puurivate silmadega, kes tuleb klassi nagu äikesepilv, ja saal on sõnatu ootusest — mis nüüd küll saab!, — sest mängust on saanud elu. Nii sünnivad tõelised ja lutsulikud Tõnissonid, Teeled, Arnod ja teised.

Kui mängust on saanud elu, siis algavad laval peaproovid. Puutöökojas valminud dekoratsioonid saavad maalrisaalis riideja värvikatted ning tuuakse lavale. Õmblustöökojast ja rätsepate juurest jõuavad näitlejate garderoobidesse kostüümid. Grimeerimistoas proovitakse parukaid ja grimme. Valgusemeistrid seavad prožektoreid; lava taga proovitakse helisid, mürasid ja muusikat.

Kõik see, mis vaikselt ja peaaegu tähelepandamatult teatri eri ruumides on valminud, koondub nüüd lavale. Algab viimane töönädal, lavastuse valmimise otsustav etapp. See on lavastaja raskeim nädal. Siin muutub ta ainukäskijaks, kes ütleb, mis jääb ja mismoodi jääb. Lavastuse kunstnik on ta parem käsi. Kõik tahab viimistleda, paika panna, vormi valada, tervikuks sulatada. Ja kui lavastus on küpseks tunnistatud, kui fotod lavastusest on tehtud ja kuulutused välja pandud, tuleb esietendus oma suure «a l g a m i s e g a», mis saab kümnete ja kümnete «algamiste» alguseks. Siis kaovad näiteseinte varju lavastaja ja kunstnik, kes lavastuse sünnitasid, kaovad paljud teisedki, kelle nimesidki vaataja ei tea, kuid kes oma tööga on andnud osakese lavastuse sünniks, ja siis astub lavale valgusevihku näitleja — elu mõtestaja, inimhinge avaja.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

I

1. *Mille poolest dramaatika erineb eepikast? Nimeta draamateose olulised tunnused.*
2. *Nimeta dramaatika kolm põhižanrit. Võrdle neid omavahel. Millisesse žanrisse kuuluvad need teosed, mida tunned?*
3. *Selgita järgnevaid mõisteid: dialoog, remark, repliik, vaatus.*

II

1. *Loe läbi pala «Teatrikunsti võlus».*
2. *Nimetatud palas esitatud näide lavakunsti sünnist põhineb M. Veske luuletusel «Isatalust lahkumine». Loe see luuletus läbi.*
3. *Püüa selgitada mõistet «ümberkehastumine». Miks näitlejatööd ühtaegu kauniks ja raskeks tuleb pidada? Pea palas leiduvaid mõtteid silmas luuletuste deklameerimisel, ilmekal lugemisel, näiteringi töös.*
4. *Jutusta teemal «Nii sünnib lavastus teatris». Milline osa lavastuse sünnis on lavastajal?*
5. *Meenuta draamateoseid, mida oled näinud teatris. Milline teatrietendus jättis eriti sügava mulje? Jutusta teemal «Minu esimene teatrielamus». Milliseid eesti näitlejaid ja lavastajaid tead? Kes on su lemmiknäitleja (-näitlejad)? Mida ühist ja erinevat on teatrietendusel kuuldemänguga? Arutlege teemade üle: «Miks meie koolis ei tööta näitering» või «Kuidas meie kooli näiteringi tööd huvitavamaks muuta».*

RÜBLIK

J. Sütiste

Sääl ta rahva keskel rüsib —
väike poisiklutt.
Hõikab kaaslast, higi pühib,
ripneb juuksetutt.

Silmad hõõguvad kui tukid,
kõrge laubavõlv.
Narmendavad küünarnukid,
pükstest välgub põlv.

Seda poissi ei pea kinni
koduseimgi ruum.
Pääseb vahelt ukselingi
lendlema kui tuul.

Mehele ta vaevalt vööni,
aga rüblik hing.
Uudisseike talle ööni
täis on kogu linn.

Hommikul ju tõuseb pinge
rahutumas pääs.
Silmus justkui mööda minnes
tuvi jalga jääb.

Noomitused tühja hülgab,
tasku pistab käed.
Katkend hamba vahelt sülgab,
kõike kuuleb, näeb.

Õpib kirja, kümmet käsku —
nagu jaksab võim.
Vahetunnil nina nässu
pinginaabril lõi.

Tuiskab ruumes nagu süstik,
nagu murdja kärp.
Kuhu käib, sääl võtmepüssist
sähvab hele kärts.

Koolist vabanedes algab
õige mehe päev —
raamat lüüaks' istme alla
sõit läeb lahti mäel.

Süütus lõbus haarab kõike,
kuhu küündub küüs.
Õhtul äritseb ning hõikleb —
ajalehti müüb.

Hiljem kinouksel piilub
külaline kehv.
Kuni jõuku ajab kiilu,
kaob kui tormis leht.

Pole viripill, ei põdur —
poiss kui põhjapaas.
Kirikpapp või julge sõdur
sellest poisist saab.

*

Aga ühel kevadõhtul
saabus järsak lõpp.
Rõõm ning rühk kõik paiskus õhku,
pooleli jäi õpp.

Sendimängus kõiki võitis
nagu kogend mees.
Auto taga koju sõites
tagumik käis vees.

Hullund sõiduk aga järsku
võttis hirmsa hoo.
Poissi pillutas kui närtsu
tormav raudne loom.

Vete uhet rentsliräsil
kuuldus vedru raks.
Samal hetkel poisi käsist
kadus viimne jaks.

Lendas õhku, kaares alla
langes alaspäi.
Korra tõmbas muljut jalga
ja siis sirgu jäi.

Arst kui saabus -- juba lamas
kivel väike laip.
Huulte vahel katkend hammas,
pää all porivaip.

Hetkeks lakkas tänavkära
vastu kevadööd.
Väike tähekild vaid säras
kõrgel taevavööl.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Jälgi luuletuse ülesehitust ja meeleolu vaheldumist.*
2. *Õpi luuletust ilmekalt esitama.*

MAANAINE

P. Vallak

Nägu suurrätti mähitud, seisis Reet alevis Urbaku raamatukaupluse akna all. Aknale oli pandud postkaarte, sulgi, sulepäid, mõni tähtraamat.

Väljas tibas vihma, Reet astus kauplusse.

Ta ootas tükk aega üksi leti ees, enne kui tuli kaupmees Urbak, käed müüritööst savised ja nõgised. Oli neid kähku loputanud, kuid ikka nad olid veel savised ja nõgised.

«Kas teil tinti on?»

Tint on Reedal kodus otsas, tinti läheb aga mõnikord hädasti vaja.

«On küll tinti!»

Urbak pöördus riiuli poole, ladus sealt mitu potti lauale. Tinti oli riiulil palju, mitu rida.

Reet nõjatas küünarnukkidega letile, hoides sõrmedega lõua alt halli suurrätti kinni. Veeretas teise käega tindipotte letil, — mõni neist oli ümmargune, mõni tahuline, kõlisesid kokku lüües.

Reet pigistas suurräti lõua alt veelgi tugevamini kinni, vajus mõttesse. Mõtles ja tilistas laual potte, tinti oli kaupmehel palju, igasugust tinti. Väljas tibas vihma; kes teab, mis maksab tint?

«Kas teil lahtist tinti ei ole?»

«On küll lahtist tinti.»

Reet võttis taskust tühja klaasi ja pani letile. Urbak kogus potid letilt kokku ja asetas tagasi riiulile.

«Lubage mulle siis lahtist tinti.»

Lahtine tint on odavam. Reet ostab ikka lahtist tinti. Kes teab aga, on see ka hea tint. Soris sõrmedega rahakotis; kes teab, palju kaupmees selle eest nõuab.

«Kas see on ka hea tint?»

«Oi, see on hea tint! Paremat tinti enam ei olegi.»

Reet seisis tulbana leti ees, liikumatult. Nagu väsinud oli ta

alevisse tulekust, nagu kahju oli vähimastki liigutusest. Suurräti august paistis ainult nina, mustad silmakoopad liikumatute silmadega. Vaatas tindipotti ja peas elasid varjatud mõtted.

Ka sulgi oleks ta hädasti vajanud...

«Lubage mulle ka sulgi.»

Valis kastist kuldse sule.

«Kas see on hea sulg?»

«Oi, see on hea sulg!»

Ei teadnud Urbak, kas ostja veel midagi ostab. Ei teadnud seda Reet isegi. Kuid sulepea oli kodus kadunud, oli küll hoolega otsinud, aga kätte ei saanud. Ehk leiab selle siiski üles, või ostab siiski uue?

«Kas teil sulepäid on?»

«On küll sulepäid.»

«Lubage mulle ka üks sulepea.»

Urbak tõstis sulepead karbikesega letile. Reet tahtis neist osta kõige ilusama.

«Missugune neist on kõige ilusam sulepea?»

«Oi, need on kõik ilusad sulepead!»

«Kas need on head sulepead?»

«Oi, need on head sulepead, paremaid enam ei olegi!»

Reet valis sinise sulepea, Reeda meelest sinine sulepea on kõige ilusam.

Urbak rullis asjad paberisse; kas naine ostab võib-olla veel midagi?

Ei osta, midagi enam ei osta. Kolm asja on ostnud: tindi, sule, sulepea.

Väljas tibas vihma, Reet ei tahtnud väljuda. Vihmavarju ta oli jätnud koju, kodus veel vihma ei sadanud. Rullis asjad tagasi paberist välja.

«Kas on ikka hea tint?» küsis kaheldes.

«Oi, on küll hea tint.»

Ja kaupmees ulatas Reedale paberit.

«Kirjutage midagi, olge lahke!»

Kirjutada tahtis Reet tõepoolest midagi.

Mõtles ja vaatas aknast välja. Rasked pilved liikusid majade kohal ja räästad jooksid sorinal. Reet nõjatas küünarpeadega letile ja mõtles edasi.

Midagi ei tulnud pähe, millest kirjutada. Tindine sulg oli valmis paberil, aga meelde ei tulnud mitte kui midagi.

«Ei tule midagi meelde kirjutada.»

Pea oli tühi, ühtki mõtet ei vilksatanud.

«Mis seal kirjutada!» naeris Urbak. «Kirjutage ükskõik mida.»

Kuid Reet ei tahtnud kirjutada ükskõik mida.

«Kirjutage: väljas sajab vihma...»

Ei seda Reet ei tahtnud kirjutada. Mis sellest vihmasajust kirjutada!

Mõtleb midagi muud, paremat.

«Kirjutage: koer jookseb maanteel.»

Reet vaatas välja — koer jooksiski maanteel.

Ei tahtnud sedagi kirjutada, oodaku, varsti tuleb parem mõte. Ja ta naeris väsinult, — imelikke asju sunnib kaupmees teda kirjutama.

Urbak ootas leti taga, Reet ikka mõtles.

«Kirjutage: pea on tühi!»

Ah, parem mõte tuleb kohe!

Nüüd vaatas isegi Urbak hajameelselt välja ega mõistnud enam midagi ütelda.

Ent nüüd võpatas Reet: nüüd tuli mõte, hea mõte. Kummardus leti kohale ja kirjutas:

«Suur reheahi.»

Oli küll hea tint, hea sulg ja sulepea. Rullis asjad paberisse, maksis raha ja lahkus kauplusest.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Jälgi dialoogi Reeda ja kaupmehe vahel ja kirjanikupoolset teksti. Mida märkad ja järeldad?*
2. *Mispärast Reet ostude juures nii kaua viivitas? Miks ei tahtnud ta kirjutada kaupmehe etteõeldud lauseid?*
3. *Seletada pealkirja seost jutuga.*

EEPIKA ŽANRID NOVELL JA JUTUSTUS

Novelliks nimetame lühikest eepilist teost, mis keskendub tegelase ühe elusündmuse kujutamisele. Novelli tegevus areneb sirgjooneliselt ning lõpeb ootamatult; selles suhtes on heaks näiteks nii «Peipsi peal», «Maanaine», samuti «Kupja-Kaarli adjustaadid». Eesti kirjanduses on silmapaistvad novellikirjanikud E. Vilde, Fr. Tuglas, P. Vallak jt.; suur vene novellimeister on A. Tšehhov.

Jutustuses hõlmatakse sündmusi ühe või mitme tegelase elust või kogu elukäiku. Nii koosneb «Tasuja» paljudest peatükkidest ja esitab peategelase elusaatuse tervikuna, lähenedes ses mõttes romaanile — eepika kõige ulatuslikumale žanrile. Tuntud jutustused on O. Lutsu «Kevade», J. Liivi «Vari» ja «Käkimäe kägu», A. Puškini «Dubrovski» ja «Kapteni tütar».

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Meenutada kirjanduse põhiliike ja too näiteid.*
2. *Mille alusel eraldad novelli ja jutustust? Too nende kohta näiteid. Milline loetud novellidest ja jutustustest on eriti sügava mulje jätnud?*

KARJANE

B. Alver

Hoian karja keset luga,
sääremarjad maraskil,
taskus põdrapääga nuga,
soolasärjed karaskil.
Igal mätasmaal, kus asun,
puhub vägevalt mu pasun
läbi jooksu, läbi rutu
tutu-lutu!

Tasa mängib lauge laine
valendava rihvaga.
Naeripeenralt perenaine
salvab kurja kihvaga,
pahur peretaat mind huikab,
aga hõbedaselt luikab
üle toriseva jutu
tutu-lutu!

Olen ristiks igat kanti
rikka rahva majale,
ema põlle alt mind anti
teiste armu najale.
Talv mind lükkab, nälg mind ajab,
aga heledasti kajab
läbi karjalapse nutu
tutu-lutu!

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Mida ühist leiad «Karjase» ja J. Sütiste luuletuse «Rüblik» vahel? Meenuta veel luuletusi ja proosapalasid, mis kujutavad karjalapse elu.*
2. *Jälgi riimi vaadeldavas luuletuses. Mida märkad?*

ALEKSANDER PUSKIN (1799—1837),

suuremaid vene kirjanikke, sündis Moskvas põlises aadliperekonnas, kes küll oli mõndagi kaotanud oma kunagisest rikkusest ja mõjust. Vene aadliperekondades valitses tava, et lapsi õpetavad-kasvatavad välismaalastest guvernöörid (kasvatajad); nende juhatusel algasid ka tulevase luuletaja õpingud. Puškinite majas oli rikkalik raamatukogu, liikusid tuntud kirjanikud. Ei ole siis imestada, et anderikas poiss õige varakult raamatutega sõpruse sõlmis ja sulge proovis. Pealegi sai ta oma hoidja Arina Rodionovna hella hoole osaliseks; see luulemeelne naine juhtis poisi muinaslugude võluriiki, mis hiljem kütkestavat luuleainet pakkus. Suviti sõitis perekond Moskva lähedasse mõisa; siis sai looduses viibida ja tõelist maaelu näha.

Tõeline koolitee algas **Tsarskoje Seloo lütseumis.** See oli aadlike kinnine õppeasutus (kasvandikud võisid vanematega kohtuda vaid suurte pühade ajal), mis asus Peterburi lähistel, tsaariperekonna suvituskohas, ja valmistas ette kõrgemaid riigiametnikke. Suur park purskkaevude ja skulptuuridega, uhked lossid, kus leidus rikkalikult kunstiväärtusi, — juba seegi võis imetlusobjektiks olla. Üks lossitiib oli kolmekümne eluröömsa aadlinooruki päralt, keda sidus sõprus ja õpihimu. Eriti huvituti kirjandusest: loeti uudisteoseid ja vaieldi tuliselt nende üle, luuletati ja koostati käsikirjalisi almanahhe; mõnestki lütseumi kasvandikust sai nimekas luuletaja. Noort Puškinit armastati elava ja lõbusa iseloomu pärast. Tema andekus lõi õitsele juba noil aastail — luuletamises ei suutnud temaga keegi võistelda.

Lütseumi kasvandike peresse ulatusid ka välismaailma sündmused. Parajasti käis 1812. aasta isamaasõda, mis noorukite meeled elevil hoidis. Ärevusega jälgiti Napoleoni armee pealetungi, purustamist, taganemist. Võit ülendas kõigi meeli. Sõda lõppes, võimukandjad pidutsesid, maitsesid võidu vilja. Ent rahvas, kes verd valas ja sõjaraskusi kandis, elas edasi vaesuses ning pimeduses. Ei jäänud see märkamata ka lütseumi kasvandikele, kes pidasid oma õilsaks kohuseks võidelda ebaõigluse vastu.

Lütseumipõli lõppes 1817. aastal. Ehkki Puškin oli leidnud luuletajakutsumuse, tuli ikkagi asuda määratud kohale — **riigiteenistusse Peterburi.** Vastumeelset ametit leevendasid pealinna elu köitvad küljed — teater, muusika, kirjanduslikud ja seltskondlikud ringid. Pealegi valitsesid Peterburis pinevad meeleolud: eesrind-

likud aadlid organiseerisid salaühinguid, valmistuti isevalitsuse kukutamiseks.

1825. aasta detsembris toimuski Peterburis Senati väljakul ülestõus, mis ajaloos on tuntud dekabristide ülestõusu nime all. Ülestõus suruti maha — väike hulk revolutsionääre ei suutnud tsaarikorda kukutada. Osavõtjaid karistati karmilt, «peasüüdlased», nende hulgas tähtsamad juhid Pestel ja Rõlejev, hukati, paljud saadeti Siberisse asumisele.

Mitmed dekabristid olid Puškini sõbrad ja tuttavad, nende ideed leidsid varakult tee luuletaja südamesse ja värssidesse. Pole siis imestada, et ta luuletused neil aastail käsikirjaliselt levisid, et neid peast loeti. Nii ei võinud luuletaja isik ametivõimudel tähele panemata jääda, mida iseloomustagu järgmine vahejuhtum. Puškin kutsutakse kõrge võimukandja juurde, kes pärib: on tema see, kes kirjutab «häbematuid» luuletusi tsaarivõimu kohta. Luuletaja ei salga oma «süüd». Kui tema korteris tahetakse korraldada läbiotsimine, kõlab vastus: *Teie ei leia, mida otsite. Pigem käskige mulle anda sulepea ja tint, ma kirjutan siinsamas, mis tarvis.*

Mõjukate sõprade eestkostmine päästis luuletaja asumisest Siberis, ent Siberi asemel saadeti ta **lõunasse**: see oli 1820. aastal, seega aastaid enne dekabristide ülestõusu.

Sunnitud teekond lõunasse osutus ometi meeldivaks. Vaheldusid Krimmi ja Kaukaasia looduse köitvad pildid: igihaljaste puude rohelus, võimukad mäed, ohjeldamatud mägijõed, taevassinine mereavarus. Liiati sattus luuletaja siingi ühendusse nendega, kellest teda lahutada püüti — dekabristidega. Lõunas veedetud aastad osutusid viljakaiks ka loominguliselt: sündisid seesugused tööd, nagu «Kaukaasia vang», «Laul targast Olegist», palju luuletusi; siin alustas Puškin ka kuulsa värssromaani «Jevgeni Onegin» kirjutamist.

Mitmetel asjaoludel jätkus Puškini pagendus Pihkva kubermangus, väikese **Mihhailovskoje** mõisa maaüksinduses. Pagulaselu leevendasid jalutuskäigud ja ratsasõidud maalilistele põldudele, metsasaludesse, järvekallastele. Unustamatuiks jäid kuldsed sügispäevad, mida luuletaja väga armastas. Meeldejäävad olid ka talveõhtud: väljas vingub tuul ja tormab tuisk, toas vubiseb tuli, vana hoidja jutud kannavad lapsepõlvemaile, luuletajat valdab nukrus ja äng:

Sompu mattes maa ja taeva
vihiseb ja vingub tuul,
kord kui loom täis surmavaeva,
kord kui laps, kel nutt on suul.
Õlgesid ta õhinaga
katusel kord kahistab,
kord kui rändur akna taga
klopib, südant ahistab.

Hämar, kurb on meie maja
talveõhtul tumedal.
Eideke, miks kogu aja
vaikid sa seal akna all?
Tõi ehk värtna vaikne vurin
rammetuse laugele
või ehk õues tuule urin
viis su mõtted kaugele?

Luuletuste kõrval jätkus töö «Jevgeni Onegini» kallal, valmis ajaloolistel ainetel põhinev tragöödia «Boriss Godunov».

Ometi piinas luuletajat ajuti tusk ja üksindus. Lausa pidupäevad olid siis, kui külla sõitis lütseumisõber.

Puškini viibides Mihhailovskoje üksinduses toimusidki Peterburis Senati väljakul ajaloolised sündmused. Sõprade traagiline saatus rõhus luuletajat rängalt — miks ei seisnud ta Senati väljakul nende kõrval? Ometi oli temagi võitleja olnud: läbiotsimistel leiti dekabristide juurest Puškini vabadustihkavaid luuletusi. Asumisele saadetud sõpradele kirjutas ta luuletervituse «Läkitus Siberisse», mille viimane salm sisendab uusi lootusi:

Pea vanglaist valguvad te väed
täis vabaduse rõõmsat kihku
ja väravas teil mõõga pihku
taas vajutavad sõbrakäed.

Ja siis saabub ootamatu sõnum: tsaar olla luuletajale andestanud ning vabastab ta pagendusest. Puškin saabub **Moskvasse.**

Oli see tõepoolest andeksandmine? Sõbrad ja austajad võtsid ta vastu siiralt. Ent isevalitseja? Osutus, et ta kavatses kuulsat luuletajat senistest vaadetest taganema keelitada ja oma õuelauliks kuulutada. Niipea kui selgeks sai, et Puškin jääb ustavaks oma tõekspidamistele ja luulele, algasid jälitamine ning tigedad sepitsused. Midagi pahaendelist varitses luuletaja ümber; ta igatses kuhugi sõita, loomingule pühenduda. Ent isegi Moskvast ei võinud ilma sandarmiülema loata lahkuda. Puškini viimased eluaastad möödusid Peterburis, ilma et olukord paremaks oleks muutunud. Ometi oli kirjanik neil aegadel oma loomevõimete tipul. Üksteise järel valmisid seesugused väärtteosed, nagu jutustused «Dubrovski» ja «Kapteni tütar», novellikogu «Belkini jutustused», poeem «Vaskratsanik»; lõpule jõuab värssromaan «Jevgeni Onegin», mis kätkeb aastatepikkust tööd.

See oli 1837. aasta veebruaripäevil, kui Peterburi aguliservas kajas lask, mis haavas surmavalt Venemaa suurimat luuletajat. Õukonna võimukandjad olid ässitanud Puškini vastu välismaalasest seikleja; luuletaja kaitses oma au duellil. Surm järgnes kahe päeva pärast. Kogu Venemaa leinas. Kuuldus ähvardavaid hüü-

deid süüdlaste pihta. Valitsusvõimud kartsid meelepaha lõkkele puhkemist. Matuse-eelsel ööl tõstsid sandarmid puusärgi kirikust salaja saani. Aega kaotamata kihutati Mihhailovskojesse, mille lähedale kirikusse luuletaja põrm sängitatigi, saatjaiks ümberkaudsed talupojad.

Aleksander Puškini luule jäi kalliks rahvastele, seda aimas ta ise oma luuleennustuses:

Mind kalliks peetakse ja kuulates mu laule
uus põlvkond meenutab, et seistes püsti päi
ma laulsin priiusest, et solvatute aule
truuks alati mu kannel jäi.

Puškin elabki otsekui teist elu; tema mälestust on jäädvustatud küll muusikas, küll maalikunstis ja skulptuurides. Meenutagem kas või Puškini teostele loodud oopereid, nagu Tšaikovski «Jevgeni Onegin» ja «Padaemand», Glinka «Ruslan ja Ludmilla», Mussorgski «Boriss Godunov». Korteris, kus luuletaja suri, asub muuseum; Tsarskoje Seloo on nimetatud Puškini linnaks; Mihhailovskoje ja selle ümbrus on kuulutatud riiklikuks kaitsealaks; Puškini teosed on leidnud tee rahvaste juurde.

Jutustuse lõpetuseks Aleksander Puškinist süveneme tema luuletusse «Vang», mis on loodud Lõunas pagenduses viibides:

Mu aknal on trellid ja rõske on torn.
Noor kotkas, mu kaaslane mõtlikult morn,
all vangla ees vuhinal tiivaga lööb
ja pahuralt veriseid palasid sööb.

Ta nokib neid, silmitseb aknal siis mind.
Vist mõistab mu tundeid see tusane lind —
ta kisas on kutse, ta pilgus on piin,
kui tahaks ta öelda: «Mis teeme veel siin?

Aeg rutata sinna, kus avarust näed,
kus pilvede peidus on lumised mäed,
kus teed pole kõrguses kellelgi muul,
kus vabana lendan vaid mina... ja tuul.»

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Kirjelda A. Puškini lapsepõlve ja õpiaastaid. Jutusta teemal «Puškin ja dekabristid».*
2. *Kujutle, milliseid meeleolusid võis Puškin üle elada Mihhailovskojes. (Süvene luulekatkendisse). Kas oled käinud Mihhailovskojes? Jutusta oma muljeid seliest maakohast.*
3. *Süvene luuletusse «Vang». Kuidas see võiks olla seotud Puškini elu ja saatusega?*
4. *Nimeta Puškini tähtsamad teosed. Milliseid tema loominguga seotud muusikateoseid tead?*

DUBROVSKI

(Katkendeid.)

Mõni aeg tagasi elas ühes oma mõisatest põline vene mõisnik Kirila Petrovitš Trojekurov. Ta rikkus, suursugune päritolu ja head sidemed tegid ta väga kaalukaks nendes kubermangudes, kus tal oli maaomand. Naabrid olid rõõmuga valmis täitma iga ta väiksematki tuju; kubermangu ametnikud värisesid tema nime kuuldes; orjameelset lipitsemist pidas Kirila Petrovitš temale õigusega kuuluvaks tribuudiks; ta maja oli alati täis külalisi, kes olid valmis tema meelt lahutama ta härrasmehelikus jõudeelus, võttes osa tema kärarikkaist ja vahel ka lausa metsikutest lõbustustest.

Keegi ei julgenud keelduda tema küllakutsetest või jääda teatud päevadel ilmumata Pokrovskojesse vajalikku austust avaldama. Oma koduses elus ilmutas Kirila Petrovitš kõiki harimatu inimese pahesid. Kõige selle poolt ärahellitatuna, mis teda iganes ümbritses, oli ta harjunud vaba voli andma kõigile oma taltsutamatu iseloomu puhangutele ja kõigile oma üsna piiratud mõistuse tujudele. Hoolimata oma füüsilise jõu erakordsest tugevusest kannatas ta paar korda nädalas liigsöömise tagajärgede all ja oli igal õhtul vintis...

Talupoegi ja mõisarahvast kohtles ta valjult ja isemeelselt; sellest hoolimata olid need temale ustavad: nad olid upsakad oma isanda rikkuse ning kuulsuse pärast ja omakorda lubasid endale, tema mõjukale kaitsele lootes, naabrite suhtes nii mõndagi.

Trojekurovi tavaline tegevus seisis ringisõitmises mööda oma laialdasi maavaldusi, kestvates pidutsemistes ja tembutamistes, kusjuures viimaseid mõeldi välja iga päev ning nende ohvriks langes harilikult mõni uus tuttav; ometigi ei pääsenud nende eest alati ka vanad sõbrad, välja arvatud ainult Andrei Gavrilovitš Dubrovski. Seesama Dubrovski, kaardiväe eruleitnant, oli Trojekurovi lähimaks naabriks ning omas seitsekümmend hinge talupoegi. Trojekurov, kes oli läbikäimisel kõige kõrgemast seisusest inimestega väga ülbe, austas Dubrovskit hoolimata tema tagasihoidlikust varanduslikust seisukorrast. Nad olid kunagi koos sõjaväes teeninud ja Trojekurov tundis oma kogemuste järgi tema iseloomu kannatamatust ning kõigutamatust. Asjaolude kujunemine lahutas neid kauaks ajaks teineteisest. Laostunud varandusega Dubrovski oli sunnitud erru minema ja oma viimasesse järelejäänud külla elama asuma. Sellest teada saades pakkus Kirila Petrovitš talle abi, kuid Dubrovski keeldus tänades ja jäi kehvaks ning sõltumatuks. Mõni aasta hiljem tuli Trojekurov erutäiskindralina oma mõisa; nad kohtusid ja tundsid rõõmu jällenägemise üle. Sellest peale puutusid nad iga päev kokku, ja Kirila Petrovitš, kes kunagi polnud mitte kedagi austanud oma külastustega, käis koduselt oma vana seltsimehe majakeses. Kuna nad olid

ühevanused, ühest ja sellestsamast seisusest, ühel ja selsamal viisil kasvatatud, siis sarnanesid nad teineteisega osalt ka iseloomu ja kalduvuste poolest. Mõnes suhtes oli ka nende saatus ühesugune: mõlemad olid abiellunud armastuse pärast, mõlemad olid peagi leseks jäänud, mõlemal oli laps. — Dubrovski poeg sai kasvatuse Peterburis, Kirila Petrovitši tütar kasvas üles isa silma all, ja Trojekurov kõneles tihti Dubrovskile: «Kuule, vennas Andrei Gavrilovitš: kui sinu Volodkast saab asja, siis annan ma temale Maša naiseks, olgu pealegi, et ta on puupaljas.» Andrei Gavrilovitš raputas pead ja lausus harilikult vastuseks: «Ei, Kirila Petrovitš, minu Volodka ei kõlba peigmeheks Marja Kirilovnale. Niisugusel vaesel aadlikul, nagu on tema, on parem abielluda vaese aadlineiuga ja olla peremeheks majas kui saada ärahellitatud naise käsualuseks.»

Kõik tundsid kadedust selle üksmeele pärast, mis valitses kõrgi Trojekurovi ja tema vaese naabri vahel, ning imestasid viimase julgust, kui ta Kirila Petrovitši pool lauas istudes avaldas varjamatult oma arvamust, tundmata muret selle pärast, kas see ehk ei olnud vastupidine majaperemehe arvamusele. Mõned tegid katset talitada tema eeskujul ja loobuda etteseatud kuulekusepiiridest, kuid Kirila Petrovitš hirmutas nad nii ära, et võttis nendelt alatiseks tahtmise teha sääraseid katseid, ja Dubrovski moodustas ainsa erandi, kes jäi väljapoole üldiselt kehtivaid seadusi. Ootamatu juhtum aga paiskas kõik segamini ja tõi kaasa suured muudatused.

Kord varasügisel valmistus Kirila Petrovitš jahile minema. Eelmisel päeval oli koera- ja tallipoistele käsk antud hommikul kell viis valmis olla. Telk ja köök olid ette saadetud sinna, kus Kirila Petrovitš pidi lõunat sööma. Peremees ja külalised läksid koertetalli, kus Kirila Petrovitši heldust koera keeles ülistades elas külluses ning soojuses üle viiesaja hagija ja hurdakoera. Siinsamas olid ka staabiarst Timoška järelevalve all laatsaret haigete koerte jaoks ja osakond, kus suursugused emased koerad poegisid ning oma kutsikaid imetasid. Kirila Petrovitš oli selle suurepärase asutuse üle uhke ega lasknud iial juhust mööda, et sellega kiidelda oma külaliste ees, kellest igaüks oli talli näinud vähemalt juba paarkümmend korda. Külalistest ümbritsetuna ja Timoška ning ülemkoerapoiste poolt saadetuna käis ta mööda koertetalli; mõne koerakuudi ees jäi ta peatuma, kord haigete tervise üle järele pärides, kord enam või vähem karme ja õiglasi märkusi tehes, kord tuntud koeri lähedale meelitades ning neile lahkeid sõnu üteldes. Külalised lugesid oma kohuseks Kirila Petrovitši koertetalli üle vaimustust avaldada — ainult Dubrovski vaikis ja tusatses. Ta oli kirglik jahimees. Tema varandus aga võimaldas tal pidada ainult kahte hagijat ja üht sidukonda hurti; säärast uhket asutust nähes ei suutnud ta alla suruda mõningal määral tekkivat kadedust.

«Mis sa tusatsed, vennas,» päris Kirila Petrovitš temalt, «kas sinule minu koertetall ei meeldi?»

«Ei,» vastas ta karedalt, «koertetall on suurepärane — vaevalt elavad teie talupojad nõnda nagu teie koerad.»

Keegi koerapoistest sai pahaseks.

«Oma elu üle,» ütles ta, «ei saa meie, tänu jumalale ja härrale, nuriseda, aga mis tõsi, see tõsi, isegi mõnel aadlimehel poleks paha vahetada oma mõis ükskõik missuguse koerakuudi vastu siin. Kõht oleks tal rohkem täis ja ka soojem oleks tal olla.»

Kirila Petrovitš puhkes oma orja ninaka vastuse üle valjusti naerma ja tema järel hakkasid laginal naerma ka külalised, kuigi nad tundsid, et koerapoisi nali võis käia ka nende kohta. Dubrovski kahvatas ega lausunud sõnagi.

Sel hetkel toodi Kirila Petrovitšile korvi sees näha äsjasündinud kutsikaid — ta hakkas nendega tegelema, kaks valis ta endale välja, teised käskis ära uputada. Vahepeal läks Andrei Gavrilovitš minema, ilma et keegi seda oleks märganud.

Külalistega koertetallist tagasi jõudes asus Kirila Petrovitš õhtust sööma ja alles siis hakkas ta, Dubrovskit mitte nähes, tema järele päritma. Teenijad vastasid, et Andrei Gavrilovitš sõitis koju. Trojekurov andis käsu talle kohe järele sõita ja ta tingimata tagasi tuua. Mitte kunagi polnud Trojekurov jahile läinud ilma Dubrovskita, kes oli koerte väärtuse vilunud ning peen hindaja ja igasuguste jahitülide eksimatu lahendaja. Teener, kes talle järele oli ratsutanud, jõudis tagasi, kui alles lauas istuti, ja teatas oma isandale, et Andrei Gavrilovitš polevat kutset kuulda võtnud ega soovivat tagasi tulla. Kirila Petrovitš, kes oli nagu alati nalivkadest kuumaks köetud, vihastus ja saatis sellesama teenri teist korda Andrei Gavrilovitšile teatama, et kui ta otsekohe ei tule tagasi Pokrovskojesse ööbima, siis läheb tema, Trojekurov, temaga igaveseks ajaks tülli. Teener ratsutas uuesti minema. Kirila Petrovitš tõusis lauast, lubas külalistel laiali minna ja läks magama.

Järgmisel päeval oli tal esimeseks küsimuseks: kas Andrei Gavrilovitš on siin? Vastuse asemel ulatati talle kolmnurkselt kokkumurtud kiri; Kirila Petrovitš andis oma kirjutajale käsu kiri valju häälega ette lugeda ja sai kuulda järgmist:

Minu lugupeetuim härra,

Ma ei kavatse külastada Pokrovskojet, niikaua kui Teie ei saada koerapoiss Paramoškat minu juurde vabandust paluma; ja mul olgu õigus teda kas karistada või talle andeks anda, kuid mulle ei tule mõttessegi sallida Teie orjade nöökamisi, ja samuti ei salli ma neid ka Teie poolt — sest ma pole mingi narr, vaid põline aadlik. Sellega jään Teie alandlikuks teenriks.

Andrei Dubrovski.

Praeguste arusaamiste järgi etiketist oleks see kiri pidanud tunduma üsna ebaviisakana, kuid Kirila Petrovitšit ei vihastanud kirja imelik stiil ja toon, vaid ainult selle sisu.

«Kuidas,» müristas Trojekurov voodist paljajalu välja hüpates, «ma peaksin oma inimesi tema juurde saatma vabandust paluma ja temal olgu õigus kas andeks anda või karistada! — Tõepoolest, mida ta õige mõtleb, kas ta ka teab, kellega on tal tegemist! Küll ma talle... Küll ta alles saab päevi näha, saab tunda, mis tähendab Trojekurovile vastu hakata!»

Kirila Petrovitš riietus ja sõitis tavalise hiilgusega jahile, — kuid jaht ei õnnestunud. Kogu päeva kohta nähti vaid ühtainust jänest ja seegi lasti käest ära. Ebaõnnestus ka lõunatamine väljas telgis, vähemalt ei maitsnud söök Kirila Petrovitšile, ta peksis koka läbi, pahandas külalistega ja sõitis tagasiteel kogu oma jahiseltskonnaga nimme üle Dubrovski põldude.

Möödus mõni päev, aga tüli kahe naabri vahel ei lõppenud. Andrei Gavrilovitš ei tulnud Pokrovskojesse, Kirila Petrovitšil oli aga ilma temata igav ja tema meelepaha tungis häälekalt esile kõige solvavamate väljendustena, mis, tänu sealsete mõisnikkude agarusele, ulatusid Dubrovski kõrvu parandatud ja täiendatud kujul. Uued asjaolud võtsid viimase leppimislootuse.

Kord sõitis Dubrovski oma väikest valdust mööda ringi; kasesalule lähenedes kuulis ta kirvehoope ja hetke pärast langeva puu raginat. Ta ruttas kaasikusse ja sattus peale Pokrovskoje talupoegadele, kes rahulikult varastasid tema metsa. Teda nähes katsusid nad põgeneda. Kutsari abil võttis Dubrovski nende hulgast kaks kinni ja tõi nad kinniseotult oma mõisa. Ühtlasi langesid võitjale saagiks ka kolm vaenlase hobust. Dubrovski oli väga vihane, mitte kunagi varem polnud Trojekurovi talumehed, kes olid tuntud röövlid, julgenud oma tempe teha tema mõisa piirides, kuna neile oli teada tema sõbralik vahekord nende isandaga. Dubrovski märkas, et nad tekkinud tüli nüüd ära kasutasid — ja otsustas vastupidi kõigile sõjapidamise reeglitele karistada oma vange vitsadega, millega vangid ise olid ennast varustanud tema metsas, hobused aga kanda mõisakirja ja saata tööle.

Kuuldus sellest sündmusest ulatus veel samal päeval Kirila Petrovitši kõrvu. Ta kaotas enesevalitsemise ja tahtis esimeses vihahoos kogu oma mõisarahvaga kallale tungida Kistenjovkale (nõnda nimetati tema naabri küla), selle täielikult ära laastata, mõisniku enese aga tema mõisas ümber piirata — säärased vägiteod ei olnud tal haruldased. Kuid peagi võtsid ta mõtted teise suuna.

Saalis raskel sammul edasi-tagasi käies heitis ta juhuslikult pilgu aknast välja ja märkas väravas peatunud troikat — väikest kasvu mees, kes kandis nahast nokkmütsi ja friisiriidest palitut, väljus vankrist ja suundus tiibhoone poole valitseja juurde. Trojekurov tundis temas ära kohtu kaasistuja Šabaškini ja laskis ta

enda juurde kutsuda. Mõni hetk hiljem seisis Šabaškin üht kummardust teise järel tehes juba Kirila Petrovitši ees ja ootas harda aukartusega tema korraldusi.

«Tere, kuidas su nimi nüüd oligi,» lausus Trojekurov, «mis asja sul oli?»

«Olin linna sõitmas, teie ekstsellents,» vastas Šabaškin, «ja astusin Ivan Demjanovi poole sisse, et kuulda saada, kas ehk ei ole mingit korraldust.»

«Tulid väga õigel ajal, kuidas su nimi nüüd oligi; mul on sind tarvis, võta viina ja pane tähele, mis ma ütlen.»

Niisugune lahke vastuvõtt üllatas kaasistujat meeldivalt. Ta keeldus viina võtmast ja jäi suurima tähelepanuga Kirila Petrovitšit kuulama.

«Mul on naaber,» ütles Trojekurov, «mühakas väikemõisnik; ma tahan tema käest mõisa ära võtta — mis sa sellest arvad?»

«Kui on olemas mingisuguseid dokumente, teie ekstsellents, või . . .»

«Mis sa lobised, vennas, mis dokumente sulle tarvis on. Selleks on olemas korraldused. Selles just võim seisabki, et ilma igasuguse õiguseta mõis käest ära võtta. Aga oota. See mõis kuulus kunagi meile, ta osteti kellegi Spitsõni käest ja müüdi hiljem Dubrovski isale. Kas sa ei saa kuidagi sellest kinni haarata?»

«Keeruline asi, teie ekstsellents, arvatavasti toimus see müük seaduspäraselt.»

«Mõtle järele, vennas, katsu hoolega midagi leida.»

«Kui näiteks teie ekstsellentsil läheks korda teie naabrilt ükskõik mis viisil kätte saada akt või leping, mille alusel mõis kuulub temale, siis muidugi . . .»

«Saan aru, aga häda seisab selles — paberid hävisid tal kõik tulekahju ajal.»

«Kuidas, teie ekstsellents, tema paberid on ära põlenud! Mida paremat siis veel — säärasel juhul suvatsege talitada seaduse järgi ja asi laheneb kahtlemata teie täielikuks rahulduseks.»

«Sa arvad nii? Noh, vaata siis — ma loodan su püüdlikkusele, ja minu tänulikkuse peale võid kindel olla.»

Šabaškin kummardus peaaegu maani, väljus, hakkas plaanitsetud asja juba samal päeval ajama ja tänu tema kärmusele sai Dubrovski täpselt kahe nädala pärast linnast kutse esitada viivitamata vastavad selgitused, mis puutuvad Kistenjovka küla valdamisse.

Ootamatust arupärimisest üllatatuna kirjutas Andrei Gavrilovitš juba samal päeval vastuseks üsna jämeda kirja, milles ta teatas, et Kistenjovka küla sai tema omaks pärast ta kadunud isa surma, et ta valdab seda pärimisõiguse alusel, et Trojekurovil ei ole sellega mingit pistmist ja et igasugused kõrvaliste isikute nõudlused selle temale kuuluva omandi kohta on laim ja kelmus.

See kiri avaldas kaasistuja Šabaškinile üsna head muljet. Ta nägi esiteks, et Dubrovskil ei ole kuigi palju aimu asjaajamisest, teiseks, et nii ägedat ja ettevaatamatut inimest ei ole kuigi raske viia kõige väljapääsematumasse olukorda.

Kui Andrei Gavrilovitš oli kaasistuja arupärimise kainelt läbi vaadanud, leidis ta vajaliku olevat üksikasjalikumalt vastata. Ta kirjutas kaunis asjaliku paberi, mis aga hiljem, aja kuludes, osutus mitteküllaldaseks.

Asi hakkas venima. Oma õiguses veendunud Andrei Gavrilovitš ei tundnud asja pärast kuigi suurt muret, tal ei olnud tahtmist ega võimalust loopida enda ümber raha ja kuigi ta vahel esimesena nalja heitis kantseleirottide müüdava südametunnistuse üle, ei tulnud talle mõtetki, et ta ise võib laimu ohvriks langeda. Niisama vähe tundis omakorda muret algatatud asja soodsa lahenduse pärast ka Trojekurov — tema nimel tegutsedes, kohtunikke hirmutades ja ära ostes ning igasuguseid korraldusi kord nii, kord teisiti tõlgitsedes hoolitses tema asemel asjaajamise eest Šabaškin. Kuidas lugu ka ei olnud, 18... aasta veebruarikuu 9. päeval sai Dubrovski linnapolitsei kaudu kutse ilmuda **maakonnakohtuniku juurde, et ära kuulata nimetatud maakonnakohtuniku otsus vaidlusaluse mõisa asjus tema, leitnant Dubrovski, ning täiskindral Trojekurovi vahel ja et anda allkiri oma rahulolemise või rahulolematuse kohta. Samal päeval sõitis Dubrovski linna; teel kihutas temast mööda Trojekurov. Uhkelt vahetasid nad pilke ja Dubrovski märkas oma vastase näos tigedat naeratust.

*

Keset pimedat laant kerkis väikesel lagendikul ümbrusest kõrgemale tilluke mullast kindlus, mis moodustus vallist ja kraavist; nende taga asetsesid mõned hagudest hütid ja muldonnid.

Ilma mütsideta ühise katla ümber istudes sõi lageda taeva all lõunat suur hulk mehi, kelles nende rõivastuse kirevusest ja sellest, et nad kõik kandsid relvi, võis kohe ära tunda röövleid. Vallil väikese kahuri kõrval istus tunnimees, kes oli jalad enda alla risti kõverasse tõmmanud; ta õmbles paika oma riiete teatud kohale, käsitsedes nõela niisuguse osavusega, mis paljastas temas vilunud rätsepat, ja laskis alatasa oma pilgul ringi käia.

Kuigi teatud kann juba mitmendat korda käest kätte käis, valitses ses salkkonnas imelik vaikus — röövlid lõpetasid söömise, üksteise järel tõusid nad püsti ja tänasid jumalat, mõned läksid hüttidesse, kuna teised valgusid laiali mööda metsa või heitsid vene kombe järgi puhkama.

Tunnimees lõpetas töö, raputas oma räbalaid, imetles pealeõmmeldud paika, kinnitas nõela varruka külge, istus siis kaksiratsa kahurile ja hakkas täiest kõrist laulma vana melanhoolset laulu:

«Kulla tammik haljas, ära kohise,
lase noorel mehel mõtet mõtelda.»

Sel silmapilgul avanes ühe onni uks ja valge tanuga, puhtalt ja äärmise korralikkusega riietatud vana naine ilmus lävele.

«Jäta järele, Stjopka,» lausus ta pahaselt, «härra magab, aga sina muudkui karjud — ei tunne teie häbi ega ole teil kellestki kahju.»

«Anna andeks, Jegorovna,» vastas Stjopka, «hea küll, ma enam ei laula, las ta, isake, puhkab ja paraneb.»

Vanamemm läks minema, kuna Stjopka hakkas vallil edasi-tagasi käima.

Onnis, kust vanaeit väljus, lamas vaheseina taga välivoodil haavatud Dubrovski. Tema ees väikesel laual olid tema püstolid, kuna mõõk rippus peatsis. Muldonni põrand ja seinad olid kaetud kallite vaipadega, nurgas asetses naiste hõbedane tualettlaud suure peegliga. Dubrovski hoidis käes lahtist raamatut, kuid ta silmad olid suletud. Ja vanaeit, kes silmitses teda vaheseina tagant, ei saanud aru, kas ta magas või oli ainult mõttesse vajunud.

Äkki Dubrovski võpatas ... kindlustuses kostsid häiresignaalid ja Stjopka pistis pea läbi akna Dubrovski onni.

«Isake Vladimir Andrejevitš!» hüüdis ta, «meie omad annavad märku, meil ollakse jälil.»

Dubrovski hüppas voodilt, haaras relvad ja väljus onnist. Röövlid olid õues käratseva salgana koos, kuid tema ilmudes tekkis sügav vaikus.

«Kas kõik on siin?» küsis Dubrovski.

«Kõik peale piilurite,» vastati talle.

«Kohtadele!» hüüdis Dubrovski. Ja iga röövel asus kindlaksmääratud kohale.

Sel ajal jooksid värava juurde kolm piilurit; Dubrovski läks neile vastu.

«Mis on juhtunud?» päris ta neilt.

«Metsas on sõdurid,» vastasid need, «nad piiravad meid ümber.»

Dubrovski käskis värava sulgeda ja läks ise kahurit üle vaatama. Metsast oli kuulda hääli — need lähenesid; röövlid ootasid vaikides. Äkki ilmusid kolm-neli sõdurit metsaservale, kuid tõmbusid kohe tagasi, andes seltsimeestele püssipaukudega märku.

«Valmistuda lahingu vastu,» ütles Dubrovski ning röövlite hulgas tekkis kahin, ja jälle jäi kõik vait.

Siis kuuldi lähenevate meeste hääli, relvad välgatasid puude vahel, umbes sada viiskümmend sõdurit tulid metsast välja ja tormasid karjudes valli poole. Dubrovski läitis süütenööri, lask oli tabav: kuul rebis ühel sõduril pea otsast ja haavas kahte. Sõdurite hulgas tekkis segadus, kuid ohvitser tormas edasi, sõdurid järgne-

sid talle ja jõudsid juba kraavi; röövlid andsid neile püssidest ning püstolitest tuld ja hakkasid kirvestega kaitsma valli, millele ronisid raevunud sõdurid, jättes kraavipõhja maha paarkümmend haavatud kaaslast. Algas käsitsivõitlus; sõdurid olid juba vallil, röövlid lõid taganema, kuid siis pöördus Dubrovski ohvitseri poole, tõstis püstoli tema rinna kohale ja tulistas, ohvitser langes selili maha, mõned sõdurid tõstsid ta kätele ja ruttasid teda metsa ära viima, teised aga, kaotanud oma pealiku, jäid peatuma. Julgust kogunud röövlid kasutasid seda kõhklusesilmapilku, nad murdsid sõdurite jõu ja tõrjusid nad tagasi kraavi, piirajad hakkasid põgenema, röövlid tormasid neile kisades järele. Võit oli käes. Pidades vaenlast täiesti segilöödud, peatas Dubrovski oma mehed ja tõmbus tagasi kindlusse, käskides ära tuua haavatud, kahekordistada valvet ning ära keelates kindlusest lahkumise.

Viimased sündmused juhtisid juba tõsiselt võimude tähelepanu Dubrovski jultunud röövimistele. Koguti andmeid tema asupaiga kohta. Saadeti välja rood sõdureid, et teda kas elusalt või surnult tabada. Püüti kinni mõned mehed tema jõugust ja nende käest saadi teada, et Dubrovski ei viibinud enam nende keskel. Mõni päev pärast... olevat ta kõik oma kaaslased kokku kogunud ja neile teatanud, et ta on nõuks võtnud nendest jäädavalt lahkuda, ühtlasi olevat ta neilegi soovitanud oma eluviisi muuta.

«Minu juhtimise all olete läinud rikkaks, igaühel teist on paberid, mis aitavad teil ohutult pääseda mõnda kaugemasse kubermangu ja saata seal järelejäänud elupäevad mööda ausat tööd tehes ja külluses elades. Kuid te olete kõik niisugused võllaroad, kes arvatavasti ei taha oma ametit maha jätta.»

Pärast seda lahkus ta nende juurest, võttes endaga kaasa ainult**. Keegi ei teadnud, kuhu ta kadus. Algul ei tahetud neid tunnistusi uskuda: röövlite kiindumus oma pealikusse oli tuntud. Arvati, et nad tahtsid teda päästa. Kuid järgnevad sündmused kinnitasid nende tunnistuste tõepärasust: kohutavad retked, tulekahjud ja röövimised lakkasid. Teed muutusid vabalt läbipääsetavaks. Teiste andmete järgi saadi teada, et Dubrovski olevat välismaale põgenenud.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Loe jutustus «Dubrovski» tervikuna läbi. Koosta kirjandusvihikusse üldjooneline kava, s. t. leia igale peatükile sündmusi kokkuvõttev pealkiri.*
2. *Leia sündmus, millega algab Trojekurovi ja Dubrovski tüli (sõlmitus). Jutusta kokkuvõtlikult teemal «Tüli kahe naabri vahel».*
3. *Iseloomusta Trojekurovit järgmise kava alusel: a) harjumused ja tegevus, b) suhtumine naabermõisnikesse, ametnikesse*

ja pärisorjadesse, c) kõne. Millise mulje jätavad need kaks mõisnikku — Trojekurov ja Dubrovski?

4. *Mida saame III peatükis teada noorest Dubrovskist? Jälgi tema suhtumist isasse ja talupoegadesse. Loe tähelepanelikult läbi hoidja kiri Vladimir Dubrovskile. Mida järeldad kirja kirjutaja kohta?*
5. *Võrdle kahe mõisa — Pokrovskoje ja Kistenjovka kirjeldust.*
6. *Nimeta kava alusel õige tähidait IV—VII peatükkide sündmused. Kes on nende peatükkide keskne tegelane?*
7. *Millised asjaolud põhjustasid pöörde noore Dubrovski saatuses? Millised tema sõnad kinnitavad otsuse küpsemist tuleviku kohta?*
8. *Jälgi talupoegade meeleolu muutumist ühenduses järgmiste sündmustega: a) Dubrovski ja Trojekurovi tüli algus; b) Dubrovski surm, c) mõisa ülevõtmine, d) lõplik arveteõiendus ametnikega.*
   Millise mulje jättis sepp Arhip? Kuidas teda hindad?
9. *Millega seletad Dubrovski üleolekut oma vastastest?*
10. *Mida lisab Trojekurovi iseloomustamiseks VIII ptk.?*
11. *Koosta IX ja X ptk. sündmuste üksikasjalisem kava. Jälgi, kuidas on muudetud sündmuste tegelikku järjekorda. Iseloomusta Trojekurovi külalisi. Mis tundub nendes peatükkides koomilisena?*
12. *Mida Dubrovskis hindad? Mis alusel võime teda jutustuse peategelaseks nimetada? Millist sündmust võime nimetada jutustuse kulminatsiooniks?*

KIRJANDUSTEOSE TEGELASED

Kirjanik väljendab oma ideid, mõtteid ja suhtumist tegelaste kaudu. Näiteks «Tasujas» kehastab vabadusvõitluse ideed peategelane, novellis «Kupja-Kaarli adjustaadid» avaneb peategelase elusaatuses mõisateenija kurbloolus.

Harilikult keskendab kirjanik peatähelepanu ühele tegelasele, kelle elujuhtumisi jälgib järjepidevalt. Seda tegelast nimetatakse peategelaseks (Tasuja — Jaanus, vanem Vello, Kupja-Kaarel, Dubrovski). Peategelase kõrval on teoses harilikult teisigi olulisi ja vähem olulisi tegelasi (viimaseid nimetatakse kõrvaltegelasteks), kes ühtekokku moodustavad tegelaste süsteemi. Nendevahelised suhted võivad väga keerukateks ja pinevateks kujuneda.

Tegelaste iseloomustamiseks kasutab kirjanik mitmesuguseid võtteid.

Kõigepealt võib tegelast iseloomustada otseselt: märkida ära tema iseloomuomadused. Jutustuse «Dubrovski» esimeses peatükis öeldakse näiteks otsesõnal, et Trojekurov oli ülbe ja ise-

päine, armastas priiskavat elu ning tooreid lõbustusi; selgesti on ära märgitud ka vana Dubrovski omadused.

Olulisem on tegelaste k a u d n e iseloomustamine — seesugustesse olukordadesse asetamine, kus nende iseloom ilmsiks tuleb. Lühijutus «Peipsi peal» ilmneb, kuidas mehed surmaohus tõotusi annavad ja ohu möödudes neist kõrvale põiklevad. «Dubrovskis» ilmneb peategelase julgus ja meelekindlus episoodis karuga. Romaanis «Ümera jõel» näeme peategelast Vellot väga pingelistes olukordades, mis selgitavad ta inimlikke jooni ja vanema omadusi. Mida erinevamais olukordades tegelast näeme, seda selgemini teda kujutleme.

Sagedane on tegelase iseloomustamine l ä h e m a ümbruse (eluruum, esemed jm.) ja ü h i s k o n d l i k e o l u d e kaudu, milles ta elab ja tegutseb. Meenutagem pilte Trojekurovi mõisa elulaadist, kirjeldusi kahest mõisast («Dubrovski»); need valgustavad tegelaste loomust ja rõhutavad nende ühiskondlikku kuuluvust. Tähtis on ka looduslik ümbrus. Ilma jäälagunemise kujutuseta polnuks võimalik kirjeldada meeste eluohtlikku retke («Peipsi peal»). Jüriöö salapärane pilt («Tasuja») otsekui kuulutab veriste sündmuste algust ja peategelase traagilist saatust.

Paljuütlev on tegelase välimuse, käitumise ja harjumuste kirjeldamine, mis lubab mõndagi järeldada tema loomuomaduste kohta. Veel olulisem on aga tegelaste k õ n e, kus väljenduvad tunded ja mõtted, haridus, päritolu, vaimuomadused.

Tegelasi omavahel kõrvutades ja vastandades selguvad nende iseloomud põhijoontes ja varjundites. Erinevate iseloomude omavaheliste suhete ja kokkupõrgete jälgimine ongi see, mis meid kirjandusteoste lugemisel erutab.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Milline osa on teoses tegelastel? Nimeta jutustusest «Dubrovski» kõrvaltegelasi. Kes neist on olulisemad?*
2. *Nimeta tegelaste iseloomustamise võtteid ja too sellekohaseid näiteid.*
3. *Too näiteid, kuidas tegelast iseloomustab tema kõne (näit. Pliuhkam, Trojekurov, Kupja-Kaarel).*
4. *Nimeta oma lemmikkangelasi kirjandusest.*

ROHUTIRTS JA SIPELGAS

I. Krõlov

Rohutirtsul muretult
lauldes möödus kaunis suvi,
polnud temal hoolt ja huvi
näha talve tulekut.
Aga varsti — hallad maas,
kolletanud põld ja aas —
polnud enam kodu tal
ükstakõik kus lehe all.
Külm ja nälg, et kas või sure —
Tirts ei enam laulu lase.
Mis sa laulad, kui sul mure,
kus nüüd leiduks toit ja·ase!
Nüüd ta, tuju hall ja hale,
läheb külla Sipelgale.

«Kallis, palun mitte jätta
oma naabrit näljahätta,
kevadeni, palun sind,
soojenda ja toida mind.»

«Tirts, su jutt on imelik!
Suvi on ju küllalt pikk
selleks meil, et teha tööd,
koguda, mis talvel sööd.»
Nõnda üsna imestas
naabri muret Sipelgas.

«Kullakene, kus nüüd seda
suvel, halja rohu peal —
hõisata ja häälitseda
meie süda lustib seal . . .»
«Nii ka sina?»
«Nii ka mina, —

laulda siristas mu suu,
lauldes ununes kõik muu.»

«Kui on laul su suve töö,
eks siis talvel tantsu löö.»

PÄRDIK JA PRILLID

I. Krõlov

Kord märkas Pärdik, käes kel vanaduse päevad,
et tema silmad nõrgalt näevad.
Kuid eks ka selles hädas abi leida või,
ta oli kuulnud: ja kes teab kust tõi
peotäie Prille. Keerutab neid nii ja naa,
küll klaase koputab ja aistest kakub,
kord jälle nuusutab, siis lakub,
pealaele upitab, seab käpalabale —
kuid abi neist ei saa.
«Ptüi, rämps!» ta kirub: «Loll vaid olin ma,
et jäingi inimeste loba uskuma;
ei nende narrimistel ole mingit äärt,
ja kasu Prillidest ei jõhviväärt!»
Ning Pärdik nüüd kui kättemaksu ihas
ja pühas vihas
kõik Prillid vastu kivi puruks pillub,
et ümberringi lendavad vaid killud.

*

Ei nõnda talita vaid ahvisugu,
ka inimestega on tihti sama lugu,
et totter võhiklus kõik heagi halvaks teeb.
Ja hullem veel, kui võhikul ka võimust:
siis, teadagi, ei aita ainult sõimust,
vaid vaata aga,
kuis püha lihtsameelsus vihast keeb
ja kallist asjast — sodi taga.

VENE VALMIMEISTER IVAN KRÕLOV (1768—1844)

alustas oma loomingut näitekirjanikuna, ent leidis oma õige ala valmižanris. Tema valmikogud said juba kirjaniku eluajal väga populaarseks ja neid trükiti tolle aja kohta suurtes tiraažides.

Krõlovi valmid talletavad rahva elutarkust, neis taunitakse üksmeele puudumist («Luik, Haug ja Vähk»), kadedust («Konn ja

Härg»), muretut ellusuhtumist («Rohutirts ja Sipelgas»), võhiklust («Pärdik ja Prillid») ja teisi inimpahesid. Tähtsal kohal on ühiskondliku ebaõigluse ja omavoli arvustamine («Hunt ja Talleke», «Haug» jt.).

Krõlov oskab elunähtusi ilmekais piltides kujutada ja tabavaid rahvakeelseid ütlusi kasutada.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Milliseid Krõlovi valme tundsid varem?*
2. *Anna seletus valmižanri kohta. Millist peamist kujutusvõtet selles kasutatakse? Mispärast kirjutatakse üldnimed (hunt, pärdik, prillid jne.) valmis suure algustähega?*
3. *Milliseid inimpahesid taunivad valmid «Rohutirts ja Sipelgas» ning «Pärdik ja Prillid»? Kas need valmid on meie päevil oma tähtsuse kaotanud?*
4. *Millised eesti kirjanikud on viljelnud valmižanri? Too näiteid.*

METSAVAIM

J. W. Goethe

Kes tuulisel ööl seal ratsutab veel?
Üks isa on see, kes pojaga teel.
Mees käte peal kannab haiget last,
nii hellalt ja kindlalt peab kinni tast.

«Miks kartes näo peidad, mu vaene maim?»
«Ah isa, ennäe, seal on metsavaim!
Kuldkroon ja lehviv mantel on tal . . .»
«Mu poeg, see udu on puude all!»

«Mu kallis laps, tule minuga!
Kauneid mängusid mängin ma sinuga.
Jõe ääres täis lilli on heinamaad.
Mu emalt sa kuldse kuue saad.»

«Oh isa, oh isa, eks kuule sa,
mis metsavaim sosistab salaja!»
«Oh laps, sind viirastus ahistab.
Tuul kulukõrtes seal kahistab.»

«Poiss, mis sa veel ootad ja aru pead?
Mu toredad tütred su vastu on head.
Ei muret ja igavust tunne nad.
Ringmängus sind laulavad unne nad.»

«Näe, isa, seal hämaras puude all koos
parv muruneide on tantsuhoos!»
«Näen, näen, mu poeg! On pajud need,
mis ridastikku on kahel pool teed.»

«Sa oled nii armas, sind ootan siin,
ja kui sa ei tule, siis jõuga viin.»
«Nüüd haarab ta minust, oh isake!
Ai, metsavaim haiget teeb minule . . .»

Isa tõttab, täis hirmu on süda sees.
Laps oigab, ja kiiresti ratsutab mees.
Kui sisse sai koduväravast,
ta süles kandis surnud last.

JOHANN WOLFGANG GOETHE (1749—1832)

on saksa kirjanduse väljapaistvamaid nimesid; tema elu ja looming kuulub XVIII saj. teise poolde ja XIX saj. algusesse.

Goethe on loonud tundesügavaid ja rahvalikke luuletusi, ajaloolisi draamateoseid, romaane. Tema peateoseks on saksa rahvalegendi alusel loodud tragöödia «Faust».

Mitmekülgse kirjandusliku tegevuse kõrval oli ta ka riigitegelane ja loodusteadlane.

KINNAS

Fr. Schiller

Lõukoerte õue juures
hoovkonna loožis suures
on kuningas Franz.
Aukandjad ta saatjate seas on,
ja rõdudel kirevas reas on
daamide õrn elegants.

Ja kui kuningas viipab sealt alla,
puuri väravad lähevad valla
ja väärikalt, nagu neil viis,
astub lõvi sealt siis
ja vaatab, ja kõik on vakka,
haigutab, raputab lakka,
turjal pingu kord tõmbab naha,
kuid haigutab taas
ja heidab laisalt maha
ja lebab maas.

Ja kuningas viipab taas.
Kohe avaneb teine puur
ja välja kargab sealt hiigel-
hüppega suur
ja vihane tiiger.
Nii kui see lõukoera näeb,
ta möirates jääb
seisma, ja saba
tal õhku rabab,
ta läigatab keelt —
aga muudab meelt,
hiilib lõukoera selja taha
ja heidab seal urinal maha
ja lebab maas.

Ja kuningas viipab taas.
Kohe paotub jälle trellvärava kaar
ja välja tormab leoparde paar.
Verejanuselt ründavad otseteed
seal tiigrit need.
Käpahoobiga tiiger nad eemale viskab
ning lõukoer ajab end sedamaid
möirates üles — ja kõik jääb vait.
Puuriesine ruum
tapahimust on kuum,
ja pikali laskuvad kiskjad.

Sealt ülalt, kus kaardub rõdukarniis,
õrn kinnas libiseb alla siis
ja liivale jääb — seda näeb igamees —
just kiskjate ees.

Ja pilges on sõnade toon ja tuum,
kui lausub preili Kunigund:
«Noh, rüütel Delorges, kui te arm on nii kuum,
nagu vannute mulle te iga tund,
eks tõstke mu kinnas siis üles sealt!»

Mees alla tõttabki kannapealt
ja miskiks ohtu ei hinda,
vaid otse koleda sõõri seest,
just kiskjate eest,
julge käega ta tõstab kinda.

Ja kogu härraste imetlev summ
silmapilguks on hirmust tumm.
Siis ta kinda toob üles, ja terve hoov

teda kiidab täis kiha ja kaha,
ning tõeks on minemas rüütli soov,
sest nüüd, kus on täidetud armuproov,
tõrkuda kuum Kunigund ei taha.
Kuid kinnas lendab ta näkku seal:
«Te tänu, daam, ma ei ihka eal!»
Ja samas rüütel ta jätab maha.

FRIEDRICH SCHILLER (1759—1805)

on Goethe kõrval nimekamaid saksa kirjanikke.

Schilleri loomingu peamisteks saavutusteks on draamad, mis põhinevad enamasti ajaloolistel ainetel ning võitlevad ühiskondliku ülevõimu ja survevõimu vastu. Neist tuntuim on «Wilhelm Tell», mis käsitleb Šveitsi talupoegade võitlust vaba töö ja rahuliku elu kaitseks. Kirjanik on ajaloolise materjali kõrval kasutanud legendi kuulsast vibukütist Tellist, kelle nimega šveitsi rahvas sidus oma vabanemise Austria ikkest.

Schiller on kuulus ka luuletajana. Eriti populaarsed on tema ballaadid, mis põhinevad rahvalegendidel («Sukelduja», «Kinnas» jt.).

KAARNAMÄE BALLAAD

J. Kärner

Elas julm ja jõle härra lossis Kaarnamäel.
Polnud piiri tema võimu meelevaldsel väel.

Küürakil käis vald ta käsul, maoli roomas mõis.
Varandust ja elu võtta oma orjelt võis.

Oli kohutav ja jube hommikul ta tõus.
Aimata ei võinud keegi, mis tal jälle nõus.

Oma ülbuses ta vandus kokku maad ja merd.
Isu polnud tihti tal, kui polnud näinud verd.

Häda sellele, kes selial tema silma jäi:
kes ei käinud kummargil või polnud palja päi.

Peksupinki laskis saata, olgu naine, mees,
kes ei suutnud armu leida tema palge ees.

Värvis ihu esimene sooja vere piisk,
tõusis tema kurgupõhjast rõkkav rõõmukriisk.

Tõmbus irvituseks nägu, kuratlikult õel.
Paiskas sõna parastava, terava kui nõel.

Kõditas ta kurja kõrkust karjumiste õud.
Otsis ohvreid abitumaid tema toores jõud.

Isu tõusis hea kui loomal — istus lauda, sõi,
kuna õues kubjas alles viimseid hoope lõi.

Kord, kui õelamalt kui muidu tõusis härra julm,
tütarlast noort õues nähes kortsu läks ta kulm.

Oli erutavalt ilus tütarlaps see noor.
Ihu oli õrn ja valge nagu kasekoor.

Elutuli helkis silmis hea ja armas tal,
aga kes see lubas käia härra akna all?

Peksupingil lunastama eksituse ta
pidi härra meeltelõbuks oma verega.

Hambad kokku pigistatud, hinges — kättemaks,
sangarlikult talus peksu, mida soovis saks.

Kuulis peksust sellest kutsar, tulles talli poolt,
tundis oma südamesse tungivat kui noolt.

Paiskas verehoo ta pähe valus vihasööst.
Tohtis aga mõelda ori härra häbitööst?

Surus viha enesesse, tõsiseks jäi mees.
Varsti jälle hobud olgu härra ukse ees.

Sõidutas ta õelat härrat nagu ennemalt.
Vaatasid vaid sünged silmad kurjalt kulmu alt.

Silme eest ei kadund enam hetkeks peksupink,
ega veedelnud ta vaadet õitsev org, ei kink.

Ühel õhtul tuli kaugelt kodu poole sõit.
Härra nägu hiilgas ülbelt, silmis säras võit.

Süngelt istus kutsar pukis, meeles neitsi noor,
kelle ihu noor ja valge nagu kasekoor.

Ehahelenduses helkis eemal taevakaar.
Kodu poole kippus kiirelt kärmas hobupaar.

Rangelt hoidis kutsar ohje — olid kindlad käed.
Mööda välgatasid põllud, metsad — orud, mäed.

Ehahelenduses üles kerkis lossitorn,
valitsedes üle valla, kivine ja morn.

Vastumeelselt tõmbas kutsar pilgu lossi pealt.
Nagu pesemata häbi teda tõrjus sealt.

Vasakule pööras vaate: küpsev nisu, kaer.
Meelde aga tuli jälle peks ja ilkuv naer.

Äkki: jäärak, kõrge kallas, all kui peegel järv, —
kumendas ta vaiksel pinnal nagu verevärv.

Ainus pilk, ja kutsar tõmbas ohjest hobuseid.
Küllap teadis, kuhu keeras — tundis kõiki teid.

Hetk veel mõni uhket traavi — kadus loss ja põld,
kuristikku vasakule keeras järsult tõld.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Milliseid ballaade ja lugulaule oled varem õppinud? Anna seletus ballaadi kohta.*
2. *Õpi ilmekalt lugema Goethe ballaadi «Metshaldjas». Milline meeleolu seda lugedes tekkis?*
3. *Määra ballaadis «Kinnas» ekspositsioon, kulminatsioon ja lahendus. Kuidas hindad rüütli tegu? Mida toonitab ballaadi lahendus?*
4. *Loe läbi Schilleri ajalooline draama «Wilhelm Tell».*
5. *Millistest piltidest koosneb «Kaarnamäe ballaad»? Kuidas neid nimetada? Jälgi sõnade järjekorda. Mida märkad? Pea meeles: sõnade ebatavalist järjekorda nimetatakse inversiooniks (näit.: «Süngelt istus kutsar pukis, meeles neitsi noor».). Sõnajärjestuse muutmine on kunstikavatsuslik võte: sõnu ebatavalisele kohale asetades pöörab kirjanik neile erilist tähelepanu. Leia näiteid inversiooni kohta rahvalauludest.*

DON QUIJOTE

(Katkend M. de Cervantese samanimelisest romaanist.)

[*Alljärgnev katkend on võetud hispaania kirjaniku Miguel de Cervantese (loe: ser'vantes) kuulsast romaanist «Don Quijote» (loe: don kih'hote), mis ilmus XVI saj. algul. Romaani sisu on lühidalt järgmine.*

Vaene aadlik (hidalgo) don Quijote on kirglik rüütliromaanide lugeja. Need viivad ta otsusele samas vaimus kangelastegusid teha. Hobusekronu seljas ja kummalises relvastuses asub ta talupojast kannupoisi Sancho Panza (loe: 'santšo panssa) saatel teele, et oma südamedaami Dulcinea (loe: dulssi'nea) auks seninägemata kangelastegusid korda saata. Teekond kulgeb läbi külade ja linnade. Haiglasest fantaasiast vaevatud rüütel kujutleb tuulikuid hiiglastena, teeäärseid kõrtse võlulossidena, aheldatud kurjategijaid süütute kannatajatena. Võitluses arvatavate vaenlastega saab rüütel rängalt kannatada. Alles surma eel laseb kirjanik oma kangelasel veidratest kujutlustest vabaneda.]

Sellest, kui hea edu oli vapral don Quijotel hirmsas ja ennenägematus seikluses tuuleveskitega, ja ka teistest sündmustest, mida kõlbab mõnuga mälestada.

Nüüd silmasid nad kolmekümmend või neljakümmend tuuleveskit, mis seal väljal seisid, ja niipea kui don Quijote neid nägi, ütles ta oma kannupoisile:

«Õnn juhib meie asju paremini, kui me ise soovida oskaksime, sest vaata, sõber Sancho, seal ilmuvad kolmkümmend või rohkem vägevat hiiglast, kellega ma tahan võitlusse astuda ja nad kõik surmata. Ja nendelt võetud saak olgu meie rikkuse aluseks, sest see on hea võitlus ja me teeme jumalale meelepärase teo, kui hävitame maa pealt nii halva seemne.»

«Mis hiiglased?» küsis Sancho.

«Need, keda sa seal näed,» vastas isand, «pikkade käsivartega, mis mõnel ulatuvad peaaegu kahe penikoorma peale.»

«Vaadake järele, härra,» vastas Sancho, «need, mis seal paistavad, ei ole kellegi hiiglased, vaid tuuleveskid, ja need, mis

nende küljes nagu käsivarred välja näevad, on veskitiivad, neid ajab tuul ümber ja nad panevad siis veskikivi käima.»

«On kohe näha,» vastas don Quijote, «et sa seikluste asjas ei ole vilunud. Need on hiiglased, ja kui sa kardad, siis mine siit ära ja palveta, senikaua kui mina nendega vihasesse ja ebavõrdsesse võitlusse astun.»

Nende sõnadega andis ta oma ratsule Rocinantele kannuseid, ilma et ta oleks hoolinud Sancho hüüetest, kes teda hoiatas, et need, kellele ta kavatseb kallale tungida, on ilma kahtluseta tuuleveskid ja mitte hiiglased. Don Quijote aga, kindel selles, et need on hiiglased, ei kuulanud oma kannupoisi hüüdeid ega saanud ka aru, kuigi ta oli juba üsna lähedal, mis nad õieti on, vaid hüüdis valju häälega:

«Ärge põgenege, arad ja viletsad olevused, üksainus rüütel astub teile vastu!»

Sel ajal tõusis veidi tuult ja suured veskitiivad hakkasid liikuma. Seda nähes hüüdis don Quijote:

«Vehkige aga peale on käsivartega! Olgu teil neid rohkemgi, kui oli hiiglasel Briareosel[1], aga minu käest te ei pääse!»

Seda öeldes andis ta end kõigest südamest oma käskijanna Dulcinea kaitse alla, paludes teda olla talle abiks selles suures hädaohus, kattis end siis hästi kilbiga, seadis piigi torkevalmis ja pani minema niisugust kapakut, nagu Rocinante vähegi suutis, ning tormas esimese eesseisva tuuleveski kallale. Aga sel ajal kui ta piigi veskitiivasse pistis, pööras tuul tiiba niisuguse metsiku hooga, et piik lendas pilbasteks, hobune ja ratsanik aga tõsteti üles, kust nad viletsas seisukorras eemale väljale veeresid. Sancho Panza ruttas oma isandale appi nii kiiresti kui ta eesli jalad võtsid ja pärale jõudes leidis ta, et rüütel ei suuda end liigutada: nii rängalt oli ta ühes Rocinantega kukkunud.

«Jumal tule appi!» hüüdis Sancho. «Kas ma ei öelnud teile, härra, et vaadake hästi järele, mis te teete, et need ei ole muud kui tuuleveskid, ja kes sellest aru ei saanud, sel pidid endal samasugused tuuleveskid peas olema!»

«Vaiki, sõber Sancho,» vastas don Quijote, «sõjaasjad on heitlikumad kui miski muu; seda enam, nagu ma arvan ja nagu ka tõsi on, et see tark Frestón, kes röövis minult mu toa ja raamatud, on muutnud need hiiglased veskiteks, et võtta minult nende võitmise au: niisugust vaenu kannab ta minu vastu. Aga viimaks ikkagi peavad ta nurjatud tembud minu mõõga tubliduse ees võimetuks jääma.»

«Annaks jumal!» vastas Sancho Panza ja aitas oma isandal uuesti asuda Rocinante selga, kes oli sapsust pooleldi vigane.

Läbielatud seiklusest vesteldes jätkasid nad teed Lápice mäe-

---

[1] *Briareos* — saja käsivarrega hiiglane, kes esineb rooma kirjaniku Vergiliuse teoses «Aeneis».

G. Doré. Illustratsioon «Don Quijotele».

kuru poole, sest seal, ütles don Quijote, pidavat kindlasti leiduma rohkesti ja mitmekesiseid seiklusi, oli see ju paljukäidav koht. Ta kahetses ainult väga, et tal piik puudub, ja sellest oma kannapoisile kõneldes ütles ta:

«Nagu mäletan, olen ma lugenud, et üks hispaania rüütel nimega Diego Pérez de Vargas, kelle mõõk oli võitluses purunenud, murdis tamme küljest tugeva oksa ja tegi sellega tol päeval sääraseid tegusid ja purustas nii palju maure, et talle jäi lisanimeks Machuca, Purustaja, ja nii tema kui ta järeltulijad nimetasid end sellest päevast peale Vargas y Machuca. Rääkisin sulle seda sellepärast, et minagi mõtlen esimese ettesattuva tamme küljest niisama suure ja tugeva oksa murda, nagu oli too, ja kavatsen siis saata sellega toime niisuguseid vägitegusid, et sa võid lugeda end õnnelikuks, kuna oled osutunud vääriliseks neid nägema ja olema tunnistajaks asjadele, mida vaevalt uskuda suudetakse.»

«Annaks jumal,» vastas Sancho, «mina usun kõike, mis teie heldus räägib. Aga ajage end veidi rohkem sirgu, sest näib, nagu oleksite kuidagi ühele küljele vajunud, — see tuleb vist küll sellest kukkumise põrutusest.»

«See on tõsi,» vastas don Quijote, «ja kui ma valu üle ei kaeba, siis sellepärast, et rändrüütlitel ei ole lubatud kaevata mingi haava üle, tulgu neil kas või soolikad selle kaudu välja.»

«Kui lugu nii on, siis pole mul midagi selle kohta öelda,» vastas Sancho, «aga jumal näeb, mulle oleks väga meeltmööda, kui teie heldus kurdaks, niipea kui tal miski valutab. Enda kohta võin öelda, et mina tõstan küll kisa iga väiksemagi valu korral, mida ma tunnen, kui ainult see kaebamise keeld viimaks ka rändrüütlite kannupoiste kohta ei käi.»

Don Quijote ei saanud teisiti kui pidi naerma oma kannupoisi lihtsameelsuse üle ja seletas talle, et ta võib väga hästi kurta, millal ja kuidas süda kutsub, tahes või tahtmata, sest seni polnud ta rüütliseadustes midagi sellele vastupidist lugenud.

Sancho tuletas talle meelde, et on söögiaeg. Isand vastas, et tema esialgu ei tunne vajadust selle järele, aga et sõögu Sancho, millal tal tahtmist on. Seile loaga asetas Sancho end oma eeslil nii mugavasti kui sai, võttis reisipaunast seda, mis ta sinna oli pannud, ja sõrkis süües väga pikkamööda oma isanda järel, aegajalt kummutades suule nahkset veinilähkrit niisuguse mõnuga, et tema üle oleks võinud kadedust tunda kõige suurem maiasmokk Málaga trahteripidajate hulgast. Ja kuna ta nii sõitis, üsna sagedasti lähkrist rüübates, ei olnud tal meeles ühtki lubadust, mis ta isand talle oli andnud, ega pidanud ta ka mingiks tööks, vaid lausa puhkuseks rännata niiviisi seikluste otsingul, olgu nad kuitahes hädaohtlikud.

Selle öö saatsid nad mööda mõnede puude all ja ühe küljest neist murdis don Quijote kuiva oksa, mis hädapärast kõlbas talle

piigiks, ning kinnitas selle külge murdunud piigist järelejäänud raudotsa. Kogu selle öö don Quijote ei maganud, vaid mõtles oma käskijannale Dulcineale, püüdes niiviisi järele aimata seda, mis ta oli lugenud oma raamatuist rüütlite kohta, kes saatsid palju öid mööda metsades ja üksikuis paikades, andudes mälestustele oma daamidest. Hoopis teisiti saatis öö mööda Sancho Panza. Kuna tal oli kõht tublisti täis, ja mitte sigurivett, siis magas ta magusasti terve öö läbi, ja poleks ta isand teda hüüdnud, ei oleks suutnud teda äratada päikesekiired, mis talle näkku paistsid, ega rohkearvuliste lindude laul, kes rõõmsasti uue päeva tulekut tervitasid. Tõustes kobas ta oma veinilähkrit. Leides selle olevat kõhnema kui eelmisel õhtul, läks ta meel kurvaks, sest tema arvates ei tulnud nendel niipea võimalust seda puudust parandada. Don Quijote ei soovinud pruukosti võtta, sest, nagu öeldud, ta jäi kindlaks selle juurde, et toita end ainult meeldivaist mälestustest. Nad jätkasid alustatud teed Läpice mäekuru poole ja umbes kella kolme paiku päeval silmasid eemalt seda kohta.

«Siin,» ütles don Quijote mäekuru nähes, «siin, vend Sancho Panza, võime käed küünarnukkideni pista sellesse, mida nimetatakse seiklusteks. Aga pea silmas, et kui sa näed mind kas või kõige suuremas hädaohus, ei tohi sa haarata mõõka, et mind kaitsta, või olgu siis, kui need, kes mulle kallale tungivad, on rahvarämps ja alatud inimesed, sest niisugusel korral võid sa mulle küll appi tulla. On nad aga rüütlid, siis sa ei tohi ega ole sul rüütliseaduste järgi milgi moel lubatud mulle abi anda, seni kui sa ise pole rüütliks löödud.»

«Olge mureta, armuline isand,» vastas Sancho, «selles asjas tahan ma hoolega teie käsku täita, seda enam et ma olen oma loomult rahuarmastaja ja püüan igasugustest tülidest ja riidudest eemale hoida. Tõsi küll, kui asi nii on, et mul omaenda nahka kaitsta tuleb, siis ei hooli ma kuigi palju neist rüütliseadustest, kuna jumala ja inimeste seadused lubavad, et igaüks võib end kaitsta selle vastu, kes talle kurja tahab teha.»

«Ega minagi muud ütle,» vastas don Quijote, «aga selles minu avitamise asjas rüütlite vastu tuleb sul oma loomulikku ägedust talitseda.»

«Ma ütlen ju, et ma seda teen,» vastas Sancho, «ja ma pean seda niisama kindlasti kui pühapäeva pühitsemise käsku.»

Sel ajal kui nad nii kõnelesid, ilmusid teel nähtavale kaks Püha Benedictuse ordu munka, ratsa nii suurte muulade seljas, et need näisid dromedaridena. Reisijad kandsid reisiprille näo ees ja päikesevarje. Nende järel tuli tõld nelja või viie ratsaniku saatel ja kaks muulapoissi jala. Tõllas oli, nagu hiljem teada saadi, üks daam Biskaiast, kes sõitis Sevillasse kokku saama oma mehega, keda taheti saata Indiasse[1] väga tähtsale kohale. Mun-

[1] *Indiaks* (*las Indias*) nimetati tol ajal Lääne-India saarestikku ja hispaanlaste poolt vallutatud Ameerika mandri osa.

gad ei reisinud ühes daamiga, aga nad läksid sedasama teed. Vaevalt oli don Quijote neid silmanud, kui ta ütles oma kannupoisile:

«Ma peaksin väga eksima, kui sellest ei saa kõige toredam seiklus, mida iial on nähtud, sest need mustad kogud, mis seal paistavad, peavad olema ja kahtlemata ongi nõiad, kes viivad selles tõllas mõnd röövitud printsessi, ja seda ülekohut pean ma kõigest jõust katsuma heaks teha.»

«Seekord läheb asi veel hullemini kui tuuleveskitega,» ütles Sancho. «Vaadake, isand, need on ju Püha Benedictuse ordu mungad, ja tõllas sõidavad vist küll mõned reisijad. Kuulake, mis ma ütlen: vaadake hästi ette ja ärge laske kuradil end eksitada!»

«Ma juba ütlesin sulle, Sancho,» vastas don Quijote, «et sa suurt ei tea seikluste asjast. See, mis ma räägin, on tõsi, ja sa näed seda kohe.»

Öelnud nii, sõitis ta ettepoole ja jäi seisma keset teed, mida mööda mungad tulid. Kui viimased nii lähedale jõudsid, et nad don Quijote arvates tema sõnu kuulda võisid, hüüdis ta valju häälega:

«Te kuradisulased, te koletised, laske kohe vabaks kõrged printsessid, keda te vägivaldselt selles tõllas veate, või muidu olge valmis vastu võtma peatset surma õiglase karistusena oma pahade tegude eest!»

Mungad pidasid oma muulad kinni, ja üllatatud nii don Quijote kujust kui sõnadest, vastasid:

«Aus rüütlihärra, meie ei ole kuradisulased ega koletised, vaid Püha Benedictuse ordu mungad, kes läheme oma teed ega tea, kas on seal tõllas mingisugused vägivaldselt röövitud printsessid või mitte.»

«Minu juures ei maksa ilusad sõnad midagi, sest ma tunnen teid, te petlik rahvarämps,» ütles don Quijote.

Ilma mingit vastust ootamata andis ta Rocinantele kannuseid, seadis piigi torkevalmis ja tormas esimese munga kallale niisuguse metsiku hoo ja julgusega, et kui munk ei oleks end kiiresti muula seljast maha heitnud, oleks don Quijote ta sealt vastu tahtmist alla toonud, ja isegi raskesti haavatuna, kui ta ehk koguni mitte surnult poleks maha kukkunud. Kui teine munk nägi, kuidas ta seltsimehega ümber käidi, surus ta kannad oma muulale külgedesse ja pistis nagu tuul mööda välja edasi.

Nähes munka maas, tuli Sancho Panza nobedasti eesli seljast alla, asus maaslamaja kallale ja hakkas tal riideid seljast kiskuma. Nüüd jõudsid juurde munkade kaks teenrit ja küsisid temalt, miks ta nende peremeest riidest lahti võtab. Sancho vastas neile, et see kõik kuulub temale seaduse järgi kui sõjasaak lahingust, mille ta isand don Quijote oli võitnud. Teenrid ei mõistnud nalja ega saanud aru, mis see jutt saagist ja lahingust tähen-

dab, ja nähes, et don Quijote oli juba eemale sõitnud ja vestles tõllasistujatega, tormasid nad Sancho kallale, paiskasid ta maha, katkusid ta habeme viimase karvani välja ja tümitasid teda jalahoopidega nii, et ta jäi hingetult ja meelemärkuseta lamama. Silmapilkugi viivitamata ronis munk aralt, hirmust värisedes ja näost kahvatuna jälle oma muula selga ja kihutas oma kaaslasele järele, kes teda tükk maad eemal ootas, et näha, millega see äkiline kallaletung lõpeb. Nad ei soovinud kogu vahejuhtumi lõppu ootama jääda, vaid jätkasid oma teed, tehes vahetpidamata ristimärke, nagu oleks neil kurat kannul.

Nagu öeldud, vestles don Quijote tõllas istuva daamiga.

«Mu kaunis proua,» ütles ta, «te võite nüüd talitada oma isikuga oma heaksarvamise järgi, sest juba on teie röövijate jultumus heidetud põrmu minu tugeva käsivarre läbi. Ja et teil ei oleks vaeva oma päästja nime teadasaamisega, siis teadke, et ma olen La Mancha don Quijote, rändrüütel ja võrratu ning kauni daami Toboso doña Dulcinea ori. Ja tasuks heateo eest, mis teile minu poolt osaks sai, ei taha ma muud, kui et te pööraksite tagasi ja läheksite Tobososse ning minu nimel esitleksite end sellele daamile ja ütleksite talle, mis ma teie vabastamiseks olen teinud.»

Kõike seda, mis don Quijote rääkis, kuulis üks tõlda saatvaist teenritest, kes oli biskaialane. Nähes, et don Quijote ei taha lasta tõlda edasi sõita, vaid nõuab, et see kohe Tobososse tagasi pöörduks, astus ta rüütli juurde, võttis tal piigist kinni ja ütles halvas kastiilia ja veel halvemas biskaia keeles nii:

«Mine, rüütel, käi kus kurat! Jumala nimel, kes mind loonud, kui sa ei lase tõld sõita, tapan su nii tõesti kui olen siin Biskaia mees!»

Don Quijote mõistis teda väga hästi ja vastas talle suure rahuga:

«Kui sa oleksid rüütel, kes sa mitte ei ole, siis oleksin sind juba karistanud su rumaluse ja su jultumuse eest, alatu olevus.»

Selle peale vastas biskaialane:

«Mina mitte rüütel? Jumala eest, nii valetad nagu ristiinimene. Kui piigi viskad ja mõõga võtad, varsti näed, kudamoodi kassi vette viin [1]. Biskaia mees maa peal, hidalgo mere peal, hidalgo kus kurat, ja vaat valetad, kui muud ütled.»

«Nüüd saate näha, ütles Agrages [2],» vastas don Quijote.

Ta viskas piigi maha, tõmbas mõõga, võttis kilbi käsivarrele ja tungis biskaialase kallale nõuga ta tappa.

---

[1] *Kassi vette viima* — Hispaanias tarvitatav ütlus, mis tähendab mõnd rasket või võimatut asja ette võtma, mõnd suurt raskust lahendama.

[2] *Agrages* (*Agrajes*) — kirjandusteose tegelane, kes alati ähvardas oma vaenlasi, kui need teda välja kutsusid, lausega: «Nüüd saate näha!». Lause on saanud kõnekäänuks.

Nähes teda nii tulevat, tahtis biskaialane küll oma muula seljast maha karata, sest see oli vilets üüriloom, kelle peale ei võinud kindel olla, aga ta ei jõudnud muud teha, kui oma mõõga tõmmata. Õnneks juhtus ta tõlla lähedal olema, nii et ta sai sealt padja haarata, et seda kilbina tarvitada, ja seejärel tormasid nad teineteise kallale, nagu oleksid nad surmavaenlased. Teised juuresolijad tahtsid neid lepitada, aga ei saanud, sest biskaialane ütles oma viletsas keeles, et kui teda ei lasta võitlust lõpule viia, siis tapab tema ise oma perenaise ja kõik, kes teda takistavad. Tõllas istuv proua, imestunud ja ehmunud kõige üle, mis ta nägi, andis kutsarile märku sõita veidi kõrvale ja jäi eemalt vaatama seda hirmsat võitlust, mille jooksul biskaialane andis don Quijotele nii ränga hoobi kilbi pihta teise õla kohal, et kui poleks olnud kaitset, oleks see löök ta vööni lõhestanud. Tundes selle koletu hoobi raskust, hüüdis don Quijote valju häälega:

«Oo, mu südame valitsejanna Dulcinea, iluduse õis! Tulge appi oma rüütlile, kes selleks, et teenida teie kõrget rahulolemist, on sattunud sesse hirmsasse hädaohtu!»

Lausuda need sõnad, haarata mõõk, katta end hästi kilbiga ja tormata biskaialase kallale — kõik see oli ühe silmapilgu töö, sest ta tahtis kindlasti kõik üheainsa löögiga otsustada. Nähes teda nii enda kallale tormavat, mõistis biskaialane ta ägeduse järgi, kui suur on ta viha, ja otsustas talitada niisamuti nagu don Quijote. Nõnda siis ta ootas teda, hästi kaetud oma padjaga, aga ilma et ta oleks saanud pöörata oma muula ühele või teisele poole, sest see oli nii väsinud ja sääraste vempudega harjumata, et ei suutnud astuda sammugi. Don Quijote tormas siis, nagu öeldud, ettevaatliku biskaialase kallale püstitõstetud mõõgaga ja kindla kavatsusega vastane keskelt pooleks raiuda, ja biskaialane omalt poolt ootas teda oma padja varjus niisamuti tõstetud mõõgaga. Kõik juuresviibijad olid hirmul ja põnevil selle üle, mis peab saama neist koletuist hoopidest, millega nad teineteist ähvardasid. Tõllas istuv proua ja tema ümmardajad saatsid tuhandeid palveid ja tõotusi kõigi Hispaania pühakujude ja palvekodade poole, et jumal päästaks nende teenri ja neid endid sellest suurest hädaohust, milles nad viibisid.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Teravad mõõgad paljastatud ja kõrgele tõstetud, näisid mõlemad vahvad ja vihased võitlejad ähvardavat kogu maad, taevast ja põrgut: nii julgelt ja otsustavalt seisid nad seal. Esimesena andis hoobi ägedaloomuline biskaialane, ja nimelt niisuguse jõu ja metsikusega, et kui mõõk ei oleks teel pöördunud, oleks sellest ainsast hoobist jätkunud, et teha lõpp nende hirmsale võitlusele ja kõigile meie rüütli seiklustele. Aga helde saatus, mis hoidis teda tähtsamate asjade jaoks, käänas ta vastase mõõga nii, et kuigi see tabas teda vasakust õlast, ei teinud see talle muud

kahju, kui et pühkis sellelt poolelt kogu ta kehakaitse, viies mööda minnes kaasa suure osa ta kiivrist ja poole kõrva, mis kõik variseS maha kohutavas segadikus, jättes rüütli väga viletsasse seisukorda.

Sa armas jumal, kes oskaks küll väärilisel kirjeldada viha, mis meie manchalase südant täitis, kui ta nägi end nii koheldavat! Ütleme ainult niipalju, et ta viha oli nõnda suur, et ta kergitas end uuesti jalustes, haaras mõõga paremini kahe käega ja laskis selle säärase metsiku hooga biskaialase peale langeda, tabades teda otse padjale ja pähe, et nii heast kaitsest hoolimata oleks nagu mägi tema peale kukkunud. Tal hakkas ninast, suust ja kõrvadest verd jooksma ja näis, nagu oleks ta muulalt maha kukkumas — mis ka kahtlemata oleks juhtunud, kui ta poleks kätega looma kaela ümber kinni haaranud. Ometi libisesid tal jalad jalustest välja, nüüd laskis ta ka käsivarred lahti ja muul, ehmunud nii koledast hoobist, pistis punuma mööda välja ning pildudes takka üles viskas oma isanda maha.

Don Quijote vaatas seda suure rahuga pealt, aga kui ta nägi biskaialast kukkuvat, hüppas ta oma hobuse seljast, jooksis nobedasti vastase juurde, pani mõõga otsa ta silmade ette ja nõudis, et ta alla annaks, ähvardades tal muidu pea maha raiuda. Biskaialane oli nii uimane, et ei suutnud sõnagi vastata, ja don Quijote nii pimedat viha täis, et mehel oleks tõesti halvasti läinud, kui mitte tõllas sõitvad daamid, kes seni võitlust suure hirmuga pealt olid vaadanud, rüütli juurde poleks tulnud ja teda tungivalt palunud neile nii suurt armu ja vastutulelikkust osutada, et ta nende teenri ellu jätaks. Sellele vastas don Quijote uhkelt ja suure väärikusega:

«Mu ilusad daamid, muidugi teen ma hea meelega seda, mida teie minult palute, aga ainult ühel tingimusel ja kokkuleppel, nimelt peab see rüütel mulle tõotama, et ta läheb Toboso külasse ja esitab end minu nimel võrratule doña Dulcineale, et see talitaks temaga oma äranägemise järgi.»

Ilma et nad oleksid mõistnud, mida don Quijote nõuab, ja küsimata, kes on Dulcinea, tõotasid hirmul ja ahastuses olevad naised, et nende teener teeb kõik, mis rüütel käsib.

«Teie lubadust uskudes,» ütles don Quijote, «ei tee ma talle enam viga, kuigi ta on seda tõesti ära teeninud.»

SEITSE VENDA

(Katkend A. Kivi samanimelisest romaanist.)

[*Romaan «Seitse venda» on soome kirjanduse tähtteos. Selle autori Aleksis Kivi (1834—1872) kirjanikutee kujunes noorusest peale traagiliseks, selles on mõndagi kokkulangevat meie*

Juhan Liivi kurbloolise saatusega. Puudusega võidelnud kirjanik kaotab lõpuks vaimse tervise ning lõpetab elu vallavaesena.

Kõnesolev teos kujutab seitsme venna omapäraseid elujuhtumusi. Pärast vanemate surma satuvad vennaksed oma ümbrusega vastuollu ja põgenevad kodunt põlislaande, kus elavad kümme aastat, algul küttides, hiljem põldu harides. Metsaelu vintsutused toovad nad tagasi kodukohta ja lepitavad ühiskonnaga.]

Kaks päeva oli kulunud. Vennaksed istuvad köstri peretoas laua ümber, kangutades aabitsa kallal, nõnda kuidas juhatab kord köster ise ja kord ta väike kaheksa-aastane tütreke. Nii harjutavad nad usinalt lugemist, aabitsad käes lahti, otsaesised higised. Kuid ainult viis Jukola poissi on näha istumas laua taga. Kus on Juhani ja Timo? Nad seisavad seal häbinurgas ukse lähedal ja nende juuksed, mida köstri kange käsi on äsja tuuseldanud, turritavad praegu kõrgel püsti.

Üpris aeglaselt edeneb vennaste õppimine, mida nende õpetaja kohutav valjus ei kiirendanud, vaid seevastu ikka enam ja enam nende tahtmist ning tuju masendas. Juhani ja Timo tundsid vaevalt rohkem kui A-d, teiste oskus oli ometi mõne tähe võrra kaugemale jõudnud. Kuid suure hüppe neist kõigist ette tegi veli Eero, kes oli tähestiku juba kõrvale jätnud ja üsna väledalt veerimist harjutas.

Õhtu lähenes, kuid selle päeva jooksul polnud vennaksed veel toiduiva maitsnud. Sest köster, kes oli nende moonakotid aresti alla pannud, püüdis näljapiinaga nende õpihimu tõsta. Vihasest näljast vaevatuna seisis Juhani nõnda siis oma nurgas, raputades ümarat pead, sülitades ja heites õpetaja poole põrnitsevaid härjapilkusid. Kuid tukkudes seisis tema kõrval Timo, hoolimata maailma asjust. — Viimaks katkestas köster ometi lugemise ja lausus: «Pidage nüüd vahet ja sööge, te puuhobused, mogige kui mäletsevad sikud taras. Kuid pidage meeles, selle sööma järel ei tule teie huulile toiduiva, enne kui aabits on peas, te pahkpäised sõnnid. Tunni aega annan teile söömiseks, kuid uksest ei pääse te ometi sammugi välja. Leian tervisliku olevat teie aresti kuni õhtuni pikendada, üpris tervisliku. Kuid avage nüüd suuvärgid, sest kohe saate moonakotid käppade vahele.» Nii ta ütles, läks minema ja saatis tüdrukuga vennastele nende moona, kuid uksele pandi kõva taba taha.

Timo. Kus on mu kott?

Lauri. Seal on sinu, siin minu oma. Sööksin nüüd kas või väikesi kive.

Juhani. Nüüd ei sööda ühtainust ivagi!

Lauri. Mis? Et ei söödagi nüüd?

Juhani. Ei ainustki iva!

Lauri. Topi enne merekurk oma kämblaga kinni.

Juhani. Olgu kotid ilusti puutumata.

Aapo. Mis sa siis mõtled?

Juhani. Köstrile pisut kiusu teha. Ei nüüd sööda, enne kui homne päev on tõusnud. Mu veri keeb, poisid, ja Keitula tuulikuna pöörleb mu pea. Kuid kiusu vastu kius!

Aapo. Selle kiusu peale naeraks vanamees üpris magusalt.

Juhani. Las ta naerab! Mina ei söö. — Eero veerib juba, näe, näe. — Mina ei söö.

Tuomas. Ega minagi siin, küll aga seal Sõnnimäe nõmmel. Seal istun varsti kanarbikupolstril.

Juhani. Tõsi! Seal, seal uperdame varsti.

Eero. Mina olen asjaga päri, poisid.

Aapo. Mis hullused jälle?!

Juhani. Välja vangikongist!

Aapo. Meelemõistus, hei!

Juhani. Sõnnimäe männik, hei!

Eero. Just nõnda! Ja meelemõistus vastas: hei!

Juhani. Vastas kui mehine mees.

Aapo. Simeoni, katsu ometi sinagi.

Simeoni. Korralikult, vennad! Kuid ma ütlen ometi, et meist ei saa kirjamehi, ja sellepärast jäägu hüvasti kõik katsed selles sihis. Olgu ainult meie elu eeskujulik ja korralik, sest me võime ka ilma kirja oskamata elada nagu ristiinimesed, kui ainult usume.

Aapo. Sa pöörane lükkad ju ümber, selle asemel et tõsta.

Juhani. Simeoni kõneleb, mis kord ja kohus. Minema siit, poisid; mu meel ei kannata kauem.

Tuomas. Mu südant sööb, kui näen, kuis Juhanit jahvatatakse. Minema, poisid!

Juhani. See on otsustatud asi. Kuid ära haletse mind, Tuomas, sest kättemaksmine on minu käes. Mind on ju trääsitud ja rebitud nagu vähisööta, on tõepoolest! Ja mu taskus on päris suur kanepipeo, köstri kistud kanepipeo. Kuid kui see peo kord köstri kurku kinni ei topi, siis sünnib see ainult sellepärast, et tollest kraamist erilise värgi ja asjanduse teen. Köstril on kael, jah, tal on kael; kuid ei ma nüüd piiksatagi rohkem.

Eero. Mina vahest tean teist ja paremat nõu. Juuksepulstist, mis sa karmanis kannad, keerutame köstrile kingituseks hea õppuse eest kauni õngenööri. Kuid miks ässitan teid patutööle, kui ometi kõik teame ja üksmeelselt heaks kiidame, et karistus sõnulseletamatult head teeb, nagu teel vennalikult vestsime.

Juhani. Eero veerib juba. Vaata ometi toda pai-poju.

Eero. On häbi küll alles nii vanalt veerimist õppida.

Juhani. Nii vanalt? Kuid meie teiste iga?

Simeoni. Ta torgib jälle.

Juhani. Jah, torgid jälle, sina ohakas meie nisupõllus, sina kibe juuretis Jukola kristlikus veljetaignas, sina okassiga, okaspõrsas, sina konn!

Simeoni. Tasa, köstri pärast tasa!

Juhani. Kõik üksmeelselt piinakongist välja! Kes nüüd vastu punnib, saab koonu pihta.

Tuomas. Kõik vehkat, kõik!

Aapo. Timo, sa kindlameelne mees, mis sina ütled?

Timo. «Ei saa kuube tohikust ega pappi võhikust», sellepärast «pillid kotti ja minema» ning kõik üheskoos. Tahan kinnitada oma mõtet veel ühe sõnaga: «Kahelt poolt kirvest ihutakse».

Aapo. Lauri, mis sina teed?

Lauri. Lähen siit Sõnnimäele.

Aapo. Ah! kas või surnud haudadest hüüaksid: te kangekaelsed, te meeletud mehed!

Juhani. Ei aitaks siiski, vaid marss minema, poiss! Kas tuled? Muidu — issand jumal! — siit mu pihust vilgub ja välgub. Kas tuled?

Aapo. Ma tulen. Kuid veel üks sõna.

Tuomas. Ei aitaks siin nüüd tuhatki sõna.

Juhani. Ei, kas või igas sõnas oleks tuhat mõõka.

Eero. Ja igal mõõgal tuhat tera.

Juhani. Tuhat tuldraiuvat tera. Nii just; ka siis ei aitaks. Minema kindlusvangitornist, minema Sibernast, minema kohutavast kaevandusest nagu seitse kuuli suurtüki suust! Siin on nii kuul kui ka suurtükk, laetud suurtükk, mis ühtesoodu kuumeneb; nüüd on see tulipunane ja plahvatab silmapilk. Oi armsad vennad ja sugulased ning sama ema lapsed! Te nägite, kuidas ta selle mu otsatuti oma esimese sõrme ümber keerutas, siis kogu pihuga nõnda kahmas ja siis raputas nii, et mu hambad plaksusid. Hm!

Tuomas. Mina nägin seda ja mu põselihased paisusid vihast.

Eero. Mina kuulsin, kuidas Juhani hambad plaksusid, ma nägin, kuidas Tuoma põselihased paisusid, ja mind haaras hirm, kuid siiski tänasin ma teie pärast jumalat, tuletades meelde, kui kasulik on ometi karistus.

Juhani. Ära juhi, armas vend, tulilonte suurtüki pannule, nimelt mu kahte kõrva, ära tee seda.

Tuomas. Miks sa õrritad teda, Eero?

Juhani. Eero ongi köstri pailaps. Noh, hea seegi, väga hea. Kuid mis kurja olen mina teinud, et köster mind nõnda piinab? Kas on see kuritegu, et mul on nii kõva pea? Ei puudu palju, et ma nutaksin.

Timo. Mis olen mina teinud, et mu juukseid hullupööra vanutatakse? Kas sellepärast, et mul on see mõistus, mille jumal kord mulle oma tarkuses andis?

Lauri. Kolm sakutust olen mina saanud.

Juhani. Kõigil meil on siit magusad mälestused. — Uks lahti!

Aapo. Pea meeles, et oleme riivi taga.

Timo. Kang on ees, tugev kang.

Juhani. Katkeb kui kõrs, kuid peale selle: seal on ju aken.

Üks keerutus mu kotiga, ja siis kuuldub ilusat helinat ning kõlinat.

Aapo. Su pea on juba hoopis pöörane.

Juhani. Kahepäevasest pööritamisest, kahepäevasest pööritamisest, vennas.

Simeoni. Akent ei maksa siiski lõhkuda, kõneleme parem ilusti köstriga.

Juhani. Mine kõnele vanapaganaga põrgus! — Aken kildudeks ja vangist välja! «Välja terve pataljon!» karjus kapten vihaselt.

Tuomas. Üks haaki, Eero!

Eero. Just nii; lossi suurvärav kinni, kui pataljon kantsi tagauksest välja marsib. — Üks on haagis.

Aapo. Mina hoiatan teid.

Juhani. Mis tehtud, on tehtud. Vaat nii!

Aapo. Sina peletis, püsti-pagan!

Simeoni. Vaat nii! See on tehtud! Nõnda see aken klirises!

Juhani. Aken klirises ja taevas põrises, kui kord ainult Jussi kott värises! See oli Laisk-Jaagu maailmakärakas.

Simeoni. Oh meid õnnetuid!

Juhani. Aapo, tee on lahti, kas tuled nüüd?

Simeoni. Ma järgnen teile, kulla veljed!

Juhani. Aapo, tee on lahti, kas tuled nüüd?

Aapo. Miks on sul rusikas püsti, sa meeletu? Ma tulen, tulen! Mis siin nüüd enam, kui juba kord tegu on tehtud.

Juhani. Surm ja needus!

Tuomas. Kõik kotid selga ja aknast välja! Eeskojas müdiseb.

Juhani. Ons see köster? Ma paitan teda pisut.

Tuomas. Tule!

Juhani. See on köster. Ma paitan teda pisut.

Tuomas. Minema! ütlen mina.

Juhani. Ära astu nüüd mu teele. Ma armastan sind, veli Tuomas.

Tuomas. Ma ei lase sul kuritööd teha. Kiirusta nüüd aga ühes minuga aknast välja; teised lasevad juba seal nurme mööda. Tule!

Juhani. Lase lahti! Miks kardad sa kuritööd? Võtan ta ainult ilusti põlvele, tõstan ta pikad kuuesiilud üles ja laksan palja pihuga, ning tõsist tööd teeb see peo. Lase lahti, armas veli, muidu lõhkeb mu süda kui Korgi torupill. Lase! sa näed, kuis mu pea aurab.

Tuomas. Oleme siis igavesed vihamehed, kui sa mind nüüd ei kuula. Pane tähele, mis ma ütlen.

Juhani. Lähme siis. Kuid ma ei lepiks sellega, kui sind südamest ei armastaks.

Nad jäid vait, heitsid end aknast välja mäele ja jooksid nobedalt üle köstri kartulipõllu. Maas klõbisesid väikesed kivid, mulla-

tükid lendasid kõrgele õhku ja peagi kadusid mõlemad poisid teiste järel tihedasse lepikusse. Köster tormas siis vihast virila näoga sisse, vibutades tugevat meriroost vemmalt. Kõva, möirgava häälega hüüdis ta põgenejaid, kuid asjata. Välja lepikust kihutasid vennaksed, jooksid üle kivise, kaljusoonise maa, sealt läbi kitsa kadariku, sealt üle kirikumõisa avara, kõrkjarannase Nõelaneeme niidu, lõpuks üle lageda, kõmiseva välja, ning seisid liivasel teel, Sõnnimäe kallaku nõmme all. Üles mööda kerisekivilist rinnakut astusid nad ja otsustasid harjale jõudes siin mändide all leeri lüüa, kanarbikumaale; ning peagi pöörles suits nende tulest üles puude ladvuni.

KILPLASED

Fr. R. Kreutzwald

[*Pilkejuttude kogus «Kilplased» piitsutab Fr. R. Kreutzwald inimeste nõrkusi ja pahesid, esijoones vaimusõgedust. Raamatu sissejuhatuses (eeskõnes) tutvustab autor lugejat nn. kilplastega, kelle asukohta läksid Eikuskil-maa saadikud ja kes järgnevas 41 peatükis jutustavad kilplaste ennekuulmata totratest tegudest ning naeruväärseist juhtumustest. Alljärgnevas toome raamatust kaks peatükki.*]

Kuidas kilplased heina, mis ühe vana kõrge müüri peal kasvas, oma karjale tahtsid sööta.

Kilplased olid väga osavad kõigis tegudes, iseäranis kõikliku tulu püüdmisel, mida igalt poolt püüti kosutada ja suuremaks kasvatada, et kuskil kahju ei tuleks.

Kord läksid nad välja üht vana müüri vaatama, mis ühest lagunenud endisest hoonest üle oli jäänud: kas ehk neid kive kuskil ei võiks tarvitada?

Üleval müüri peal oli pikk rohi kasvanud; seal kahetsesid kilplased, et kena hein ilmaaegu raisku läheb ja sest kellelegi tulu ei tõuse. Nad pidasid nõu, kuidas nad heina tululikult võiksid tarvitada?

Seal siis avaldati mõnesuguseid arvamisi selle asja pärast: mõned kiitsid nõuks heina vikatiga niita: aga polnud kellelgi julgust kõrge müüri peale niitma minna. Teised arvasid, et kui osavaid kütte oleks, siis näiks kõige mõnusam, et need püssiga müüri pealt heina maha laseksid, kus tarvis ei oleks üles ronida. Viimaks päästis kogukonna-peavanem oma suu vallali ja andis nõu, külakarja heinamaale ajada ja rohtu lasta ära süüa, siis ei oleks niitjaid ega kütte tarviski.

Selle, kõigist mõnusama näiva nõu kiitis kogukond heaks, ja nõuandjale tänuks tehti see otsus, et kogukonna-peavanema lehm kõige esiteks hüva nõu vilja pidi maitsema, mis kogukonna-peavanem oma lehma nimel tänuga vastu võttis.

Nüüd sidusid nad lehmale tugeva köie silmusega ümber kaela, viskasid köie üle müüri ja hakkasid siis teisest otsast vinnama. Aga kui silmus lehma kaela kokku oli pigistanud, hakkas lehm läkatama, ja kui ta juba pea üles oli saanud, ajas ta keele pikale suust välja.

Seda nähes hüüdis üks kilplane: «Tõmmake, tõmmake! keha ripub juba hinge küljes!» —

«Tõmmake veel üks kord, tõmmake!» ütles kogukonna-peavanem, «lehm on juba heina magu haisutanud ja keele nälbates suust välja ajanud. Tõmmake, tõmmake! lehm on varsti üleval. Loll, oskamatu lehm ei mõista ennast ise sugugi aidata; üks peaks üles minema ja teda tagant natuke tõukama.»

Aga nende vaev läks nurja; kilplastel ei olnud võimalik lehma üles müüri peale saada. Nad lasid ta jälle maha tagasi: seal leiti lehm surnud olevat.

Seeläbi said nad jälle kogemata ühe lustilise kogukonna-peo, mis üheskoos toimetatud töö vaevapalgaks arvati, ja kogukonna-peavanem leidis teenitud au kui pidu-andja ja peremees.

Kuidas üks kilplane oma poja kooli viis ja kuidas asjalugu seal pikemalt käis

Seepärast et noorpõlve hooletuse kaela ei tohi jätta, vaid aegsasti otsekui noort puud peab painutama ja õpetama: tahtis ka üks nimekas ja nõukas kilplane oma poega juba noorelpõlvel lasta õppida. Ta võttis poja kaasa, talutas teda oma käe kõrvas naaberlinna, kus kuulus kool oli, ja viis seal poisikese koolmeistri ette.

Koolmeister küsis: «Kas poeg juba kodu midagi õppinud?»

«Ei ole veel,» kostis isa.

«Kui vana ta on?» küsis koolmeister.

«Ta on vast sügisel kolmekümne aastaseks saanud,» vastas isa.

«Või on ta juba nii vana ja ei ole veel midagi õppinud?» küsis imestelles koolmeister.

«Pergel seda teab,» ütles isa, «mis üks noor inimene kolmekümne aastaga võiks õppida? Ma olen nüüd juba kuuskümmend viis aastat ja kolm päeva vanaks saanud ja ei ole ka veel midagi õppinud.»

Nad astusid nõnda jutustades koolituppa, kus koolmeister parajasti üht poisikest oli sugenud, sest tema ütles: «üks vanapõlve tark õpetab: löögita ei või inimeselooma kasvatada!» Seda sõna mööda oli temal vitsakimp iga päev esimeseks abimeheks koolitoas.

Ma tunnen mõnda kilplaste naabri koolmeistri sarnast, kes täna veel niisamuti mõtlevad ja teevad, aga seda kogunisti meelde ei tuleta, kuidas armastus, pikameeleline kannatus ja hoolega õpetamine palju paremad koolmeistri abimehed on. —

Kilplane ütles: «Isand, teil on roosk praegu käes, sellepärast palun asja lühidalt toimetada, sest mul ei ole mitte kaua aega oodata. Palju õppimist ei ole minu poisile tarvis, kui ta aga nii palju oskab kui teie ise, sest saaks küllalt. Ma tahan nüüd natuke sepale minna ja hobusele ühe raua lasta alla lüüa; kui sealt tagasi tulen, siis peab mu poiss valmis olema; ja tahan teile töö vaeva ausasti ära tasuda, et võite selle eest omale pühapäeval kannu õlut osta.»

«Ei, ei,» hüüdis koolmeister, «nii ruttu ei ole asjatalitamine mul mitte võimalik. Kui ma seda aega ka kõige hoolega tarvitaksin ja rammu poolest teie poega soeksin, siiski ei läheks asi meil toime.»

Seal võttis isa oma pojukese jälle käekõrva ja viis ta koju ema kaissu tagasi.

1. *Milliseid nähtusi palades kilplastest on naeruvääristatud?*
2. *Mis mõttes on sõna «kilplane» tänapäeval käibel? Too näiteid omaenda tähelepanekuist. Kas mõnikord on tulnud iseennastki kilplaseks nimetada?*

POISIKENE

A. Adson

Säält klassitarest kõlap mulle viil
üts tsõõrimängu viis.
Jäll ole mina kõndman latse tiil,
ma poisist saanu miis.

Suur akan värviliste kruutega
ning pinke rida pikk,
kon istsemi mi ommi pruutega —
kel naar, ent kellel itk.

«Sis Joosua läts üle Jordanist
nink võitse Jeeriku.» [1] —
Mi pääkese' täüs kirjä kõrdamist
kui väiku' keriku'.

Ent kenämb olli, kui sai mässätä
— kuulmeistri är kui läts —:
tõist pulgakesega sai tüssätä,
kui vahetusen väits.

Vai täditütär mängse organit [2],
sis mina polkat lei.
Vai Vidrik sellät mulle «Morganit» [3],
et henge kinni pei — — —

KÜLAKOOLIS

J. Liiv

«Anna mulle ka karaskit.»
«Anna mulle rukkileiba.»
«Säh!»
«Säh!»

[1] Lause piibliloost.
[2] organit = orelit
[3] põnevusromaani

Ants sööb odraleiba ja mõtleb, et kuidas ometi Tõnu rukkileiva vastu odraleiba andis. Suure tüki andis. Kas ta vast Tõnni ei petnud, mõtleb ta ilmsüütuses, või kuidas Tõnu ometi nii palju odraleiba andis — rukkileiva eest.

Tõnu sööb rukkileiba ja mõtleb, et kuidas ometi Ants talle rukkileiba odraleiva vastu andis ja nõnda palju andis. Kas ta vast Antsu ei petnud, mõtleb ta oma ilmsüütuses, või kuidas ometi Ants nõnda palju rukkileiba andis — odraleiva eest.

Sest Tõnu oli vaene ja neil ei olnud mõnikord kumbagi leiba ja hädas küpsetati sagedasti karaskit ja see jättis kõhu nii tühjaks.

Aga Ants oli rikas ja neil küpsetati aruharva odraleiba, sest et see vähem toitis ja üksi harvasti süües heal maitsel kõhu täitis.

UURIJALE

J. Liiv

Koer — sabaotsa püüab ta,
kuid kunagi kätte ei saa.
Üht ära näeb sest ometi:
et saba tal olemas tõesti.

KOOLINOORTELE

J. Liiv

Kes leiva jaoks õpib,
see südant ei saa,
ei saa
kahte jumalat teenida
korraga.

* *
*

Ühed mõtlevad e n n e kirjutamist, teised k i r j u t a m i s e a j a l ja kolmandad p ä r a s t kirjutamist.

J. Liiv

KUKERPALL

M. Raud

Kus ei ole pead,
on peatus.
Tegemata teod
on teotus.
Oma näotu olek —
näotus.

Pole piiri —
piiritus.
Lõpeb luule —
luuletus.

* *
*

«Küll me oleme peened!
Küll me oleme ometi peened!»
imetlesid üksteist
pika ja peene jalaga seened.
Ainult korjajad käisid mööda,
sest
peeni seeni ju ei sööda.

H. Suislepp

SIPELGAD

A. Kaalep

I

Sinilille muster kirjab
sammalt nagu sametit —
samblas sipelgad on liikvel,
peavad oma ametit.

Talve jooksul said nad küllalt
soojas pesas puhata,
nüüd eks päike naeratades
taas neid tööle juhata.

II

Metsa, metsa! Pessa saabub
igaüks siis oma jaoga:
kes see tuleb okast kandes,
kes see terve kuiva raoga.

Muidugi, need raod on väiksed,
suuri kanda nad ei jõua,
suurte toomist kahtlemata
tööde plaanid ka ei nõua.

Nendelgi on oma plaanid!
Mis siin õlgu kehitada —
plaanita ei saa ka laulda,
ammugi siis ehitada.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Mis alusel luuletus on kahte ossa jaotatud?*
2. *Jälgi luuletaja mõtteid sipelgate elu vaadeldes. Mille võrdkujuks sipelgad on alati olnud?*

ÖÖBIK JA LILLED

A. H. Tammsaare

Ilusal kevadel laulis koplis ööbik. Samal kevadel hakkasid seal ka lilled õitsema.

Ja kui ööbik neid ilusaid lilli nägi, mõtles ta:

«Nad õitsevad ainult sellepärast nõnda ilusasti, et mina laulan.»

Ja ööbik laulis veel ilusamini.

Aga lilled, kes ööbiku laulu kuulsid, mõtlesid:

«Ta laulab ju ainult sellepärast nõnda ilusasti, et meie õitseme.»

Ja nad õitsesid veel ilusamini.

* *
*

Virk vend sipelgas tuli välja, tõstis koiva päikese varjuks silmade ette, vaatas hetke ja algas siis tööd. Näe, mõtles vist, see tungal seal taevas lõõmab jälle heledamalt. Aga küllap on see tema kohuseks, nagu on minu kohuseks töö.

Nõnda meiegi — inimesed-termiidid.

Fr. Tuglas

HUUMOR JA SATIIR

Kirjanik võib suhtuda oma ainesse ja tegelastesse väga mitmeti. «Tasujas» valitseb algusest peale tõsine ja pinev meeleolu; «Kupja-Kaarli adjustaatides» on kirjaniku suhtumine peategelasesse kaasatundev. Paljude meile tuntud teoste ühisjooneks on k o o m i l i n e suhtumine tegelastesse ja olukordadesse. Meenutagem näiteks seesuguseid teoseid, nagu E. Vilde «Minu esimesed «triibulised»», O. Lutsu «Kevade» ja «Kapsapea», Fr. R. Kreutzwaldi «Kilplased», I. Krõlovi valmid. Enamasti esineb koomiline vaheldumisi tõsise suhtumisega. Näiteks J. Liivi palas «Peipsi peal» valitseb põhiliselt tõsine ja ärev meeleolu, õnnelik lõpp toob kaasa koomilise elevuse.

Koomika võib teoses avalduda mitmel viisil.

Kõigepealt tegelaste koomilise iseloomu kaudu. Seesugused tegelased on Joosep Toots ja Jorh Adniel Kiir. Tuntud koomiline tegelane on «vahva sõdur» Švejk.

Koomiliselt võib mõjuda kujutatud olukord (olukorrakoomika). Meenutagem ülinaljakat pilti «Minu esimestest «triibulistest»»: aidamehe Eedi õngitseb tiigist välja noorparuni, kelle peened riided ja hõbepannaldega kingad olid *nagu pigipatta kastetud, ning tiigi mustaval pinnal ujus ta kuldtähtedega meremehemüts minu kaheteistkümnekopikalise Kondivalu lätuga võidu Ameerika poole...*

Nii ühes kui teises suhtes on tähtis koomiline sõnastus (sõnakoomika). «Seitsmes vennas» sõitleb tulivihane vanim vend Juhani ninatarka pesamuna Eerot järgmiste sõnadega: *Jah, torgid jälle, sina ohakas meie nisupõllus, sina kibe juuretis Jukola kristlikus veljetaignas, sina okassiga, okaspõrsas, sina konn!*

Kui kirjaniku suhtumine tegelasesse on heasüdamlik ja kutsub esile lõbusa naeru, räägime huumorist. Humoristlik tegelane on Joosep Toots, keda naerame, ent mitte hukkamõistvalt. Lugudes kilplastest tunneme juba teistsugust suhtumist. Nende kentsakad juhtumised põhjustavad küll naeru, kuid ühtaegu on kilplased inimliku rumaluse ja tagurluse võrdkujud ning pälvivad seesugustena ka hukkamõistu. Naljakad on ka «Kapsapeas» kujutatud olukorrad, ent Pliuhkami käitumine ja püüded on taunitavad, põlgusväärsed.

Ühiskondlike pahede ja inimeste eemaletõukavate omaduste väljanaermist kirjandusteoses nimetatakse satiiriks.

Huumorit ja satiiri on harrastanud kõik nimekad eesti kirjanikud — E. Vilde, A. H. Tammsaare, O. Luts, A. Hint, J. Smuul jt.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Selgita erinevust huumori ja satiiri vahel. Millised lugemikus leiduvad palad on valdavalt humoristlikud või satiirilised?*
2. *Meenuta loetud humoristlikke ja satiirilisi teoseid. Kuidas mõistad rahvalikku ütlust «Naer on terviseks»? Jutusta sellega ühenduses omaenda tähelepanekutest.*

NÕMM

J. Liiv

Igav liiv ja tühi väli,
taevas pilvine;
jõuan tulles metsa äärde,
tuleb nõmmetee.

Männi roheline samet,
üksik metsatee:
pedak heleroheline,
kask kuldkollane.

Pedak heleroheline,
kask kuldkollane!
Nõmm on sügisele
langend kaenlasse.

SÜGISEMARU

M. Under

Kuulete, kuidas nüüd märatseb maru ja murrab,
mühistes metsadest läbi ja vilistes ladvus.
Kohutab tigedalt hirmunud lindusid pesas,
karustab kadaka käharaid, kolletand põõsaid,
kriimustab karjamaa konarlist, künkalist pinda,
kitkub ja katkub veel viimaseid külmetand lilli,
hullab ja möllab ja tantsib ja ulub kui hunt üle nurme.

Tõuseb kui salajast nuttu hiiest ja salust,
kaevates kohavad kuused ja kased ja männid:
võitluses tormiga langeb siin raksudes mõni.
Aga ta ratsutab uhkelt neist langenuist üle,
naeratab õelalt ja kõlistab kannukseid ülbelt,
kolistab kändusid mööda ja vilistab ladvus:
raudsete kätega kuningas — sügisemaru.

VÕITLUS ELU EEST

M. Prišvin

On aeg, kus kased puistavad oma viimse kulla kuuskedele ja uinunud sipelgapesadele. Isegi okaste läiget teerajal loojuva päikese kiirtes märkan ma ja ma aina lähen, lähen imetledes, lähen lõputult mööda metsateed. Ja mets muutub mulle samasuguseks nagu meri, metsaserv on mu meelest nagu kallas ja lagendik metsas nagu saar meres. Sel saarel kasvavad tihedasti koos mõned kuused, nende alla istun ma puhkama. Selgub, et neil kuuskedel on kogu elu koondunud latva. Seal käbide varamus on peremeheks orav, käbilind ja arvatavasti veel paljud mulle tundmatud olendid. Maas aga, kuuskede all, on kõik sünge nagu tagatrepil, näed ainult, kuidas käbisoomused lendavad.

Leidub sul tarka tähelepanu elu suhtes ja kaastunnet igasugu olevuse vastu, siis võid ka siin lugeda põnevat raamatut. Võta kas või need kuuseseemned, mis maha langevad, kui oravad ja käbilinnud käbisid lüdivad. Kunagi langes säärane seeme kase alla, tema maapealsete juurte vahele. Kase poolt päikeselõõsa ja pakase eest kaitstuna hakkas kuuseke kasvama. Ta tungis kase pealmiste juurte vahelt sisse, kohtas seal uusi kuusejuuri ja oma juuri polnud tal kuhugi ajada. Siis kergitas ta oma juurekesed üle kase omade, läks neist üle ja ajas nad teispool kaske maa sisse. Nüüd on see kuusk kasele järele jõudnud ja seisab ühtepõimunud juurtega tema kõrval.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Võrdle kaht sügiseluuletust — J. Liivi «Nõmme» ja M. Underi «Sügisemaru». Mida erinevat märkad? Millist meeleolu sisendab üks, millist teine?*
2. *Vaatle õpiku lisas toodud reproduktsiooni R. Sagritsa maalist «Sügis». Millise meeleolu see loob? Kummale luuletusele see lähedasem on? Milliseid luuletusi seoksid veel selle maastikupildiga?*
3. *Mille poolest luuletus «Sügisemaru» traditsioonilisest luuletusest erineb? Millist rahvaluulest tuttavat kunstivõtet on kasutatud?*
4. *Õpi mõlemat luuletust ilmekalt esitama.*
5. *Millise loodusnähtuse üle mõtiskleb M. Prišvin palas «Võitlus elu eest»? Millega võrreldakse oskust jälgida looduse elu?*

TALVINE ÕHTU

V. Ridala

Üle hämara, varjudest tume,
õrna ja sinava lume
heidab veerev, kustuv päike
punava läike.

Üle ääreta lumise välja
nii tühja ja palja
viib üksik tee
üle jõe,
kus pruunikad pajud
on unesse vajund.

Mööda lõpmata teed
lähevad reed
kuu kahvatul kumal,
eha punal
kaugele.

SÕIT

J. Sütiste

Kasuk selga, läkiläki pähe,
kaenla alla ohjad, taosed ja piits.
Õues vilklevad veel hommikused tähed,
talli manu saadab lumekriiks.

Kinnitada rinnus, look ja sedulg,
rauad suhu, puhastada rähmas silm.
Puhand looma jalad nagu vedrud, —
metsa suunas läheb kabjapild.

Taadi raudjas kergelt nagu agan
puristab ja laseb traavi kaugel ees.
Varsti, varsti üles tõuseb selja tagant
suitsev hommik nagu uduveest.

Härmas metsa regi lauldes sorab,
põske näpistama kipub külmasõrm.
Kuuske mööda üles vilksab käbe orav,
saba sorgus, kikkis väike kõrv.

Juba kirves lajatades hõikab,
juba põlismänni tüvve särtsab saag.
Hommik pimeduse jalalt maha lõikab,
punetades kumab sügav laas.

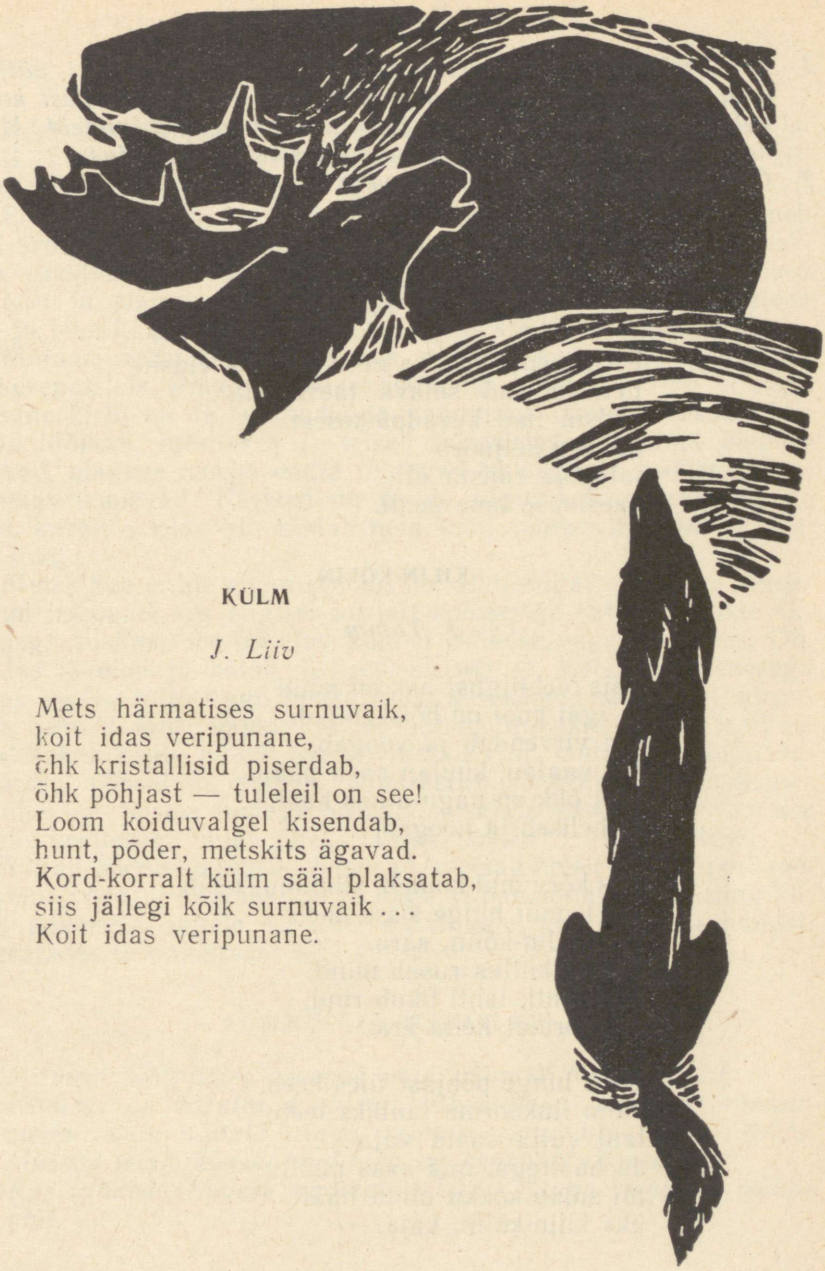

KÜLM

J. Liiv

Mets härmatises surnuvaik,
koit idas veripunane,
õhk kristallisid piserdab,
õhk põhjast — tuleleil on see!
Loom koiduvalgel kisendab,
hunt, põder, metskits ägavad.
Kord-korralt külm sääl plaksatab,
siis jällegi kõik surnuvaik...
Koit idas veripunane.

H. Laretei. Illustratsioon J. Liivi luulekogust «Rukkivihud rehe all».

1. *Leia kolmest talveluuletusest huvitavaid kujundilisi väljendeid talveilmade kohta. Millistest poeetilistest piltidest koosneb luuletus «Sõit»? Jälgi reesõitu märkivaid kujundeid. Mida need toonitavad? Selgita tundmata sõnade tähendus.*
2. *Õpi luuletus «Talvine õhtu» pähe.*

PÄÄSUKENE

J. Liiv

Pääsukene, kust sa need lidinad leidsid?
Leidsin nad sinava taeva alt,
leidsin nad kevadpäikesest
üle oru heljudes
talupoja räästa alt,
vaeslapse laua pealt.

KILIN-KÕLIN

J. Tamm

Täis õiehiilgust aas on nüüd
ja igal pool on hõiskehüüd:
ilm virvendab ja voogab.
Ma vaatan, kuulan aasa pääl:
kõik õhk on nagu ainus hääl,
ta heliseb ja hoogab.

Mis kõrv mul kuuleb, silm mul näeb,
see lennul hinge sisse lä'eb:
sääl kilin-kõlin, sära.
See eluküllus rusub mind;
mul lahti, lahti tikub rind,
et koormat heita ära.

Hääl hinge põhjast üles keeb,
vaim ilukoorma lauluks teeb;
laul välja saata vaja ...
Ja häältega, mis aasa pääl,
nii sulab kokku minu hääl:
üks kilin-kõlin, kaja. —

SUVI

E. Särgava

Juba teist, kolmat päeva puhub tuul lõunast, nii tasa, mahedasti. Vaikne lehk libiseb üle looduse; tunned, kui õrn, kui siidine on see. Su rind tõuseb hingates kõrgemale... See on suvi!

Paitades puhub tuuleõhk üle lokkavate viljaväljade ja paneb nad õrnalt hõljuma, tasa lainetama nagu mere. Uhkelt kummardub rukkiväli hallrohelistes lainetes supeldes; kergelt väriseb suvivili ja pöörab oma lihavate, tumesinakas-roheliste lehtede üht ja teist külge päikesepaistele, sigitavate kiirte poole.

Muinasjutuliselt naeratab aas soojale tuulele ja sigitavale päikesepaistele. Roheline, punakastõmmu, kollane, valge ja sajavärvine kirju on ta, nagu kõige kaunimalt ehitud peosaal, kus nüüd liblikad, mesilased ja teised sajavärvised tiivikud õiepidu peavad, magusa meega endid toidavad ja elustava päikese kiirte lainetes suplevad. Kärmed on nende liigutused, rutuline nende lend, kiirelt voolav elu täidab neid kuni viimse liikmeni... See on suvi...

Mets? See ei ole enam see tõsine, alati sügavas mõttes seisev tumm hiiglane, kes sügisel kurjalt kohises ja talvel lahtiste silmadega tukkus; see on elav kannel Päikese vägevais kätes. Oh, kuidas ta elab ja kõlab, heliseb, siriseb... Mets ajab enesega omas keeles juttu nagu pisike laps, kes kosutavast unest virgunud, silmad lahti löönud ja iseenesega imelikul keelel lullitab. Seal kukub kägu, hüüab ööbik, vilistab vint, laulab lepalind, laulurästas, põõsalind, tihane, hoburästas... Kõik on kõnelemas, igaühel on teisele midagi jutustada, salaja sosistada... Ja see imelik keeltesegu sulab üheks lauluks kokku... See on suvi!

Viljad lokkavad, aasad õitsevad, metsad helisevad. Kõrgel taevasinas väristab rõõmus lõo ja nagu viib maamulla tänu ning kiitust päikesele, sellele sõnatule eluallikale, kes ise ülalt hellasti naeratades ja õnnistades alla vaatab.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Mitmest lühipildist koosneb pala «Suvi»? Nimeta need.*
2. *«Suves» on kasutatud ohtralt isikustamist ehk personifikatsiooni. Leia näiteid. Anna seletus personifikatsiooni kohta. Milliste teiste kõnekujunditega on suvepilti ilmestatud?*
3. *Kas tunned «Suves» nimetatud linde? Tutvu nendega piltide abil.*

A. Mälk

Sealpool külapõlde, paar kilomeetrit enne jõe suubumist tujukasse Läänemerre, lookleb läbi avara heinamaa jõgi. Ja kuna ta tee mereni on uuristatud tuhandete vaeva-aastatega vee pehme hõõrumise abil läbi kruusaseljandiku, pole see rada siiski nii avar ja sügav, et vesi leiaks kohe teed ema rüppe. Samal heinamaal ta koguneb ootama, moodustades avara loigu, mädapõhjalisi kõrkjastikke ja luhte ning tüki soostunud raba. — — —

Kui nüüd väljad asusid rohelduma ja raba põhi mulises kevadkontserdiks ärkavaist konnadest, siis kuuldus ühel vaiksel õhtul Paisu-luha varjulistelt vetelt külaliste kisa.

«Präääk! Präääk!» hüüdsid isad ja nende hääl kajas kaugele, kiusates sealpool raba oma pesas lamava rebase neelama sülge ja lakkuma huuli.

«Präk! Präk!» vastasid emad sumbutatult ja nende rahulik, lühike häälitsus ei kuuldunud palju kaugemale kõrkjastikust. See polnud ju mõeldudki kajava hüüdega uhkustamiseks nagu isade häälitsemine, vaid sõbralikuks õhtuseks kõneluseks ja kauplemiseks — kuhu võtta ööseks unease. Ja kuna kohale jõudnud häälitsesid üksteisele, lõikasid kiired, tugevad tiivad õhku nagu noad. Vih-vih-vih! kuuldus tiibevihin üle uinuvate talude, üle tumedaks, sakiliseks palistuseks muutunud heinamaa ja rasked, väsinud pardipaarid latsatasid Paisu-luha vette, kustutades hetkeks sellelt taeva peegelduse.

Paljudele oli koht võõras. Mõni mullune poeg, mõni võõrast karjast tulnud jooksik, mõni teiste sabas iseseisvusetult looviv lesk tundis uudishimu iga mätta, puu ja kõrkjapuhma vastu. Ja mitte ainult uudishimu, vaid ka vaistlikku ettevaatust. Kui paljud olid lennanud oma reisi kestel võõrale ilusale puhtale luhale, sõbralikule veele ja maksnud seda eluhinnaga. Seepärast luurasid võõrad kohale jõudes iga luhamätta taha, olid ebausaldavad oma juuri vees peseva vana lepa vastu, sest mine tea, kus võib varitseda oht.

«Magama, ei siin ole muud,» õpetas südaööl vana isapart. Ta oli siin juba mitmendat kevadet. Ta teadis, et kevadel on veepiir kaugel kasevõserikus ja raba on lainetav meri. Ei siia pääse hulkuv peni, näljane külakass ega ülikaval rebane.

«Kodus, kodus!» seletas ta teistele. Tal oli sabal kaks kõverat sulge, milleni elab harva üks metspart. Ta mõtles, et on küllalt kaval ja kogenud, et jõuda easurmani, ja lennates läbi paljude vahejaamade siia Paisu-luhale, tundis ta end teiste isandana. Miks aga teised ei usaldanud teda sõnalt, oli seepärast, et ligi sada oli neid siit sügisel lennanud minema ja praegu polnud neid siin palju üle kümne. Kogu aeg oli surm noppinud neid —

vanu, täiskasvanuid ja noori võsukesi. Ja isegi rännakul siia olid nad tihti kuulnud kajavaid pauke, purskunud lendama, jättes ühe või rohkem kaaslasi siplema verisele veele. Seepärast ei jõutud nüüd seski paigas koduse usaldusega ööbima asuda. Ning ka seepärast, et salga kahe kõvera sabasulega vanem oli kord haavlist veristada saanud ja kiitis nüüd, et inimese poolt paugu saatel heidetav surm ei tee temale muud kui valu.

«Sinul on hea õpetada! Sinu peale ei hakka surmaterad. Sina tunned selle vee kõiki soppe. Sinu sitket liha ei tahagi, lõpuks, rebane ja haarab mõne noorema,» ütlesid kartlikud.

«Kes on seesuguse lihaga? Kes on kõlbmatu ja hooletu?» küsis Kõversaba. «Korrake seda veel kord!»

Teised kordasid seda veel kord. See on juba lindudega nii, et nad lobisevad üht lauset kümned korrad. Ütlevad seda jälle ja jälle. Esmalt on siis hea kuulda oma juttu, teiseks saab edev seesuguse pika jutuga silma paista ja kiskuda endale tähelepanu, mida ihkab iga lind — liiati veel kevadel. Ja kolmandaks — see on juba nende keeles nii, et iga jutt kõneldakse mitu korda, et tast saaksid osa kõik ja eksimatult. Kui aga nüüd Kõversabale tuletati veelkordselt meelde, et rebane ei tahtvatki ta liha ja piiluvat nooremaid, vihastus salga vanem ja kihutas enda juurest eemale paar naabrit. Kui paterdav tagaajamine lõppes, ujus ta rahulikult ja sõbralikult prääksudes tagasi pimedasse lahekesse kõrkjate vahele — paari ema juurde.

«Präk-präk, prääk!» hüüdis ta nüüd üle luha ja peksis tiivastega ööpimeduses, kui tahaks ta nii ööle kui veelegi näidata oma tiivanukkide tugevust ja teatada oma võistlejale vahvusest ja sõjakusest. Paar ema kohendus talle ligemale. Nad pistsid oma luitsnokad otse ta kõrvakuulme ette ja sosistasid:

«See oli õige, mida sa tegid! Just õige! ..» Siis seadsid rinnad vastu voolu, ehkki vesi siin kõrkjakoridoris magas peaaegu surmaund nagu seisuvesigi. Külg külje vastu uinusid nad, pead tugenemas õlgadele ehk nokad torgatud ehmeisse, tiiva serva vahele, et ei läheks kaduma hingamise soojus. Kord-korralt tõstis üks ja teine pead ja häälitses. Temale vastati pimeduses tintmustana läiklevalt veelt samase vaikse häälitsusega ja juhuslik kõrvalkuulaja, kelleks sel korral oli vee piirideni tulnud rebane, pidi mõistma, et kõik ei maga ja valvurid vahetavad läbi pimeduse poolsosistades märgusõnu. Ainus hädaohu-hüüe, ainus kätsatus häireks ja ainsa viskega saadavad ujulestad unest virgunud linnud lahve-vette ja nende tiivad on valmis pääste-lennuks.

Nii möödus esimene öö suvekodus.

Keegi korjas veelt hämaruse. Kes — ei seda tea nemad. Keegi eraldas metsakanga ühtlasest öisest tumedusest vana haava, jõekalda lepad, kõrgemad rabamättad vana luhaga, ja veele nõrgus ikka rohkem ja rohkem kuldset värvi, mida oli nii ohtrasti taeva heledamal küljel. Tuli tuul ja sahistas roostikus. Urvauhke vee-

äärse lepa latva lendas vares ja kisendas kärisevalt ja kurgu põhjast:

«Kra! Kraa! Kraa-ä! Mis rahvas te siin olete? Polnud teid eile näha!»

Kõversaba ujus keset loiku. Talle järgnesid teised pardid. Nad ujusid ristamisi edasi-tagasi, hoidudes hunnikusse nagu sama perekond. Siis tõusis Kõversaba püsti, et vaevalt ta taguots puudutas veel roosat vett. Peksis tiibadega ja hüüdis kohe päikest:

«Präk-präák-präák-präák!»

Siis kallutas ta pea viltu, liputas saba, raputas kohevile sulgi ja vahtis üles varese poole, kes silmitses lepa ladvast alla vette, sest samal ajal volksas halli viiruna läbi puhta vee kiire haug, kes tulnud siia vaikseisse luhtadesse kudema.

«Präk?» kätsatas üks lindudest ja kõigi ujulestad liigahtasid, kõik silmitsesid vette ja üks ema, kes tundis hauge, ütles:

«Las ta volksab, see hall röövel! Meil pole poegi, kelle ujulestast ta julgeks kinni haarata. Aga mis sina seal lepa otsas tahad?» ja kõik kallutasid jälle päid, vaatama kord ühe, siis teise silmaga lepa latva, kust vares kummardus alla, läkastades ja vandudes, kui oleks tal õigus sõimata otse sedavõrd, et ta endagi süda läheb pahaks.

«Kao siit,» ütles Kõversaba.

«Kraa! Kelle mets see on? Polnud siin enne vett, polnud teid. Kus te olite siis, kui maailm tardus külma ja valgesse sulestikku ning üle välja ei lennanud sitikatki, üle põllu ei jooksnud hiirekestki? Ja nüüd teie Paisu-luha peremehed! Kelle pesa on siin lepas, mis?»

«Kes jõuab seesugusega jagelda. Pole sünnis üldse ta peale vaadatagi. Sööb raiska ja nokib verd. Hakka temaga jagelema — vaata, viib sul pojad käest. Meil, partidel, ei kõlba seesuguse sorgtiibse poole vaadatagi!» õpetas Kõversaba rahulikult ja asus sooritama hommikust pesemist. — — —

Puu otsast sõimava külalise lahkudes asusid pardid Paisuluhta elustama. Vesi võis jääda vaikseks selle pilguni, kui päikese kiirtenõelad torkisid endale teed läbi tüvestiku ja luha, libisedes pea horisontaalselt üle vee. Siis oli kombeks künda segi veepind, asudes hommikusele mängule.

Nad sööstsid üksteise poole, taas jälle eemale. Ükshaaval, siis jälle kõik korraga. Hüpe üle vee ja järsk seis! Noolkiire sööst teiste vahetsi! Nagu väledad süstikud jooksid nad, ja see näis sedasi, nagu mängiksid nad paigavahetuse mängu ja üks on keskel püüdjaks. Nad panid vee oma mänguga lainetama. Luhakõrred kõikusid, vesi kahises. Haug, suur ja julge, volksas jõe poole — süvavette, sest tundis, kuis vesi liikus ja ses liikumises võis ju olla talle ohtugi.

Mängu lõppedes tõusid pardid lendu — kes merre, kes mujale jõekääru, kes jõesuudme luhtadesse hommikueinele. Sest vana

komme nõuab, et pole hea otsida sööki sealt, kus magad ööd ja kuhu kavatsed asutada perekonna-pesa. Eks päeval pane vaenlane siis silma juba saagile ja eks öö või siis tuua surma. Nii on parem, kui käia kaugemais vetes sööki hankimas ja tulla siia vaid öö tulles.

Kevad on aga kiire ja pole palju päevi muretult hulkuda veelt veele! Kui tuul korraga pöördus lõunasse ja taevas jäi pilvituks, lastes päikese kiired takistamatult soojusahnele loodusele, õitsesid juba pajud ja krooksusid rabas konnad. Ja pardid pidasid end ülal, kui polekski nad linnud samast sugust: ei möödunud tülitult õhtut, hommikut ega ööd. Üks isa ei sallinud teist enda lähedal. Tal pidi olema küllalt ruumi kõverdada kaela, uhkeldada kevadeks eriti värvikaks muutunud kuklaga, mis näis rohekaskuldne ja läiklev kui kuldpõrnika tiib. Nii juhtus tihti, et nad jäid kurdiks väliseile hädaohtudele omavahelisis võistlusis ja tülides. Nad ei läinud sootuks hulluks nagu metsis, kes kevadel keerleb mättal kui vurrkann, kuterdab, tiivad lohakil, suled kohevil, nokk kohe taevas, lastes rebasel hambad oma kaela ümber seada. Pole pardid ka tülitsevad hatukuked, et paar läheb ringi keskele kui areenile otse riidlema ja üksteist keeltpidi sikutama. Aga üksteise nokkimist, tiivanukkidega peksmist, mööda vett kihutamist — seda oli küll sedavõrd, et hommikuti jäi Paisu-luhale palju pardisulgi, milliseid näljas haug hiljem toidu pähe vee alla napsas.

Kõversabal polnud teistega suurt tüli. See tähendab — ta ei saanud ise peksa. Noored isad ei usaldanudki temaga tüli otsida ja nii ta valis endale rahulikult seesuviseks kaaslaseks peaaegu omaealise ema ja oli sellega õnnelik.

Pahandust tuli aga leskede läbi. Vaevalt jõudis Kõversaba pista oma noka porisesse rabapõhja, et leida söödavat, ja vaevalt nägid lesed, et ta kehast polnud enam muud kui saba ots, mis kiikus miniatuurse merepoina, kui juba olid kiusamas Kõversaba kaasat.

Kui siis Kõversaba silmad pealvett tõstis, oli muidugi jälle tüli majas ja sulgi pudenes veele.

Kevade edenedes püüdis emalind ikka tihedamini ja tihedamini Kõversabast eemale hiilida.

«Mis kombed need on?» küsis Kõversaba.

«Ei muud, kui vaja otsida pojakestele kodukolle,» teatas ema.

«Sellega on ju veel aega. Hädalisel asjal pole hända taga!»

«Kes ees, see mees. Tuleb sügis, pojad peavad olema suured — raskeks rännakuks, kui külm surm siia luhtadele tuleb.»

«Olgu homme! Siis lähme vaatame...» arvas isa. Ta seadis end põiki emalinnu ette, takistades ujumist. Ta prääksus mahedamini, kui seda oskab ema poegadelegi. Ta laskis päikesel läigelda oma kevadsulestikul ega lahkunud emast sammuvõrdki.

Ema silm oli aga kõrkjate poole. Küll petab ühel tunnil isa silma. Ta polnud ju noorukene pardikene, kes pimesi usaldaks

sellist vembuvenda. Kas ta mullu ei kogenud, et ta seekordne kaasa lõhkus ära pesa, mille ta oli vaevaga ehitanud. See ei mõelnudki ju küll sellega paha. Tahtis veeta palju öid ja päevi üheskoos oma väljavalituga kevadistel vetel ja arvas, et on hea, kui lõhub pesa, et hoida emalindu endale kauemini seltsiliseks. Mullu oli ema siis lõpuks ehitanud oma pesa vanasse varesepessa lepa otsa. Seda teevad ju vahest harva teisedki pardid. See on hea seepoolest, et pesa on ees valmis. Siis pole ka peljata vee kuivamist, sest kõrgel asetsev pesa ei jää tuhkru ega rebase, koera ega tigeda, põõsast puskima tuleva pulli nina ette. Aga eks ole siis paha pilduda alla poegi, sest pole saanud kombeks kanda neid nokas nagu ristpart. Pojad ei saa sest küll suurt häda, aga see on siiski tülikas, võtab palju aega. Ja peale selle on nii hea tunne, kui sul on võimalus enne pessa sattumist pisut pugeda ja küürutada, mis kõik ütleb, et pesa on varjulises paigas, ja seepärast pole paremat pesapaika kui põõsaga kaetud rabamäts keset kõrkjaid.

Kui nüüd Kõversaba oli parajasti õpetamas leskedele monogaamilist korda, ujus emalind kõrkjate varju. Peale kestvaid loovimisi mättast mättani ja luhapuhmast pajuvõserikuni jõudis ta vana lepani. See oli otse voolava vee kaldal, veenühitud mättal. Läbi rohutihniku surus lind endale teed. Ta jalge eest kähises minema vesiuss, kuid see polnud kardetav — vähemalt mitte munadele. Part õiendas talle tigedalt nokaga järele, kuna uss vette lookles ja üle jõe ujus, vaid kollased lõuad pinnal. Part aga leidis mitmekesiste kasvude taha peitunud mädaneva lepa tüveõõnsuse. Ta seadis end sinna sedasi ja teisiti — nokk õõnsuse avausse, siis jälle tahapoole. Ruum oli küll tunduvalt kitsas, kuid kas see-eest võib olla paremat paika pesaks? Tõstis kõrsi üle selja, kiskus oma rinna ette paar vana lehte ja raokesi. Kohendas oma sulestikku ja näppis pessa paar sulge. Siis hiilis hääletult läbi pika luha, läbi pajuvõseriku, ja ujus kiiresti, sabatõnksu saputades, teiste poole. Ta oli leidnud oma pesa. Ta oli selle märkinud ja nüüd ei usalda seda võtta keegi teine, kes austab seadust.

«Kus sa ometi olid?» küsis isa ja ujus talle vastu, asudes jälle kaela kõverdades ja tasakesi prääksudes piirlema ta ümber.

«Pesa! Ma leidsin selle...» ja ema andis mõista, et tal on nüüd muudki mureks kui süüa ja pärast sööki süstikuna mängida.

«Sa näitad mulle! Lähme vaatama!»

«Pesa — pesa on saladus. Pesa ei tohi ju teada keegi teine kui vaid ema!»

Kui ema aga ühel päeval oli hiilimas jälle oma pesa juurde, märkas ta pajupõõsa varjus paari läiklevat silma. Et seal oli vesi, ei võinud see olla maaloom. Ta ujus eemale ja leidis põõsa varjust piiluva Kõversaba. Vembuvend oli tulnud emale järele — aetud kas lihtsast kiindumusest, uudishimust, või et ta oli kade pesa peale, mis kiskus kaaslase tast eemale.

«Präk? Präk-präk?» hüüdis emalind.

Kõversaba ei vastanud. Ta ujus paar tõmmet edasi, siis jälle teisele poole. Siis proovis, kas nokk ulatub põhja.

«Vigurdab!» mõtles ema. «Küll tema tahaks vist pesa ära lõhkuda, kui tahan sinna mune panna!» ja ema vigurdas omakorda. Ujus kiiresti teise pardipaari juurde. Sealt edasi leseni, kes tervitas teda rõõmsa prääksumisega. Teadis, kui sööstub lendu, järgneb Kõversaba talle. Ta võib ju küll tõusta lendu täiesti vertikaalselt, nagu iga part, kes loodud tõusma põõsastevaheliselt veeribalt, peksmata tiibadega vett. ——— Aga võib tema seda — ega siis Kõversaba pole viletsam! Siin pidi aitama teine konks. Kõversaba asus kohe taga ajama emale ligi tükkivat leske ja samal hetkel puges ema kõrkjastikku. Sealt ujus jõkke, jõge mööda kauges kaares oma pesamättani. Enne ristles pisut voolaval veel, et uurida ümbrust, kas pole kusagil läheduses hingelist, kellele pessa minnes reedaks oma saladuse. Siis surus noka ligi maad, silmitses otse oma jalge ette ja puges pesani, kuhu pani oma esimese helehalli muna. Ja kui ta tuli pesalt tagasi, kukkus metsas kägu, teatades, et ema polnud oma esimese munaga varajane.

«Ket-ket-ket-ket-ket!» säristas keegi kiiresti lepa oksal, mis ulatus voolava vee kohale.

Emapart ehmus. Surus end poole sammu võrra tagasi luhta ja püsis liikumatult. Kuid nüüd sädistas kutsumatu külaline otse ta kohal. Ei aidanud varjamine. Part raputas tiivanukke, kiskus vihaselt luhalemmeid, sest ta ei sallinud harakat ega ta kädinat.

«Arvad sa, et ma sind ei näe! Küll näen! Ket-ket-ket! Oi kui hästi näen. Mul on ju silmad! Missugused silmad!» ja harakas tantsis oksal.

«See pole sinu piir!» prääksus part.

«Minu piir? Kõik maailm on minu piir.»

«Ära sa ainult siia alla nuuskima tule!»

«Siia alla? Mida? Sööki on nüüd kõikjal! ... Sina ainult vaata — rebane on nüüd ahne. Nüüd ta hakkab vedama koopasse sööki, sest tal on seal pojad. Seda sa vaata, vees paterdaja, sest sina oled ju nagu konn: kaldal ja lombis, oksale ei pääse!»

Harakal oli aega. Seepärast ta lobises pardiga. Küll ta oleks ajanud pikad jutud kassidest, kes võivad isegi puu otsa ronida, kui seal on kuulda linnupoegade tsiutsumist. Või öökullist, kes ajab oma ametit sel ajal õhus, kui siil põõsaste vahel rohus ja ussid kõlbavad neile mõlemaile. Kuid ta kätitsemine oli puutunud hallrästaste kõrvu.

«Tsä-tsä-tsä!» kisendasid need valjetult ja kõrvulukustavalt, hüüdes üksteisele, et vaenlane on lähedal. Esmalt üks, siis juba kümme oli neid samas ja nad sööstsid kohe harakat peksma.

«Tulge! Tulge! Kes surma armastab ...» kätsatas harakas ja hüppas oksalt oksale, vibutades oma pikka saba, nagu tegi pisi-

kene linavästrikki kivi otsas, kus ta armastas viibida, sest tahtis vaadelda oma kuju vees. Ja kui rästad sädistasid tummaks haraka ja asusid rünnakule, hüples linavästrik rõõmsalt kivilt kivile. Tal oli hea meel, kui harakas saab naha peale.

Harakas sööstis lendu, kari kisendavaid hallrästaid järel. Tea, kust esimene häiresädistus oli nad nii ruttu kokku korjanud. Aga harakas seda just soovis. Tema on ju edevam kui kõige kombetum baaritüdruk. Ta armastab, et teda peaks pandama tähele. Hallrästas, part, rebane, inimene — kõigiga on tal tegemist. Ta ei lenda ära kätitsemata. Andes endast märku, hüpleb edevalt oksal, pöörates vaataja poole oma mustvalgeid puusi. Ja pigemini tahab ta, et teda viskaks keegi kiviga, kui et jäetakse tähelepanuta. — — —

Kui hallrästaste kisa oli soikunud, läks part tagasi oma pesa juurde. Seisatus selle ees ja pidas aru, et kui vast harakas nägi ta tuleku puuõõnest? Korraldas siis luhalemmeid risti sissekäigu ette ukseks ja arvas, et sinna ei oska ega usalda nüüd keegi minna. Ning kui ta juba ise kord istub munadel, ei siis ole enam muret, kui ainult vesi pesa ümber ei kuiva. Paar suve tagasi oli see temaga juhtunud ja ta jõudis vaevalt munadelt lendu hüpata, kui suur jahipeni oma nina pessa surus. Kuid juhtub ligi rebane, on käes lõpp, sest see oskab tulla hääletumalt kui roomav uss. Kuid siin voolab jõgi, volksavad varjulisest kohast teise kalad — siia ei pääse ligi murdjad.

«Präk!... Kas sa...» ja part näpsas järele suurele kollasele liblikale.

Noka esitsi lendas, aga suhu ei sattunud. Ta vaatas kahetsedes üle jõe lendlejale järele. Siis äratas ta kõrva koera valvekas haukumine ja karjakellade kõlin. Ükski põõsalind ega valve-hallrästas ei andnud häiresignaali; siis polnud temalgi põhjust muretseda. Kuigi ta kükitab siin luhas, et ei paista välja peagi, küll ta oskab lugeda sedavõrd sulise ilma kisast ja varvaslindude jutust, et mõista, kas kõrgeil oksil istujad silmavad mingit ühist ohtu.

Nüüd hiilis ta oma kaaslaste juurde sootuks teisest küljest — läbi pajupõõsaste ja kõrkjastiku.

«Sa käid kui surma teed: lähed ja kaod,» arvas isa ja oli nagu pisut pahane. Ema oli ta vastu juba peaaegu täiesti ükskõikne ja tõrjus selle heldimuse tagasi. — — —

Ühel päeval, kui Kõversaba oli parajasti pesas, kuulis ta hallrästaste sädinat ja varese vaakumist. Ta kössutas pesas. Kuna aga teadis, et hädaohu äkitselt puu-õõnsuse ette ilmudes lõigatakse ta põgenemistee, seepärast hiilis varvul pesast välja ja rajas endale hääletult teed pesast eemale, kuni ulatus jõele välja vaatama.

Ta ehmus.

«Rrr-auh! Rrr-auh!» haukus koer kuivamaa lepa all. Ja lepa okstes liikus kardetavaim kõigist olevusist — inimene ise. Ta lii-

kus ülespoole, ikka ülespoole, millega pole nähtud hakkama saavat isegi rebast, kuni ulatus varese pesani. Ja kuna ta kõht polnud nähtavasti tühi, pildus ta selle pojad üle pesa serva alla. Võib siis arvata, kuis kraaksusid varesed, nähes koera rõõmsalt purevat oma vigaseks kukkunud väetikesi. Ja võib aru saada, miks hallrästad olid ärevil, ehkki rüüstati nende vaenlase pesa. Igal loomal on oma kombed ja teatakse kalast, kullist, käost ja tuhkrust, mis nad ükski on. Aga inimesest ei tea keegi midagi kindlat ja ta teeb tegusid, mille kohta ei oska vanad linnud noortele õpetada ta kommete seadust. Seepärast käib temaga alati kaasas selline hirm, millele keegi ei oska anda õiget nime.

Part valvas senikaua luhas, kuni poiss oli puu otsas. Kui see aga hakkas liikuma allapoole ja koer hüpeldes haukus puu all, hiilis lind läbi roostiku toll-tollilt kaugemale, sest ta süda ei lubanud tõusta lendu koera ja inimese silme all otse pesa lähedusest. Nii hiilis vargana esmalt eemale, siis näitas end jõe avaveel vaid hetkeks ja hoopis eemal pesast. Ta manööver läks korda. Koer sööstis sinnapoole, hüpates sumades isegi jõkke, kuna ta niiske nina ümber liikus veel pardi tiibade tuul. Part vuristas mere poole. Koer oli aga meelitatud kaugemale lepa lähedusest, mis varjas oma tühemes pesa.

Jõe suudmesse laskudes viis pesalt peletatu teistele paha sõnumi.

«Otsas! Otsas!» muretsesid emad, kuna isad jäid peaaegu ükskõikseks. Hädaoht elule — see on juba midagi, aga pesad ja munad polnud nende meelest midagi ning nad ei mõistnud emade muret. Emadele polnud jälle elugi praegu nii himuline kui haudepesad.

«Pesa? See asi annab end uuesti teha!» arvas Kõversaba.

«Jah, aga kuhu?»

«Ja lõpuks — on seda siis vajagi? Mina ei tea — mis end surmasuhu toppimine see siis on?»

«Pojad!!»

«Päh, vana jutt! Ja ega nad seal igavesti valva? Ja seal on ju vesi.»

«On küll. Aga nemad pääsevad läbi vee: see, kes haugub, ja see, kes võib visata surma kauge maa taha. Ja nad on mõlemad tigedad. Kuna üks oli puus hävitamas varese pesa, tahtis teine mind süüa!» seletas Kõversaba kaasa palju kordi ja kinnitas jälle, et see kõik on tõsi, nii tõesti kui süda peksab hirmust veel praegugi.

Sel õhtul oldi kaua merel ja jõesuudmes.

Linnud pelgasid mageveekogusid. Mine tea — mis seal ootab. Aga siiski — seal on ju pesad ja lõpuks lendasid sinna emad, kuna mõni neist oli asumas juba haudele. Isad aga jäid vaba karjana jõesuudmesse ja nende julge prääksumine polnud jõuetum kajakate kisast.

Uuel koidikul selgus, et möödunud päev oli olnud väga õnnetu. Paljud linnud olid kaelast kui murtud ja vahtisid oma rinna ette vette, prääksudes nukralt. Nende pesad olid paha poisi poolt lõhutud, tühjad. Mis alatud suure hoole ja armastusega — kadunud tea kuhu. Hakka uuesti, otsi uut paika, hirmunud ja nukker, nagu sa oled. Ehk jää pesatuks, et su nukrus oleks veelgi suurem.

Kõversaba kaasa pesa oli puutumata. Ta lisas sinna veel ühe muna ja arvas neist jatkuvat, kui oli proovinud, et ta vaevalt jaksab munavare oma kehaga katta. Ta korraldas neid nokaga, puudutades igaüht. Muidugi — ta ei osanud nii palju lugeda, sest neid oli vanapagana tosin — täpselt kolmteistkümmend. Aga ta mõõtis ju oma ihugagi, et siin on norm täis, ega jää enam ruumi uuele munale.

Ta istus pesale. Ta tundis endas ärkavat palavikku. Paljud munad ta südame all äratasid selle. Ja kuigi oli mõõtnud pesa ja arvanud, et talle jätkub sest perest, lisandus siiski veel üks muna — see viimane, mida ta ei saanud ju hoida ometi tagasi.

See oli ilus aeg — siin pesal. — — —

Soojad ja päikeserikkad olid päevad. Vaiksed ja kustumatust ehakoidu värvist olid valged ööd. Ja neid möödus otsatu rida — põimudes nädalaiks ja muutes kevade suveks. Mättal, prügikuhjas õitsesid verihurma-rohud, eemal külapõldude rukkis kisendas õhtuti rääk ja üle ahtamaks tõmbunud ja laisalt magava jõe hõljusid tuuletuses teed leidmata paljude vill-seemned. Segamatult võis part neil päevil haududa oma pesas ja läheneda oma suurte lootuste teostumispäevale. Rebasel olid sel ajal pesas pojad ja suline rada näitas teed ta urkasse, ja see tegi pardile muret, sest iga päevaga ahtanes Paisu-luht. Varesed valvasid paigal, kus veenirekene vingerdas läbi kruusaseljandiku mere poole. Ses veenires oli palju havipojakesi, kes püüdsid veel viimse veega pääseda merre — kasvama suureks kalaks. Kui jätkub kuivi, kuumi päevi ja tuul kannab kaugele luhale ikka põleva soo lõhna, pääseb rebane pardipesa nagu kaetud söögilaua juurde.

Ühel päeval koputas keegi vastu lepatüve.

Esmalt surus haudelind end madalamaks, peitis kaela ja pea tiivanukkide vahele. Kui aga koputamine kestis, ajas uudishimu ta pesast välja piiluma. See oli metsa-puusepp, väikeste linnukeste pesameister, kes puuris auku lepa mädanevasse poolde.

«Präk-präk! Mis sa seal...?» küsis part.

Rähn vaatas allapoole. Ta punane tanu värises.

«Siin on usse!»

«Puu sees? Ei see pole söök. Aga raba põhjas poris — seal on juba midagi!»

«Mina ei taha süüa maast. Seal toimetavad raisamatjad, röstad ja varesed. Ja et vee põhjas oleks mingit sööki — seda ei saa uskuda, sest vett peab kartma iga lind!»

«Mitte aga minusugune,» arvas part ja ta ujus paar tiiru luhal,

kui oli enne vargsi pesast eemale hiilinud. Ta õiendas noka põhja, mis oli nüüd õige ligidal, ja tõstis pisut vett seljale. Siis ruttas kohe tagasi pessa, sest palavik ta veres oli tugev, kuna oli möödunud juba ligi neli nädalat sest päevast, kui ta asus hauduma. Nüüd pole kaugel aeg, kui munad, milliseid ta noka abil tihti pööras ja ujulestadega kohendas, et kõik saaksid üheväärselt osa ta kõhnenenud, kuid otse tulileva keha soojusest, muutuksid elavaiks pojukesiks.

«Korrrrrrrrrrrr!» tagus rähn edasi vastu puud ja ta löögid olid nii kiired, et neid ei jõudnud lugeda. Piki tüve kandus see korin alla puutühemesse, kus resoneerus veel tugevamakski ja part kallutas pea viltu, sest talle tundus, kui koristaks rähn talle otse kõrva. Aga see oli siiski hea, et ta seal koristas. Senikaua, kui ta on klammerdunud selle lepa külge, ei ole lähedal mingit ohtu.

Rähn kadus. Vist oli ta puurinud valmis sügava augu ja õiendanud oma keele ussi järele. Nüüd vist lendas otsima teist kuiva puud, et raske töö järele leida sealtki rammusa palakese, päästa puu ta südant uuristavast röövikust ja valmistada ühtlasi väikseile linnukestele pesa.

Kui lähenes õhtu, piiksus kusagil puude ladvus vihmakass. Ja nagu oleks kusagil krooksunud konn. Kuid küll see krooksuja oli vist pajuharakas, kes piinas türnpuu okaste otsas põrnikaid ja kärbseid. Tema oskab ju teha iga lojuse ja linnu häält, petta inimesi ja loomi ja isegi lihtsameelsemaid sulise maailma hulgast.

Et vihmakass piiksus, oli hea tundemärk. Looja on ju nii määranud, et teda pahandanud lind ei tohi juua vett voolavaist ega seisvaist kogudest, vaid peab puude lehelabade õnarusilt terakesi ja kastehelmekesi korjama. Nüüd tunneb ta aga õhu raskenemist, vihma lähenemist. Nüüd ta kuulutab, et pole enam varesel vaja lennata end jahutama merekividele ega linnul lõõtsutada pesas, nokk avali kui väsinud jahipeni suu. Tuleb jahedust, tuult ja vihma ning möödub enneheinane kuumus ja põud.

Paar päeva oli kuulda vihmakassi karjumist. Paar päeva sombutas taevas ja ööd olid pimedad. Siis alustus puude lehestikus sahin, kui sosistaksid nad midagi üksteisele. Veelt kuuldus kerge silin, kui variseks üle kalda peeneid klaashelmeid. Ja sinna vaiksesse sahinasse ja silinasse kuuldus pardi sumbutatud präginat, sest ta südame all pragunesid munade koored ja noored lainokad otsisid piiksatuste saatel teed välja muna kitsaks ja toidutuks jäänud vanglast.

Möödus päev. Soe, vaikne, vihmane. Sadu kirjas vett ja puud olid pestud põuatolmust värskeiks, rohelisiks ja lõhnavaiks. Kuid linde polnud näha. Nad kõik magasid oma pesades. Alles keskpäeva paiku, kui vihm muutus peeneks, tibavaks, ei jõudnud põõsaslinnud oma nokki enam kinni hoida ja hakkasid sidistama, väristades niiskunud tiibu. Üle taeva lendas must lind — ronk.

«Krouks! Krouks!» kraaksus ta, hoides kurssi mere poole. Ta

oli sedavõrd kõrgel ja kirus vist vihma. Keegi ei läinud temaga tülitsema ega tõstnud metsas häiret. Ainult lepalind vaikis hetke, siis alustus ta lühike, hoogus viis jälle.

Selle päeva oli part pesal. Ta soojendas poegi ja loopis pesast välja viimsed kooretükid. Tal polnud midagi vihma vastu. Ega ta pojukesed pole siis leevikese lapsed, et teevad ringi ümber lombi ega usalda minna läbi märja rohu. Vihma ajal on vist rebane unine ja varesed valvamas mujal. Ehk magab haugki paha ilma tõttu kõrkjas või sügavvee rohumätta uurde all ja ta võib ohutult viia oma pojad pesast jõesuudmesse—parve hulka. Pole siis vaja selle raske rännaku puhul end vigaseks moondada ja pakkuda külapeni hammaste alla, et seda pojukestest eemale meelitada.

Järgnes teinegi päev peene, sooja vihmaga. Näis, taevas tahtis tagant järele hüvitada seda, mida kevadsuvel paha oli teinud. Ja kui ümbrus magas vihma sooja, pehme hellituse all, kutsus emalind oma pojad, seadis need haneritta ja viis läbi pajupuhma välja vihmakirjalisele paisuveele. Esmalt üle Paisu-luha, piki jõge, mis oli muutunud ööpäeva kestes pisut veerikkamaks. Nii pääsid poole oma teest mere poole ujudes. Ent siis kadus jõekene kruusakühmude ja kivide vahele. Keerles, väänles, sulises, pugedes läbi kaldaaluse õõnsuse või kivide vahetsi, et teda ei jäänud sugugi enam pardiperekonna jaoks. Siis tuli ronida välja jõest ema kiirustavate nokalöökide ja tõugete kaasabil. Sarapuu põõsast teiseni, rohutukast rohutukani — joostes üle taimetuttide, kruusaste lappide mere poole.

«Präk-präk! Siia, siia! Ruttu!... Stopp! Peitu nüüd!» ja emalind jäi üksi keset lagendikku, astudes targu mõned sammud eemale poegade peidukohast. Kui aga selgus, et see oli vaid kõrgel lendava kajaka vari, kaluri hõige merelt või looma ammumine karjamaalt — rutati jälle edasi.

«Pi-pii! Pi-pii! Ma ei jõua...» halises viimane pojake. Ta oli tulnud munast peale teisi. Sest munast, mille ema munes vastu tahtmist, ja haududes. Ta oli teistest noorem ja jõuetum. Ta vaarus, komberdas, kukkus tihti ja ta parem ujulest oli verine, lõikunud katki kuiva luhatüüka vastu.

Emalind, kes ruttas perekonna ees, tõukas pojakesed nokalükkega endast mööda.

«Sa pead!» sundis ta nurisejat.

«Pi-pii-piiks!» halas pojakene. Jõudnud ema juurde, tahtis ta pugeda selle tiiva alla soojenema ja puhkama. Kuid ema jalad tundusid nüüd pikemad kui kunagi. Ta sulestik oli sile ja külm. Ta ei võtnud väsinud pojukest oma südamesoojusesse.

«Palun, ema...» halas poeg, kuid ema tõukas teda nokaga, nii et väeti kukkus üle selja.

Ta ei saanud kergesti jälle jalule. Ema aitas teda, kuna teised

pojad ootasid piki-kaelu karjamaa aia ääres põldmarjavenede varjus.

«Mine! Mine!» sundis ema. «Kes maha jääb — seda pole enam,» ja lükkas poega jälle nokaga.

Komberdades ja kukkudes jõudis väetikene teiste hulka põldmarjavenede alla. Seal nad puhkasid, kuid ema ei leidnud olevat võimaliku kohendada neid oma tiibade soojusesse. Pea pikaks sirutatud kaela otsas väljas põldmarjavenede rägastikust, valvas ta ümbrust. Ja kui arvas, et pojakesed pisut puhanud, hakkas ta vedama neid piki aeda, jõeni, kus oli aias sedavõrd avausi, et pojad pääsesid vabalt läbi.

Teisel pool aeda laienes jõgi.

Paistis meri, kus nähtus tumedaid täpikesi — raskekehalisi tõmmuvaeraid. Samas avardus jõgi kõrkjaseks padrikuks, mille kohal sõimles koovitaja. Kivi otsas istus meriski, noogutades pead. Ja nii näis ta oma pika punase ninaga sukkakuduva või nõiduva tädina. Kuna see tädi aga oli vaiksesti, polnud karta hädaohtu pardiperekonnalgi.

Otse kõrkjastiku pervel peatas emalind oma perekonna.

Pojakesed lossutasid kohe maha, sest nad olid surmani väsinud, märjad ja põldmarjavened olid kiskunud verekriimuliseks mitmegi õrnad tiivanukid. Ema aga tõusis varvastele ja lehvitas uhkelt tiibu. Siis saatis ta häälitsuse kõrkjate poole, teatades teistele, et on päral oma õnnekoormaga, ja viis pojad vette. Ema ees, kari väikseid taga puksiiris, ujus ema vett kurrutades kõrkjapadriku poole, kust kuuldus tasaseid prääksatusi ja milline paik oli üsna hästi varjatud aplate tõmmukajakate silme eest ning raskelt ligipääsetav kurjale loomale või inimesele. — — —

Sel ajal, kui noored pardid kasvatasid saba- ja tiivasulgesid ja õppisid vanade käest kõiki pardikombeid toiduhankimiseks, mängimiseks ja vallatuseks kui ka häälitsusi kõneluseks üksteisega, valgenesid maal rukkipõllud. Ühel päeval sõitis jõesuudme kõrkjastiku lähedale asuvasse külla auto linnast ning ses olid mehed püssidega. Seepärast mehed püssidega, et jahikalendris olid lõppenud mustad ruudukesed, mis ei lubanud tappa pardipoegi.

«Präk-prääk-prääk-prääk-prääk!» kisendasid hommikul jälle pardid, ja see oli viimane rõõmus mänguhommik.

Samal mängutunnil leidis emalind, kes toonud suure perekonna noori lepaõõndest elu jaoks, kõrkjastikust rasvase suutäie. Kuid vaevalt selle alla neelanud, käristas õng ta kurguliha ja keelepära. Teised põgenesid hirmunult. Oma pojad piiksusid murdehäälsete kärisevate hüüatustega ja ristlesid kabuhirmus siiasinna, siis põgenesid nemadki. Emalind jäi veel rabelema, nokast nirisemas verd ja kurku rebiv õng lämmatamas hingamist. Ta suri seks tunniks, kui karjapoisid, kes olid kusagilt kuulnud, et niigi võib püüda parte, tulid vaatama oma ettevõtte tulemusi. Kõvasüdameline poiss arvas, et tal on olnud «õnne», kui leidis

õnge otsast rasketes piinades surnud linnu, kelle veri noka külgedes oli vaevalt hüübinud ja kelle süda oli veel soe.

Samal õhtul tulid jahimehed ja kõrkjastik kajas paukudest. Kui linnud ehmusid ja põgenesid pakku, lasid nad kõrkjate äärde vette plekist pardikujud, ja nad oskasid samuti nagu pajuharakas teha petvaid hääli, mille peale kergeusklikud noored linnud ujusid lähemale.

«See on ema hääl!» ütles üks nooremaist pojukesist.

See oli aga surma nääl. Vaevalt jõudis salk ujuda plekkpartideni, millede läheduses oli keegi nii kutsuvalt prääksunud, kui kõmahtas pauk. Ja sellele järgnes veel mitu, tappes palju nõrgatiivalisi noori parte.

Jahimeestel oli esimesel päeval kaasas kirju koer. See sööstis vette ja ahmis oma lõugade vahele tapetuid või haavatuid, veriseid rabelevaid linde. Teisel päeval oli neil lootsik ja nad tuhnisid läbi kõrkjastiku tihedamadki tukad, et polnud paika enam lindude jaoks. Palju paukusid kõmas üle vee. Ja kui Kõversaba arvas, et teda on kord puudutanud surmatera ega puuduta nüüd enam, siis eksis ta. Lennult tabas laeng ta kaela. Ta kukkus vette, elu ihus, kuid pea ei püsinud enam pealvett. Siis õngitseti ta lootsikusse ja üks jahimees lõi ta pea vastu paadiserva, et ta ei peksaks veriseks oma sulgi. Siis asetati ta noorte partide juurde paadipõhja ja jahimehed sõudsid kaldale — seks päevaks.

Kui nad aga läksid läbi küla, tapetud linnud seotud ujulestipidi jahivöö külge, nokkadest tilkumas verihelmeid teetolmu, järgnes rõõmsatele jahimeestele kaks tütarlast, pühkides silmist pisaraid.

Nad pühkisid pisaraid, sest kõikide südamed ei ole ju samad.

LUIGED

V. Rıdala

Päev raugeb külmalt kevadhalli uttu,
mis mähib taevaid, kaugeid vesi, maid.
Veel aimab mõni mets ja kivis-aid.
Ja õine kahu, pime jõuab ruttu.

Siis kuuled äkki nagu lapse nuttu,
see kostab pilvilt, mereseljalt vaid,
kus mustab sinav vesi, jäine laid.
Jääd kuulama öösest halajuttu.

Need — luiged kaugel väina ajujääl,
kes ärkisid kesk külma vaikust, und,
need nende kaeblik-kurvad hüüud sääl.

Ja meele haarab jube kahjutund:
on, nagu halaks inimelik hääl
kesk ööde õudu, vastu võigast lund.

Saaremaa läänepoolses sopis on rohkesti saari ja saarekesi. Suurim nende hulgas on Vilsandi oma valge «majakasõrmega», mis kaugeleulatuvate valguskiirtega hoiatab möödasõitvaid laevu madalike ja karide eest. Siinne ohtlik meri on saanud hauaks loendamatuile laevadele. Saare elanikud käisid siis rannas kogumas mereande, mida torm laevadelt kaldale heitnud.

Vilsandi lääneserva alla on pugenud pisikesed Vaika saared, mis elavad omaette ja omapärast elu. See on mõnehektariline kaljusaarestik, kus mulda peaaegu polegi. Ainult harvad kadakapõõsad ja mõned tagasihoidlikud lilled oskavad endile siin toitu leida. Ometi on need saarekesed ammu laialt tuttavad: nad moodustavad ühtekokku omapärase linnuriigi.

Sügisel ja talvel valitseb Vaigastel vaikus. Üksnes suured merikajakad tiirutavad valgeharjaliste lainete kohal; nemad on merelindudest ainukesed, kes talveks siia pesitsema jäävad. On siiski ühed linnud, kes põhja poolt talveks siinsetesse vetesse tulevad. Need on aulid — väikesed valgekirjud jääpardid. Merekohina vahelt kostab aeg-ajalt nende «aa-uu-lik, aa-uu-lik, aa-uu-lik».

Talve sõna tõsises mõttes Vaigastel ei olegi. Lund võib siin näha peaasjalikult sadades ja tuisates, peatselt pühib vali meretuul ta lainetesse. Temperatuur püsib talve kestel kõrgem kui mujal Eestis ja seepärast juhtub haruharva, et jää rannaäärse mere mõneks päevaks kaanetab.

Kevade tulles muutub tinakarva, tusatujuline meri rõõmsamaks — lootusrikkalt sinakamaks. Talveks võõrsile rännanud linnud aimavad kojukutset ja hakkavad üksteise järel saabuma. Esimesi kojujõudjaid on kosklad, neile järgnevad ristpardid. Need linnud armastavad pesitseda vanadest kastidest, tünnidest, kividest ja adrust valmistatud koobaspesades. Aga eluruumi tarvitavad kosklad omajagu, sest nad on nobedad munejad — kolmkümmend kuni nelikümmend muna. Kui pärale jõuavad hahad, muutub saarestik õige elavaks. Kõikjal võib nende pruune kehakaid kogusid näha askeldamas — omaendi udusulgedega pesi vooderdamas. Pesakoopa, kaljunurga või prao pärast, mida igaüks siia tõtates igatsenud, tuleb tihti omavahel lahinguidki lüüa. Ja vaenlasi on rohkesti: nii mõnelgi lõhub vares, ronk või tõmmukajakas valmis pesa ja hävitab munad või sööb merikajakas pojad või kipub nirk vana linnu enda kallale. Ent miski ei heiduta pesitsema ruttavaid linde. Igast küljest tuleb juurde hoolsaid linnuemasid, kõigil meeled pesa pärast ärevil. Nad suplevad tiibu kiiresti lehvitades merevees, sukelduvad kaela sirutades põhja, kust leiavad limuseid ja vähikesi. Veel õhtuhämaras suliseb vesi nende suplemisest.

Muidugi ei piirdu linnuriik nimetatud asukatega. Siin pesitseb veel palju teisi vee- ja rannikulinde, eeskätt kajakaid, nagu tõm-

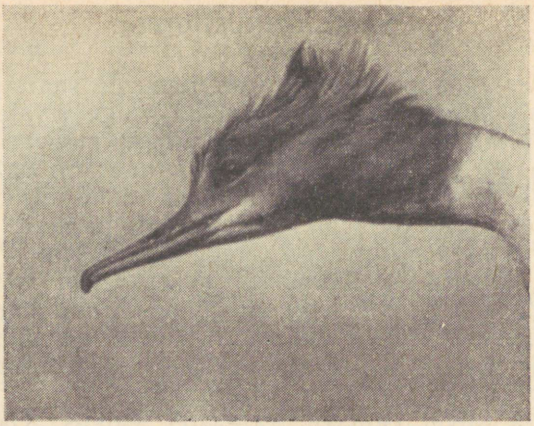

F. Jüssi fotod

mukajakas, kalakajakas, naerukajakas, merikajakas. Kõige suuremad ja tugevamad nende hulgas on merikajakad. Neid kirjeldab loodusteadlane F. Jüssi järgnevalt.

Nad on linnusaarte valitsejad. Ja merikajakad vist teavad seda. Kogu nende olemuses ja käitumises on ülbet, üleolevat uhkust. Väärikas lend, mõõdetud samm. Ei mingeid omavahelisi skandaale, mitte ühtegi järsku liigutust. Merikajakad võivad tundide kaupa paigale tardunult kaljudel seista ja vahutavale merele vaadata. Kui inimest silmapiiril pole, ei lähe neile miski korda. Vahepeal tõstavad aga pea selga ja lasevad kuulda oma vägevat valitsejahüüdu: me oleme kõige suuremad ja tugevamad! Teie kõik, kes te seda kuulete, peate meid kartma . . .! Ja kõik kardavad. Sest kui merikajakatel on kõhud tühjad, lähevad nad ja söövad oma kõhud täis. Partide, vaeraste ja kosklate mune, hahapoegi. Neil ei tarvitse suli kombel vargil käia, nagu teevad kalakajakad . . . Nad on valitsejad . . .

Kalameeste nuhtluseks on kalakajakad. Teadagi mispärast. Need on jultunud vargapoisid ja suured õgardid. Näppavad kõikjalt, mis iganes söödavat ette satub. Peale selle on nad laevade lahutamatud saatjad. Kui praam Virtsust Kuivastusse väljub, või ka vastupidi, on nad nobedasti jaol ning lausa manguvad reisijatelt palukesi. Tõmmukajakad on halbade elukommete poolest nende lähedased sugulased.

Naerukajakad on saanud nime otsatu lärmamislusti pärast. Kisavad üksteise võidu nagu koolipoisid vahetunnis ega taipa teinekord ööselgi vait olla.

Omapärast osa lindude ühiselus täidavad tiirud, keda nimetatakse ka saare «politseinikeks». Kui kuskil riid puhkeb, on nad

nobedasti kohal ning nokahoopidega naabrite tülisse vahele segamas. Kes seda nüüd päris täpselt teab, aga karta on, et nad aitavad pigem korda rikkuda kui hoida.

Haudeajal on saared paiguti ülitihedasti asustatud. Pesi leidub mitte ainult kaljupragudes ja puhmaste all, vaid ka adrupeenardel ja lihtsalt rannakruusal. Seepärast peab käies väga ettevaatlik olema, et kogemata mitte pesasse astuda. Ja kui palju ja kui mitmesuguseid hääli kostab — vaiksest kudrutamisest läbilõikava kisakoorini!

Kuidas sündis see omapärane ja rikas linnuriik?

Käesoleva sajandi alguses olid Vaika saared sõna otseses mõttes tühjad ja kõledad. Ainult naerukajakad tiirlesid karide kohal. Partlased — hahad, vaerad jt. — olid välja suremas, sest kalurid

ja poisikesed korjasid järjekindlalt nende munad ära. Vaika linnuriigi rajajaks ning edaspidiseks korraldajaks sai Vilsandi tuletorni ülevaataja Arthur Toom. Selleks andnud tõuget järgmine tähelepanek. Ühel kevadel (1909. aasta paiku), kui linnud juba pesitsemist alustanud, märganud A. Toom üht karjapoissi, kes järjekindlalt otsinud ja korjanud merelindude mune, nagu seda tollal tegid kõik Vilsandi elanikud. Poiss löönud ühe muna pesakonnast katki, et selgusele jõuda, kas munad haudunud, s. o. söögiks kõlbmatud pole. Hiljem muutunud poiss sedavõrd hoolimatuks, et sõtkunud jalgadega terve pesa puruks. Seesugune toorus mõjunud A. Toomisse nii masendavalt, et ta otsustanud hakata korraldama lindude kaitset. Kõigepealt hankinud ta endale rendiõiguse Vaika saarte üle, mis andis võimaluse keelata linnumunade korjamise. Algas pikk ja visa võitlus kohalike elanikega, kes pidasid loomulikuks, et linnumunad ühtviisi kõigile kuuluvad. Hiljem leidis A. Toom oma tänuväärses töös toetust Tartu ülikooli loodusteadlastelt, kes hakkasid lindude elu teaduslikult uurima. Lindude rõngastamise teel tehti huvitavaid tähelepanekuid nende rändude ja eluviiside kohta. Sihikindla tegevuse tulemusel kasvas väga kiiresti lindude arv ja liikide rohkus. Olgu selle kohta üksainus näide. Kui A. Toom oma linnukaitsetööd alustas, pesitses Vaika saartel vaid kaks paari hahkasid, 1922. aastal loetleti neid juba 120 ja 1939. aastal 726 paari. Vaika linnuriik sai kuulsaks mitte ainult Eestis, vaid kogu Euroopas.

Möödunud sõja ajal sai linnuriik rängalt kannatada ja paljude aastate jooksul ei suudetud seda taastada. 1958. aastal loodi Vaika Riiklik Looduskaitseala, kuhu kuuluvad Vilsandi-lähedased väikesed saared — kolm Vaigast ja veel mõned pisikesed kaljusaared. Vilsandil on taaskorraldamisel ka linnumuuseum. Kaitsealal on aastaringselt keelatud jahipidamine ja ekskursioonid võivad 1. juunist alates külastada ainult teatud piirkondi.

Vaika linnuriik on jõudsasti kasvamas ja tiivuline elanikkond kurdab juba liiga tiheda asustamise pärast. Juba nad laiendavadki eluruumi lähematele laidudele... Teadlastel on siin suurepärased võimalused lindude elu jälgimiseks. Kuid sellega ühenduses tekibki küsimus: kuidas nad lindudele lähedale pääsevad? Sest olgu kavatsused kuitahes head ja ausad — inimene nende silmis juba täit usaldust ei pälvi. Anname vastuseks sõna teadlastele endile.

Kui saartele läheneb paat, tõusevad linnud suure kisaga lendu. Mine tea — ikkagi inimesed. Tulevad saartele, askeldavad, seletavad omavahel ja seavad üles mingi kasti, mille igas tuule käes loperdavas seinas mustendab auk. Igasuguseid kaste on merigi kaldale loopinud — ükspuha. Peaasi, et mehed lõpuks paati ronivad ja minema aerutavad. Kas neid siis on niisama palju kui

enne, seda linnud kokku lugeda ei oska. Nüüd võib jälle maha laskuda ja tavalist elu edasi elada.

Agá vaatlustelgis istub inimene. Piilub läbi tumeda marliga kaetud vaateakende ja pistab vahetevahel välja objektiivi klaassilma. Temale on nüüd kõik lausa käeulatuses. Ja et linnud ise pettusest aru ei saa, siis ei lähe nende seltskonnas kunagi igavaks.

* * *

Jutustus «Surma luht» on võetud **August Mälgu** (sünd. 1900. aastal) teosest «Jutte lindudest». A. Mälk on Saaremaa kirjanik, paljude rannaelu kujutavate novellide ja romaanide autor. Pärit Lääne-Saaremaalt, sellesama Vilsandi lähistelt, tunneb ta hästi siinseid olusid — niihästi inimeste elu kui ka loodust. Ühel kevadsuvel viibis kirjanik Vaika saartel ja jälgis hoolikalt lindude elu. Nende vaatluste ja varasemate tähelepanekute alusel sündiski tore raamat «Jutte lindudest».

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Loe läbi A. Mälgu jutustus «Surma luht» ja märgi välja tundmata sõnad ning mõisted.*
2. *Kirjelda partide pesaasutamist. Mispärast Kõversaba end teiste hulgas tähtsana tundis? Millised ohud linde seiravad? Pane tähele, milliseid ettevaatusabinõusid ja kavalaid võtteid nad kasutavad.*
3. *Kirjelda emapardi muresid ja toimetusi haudumisperioodil ning pardipoegade esimesi retki.*
4. *Ühenduses partide elu jälgimisega teeb kirjanik tähelepanekuid mitmete teistegi lindude kohta. Kuidas on iseloomustatud harakat? Mida on jutustatud rähnist? Mida tead omalt poolt lisada? Mis kasu see lind toob? Meenuta lõiku vihmakassist. Millises tuttavas muistendis on sellest linnust juttu?*
5. *Keda peavad linnud kõigist olevustest kõige enam kartma? Milline on kirjaniku suhtumine pardijahisse? Väljenda ja põhjenda oma arvamust.*
6. *Õpi V. Ridala luuletust «Luiged» ilmekalt esitama. Selgita sõnastiku abil tundmata sõnade tähendus. Moodusta lauseid sõnadega «laid», «halama», «võigas».*
7. *Kas oled käinud Vilsandil ja Vaika linnuriigis? Jutusta oma muljeist ja tähelepanekuist. Eestis on veel teine mereäärne looduskaitseala. Kus see asub ja mida sellest tead? Mis tähtsus on lindude kaitsmisel ja hooldamisel ning looduskaitsel üldse? Kuidas see meie vabariigis on korraldatud? Too näiteid. Koosta kodukirjand «Lindude (loomade) eest hoolitsemas».*

PÕHJARANNIK

K. Merilaas

Rannik kui hüppel,
rünnakuhoos:
manner ja meri
siin sülitsi koos.

Kivine kallas,
rind tuultele valla,
rahne ja rähka
siit virutab alla.

Vood aga, vastasel
haarates jalust,
purevad, järavad
kaldaalust.

Seiske! Siit edasi
kumbki ei saa:
võimas on meri,
veel võimsam on maa —
maa ja ta omade õigus.

JÄÄ KESTMA

(Eesti NSV hümn)

J. Semper

Jää kestma, Kalevite kange rahvas,
ja seisa kaljuna, me kodumaa!
Ei vaibund kannatustes sinu vahvus,
end läbi sajanditest murdsid sa
ja tõusid õitsvaks sotsialismimaaks,
et päikene su päevadesse paista saaks.

Nüüd huuga, tehas, vili, nurmel vooga,
sirp, lõika, alasile, haamer, löö!
Nõukogu elu, tuksu võimsa hooga,
too õnne rahvale, me tubli töö!
Me Liidu rahvaste ja riike seas
sa, Eesti, sammu esimeste kindlas reas!

Sa kõrgel leninlikku lippu kannad
ja julgelt kommunismi rada käid.
Partei me sammudele suuna annab
ja võidult võitudele viib ta meid.
Ta kindlal juhtimisel kasva sa
ja tugevaks ning kauniks saa, me kodumaa!

LEMBITU

Fr. Tuglas

1

Ütles Lembitu:
Ilus on elada. Ilus on taevas, mets ja meri. Ilus on eha ja ilus on koit, ilus on kevad ning ilus on sügis. Ilus on mängida

murul ja laineil, ilus on veereta' ketast, pinguta' purje, ilus on tormata siniudu-ilma.

Kaunis on elu, kaunis on inime! Kaunid on nooruse õhkuvad uned, uhked mehe mehised mõtted, magusad rauga mälestused.

Kaunid on kavatsused, kaunimad teostused. Kaunid on võtmised, kaunimad andmised. Kaunid on himud, kaunimad veelgi on keeldumused.

Kaunis on elu kaunina elatud.

2

Ütles Lembitu:

Hirmus on inime, kole ta kirg, jõle tema tegu. Koledad ta kiskja-küüned, hirmsad ta verejanu-silmad, hirmsam on veelgi ta tume-puna-verine süda.

Verisel vankril kihutab sõda üle maa, verre upub maailm, verest nõretab taevas, verre, oh verre on uppumas inime!

Kuulake laste ja leskede leina! Vaadake haudu, mida lilled ei ehi; kaege kalme, mida pisar ei kasta! Kuulake tuuli tühjes varemeis! Leinake kummuli kündmatul põllul!

Vihkan, oi vihkan ma inimest!

3

Ütles Lembitu:

Ilus on surra. Ilus on surra isamaa eest. Ilus on surra sõprade, rahva ja omaste eest. Ilus on surra vabana priiuse eest. Ilus on minna võitlusse, isegi lootuseta võita. Ilus on minna ülejõu-vaenlase vastu. Ilus on minna, teades, et tagasi ei tule.

Kaunis on langeda kaebuseta. Kaunis on langeda võõraste vendade seltsis, liigutav leida sõpra viimsel tunnil, panna käsi tundmatu kaela ümber, ohata kord — ning lahkuda.

Kaunis on sünd, millele kaunim veel järgneb surm.

4

Ütles Lembitu:

Ilus ja hirmus on elu. Ilus ja hirmus on inime. Kõik, mis puudutab inime, teeb ta hirmsaks ja ilusaks. Lillesid ja hukatust külvab ta ümber, lilled ning lein on tema tee. Sündides nutab ta, surres valab ta pisaraid, läbi pilvise taeva harva tall' naeratab päike.

Kuid mina armastan siiski sind, inime. Armastan su ilu, su unistust, su priiusejanu. Armastan sind, nagu oled, kõigi su rõõmude, kõigi su kannatustega.

Armastan sind, kui enese võidad ja eksijal' armu annad. Jumaldan, kui ennast taltsutad ja orja ahelast päästad. Kummardan maani sind, kui hävituse asemel uuest' kord algad sa ehitust.

Armastan inimest! ütles Lembitu.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Kes on Eesti NSV hümni viisi autor?*
2. *Kes oli Lembitu? Mida tead temast jutustada? Mispärast kirjanik on mõtted inimesest sidunud temaga? Mis neist mõtteist sulle eriti meelde jäi?*

EESTI MULD JA EESTI SÜDA

L. Koidula

Süda, kuis sa ruttu tõused
kuumalt rinnus tuksuma,
kui su nime suhu võtan,
püha Eesti isamaa!
Head olen näind ja paha,
mõnda jõudsin kaota',
mõnda elus jätta maha —
sind ei iial unusta'!

Sinu rinnal olen hingand,
kui ma vaevalt astusin,
sinu õhku olen joonud,
kui ma rõõmust hõiskasin,
minu pisaraid sa näinud,
minu muret kuulnud sa, —
Eestimaa, mu tööd, mu laulu,
sull' neid tulin rääkima!

Oh, ei jõua iial öelda
ma, kuis täidad südame!
Sinu põue tahan heita
ma kord viimse unele.
Ema kombel kinni kata
lapse tuks'vat rinda sa:
e e s t i m u l d j a e e s t i s ü d a —
kes neid jõuaks lahuta!

JUTT

L. Koidula

«Mis mulle jutustad, koidiku tuul?»
Eestimaalt tulen,
väsinud olen:
kõikusin kodumaa latvade lehtes,
kevade ehtes
hiilgavad vainud ja väljad ja aas!
Lilleke maas,
tammed ja kase ja lõhmuse õied
olid mul õrnasti õhkuvad kõied,
nägin neid mängivat kevadega.
Mis kaebad sa,
Eestimaa tütre helisev huul?

«Pilveke, kallike, kuhu sa reisid?»
Eestimaa üle
lendab mu süle,
karastab põldu ja peenart ja metsa.
Kõik minu otsa
vaatab kui taevase ailika pool'.
Olgu ka hool
vaikne ja tasane; siiski mu vägi
silmad kõik rahvale rõõmuseks tegi,
rahul on Maarjamaa pühane pind.
Mis surub sind,
Eestimaa tütar, et nutune seisad?

«Viibi, lind, ära nii rutates sõua?»
Eestimaal' tiivad
koju mind viivad!
Eestimaa õitsvate õilmete vahel
armsam mul ahel:
rõõmu- ja leinalaul, kodumaa viis!
Eestimaa hiis
varjas mu pesakse, seal tahan surra!
Kodumaa kullane kõlin ei murra!
Surmani tänan ma lauludega!
Mis viibid sa,
Eestimaa tütar, et järel' ei jõua?

Eestimaa tütar! Mis viibin ma siis?
Lennake, päevad,
mida veel jäävad
piireks mull' kodumaa kallaste ette!
Jõua, oh, kätte,
jõua, sa igatsev, õnnistav tund!
Päeva ja und
küsin ma: «Millal mind viite ta pinda?
Lootuse silin, kas petab ta rinda?
Millal sind teretan, laulude rand?»
Ei vastust ann'd
õhu, ei pilve, ei linnukse viis!

MA LILLESIDEME VÕTAKS

J. Liiv

Ma lillesideme võtaks —
sind köidaks sellega,
sind köidaks sellega ühte,
oh õnnetu Eestimaa!

Ma taevasina võtaks,
võtaks päikese särava,
võtaks eha, võtaks koidu —
sind köidaks sellega.

Ja armastuse ma võtaks,
võtaks truuduse, aususe ka,
ja köidaks sellega ühte
sind, kallis kodumaa.

Ja veresideme võtaks,
võtaks venna südame ma —
ja köidaks sellega ühte
sind, õnnetu Eestimaa!

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Mida ühist ning erinevat leiad L. Koidula ja J. Liivi isamaalauludes? (Meenuta veel luuletusi «Miks sa nutad?», «Kui tume veel kauaks ka sinu maa»).*
2. *Millised neist luuletustest on viisistatud? Kas tead heliloojat?*

BORODINO

M. Lermontov

«Eks, onu — asjata ju minna
me käest ei lasknud kallist linna,
kui Prantsus Moskvas käis.
Siis löödi lahinguid! Neid aegu
me rahvas mäletab veel praegu.
Borodinost ju ilmaaegu
ei mõelda, uhkust täis.»

«Jah, poeg, siis oli teine lugu,
siis elas kangelaste sugu,
ei enam sääraseid.
Ei nende käsi hästi käinud —
ei paljud sõja lõppu näinud...
Nad Moskva alt ei oleks läinud,
kui poleks kästud neid.

Sai kaua tummalt taganeda.
Me tuju langes, nähes seda,
hallpead ju rääkisid:
«Mis tuleb ülematel pähe?
Kas on neil tõesti julgust vähe,
et ikka proovima ei lähe
häid vene tääkisid?»

Siis lagendikku nägid roodud,
mis võitlusväljaks justkui loodud.
Reduut sai tehtud seal.

Uus lootus poiste põues tärkas,
ja koiduga, kui vägi ärkas,
ta silmapiiril prantslast märkas
just nagu pihu peal.

Mul oli käsil laadimine.
Ma mõtlesin: «Oot, külaline,
nüüd alles kosti saad!
Noh, vend musjöö! Käi lagedale!
Ka elust meil ei ole hale,
et lööke anda ründajale
ja kaitsta kodumaad.»

Kaks päeva tuuris kahurtuli.
Ja nurin kuuldavale tuli,
et see on tühi töö.
«Nii hirmu nahka neil ei aja.
Kartetšidega oleks vaja . . .»
Ja üle sünge võitlusraja
siis tiivad laotas öö.

Ma lamasin — ei tulnud uni.
Öös hõiskeid kostis hommikuni —
seal Prantsus pidutses.
Kuid vaikne oli meie leeris:
siin mõlkis kiivrit mees poleeris,
seal teine relvi revideeris
ja süngelt urises.

Ja vaevalt kerkis koidusära,
kui algas laagris kisa-kära,
kõik äkki kihas-kees.
Me poiguülem oli visa,
aus tsaari teener, meile isa.
Jah, kurb, et päevadele lisa
ei saanud taevalt mees.

Ta hüüdis meile õhinaga:
«Eks ole Moskva meie taga!
Siis seiskem kindlalt koos
ja surgem, kaitstes kallist linna!»
Me tõotasime surma minna
ja läksime — jah, palju sinna
meid jäi Borodinos.

See oli päev: suits ümber kiikus,
just nagu pilv me poole liikus
musttuhat sõjameest.
Seal tragunite mõõku täras,
ulaane uhkes mundrisäras
me peale langes sõjakäras
ja möödus meie eest.

Nii enam lahinguid ei lööda ...
Kui varjud lipud sööstsid mööda.
Silm vaenlase armeed
veel läbi suitsu vaevalt nägi.
Täis vimma väge raius vägi
ja segas langenute mägi
suurtükikuuli teed.

Jah, prantslane veel kaua räägib,
kui vahedad on vene täägid,
kui täpne nende löök.
Kartetšivihin, tulevalgus!
Maa põrus hirmsas tapatalgus
ja kestvaks möirgeks ühte valgus
seal kahurite röök.

Ju hämardus. Me tõotasime,
et homme jätkub taplemine
sealsamas lõpuni.
Siis aga kostis trummikaja,
väed ära tõmbas vallutaja,
kuid kokku võtta oli vaja
meil oma kaotusi.

Jah, poeg, siis oli teine lugu,
siis elas kangelaste sugu,
— nüüd pole sääraseid.
Ei nende käsi hästi käinud,
ei paljud sõja lõppu näinud.
Nad Moskva alt ei oleks läinud,
kui poleks kästud neid.»

Nüüd vaikinud on kaunis luule,
ei iial enam kõla see.
Tal pitser surutud on suule,
tal kitsas kirstus lõppes tee.

Need värsid levisid Puškini surma puhul kulutulena, nende autoriks osutus noor, tollal 23-aastane luuletaja

MIHHAIL LERMONTOV (1814—1841), kelle elusaatus oma kuulsa eelkäijaga hämmastavalt kokku langes.

M. Lermontov pärineb samuti vanast ja rikkast aadlisuguvõsast. Rikas vanaema, kelle kasvatada poiss varakult jäi, kandis hoolt ta muretu lapsepõlve ja hea hariduse eest; parimad kasvatajad õpetasid muusikat, maalimist ning võõrkeeli. Tõsisem haridustee algas Moskva aadlipansionis, jätkudes seejärel juba ülikoolis. Nooruki vaimuanded arenevad jõudsasti ja mitmekülgselt: ta maalis silmapaistvalt hästi, mängis viiulit, deklameeris kaasakiskuvalt. Kõigest enam köitis kirjandus — luuletamine, eeskujuks kuulus Puškin.

Vastuolude tõttu ülikooli juhtkonnaga jäid õpingud lõpetamata. Küpses otsus ohvitseriks saada ja edaspidine tee viiski Peterburi ohvitseride kooli. Paraku tuli seda kahetseda — tuim ohvitserielu ja vaimsete huvideta kaaslased ei sobinud Lermontovi loomusega. Lohutuseks jäi loometöö, mis juba tollal küpseid vilju andis.

Pöörde Lermontovi elus põhjustas Puškini surma puhul loodud luuletus «Poeedi surm», mille ühe stroofiga alustasime käesolevat jutustust. Luuletuse ründavad värsid tabasid Puškini vaenlasi — kõrgemaid võimukandjaid. Muidugi ei võinud seesugune vaenukinda viskamine karistamata jääda — juba nädala pärast järgnes noore luuletaja väljasaatmine Peterburist polku, mis sõdis Kaukaasias mägilastega. Vaevalt, et mägilaste kuulide alt tagasipöördumist karta on, lootsid võimukandjad.

Tagasi Peterburi õnnestus Lermontovil pääseda hoolitseva vanaema agaruse tulemusel. Ent mitte kauaks. Karistuseks duelli

eest, mis ametlikult oli keelatud, järgnes uus tegevväkke lähetamine. Veel korraks lubatakse lahinguis silmapaistnud luuletaja Peterburi puhkusele. Ja siis jälle lahkumine, seekord lõplik. Lermontov oli vahepealsete aastate jooksul kujunenud silmapaistvaks kirjanikuks. Tal oli sõpru ja austajaid, ent veel enam mõjukaid vaenlasi; ta teadis, et jälitamise ja pagendamise tõeliseks põhjuseks on tema vabadustihkavad luuletused. Lahkumise paratamatus ja tige vaen ahistasid meeleolu. Küllap selle ajel sündis luuletus «Pilved», üks kaunimaid tema loomingus:

Pilved, kesk taevaste steppide sina
kõrgel kui helendav pärlikee ripute!
Lahkuma sunnitud nii nagu mina
koduselt Põhjamaalt lõunasse kipute.

Mis teid küll ajab siit? Saatuse kurjus?
Avalik vihavaen? Varjatud kadestus?
Koormab teid süü? Mõni lootus ehk nurjus?
Sõprade laim rinda mürgina ladestus?

Kust võis luuletaja küll teada, et «saatuse kurjus» ja «varjatud vihavaen» seiravad teda ka lõunataeva heleda päikese all. Leidus inimene, liiati vana tuttav, kes kõrgema seltskonna õhutusel soostus kirjaniku vastu relva tõstma. Vältimatu duelli kohta jutustatakse järgmist.

Vastased kohtusid 15. juuli õhtul Pjatigorski lähedal Mašuki mäe jalamil. Tingimused olid kõige raskemad, nii et ühe surm oli vältimatu. Parajasti lähenes äike, sekundandid kiirustasid asja lõpetama. Lermontov seisis barjääri ääres ega jõudnud veel püstolitki tõsta, kui vastane juba tulistas. Selsamal momendil kärgatas äike ja algas vihm. Lask oli tabanud surmavalt.

Puškini tragöödia oli kordunud. Kuid õitsvas eas lahkunud kirjanik jättis maailmale rikka loomingu — kõrgetasemelist luulet («Puri», «Borodino», «Mõtisklus», «Pilved», «Kodumaa»), draama- ja proosateoseid. Surmaeelseil aastail kirjutas Lermontov vene kirjanduse ühe tähtteose — romaani «Meie aja kangelane».

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Võrdle Puškini ja Lermontovi elukäiku ja leia, mis kahe suure luuletaja saatuses on kokkulangevat.*
2. *Meenuta allegooria mõistet. Kuidas seda kunstivõtet on rakendatud luuletuses «Pilved»?*
3. *1837. aastal möödus 25 aastat Borodino lahingust. M. Lermontov kirjutas sel puhul luuletuse vene sõdurite vaprusest ja isamaa-armastusest — «Borodino».*

a) Mida tead Borodino lahingust? Milline nõukogude film seda lahingut kujutab?

b) Kuidas on luuletus üles ehitatud? Loe veel kord läbi lahingu kirjeldus ja jälgi pinevuse tõusu. Millises stroofis on kulminatsioon? Leia värsse ja kõnekujundeid, mis rõhutavad lahingu ägedust. Millised väljendused vana sõjamehe jutustuses korduvad? Milline tähendus neil on? Kas «Borodino» on eepiline või lüüriline luuletus? Põhjenda.

RAHVUSLAUL

S. Petőfi

Üles, madjar! Kodu kutsub.
Aeg on käes — kas nüüd või iial!
Valige, nüüd aeg teilt küsib:
vabadus, või orjus püsib.
Madjarite jumalale
vannume,
vannume: ei enam orjust
kanna me!

Orjad olime me kaua,
neavad vanemad meid hauas.
Neil, kes vabana said surra,
und ei tule orjamullas.
Madjarite jumalale
vannume,
vannume: ei enam orjust
kanna me!

See on tühipaljas hulgus,
kel nüüd surra puudub julgus,
kallimaks kui kodupinda
arvab oma elu hinda.
Madjarite jumalale
vannume,
vannume: ei enam orjust
kanna me!

Ahelatest mõõk on enam,
käsi mõõgaga on kenam.
Miks siis raudu kandma peame?
Muistsed mõõgad valmis seame!
Madjarite jumalale
vannume,
vannume: ei enam orjust
kanna me!

Et me madjarite nime,
vana kuulsust vääriksime,
häbi, mis toond aastasajad,
maha pesta nüüd on vaja.
Madjarite jumalale
vannume,
vannume: ei enam orjust
kanna me!

Seal, kus kerkivad me hauad,
järelpõlv meid leinab kaua.
Tänupalve juures üha
kordavad me nime püha.
Madjarite jumalale
vannume,
vannume: ei enam orjust
kanna me!

«Rahvuslaulu» autor

SANDOR PETŐFI (1823—1849),

on ungari luuletaja ja rahvuskangelane. Tema üürike elu oli algusest peale püsitu: kord ahvatles teater, siis sõdurielu ning õpingud ja luuletajakutsumus. Luulemeel ärkas varakult koos vabadusarmastusega. Petőfi kodumaa Ungari kannatas Austria survevõimu all. Rahvas aga elas iseseisva, vaba elu igatsus, mis 1848. aastal paisus revolutsiooniks, mille ideelisi juhte oli ka Petőfi. Austria ja tema liitlaste vastu võitlemiseks moodustatakse vabadusarmee. Ent vaenlastest piiratud Ungari ei suutnud kaitsta oma vabadust. S. Petőfi langes revolutsiooni viimases lahingus; tema haud on tänini teadmata. Edasi elama jäi vabadustihkav luule, eriti kuulus «Rahvuslaul», mis juba luuletaja elupäevil suust suhu üle maa levis.

S. Petőfi luule paremik on tõlgitud eesti keelde (kogu «Vabadus, armastus»).

KALLIS KOTUS

(Tarvastu keelemurdes.)

A. Rennit

Mu meelen kuldne kodukotus,
ma sageste näe und veel sest,
kos õndsa esä kallis katus
mu varjas, väikest latsekest.

Mäest alla, mööda kopli veere
sääl pal'lajalu paterdi,
siss ringi üle Ridassaare,
kaits peokest täis lillesi.

Nii Piirikesemäele lätsi,
kos küla latse kiiksive;
kos Märt ja Maiu, Ainu, Atsi
mu kaugelt joba hõiksive.

Sääl pidu, pillerkaari teime,
ja lohun laia kivi pääl
võileiba, kamakäkku seime,
mis ristiema jagas sääl.

Kos vahest ka veel ikke saime,
kui pajupill meil katik läits
ehk varba vastu kivi leime
või karmani seest kat'te väits . . .

Nüüd kadund! . . . Igaveste minnu
nee armsa aja ammugi.
Me, latse, nagu essind linnu
kik ilma laanen laiali.

Ka lohk ja saar saand teisemase
ja mäge muutnu hoolsa käe
ning koplisse om kasvand kase . . .
Kuid mälestus ei meelest läe.

ISATALUST LAHKUMINE

M. Veske

Kui mu kallist isatalu
jumalaga jätsin ma,
tundis minu süda valu,
mis ei või ma ütelda.

Väravalt ma üle välja
sõitsin venna saatusel,
sõitsin üle nurme selja,
kust veel kodu nähtaval.

Vend mull' ütles: «Ära nuta,
ära enam kaeba nii!»
Mina vastu: «Ära rutta!
Siit näen kodu viimati.

Hoia hobust kinni vähe,
las mind vaata tagasi;
ehk ei saa ma enam näha
isatalu iialgi.

Jumalaga, isamaja,
nurm ja niit ja karjamaa!
Taevas anna, mis teil vaja!
Jumal küll teid õnnista!»

ÜKS ON MINUL PÜHAM KODA

A. Haava

Üks on minul püham koda —
minu vanemate maja! —
Vaikne, lihtne eesti talu. —

Oh — nii vara lahkusite,
kalmu alla kadusite,
isakene, emakene!

Süda tahab seisma jääda
õnnes, — valus, — mälestades
vaikset, lihtsat eesti talu.

Ei saand teile tänu tuua,
armastusel andid anda —
isakene, emakene.

Armastus sääl ehtis elu —
oli vaikne, püha luule —
vaikses, lihtsas eesti talus.

Lahkusite alla hauda,
kadusite alla kalmu,
aga armastus jäi siia!

See mu südames nii süttib,
ilutseb nüüd minu hinges,
kuni jätkub elupäevi . . .

ÕHTU KODUTALUS

E. Enno

Õhtu köitis jutuheided
unejätkuks puhkama,
pimedus käib väljas ringi,
laulab, nutab tuulega.

Peretoas kõnnib keegi,
tuli nagu vuhises,
keegi nagu vaatab aknast,
tares nagu kõlises . . .

Tiksub kell ja ahju taga
kilgid tasa laulavad,
vanaema kustund silmad
hangund pilgul vaatavad.

Pimedus käib väljas ringi,
laulab, nutab tuulega —
ööde varjud täitvad südant
üksilduse tundega.

Puhkab isa, puhkab ema,
kuulda üksi hingamist,
nagu unenäo sõudu,
taluhaldja liikumist.

Tiksub kell ja ahju taga
kilgid tasa laulavad —
kadund aastasajad tõus'vad,
pikas reas rändavad.

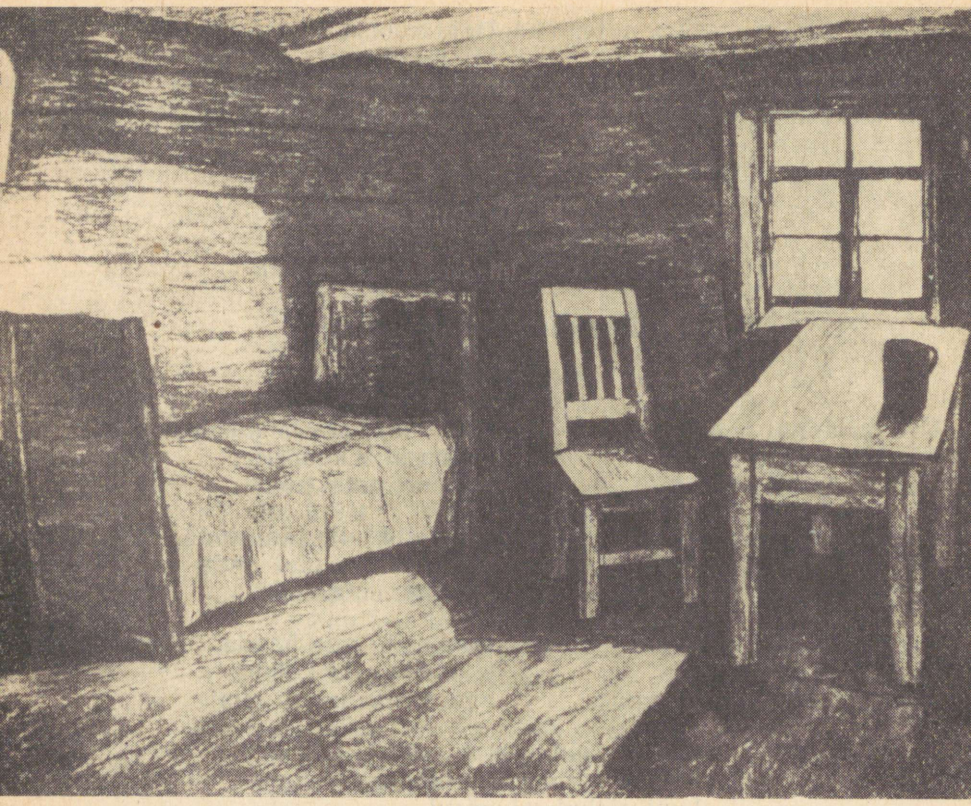

Kr. Raud. Talutuba.

Aastasajad kõnelevad —
kuulda üksi hingamist,
nagu unenäo sõudu,
taluhaldja oigamist.

KOJUIGATSUS

E. Enno

Nüüd õitsvad kodus valged ristikheinad,
tuul mängib lillelõhnaga —
mu ümber sala laul'vad vaiksed leinad.

Ja sääl, kus tee nii pikk ja tolmune,
viib sinimetsa poole kaugele,

sääl kasekõne loob kui pilvi teele,
et kanda kojukutset minu meele.

Ja sala laul'vad minu vaiksed leinad,
et õits'vad kodus valged ristikheinad.

MAAST JA RAHVAST

M. Raud

Minu maa, minu rahva õnn,
minu maa ja mu rahva mured
suuremad on
minu enese
elamisrõõmust või -tusast,
nagu meri on suurem
ühe laine
vahusest viirust,
põldude ääretus
suutäiest leivast,
tuuliste metsade kohin
üksiku lehe libinast,
ja nagu maa ise on suurem
sellest piskust,
mida ma silmaga näen,
ning kogu rahvas
nendest, keda ma kättpidi
teretan.
Kõik jalad kord väsivad ära
mullaseid radasid tallates.
Aga rahvas ei sure.
Maad maha matta ei saa.

LÜÜRIKA

Märkisime eespool, et lüürika on eepika ja dramaatika kõrval üks kirjanduse põhiliike. Millised on tema peamised tunnused ja erinevused teiste põhiliikidega võrreldes?

Kõige iseloomulikum on lüürikale tundmuste ja elamuste eriline rõhutamine, meeleolu loomine. Pöördugem näidete poole. E. Enno luuletus «Õhtu kodutalus» manab õdusa, ent pisut salapärase kujutluspildi; J. Sütiste «Sõit» loob reipa meeleolu; L. Koidula ja J. Liivi isamaaluule sisendab ühtesulamist oma rahva saatusega. Ehkki lüürilistes teostes on eriti rõhutatud tunded ja meeleolud, võivad nad väljendada ka tähtsaid ühiskondlikke probleeme. Oma minast lähtudes kõneleb suur luuletaja paljudele, kogu maailmale. Näiteks S. Petõfi «Rahvuslaulus» kõlab vabadusvõitluse idee, mis erutab kõiki rahvaid.

Nagu eepikal ja dramaatikal, nii on ka lüürikal aegade kestel kujunenud oma žanrid. Peamine neist on lüüriline luuletus, näiteks J. Liivi «Sügis», V. Ridala «Talvine õhtu», J. Sütiste «Nooruse laul», V. Luige «Õõl vastu esimest maid» jne., samuti rahvalaulud. Viisistatud luuletust nimetame lihtsalt lauluks. Lüürikasse kuuluvad veel ood, milles ülistatakse kangelastegusid, kõrgeid aateid vm. (näit. Kr. J. Petersoni «Laulja»), epigramm (satiiriline lühiluuletus), hümn jt.

Väliste tunnustena eraldavad lüürikat eepikast ja dramaati-

kast harilikult värsivorm ja lühem ulatus. Täpsemaks vahetegemiseks on tarvis meenutada mõisteid sidumata ja seotud kõne.

Mäletame, et ilukirjanduslikud teosed võivad esineda kas sidumata või seotud kõnes ehk, teiste sõnadega, kas luules või proosas. Proosas on sõnad ja laused seotud vabalt, nagu kõnekeeles; seotud kõne, luule, on kirjutatud värssides (luuleridades). Värsile aga on iseloomulik rütm, s. o. silpide arvu ja rõhkude korrapärane vaheldumine. Näiteks:

Õhtu köitis jutuheided
unejätkuks puhkama,
pimedus käib väljas ringi,
laulab, nutab tuulega.

Niisiis esineb lüürika harilikult seotud kõnes, värsivormis. Kuid värsivormis võib esineda ka eepilisi või eepika tunnustega teoseid. Meile mitme näite põhjal tuntud valm on eepiline teos, ehkki on kirjutatud värsivormis. Sageli on eepika, lüürika ja dramaatika tunnused omavahel liitunud. Näiteks ballaadid «Ustav Ülo», «Metshaldjas» ja «Kinnas» on sündmustikulised teosed, mis, nagu mäletame, on eepika tunnus, ühtlasi on neis väga tugevasti rõhutatud elamused. Seesuguseid teoseid nimetatakse lüro-eepilisteks. Nimetatud liiki kuulub ka poeem (näit. «Järvesuu poiste brigaad»), millega tutvume lähemalt edaspidi. Sageli kasutatakse värsivormi ka draamateostes. Nii näeme, et eepika, dramaatika ja lüürika tunnused võivad omavahel liituda.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Nimeta lüürika olulised tunnused. Selgita mõisteid sidumata ja seotud kõne.*
2. *Kuidas saad aru mõistest «lüro-eepika». Meenuta, mis iseloomustab ballaadi žanrit.*
3. *Meenuta mõisteid värss, stroof, riim, värsimõõt. Selgita neid mõisteid J. Sütiste luuletuse «Sõit» najal.*

SUREMATUS

M. Raud

Suur sõna
LENIN
igaveses rahus
on mausoleumi graniiditahus.

Kuid kindlamalt kui sesse kivipinda
ta nimi raiutud on rahva rinda.

Jääb igaveseks nagu päiksetõus
ta mälestus
ta mõtte tões
ja jõus.

LENIN RAZLIVIS

[*Pärast 1917. aasta Veebruarirevolutsiooni saabus Lenin emigratsioonist Venemaale, et revolutsiooni otseselt juhtida. Kuid Veebruarirevolutsiooni järel sai võimule mitte töölisklass, vaid kodanlus. Kodanlik Ajutine Valitsus jälitas tõelisi revolutsionääre ja kogu bolševike parteid; Lenini elu sattus hädaohtu. Selles olukorras tuli partei juhil end võimude eest varjata. Lenin asus Petrogradi lähistele Razlivi järve äärde. Siin elas ta revolutsioonile ustavas perekonnas ja juhtis saadikute kaudu partei tegevust. Neist pingelistest päevadest jutustab kirjanik E. Kazakevitš oma raamatus «Sinine vihik», millest on võetud ka alljärgnev peatükk.*]

Nadežda Kondratjevna Jemeljanova oli kogu selle aja vältel ebatavaliselt ülevas meeleolus. Millega ta ka ei tegelnud, mida ta ka ei toimetanud — kas pesi nõusid, keetis leent, pesi pesu, rohis peenraid, nõelus sukki, pani lapsi magama —, vaimusilmas seisis ta ikka kogu aeg oma maatüki piiril, tiigi ääres, mida väike oja ühendas Sestroretski Razlivi järvega, seisis ühes ja samas liikumatus asendis: selg järve poole, käed mõlemale poole

välja sirutatud, nagu kaitstes järve ja onni järvetagusel luhal kogu maailma vaenulike jõudude eest.

Tema silmad muutusid terasemaks, kuulmine erksamaks. Ta hakkas märkama kõike, mis ümberringi toimus ja mida ta varem tähele ei pannud. Ta eristas naiste ja meeste samme sirelitesse kasvanud plangu taga; inimeste hääled, mis kostsid naabrite juurest ja tänavalt, köitsid nüüd ta tähelepanu ja andsid toitu mõtisklusteks.

Ta tabas end sellelt, et oli hakanud vähem mõtlema mehest ja poegadest, keda sissekukkumise korral oleks ähvardanud surmaoht. Ta mõtles ainult Leninile ja sellele, et Lenini julgeolek sõltub temast ja temale lähedastest inimestest.

Need ähmased, kuid tugevad tunded pugesid talle sügavale südamesse. Ta ei oleks osanud oma tundmusi sõnadega seletada, kuid ta tajus, et asub otse mingi suure ürituse keskpunktis ja mõistab Lenini isiksust oma emaliku, naiseliku instinktiga paremini kui tema mees. Nikolai Aleksandrovitš teadis väga hästi, mida Lenin parteile tähendab, kuid ta lähenes Leninile kui parteilane oma juhile, kui sõdur komandörile. Ta mõtles rohkem üritusele kui isiksusele.

Ka Nadežda Kondratjevna suhtus Leninisse niimoodi, enne kui ta teda tundma õppis. Ta ei suhtunud partei ülesandesse varjata juhti mitte just ükskõikselt, kuid täiesti praktiliselt, ja leidis kohe, kuhu teda paigutada, mida süüa anda, millest aset valmistada, tegi palju õigeid märkusi puuduste kohta kuuris, mis asus otse plangu kõrval tänava ääres, naabrite poliitilise meelsuse kohta jne. Ühesõnaga — tegi kõik nii, nagu oli harjunud tegema bolševiku naisena, kes varjas 1905. aasta revolutsiooni ajal relvi ja põrandaalust kirjandust, kes oli korduvalt üle elanud läbiotsimisi ja mehe areteerimisi, kes oli alati valmis kõigiks ebameeldivusteks ja hädadeks, mis tema seisund võis põhjustada.

Tema külmavereline ja asjalik suhtumine muutus varsti pärast seda, kui Lenin oli nende kuuri elama asunud. See mees oli täiesti erinev kõigest, mis ta oli osanud ette kujutada. Tema lihtsus ja ebatavaline delikaatsus, elavus ja seltsivus hämmastasid naist. Ta nähtavasti ei oodanud, et kuulus inimene võib olla nii lihtne ja loomulik. Naist pani imestama Lenini sügav ja peaaegu ahne huvi tema, ta mehe, laste, tema päevamurede vastu. See huvi oli kõige tavalisem, kõige igapäevasem huvi inimeste vastu, — kuid ometi mitte päris lihtne, mitte päris igapäevane. See huvi puutus küll temasse, tema poistesse — Koljasse, Sašasse, Kondratisse, Serjožasse, Gošasse, Levisse, Toljasse —, nende väikestesse toimetustesse ja igapäevastesse vajadustesse, kuid ühtlasi oli see samal ajal huvi, mis tulenes huvist millegi hoopis enama — kõigi töötavate inimeste, nende murede ja elukogemuste vastu. Kui Leninile midagi jutustati, jäi ta sageli mõttesse ja ütles:

«See on huvitav...»

«See on väga tähtis...»

«Seda tuleb arvestada...»

Oli näha, et iga teadet, ka kõige pisemat märget inimeste elust ja nende vajadustest, kaalub ta erilistel kaaludel, mõtleb selle hoopis laialdasemast rakendamisest, mis ta kuuleb ja teada saab. Lenin oli tervenisti nendega, inimestega, kelle hulgas ta elas, ja samaaegselt oli ta ka tervenisti siit eemal, hulga igasuguste, talle isiklikult tundmatute inimeste keskel. Nii imetleb kunstnik paikkonda või vaatleb nagu iga teinegi inimene, kuid arutleb samal ajal erinevalt teistest: «seda ma maalin», «seda ma võiksin maalida», «seda võib mul vaja minna».

Vaadates, kuidas naine teeb koduses majapidamises kõike parema käega, vasakul käsivarrel aga hoiab kogu aeg Gošat, raputas Lenin pead ja ütles justkui möödaminnes:

«Meil tuleb luua niisuguseid lasteasutusi, mis saaksid kas või natukenegi vabastada emasid ränkadest kodustest muredest.»

Mitu korda päevas pesi Nadežda Kondratjevna nõusid, tegi seda harjunud tööd mõtlemata, mehaaniliselt, ja imestas väga, kui Lenin kord ootamatult ütles:

«Me loome odavad ühissööklad, et naised saaksid tegelda mitte ainult väikeste, vaid ka suurte asjadega.»

Naine tundis end meelitatuna ebaharilikust tähelepanust tema koduste murede vastu, kuigi ta mõistis, et see tähelepanu ei kuulu ainuüksi temale.

Kord kuulis ta Leninilt sõnu, mis teda eriti hämmastasid:

«Võitmatu on see revolutsioon, mida naised toetavad ja millest nad osa võtavad.»

Õhtul pärast tööpäeva tuli Lenin mööda treppi pööningult alla. Kuuldes trepil Lenini samme, olid kõik toasolijad nagu ümber muudetud, laste silmis süttis uudishimu, juba ette nauditi huvitavat ja elavat vestlust.

Nadežda Kondratjevna nõelus sokke, pühkis põrandat või pakkus teed ja kuulas tema kõnelust poistega, ning tema emasüda rõõmustas selle üle, et lapsed kuulavad Leninit ja saavad sellest targemaks ning haritumaks. Lenin jutustas neile Siberisse asumisele saatmisest, Lääne-Euroopa pealinnadest, Šveitsi jääliustikest ja järvedest, inimeste elust mitmesugustes maades.

Poisid istusid liikumatult, Nadežda Kondratjevna aga püüdis liikuda võimalikult käratult ja naeratas vaikselt, kui kõik naersid.

Ükskord jutustas Lenin oma lapsepõlvest ja vanemast vennast, kes poodi täpselt kolmkümmend aastat tagasi Schlüsselburgi kindluses. Kõik istusid tõsiselt, kuid Nadežda Kondratjevna, kummardunud nurka soki kohale, hakkas märkamatult nutma.

Teinekord hakkas Lenin poistele naljatades tulevikku ennustama. Kondrati, keda hiljuti veetles anarhism ja kes vahetevahel oli käinud anarhistide klubis, pidi saama tulevase proletaarse armee kindraliks või «veel parem, revolutsioonilise laevastiku

admiraliks: meri on samas kõrval, isa peaaegu meremees, tunneb hästi Soome lahte. Jah, saad admiraliks!» Aleksandrile, targale ja terasele poisile, ema kõige tublimale abilisele, ennustas ta inseneriks või isegi («Miks mitte? Juhtima hakkavad töölised!») suure põllumajandusmasinate tehase juhatajaks saamist. «Tingimata ehitame sellise tehase. Hakkad välja laskma raudatru ja traktoreid (Ei tea, mis need on? Need on ameerika masinad kiireks ja kergeks maaharimiseks). Need künnavad üles kogu Venemaa, tasandavad kõik piiripeenrad. Koljast, kellel on mõtlikud ja selged silmad, saab teadlane, kes leiutab aeroplaani Kuu peale lendamiseks ja lendab sinna esimesena.» Seda öelnud, pöördus Lenin Nadežda Kondratjevna poole ja kinnitas talle, et proletaarlaste lapsed hakkavad tasuta õppima. «Sellepärast,» ütles ta naerdes, «ärge muretsege, Nadežda Kondratjevna, kulusid ei lähe mingisuguseid.»

«Aga mina?» küsis kümneaastane Tolja häbelikult.

«Aga mina?» nõudis kuueaastane Ljova asjalikult.

«Ei teagi, mida teile kõigile välja mõelda,» laiutas Lenin koomiliselt käsi. «Kelleks tahate, selleks ka saate!»

Ta kõneles poolnaljatades, kuid mitte täiesti. Vaadates Leninit ja lapsi hellusest palava pilguga, oli Nadežda Kondratjevna valmis Lenini tervise ja heaolu eest, ja loomulikult ka tema ümber istuvate laste eest jumalat paluma, kellesse ta ei uskunud.

Kuid vahel vajus Lenin mõttesse, vaikis, tema suu ümber tekkis karm joon ja nägu muutus peaaegu tundmatuseni. Niisugustel puhkudel jäid kõik vait, nagu kokkuräägitult hakkas igaüks oma asjadega tegelema, raamatut või ajalehte lugema, või siis läksid kõik kuurist välja, hoovi.

Zinovjev[1] oli samuti haritud inimene, viisakas ja jutukas. Kuid ta oli mõneti hajameelne, tähelepanematu. Lastest ei teinud ta üldse välja. Vahel kõneles ta Leniniga kõigi kuuldes prantsuse või saksa keeles — nähtavasti selleks, et keegi aru ei saaks —, Lenin aga ilmselt vihastas selle pärast tema peale ja vastas tingimata vene keeles.

Leniniga harjunud (ta oli niivõrd lõbus, elav ja armastusväärne), oli Nadežda Kondratjevnal raske uskuda, et Leninit aetakse taga, et tuhanded inimesed nuhivad tema jälgi otsides ringi ja neid lahutab temast tegelikult vaid kuuri õhuke sein. Aga kui ta heitis pilgu ajalehte, kus toimus pöörane klaperjaht, või kuulis poes temast räägitavat, hakkas Nadežda Kondratjevnal omaenese sisemise muretuse pärast hirm. Siis ajas ta mööda õue ja nurgataguseid lapsi taga, meenutas neile sajandat korda nende kohustusi: vaikida, ei sõna ega pilguga reeta, et majas on võõraid, unustada, et pööningul on elanik. Kui nad kokku kogunesid, vaatas ta igaühele järgemööda läbitungivalt ja käskivalt

[1] Zinovjev — tolleaegne parteitegelane.

otsa. Kondrati järele valvas ta eriti hoolega, peaaegu vaenulikult. Nüüd ta enam ei suutnud pojale andestada, et too oli lasknud end anarhismist kaasa kiskuda — varem ei pööranud ta sellele mingit tähelepanu. Poiss tundis nördimust ema terava pilgu all, naeratas kohmetult. Ja siis, tundes poja ausust ja häbenedes oma kahtlustusi, patsutas ema kiiresti tema põske. Ta oleks olnud õnnelik, kui oleks võinud kõik oma seitse last endasse mahutada, teadmata, kuidas teisiti neile edasi anda seda rahutus- ja vastutustunnet, mis oli tunginud sügavale kogu tema olemusse.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Jälgi pereema mõtteid ühenduses Lenini viibimisega tema perekonnas. Millega Lenin teda üllatas?*
2. *Mida järeldad Lenini kõnelustest pereema ja lastega?*
3. *Iseloomusta selle peatüki alusel Lenini suhtumist tööinimestesse.*

Nõukogude kirjanduse väljapaistvamaid ja populaarsemaid teoseid on romaan «Kuidas karastus teras». Selle autori

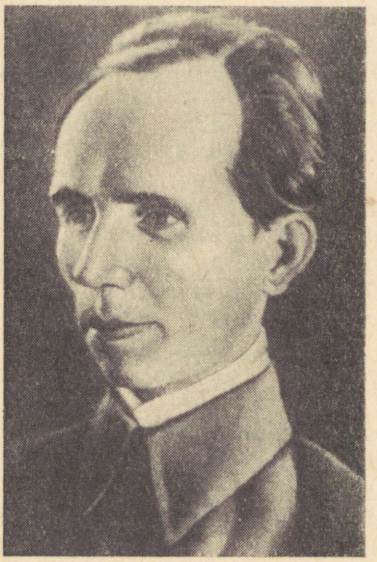

NIKOLAI OSTROVSKI (1904—1936)

elu kujunes otse legendaarseks võitlusteeks, millest on kirjutatud ka kõnesolev romaan. Jutustame kõigepealt kirjaniku

lapsepõlvest,

milles oli küll palju muret ja vaesust, ent mida ometi süngeks ei saaks nimetada.

N. Ostrovski sündis Lääne-Ukrainas töölise perekonnas. Esimese maailmasõja ajal rändas perekond rindejoone eest sisemaale ja leidis kodupaiga väikeses Šepetovka linnakeses. Külakooli lõpetanud Nikolai unistas raamatuist ja õppimisest. Ema, kelle õlul lasus laste ülalpidamine, panigi poisi Šepetovka kaheksaklassilisse kooli. Tänutunde ema vastu on Ostrovski hiljem kätkenud ilusasse lausesse: *On selline suurepärane inimene, kelle ees me oleme alatised tänuvõlglased, — see on ema.*

Õpingud edenesid hästi, ent kooli lõpetada Ostrovskil ei õnnestunud. Puruvaene poiss, kellele isegi õpperaamatute muretsemine üle jõu käis, oli isepäine ega talunud alandamist kehvuse pärast. Sellest sigines kokkupõrkeid, mis viisid koolist väljaheitmiseni. Veel lapseohtu Nikolail tuli jaama einelauas puhvetipoisina tööle hakata. See oli kibe leib — töö raske, kohtlemine toores. Ainult raamatutega võis vargset ja meeldivat sõprust pidada. Neid hankis ja luges nooruk kõiki võimalusi kasutades. Alatiseks jäid meelde Voynich'i (loe: voinitš) «Kiin», Giovagnoli (loe: džovanjoli) «Spartacus», Gogoli «Tarass Bulba», Ševtšenko «Kobzar» — teo-

sed mehiste kangelastega. Õiglase ja julge loomuga poiss ei võinud taluda inimeste ülbet kohtlemist. Omaenda ja teiste õiguste kaitsmine aga lõppes keretäiega ning paratamatu lahkumisega. Nikolaist sai nüüd katlakütja abiline elektrijaamas.

Algas tormiline 1917. aasta,

mis tõi pöörde ka Ostrovski ellu. Elektrijaama töölistelt kuulis nooruk kommunistlikust parteist ja revolutsioonilisest võitlusest. Eriti usalduslik vahekord tekkis tal ühe masinistiga, endise madrusega; nii liitus elu varakult töölisklassiga ja tema võitlusega.

Pärast revolutsiooni puhkes kodusõda, mille peamisi tandreid oli Lõuna-Venemaa ja Ukraina. Šepetovkas käisid ägedad lahingud, tähtis raudteejaam käis palju kordi käest kätte. Noor Ostrovski oli luurajaks ning juhatas Punaarmee väeosadele Šepetovkasse teed. Neil päevil sai ta hakkama tõelise kangelasteoga — vabastas arreteeritud revolutsionääri, keda petljuuralane vanglasse konvoeeris. 1919. aasta kevadel võttis Ostrovski osa Šepetovka vabastamisest, samal aastal astus komsomoli.

Kodusõda jätkus. Kommunistlik noor Ostrovski läks koos punaväega

kodusõja rindele.

Punaarmeelased armastasid vaprat poissi, kes pealegi oli ustav seltsimees, osav lõõtspillimängija, mõnus jutuvestja ning raamatute ettelugeja. 1920. aasta suvel sai Ostrovski lahingus kõhust ja peast raskelt haavata. Arstid pidasid noore sõjamehe olukorda lootusetuks. Kuid elutahe ja hoolikas ravi said surmast jagu. Sama aasta sügisel Ostrovski demobiliseeriti, algas uus eluperiood —

võitlus töörindel.

Nõukogudemaa peamised vaenlased olid 1920. aastaks purustatud. Nüüd oli tarvis taastada sõjas laostunud majandus. Puudus oli kõigest: toidust, riietest, küttest. Neil rasketel aegadel töötas Ostrovski Kiievi raudteetöökojas. Linna küttega varustamiseks oli tarvis ehitada kitsarööpmeline raudtee. Ostrovski oli esimesi, kes töörindele asus ja kümneid kommunistlikke noori endaga kaasa tõmbas. Ehitusel tuli võidelda nälja, pakase ja bandiitidega. Kõige lootusetumail hetkil näkatas Ostrovski kaaslasi oma reipuse ja energiaga. Ent tööde lõpujärgus haigestus väsimatu töömees tüüfusesse ja sõbrad toimetasid ta Šepetovkasse.

Jutustame kõige raskematest aastatest Ostrovski elus, mil ta omaenda sõnade järgi oli

läbimurdel «surma raudsest rõngast».

Kodusõjas saadud haavad olid jäljed jätnud, Ostrovskit hakkas

ähvardama ravimatu selgroohaigus. Kuid alla vanduda ta ei mõelnud: *Ma pean saama, ma tahan kirglikult saada tuusikut ellu.* Ostrovskit raviti meie maa parimates haiglates ja sanatooriumides. Ühegi kaebuseta talus ta piinavaid valusid ja operatsioone. Kuid arstiteadus polnud suuteline haigust peatama. Nii saabus aeg, mil haige ei suutnud enam voodist tõusta. Mida suurema jõuga haigus peale tungis, seda tugevamaks kasvas soov seda võita. *Minu võitluse peamiseks vahendiks on töö,* rääkis Ostrovski. Ta astus kaugõppeülikooli, kuulas raadiost loenguid, saatis oma õppetöid Moskvasse.

Siis andis haigus uue löögi: Ostrovski jäi pimedaks. Nüüd võis võitlus näida mõttetuna — liikumatusega liitus pimedus. Kuid elutahe, mõistus ja teadmistejanu jäid. Pealegi leidus palju ustavaid sõpru — ema, abikaasa, võitluskaaslased, kelle tähelepanu ja toetus andis elujõudu. Nii saigi Ostrovski näiliselt lootusetus olukorras hakkama hämmastava endaületamisega: ta pühendas oma elu

kirjanikutööle.

Kõigele vaatamata oli Ostrovskil loominguliseks tööks suur eelis: tema elu oli rikas kordumatutest sündmustest, kokkupuuteist paljude erakordsete inimestega. Palju näinud ja kannatanud inimese kujutluses hakkas küpsema raamat nõukogude ajastu noorest võitlejast. 1930. aastal asus Ostrovski Moskvasse ja hakkas siin kirjutama romaani «Kuidas karastus teras». Tema töö ei sarnanenud hariliku kirjanikutööga. Ei olnud ju võimalik kasutada kirjalikke märkmeid ja eeltöid, samuti kirjutatut oma silmaga üle lugeda. Kõik tarvilik tuli säilitada ja töödelda mälus. Esialgu püüdis Ostrovski kirjutada transparendi abil, kuid read jooksid tihti üksteise otsa, neid oli raske eraldada. Tuli kasutada dikteerimise moodust ja töö edeneski paremini. Peatükkide haaval kujunes Pavel Kortšagini võitlejatee. 1934. aastal ilmus romaan eri raamatuna ja sai kiiresti nõukogude inimeste lemmikraamatuks. Üksteise järel ilmusid kordusväljaanded, siis tulid tõlked nõukogude rahvaste keeltesse ja võõrkeeltesse.

Partei ja valitsus kandsid kirjaniku eest kõigekülgset hoolt: talle anti Moskvas korter ja Sotšis maja; 1935. aastal autasustati Ostrovskit Lenini ordeniga.

Haigus süvenes, ent kirjanik säilitas töövõime. *Näete,* rääkis ta, *surm tuleb mulle täiesti lähedale, kuid ma ei anna alla.* Kui järgnevast romaanist «Tormi sünnitatud» oli valminud esimene osa, astus surm siiski otsustavalt vahele. See sündis 22. detsembril 1936. aastal. Selle erakordse elu võtavad kokku kaunid mõtted romaanist «Kuidas karastus teras»: *Kõige kallim on inimesele elu. See antakse talle ainult kord, ja see tuleb elada nõnda, et ei oleks piinavalt valus sihitult elatud aastate pärast, et ei põletaks*

I. Torn. «Kivine leib».

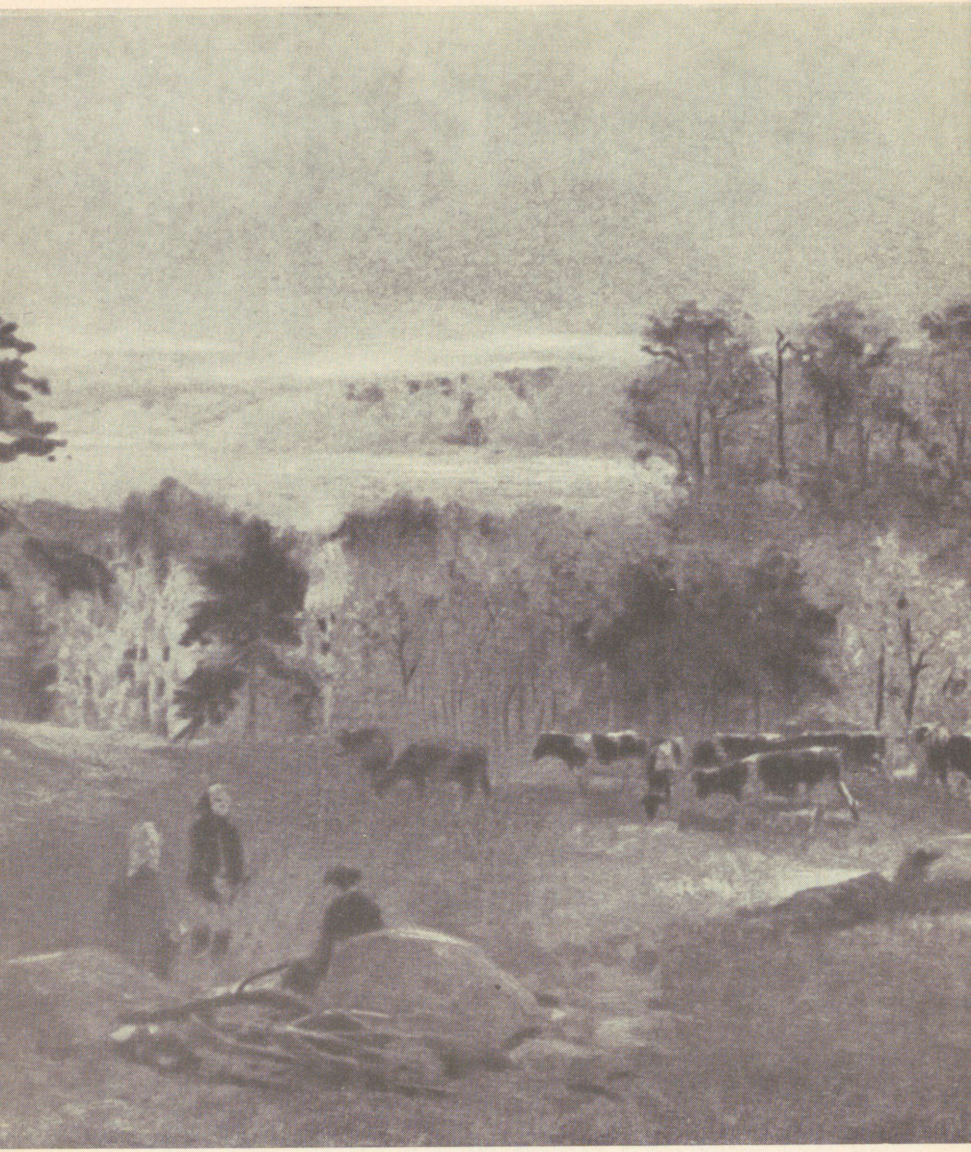

R. Sagrits. «Sügis».

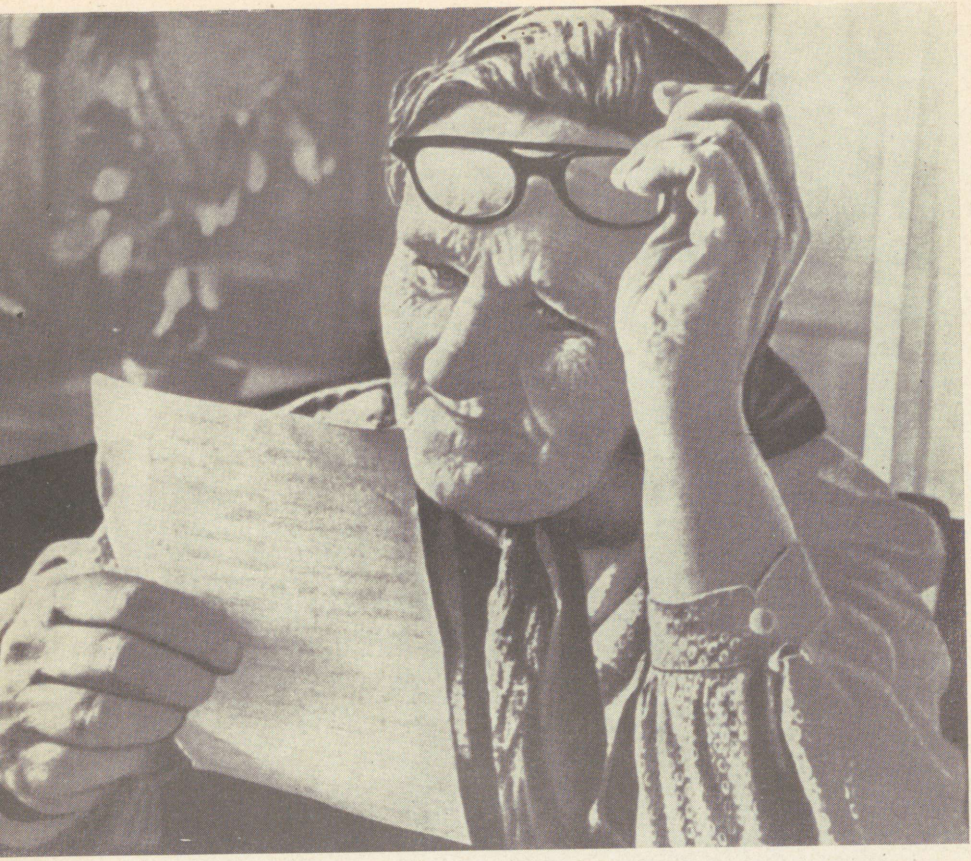

häbi alatu ja tühise mineviku pärast ja et surres võiks öelda: kogu elu ja kogu jõud on antud kõige kaunima eest maailmas — võitluseks inimkonna vabastamise eest.

KUIDAS KARASTUS TERAS

(Katkendeid.)

— — — «Kas siin ka kalu on?»

Pavka vaatas vihaselt ringi.

Seal seisis pajust kinni hoides ja madalale vee kohale kummardudes tundmatu tütarlaps. Tal oli seljas sinisetriibulise kraega valge madrusepluus ja helehall lühike seelik. Pruunides kingades saledate päevitunud jalgade ümber liibusid tihedasti värvilise äärisega sokid. Kastanpruunid juuksed olid põimitud raskeks palmikuks.

Käsi õngeridvaga väratas veidi, hanesulevarrega õngekorgi pähik noogutas ja selle ümber lõi veepind laialijooksvate ringidena virvendama.

Selja taga aga kõlas erutunud hääl:

«Näkkab, näete, näkkab!»

Pavel läks üsna ähmi täis ja sikutas õnge. Veepiiskadega koos paiskus üles konksu otsas keerlev ussike.

«Noh, mis pagan sa nüüd enam püüad! Tõi saatan ka selle siia,» mõtles Pavka ärritatult, ja et varjata oma kohmakust, heitis õnge kaugemale vette — kahe vesikupu vahele, parajasti sinna, kuhu poleks tulnud heita, sest konks võis vettinud kännu taha kinni jääda.

Ta taipas seda, ja ilma et oleks pöördunud, sisistas ülal istuva tüdruku poole.

«Mis te karjute? Nii jooksevad kõik kalad laiali.»

Ülalt kuulis ta pilkavaid, nöökavaid sõnu:

«Ainuüksi teid nähes jooksid nad juba ammugi laiali. Kes siis päeval kala püüab? Oh teid, häda-kalamees!»

See oli Pavkale, kes püüdis viisakas olla, juba liig. Ta tõusis püsti, tõmbas sonimütsi laubale, mis tema juures oli alati tigeduse märgiks, ja valides kõige delikaatsemaid sõnu, ütles:

«Teie, preili, auraksite ehk ära, mis?»

Tonja silmad tõmbusid pisut kitsamaks ja lõid hetkelisest naeratusest sädelema.

«Kas ma häirin teid?»

Tema hääles polnud enam pilget, selles oli midagi sõbralikku, lepitavat, ja Pavkalt, kes oli kavatsenud sellele teab kust ilmunud «preilile» jämedusi ütelda, olid relvad võetud.

«Olgu, vaadake, kui on tahtmist. Minul kohast kahju ei ole,» nõustus ta, ja istunud maha, hakkas uuesti õngekorki vahtima.

See seisis vesikupu juures ja oli selge, et konks on jäänud juure taha. Pavka ei söandanud tõmbama hakata.

«Kui jääb kinni, siis lahti ei rebi. See seal aga hakkab muidugi naerma. Läheks ta ometi minema!» arutas ta.

Tonja aga, võtnud veidi kiikuval kooldunud pajuoksal mugavamini istet, asetas raamatu põlvedele ja hakkas jälgima päevitunud mustasilmalist jõhkardit, kes teda nii ebasõbralikult oli vastu võtnud ja praegu ei pööra meelega talle tähelepanu.

Pavkale on hästi näha istuva tütarlapse peegelpilt vees. Tüdruk loeb, Pavka aga tirib tasapisi kinnijäänud õngenööri. Kork sukeldub, nöör tõmbub tõrksalt pingule.

«Kinni jäi, neetud!» sähvatas mõte peas ja kõrvalpilguga näeb vees naervat näokest.

Veetorni juures tulid üle silla kaks noormeest — gümnaasiumi seitsmenda klassi õpilased. Üks oli depooülema insener Suhharko poeg, seitsmeteistkümneaastane valge peaga tedretähniline logard ja võllaroog. Tähnilisel Surkal, nagu teda koolis hüüti, oli ilus õngeritv kaasas, nätsutatud pabeross uhkelt hambus. Tema kõrval astus Viktor Leszczynski, sihvakas hellik noormees. ———

Sõbrad olid Tonjale juba lähedale jõudnud. Võtnud suitsu suust, tegi Suhharko end keigarlikult painutades kummarduse.

«Tervist, madmuasell Tumanova. Kas püüate kalu?»

«Ei, jälgin, kuidas püütakse,» vastas Tonja.

«Kas olete tuttavad?» kiirustas Suhharko ütlema, võttes Viktori käe. «Minu sõber — Viktor Leszczynski.»

Viktor ulatas kohmetult Tonjale käe.

«Miks te siis täna ei õngitse?» püüdis Suhharko juttu alustada.

«Ma ei võtnud õnge kaasa,» vastas Tonja.

«Ma toon otsekohe veel ühe,» tõttas Suhharko teatama. «Püüdke seni minu omaga, ma toon kohe.»

Ta oli täitnud Viktorile antud lubaduse tutvustada teda Tonjaga ja püüdis neid kahekesi jätta.

«Ei, me segame. Siin juba õngitsetakse,» vastas Tonja.

«Keda me segame?» küsis Suhharko. «Ah seda!» Alles nüüd märkas ta põõsa juures istuvat Pavkat. «Noh, sellele teen kohe tuule alla!»

Tonja ei jõudnud teda takistada. Suhharko laskus alla õngitseva Pavka juurde.

«Keri oma õnged kohe kokku,» pöördus Suhharko Pavka poole. «Noh, rutemini, rutemini,» ütles ta, nähes, et Pavka jätkab rahulikult õngitsemist.

Pavka tõstis pea ja vaatas Suhharkole pilguga, mis ei tõotanud midagi head.

«Ole vait. Mis sa laiutad oma lõugu!»

«M-i-is?» ägestus Suhharko. «Sa veel seletad, vilets närukael!

Kasi m-minema siit!» Ja ta lõi kinganinaga täiest jõust ussikarbi pihta. See tegi õhus tiiru ja sulpsatas vette. Laialipaiskuvaid veepiisku sattus Tonjale näkku.

«Suhharko, kas teil häbi pole?» hüüatas Tonja.

Pavka kargas jalule. Ta teadis, et Suhharko on depoo ülema poeg, Artjom aga töötab depoos; kui ta praegu seda kohevat ja punakat lõusta lööks, siis kaebaks gümnasist isale ning asi ulatuks kindlasti Artjomini. See oli ainus põhjus, mis pidurdas teda viivitamatult arveid õiendamast.

Tundes, et Pavel võib teda kohe lüüa, viskus Suhharko ettepoole ja tõukas vee ääres seisvale Pavkale mõlema käega rindu. See haaras kätega õhku, kaldus tahapoole, kuid säilitas tasakaalu ega kukkunud vette.

Suhharko oli Pavkast kaks aastat vanem ja teda tunti kui esimest kaklejat ning tülinorijat.

Saanud hoobi rindu, kaotas Pavka täielikult enesevalitsemise.

«Ah nii! Säh sulle!» Ta andis Suhharkole käega lühikese, terava hoobi näkku. Siis aga, laskmata tal toibuda, haaras Pavka Suhharko gümnasisti mundrist kõvasti kinni, rebis enda poole ja tiris ta vette.

Seistes põlvini vees ja teinud oma läikivad kingad ning püksid märjaks, püüdis Suhharko kogu jõust Pavka haardest lahti rabelda. Tõuganud gümnasisti vette, kargas Pavka kaldale.

Maruvihane Suhharko sööstis Pavkale järele, olles valmis teda tükkideks rebima.

Karanud kaldale, pöördus Pavka kähku talle kallale tormava Suhharko poole ja meenutas:

«Toetu vasakule jalale, parem ette ja pisut paindu. Löök mitte ainult käega, vaid kogu kehaga, ait üles, lõua alla».

«Hopp-p-p! . . .»

Hambad plaksusid. Lõuga ja hammustatud keelt läbiva hirmsa valu pärast kiunatades vehkis Suhharko totralt kätega ja prantsatas raskesti kogu kehaga vette.

Tonja kaldal aga naeris valjult ja ohjeldamatult.

«Braavo, braavo!» kisendas ta ja plaksutas käsi. «See oli tore!»

Pavka haaras õnge, sikutas, kiskus kinnihakanud nööri katki ja kargas teele.

Eemaldudes kuulis ta, kuidas Viktor Tonjale ütles:

«See on kõige hullem huligaan — Pavka Kortšagin!»

*

Noorus jäi võitjaks. Tüüfus Kortšaginit ei tapnud. Neljandat korda oli Pavel surmasuus ja pöördus tagasi ellu. Ta tõusis alles kuu aja pärast kõhnana ning kahvatuna ebakindlatele jalgadele ja proovis seinast kinni hoides teha mõne sammu mööda tuba. Ema toetusel jõudis ta aknani ja jäi kauaks teele vahtima. Seal

läikisid sulavast lumest tekkinud veeloigud. Väljas oli esimene eelkevadine sula.

Otse akna all kirsioksal kekutas hallipuguline varblane, sihtides oma väikeste kelmide silmadega rahutult Paveli poole.

«Noh, oleme sinuga talve üle elanud?» sõnas Pavel tasa ja koputas sõrmega aknale.

Ema vaatas kohkunult tema poole.

«Kellega sa räägid seal?»

«Värvukesega... Ära lendas, kelm.» Ja ta naeratas lõdvalt.

Kevad oli täies hoos. Kortšagin hakkas mõtlema linna tagasiminekule. Ta oli juba küllalt tugev, et käia, kuid ta organismis toimus midagi halba. Kord kui ta aias jalutas, paiskas terav valu selgroos ta äkki maha. Suurivaevu komberdas ta tuppa. Teisel päeval vaatas arst ta hoolikalt läbi. Kombates tundis ta lülisambas sügavat lohku ja torises üllatunult:

«Kust te selle olete saanud?»

«See on sillutuskivi jälg, tohter. Rovno linna all põrutati kolmetollisega selja tagant piki maanteed.»

«Kuidas te ometi liikunud olete? Kas see pole teid häirinud?»

«Ei. Tookord lamasin paar tundi maas ja — jälle hobuse selga. Nüüd alles tuletas ennast esimest korda meelde.»

Arst uuris lohku ja kortsutas kulmu.

«Jah, kullake, väga ebameeldiv lugu. Selgroog ei salli niisuguseid põrutusi. Loodame, et ta edaspidi tunda ei anna. Pange riidesse, seltsimees Kortšagin.»

Ja ta vaatas kaastundlikult ning halvasti varjatud murega oma patsienti.

— — — Mööda tänavaid hulkudes tundis Pavel mingit rusutust. Polnud midagi imestada, et linn muutus talle võõraks ja igavaks. Päeval oli isegi vastumeelt jalutama minna. Möödudes treppidel istuvaist lobisejaist eitedest, kuulis Pavel nende väledat vadinat:

«Vaadake, naised, kust see hernehirmutis on tulnud?»

«Kohe näha, et on perkuloosis[1], tal on tiisikus.»

«Aga jopp on tal kallis, mis muud kui varastatud...»

Ja palju muud, millest tekkis tülgastus.

Ta oli juba ammu siit oma juured lahti kiskunud. Suur linn, tugev ning elurõõmus sõpruskond ja töö olid talle palju lähedasemaks ja kodusemaks saanud.

Kortšagin jõudis endale märkamatult männisalu juurde ja peatus teelahkmel. Paremal oli metsast kõrge teravate otstega püsttaraga eraldatud vana sünge vangla, selle taga valged haiglakorpused.

Ja siin, sellel avaral väljakul, lämbusid silmustes Valja ja ta seltsimehed. Vaikides seisis ta kohal, kus oli olnud võllas, siis

---

[1] Perkuloos — tuberkuloos.

läks ta jääraku äärde. Ta ronis alla ja tuli platsikesele, kus asus vennaskalmistu.

Kellegi hoolitsevad käed olid kaunistanud haudade rea kuuseokstest pärgadega ja istutanud väikese kalmistu ümber põõsaheki. Jääraku kohal kõrgusid sirged männid. Nõo nõlvu kattis värske rohu roheline siid.

Siin on linna piir. Ümberringi on vaikne ja kurb. Mets kohiseb tasa ja taassündinud maa lõhnab kevadiselt. Siin surid mehiselt võitluskaaslased, surid selleks, et elu muutuks kauniks neile, kes olid sündinud viletsuses, neile, kellele juba sündimine oli orjamise alguseks.

Paveli käsi võttis pikkamisi mütsi peast, ja kurbus, sügav kurbus täitis ta südame.

Kõige kallim on inimesele elu. See antakse talle ainult kord ja see tuleb elada nõnda, et ei oleks piinavalt valus sihitult elatud aastate pärast, et ei põletaks häbi alatu ja tühise mineviku pärast, ja et surres võiks öelda: kogu elu ja kogu jõud on antud kõige kaunima eest maailmas — võitluseks inimkonna vabastamise eest. Ja elada tuleb rutates. Sest elu võib katkeda mõttetu haiguse või mõne kurva juhuse läbi.

Nende mõtete valduses olles lahkus Kortšagin vennaskalmistult.

— — — Pavel läks üksinda jaama.

Ta oli keelitanud ema kaasa tulemast; ei tahtnud hüvastijätul ta pisaraid näha.

Vagunisse trügisid kõik korraga. Pavel hõivas kõige ülemise vaba nari ja jälgis sealt lärmakaid ja vihaseid inimesi vahekäikudes.

Ikka veel tassiti kotte ja topiti neid pinkide alla.

Kui rong hakkas liikuma, rahuneti, ja nagu alati niisuguseil juhtumeil, asuti aplalt söögi kallale.

Pavel suikus varsti unne.

— — — Okunev viis Kortšagini teenistujate ukse kaudu klubisse kulisside taha. Ruumika saali nurgas, lavast paremal pianiino kõrval istusid raudtee kommunistlike noorte tihedas ringis Talja Lagutina ja Borhart. Anna vastas istus toolil kiikudes Volõntsev — depoo komsomolisekretär, punane nagu augustikuu õun, seljas äärmuseni kulunud nahkjopp, mis kunagi oli olnud must.

— — — «Vaadake, vaadake! Nikolai särab täna nagu puhtaks hõõrutud samovar!» hüüdis Talja Okunevi nähes.

Okunev tõmmati ringi ja puistati üle küsimustega:

«Kus sa olid?»

«Hakkame pihta!»

Okunev tegi rahustava käeliigutuse.

«Ärge kibelge, sõbrakesed! Kohe tuleb Tokarev ja avame koosoleku.»

«Ahaa, seal ta ongi,» märkas Anna Tokarevi.

Tõepoolest, partei rajoonikomitee sekretär astus nende poole. Okunev jooksis talle vastu.

«Lähme kulisside taha, taat, näitan sulle üht sinu tuttavat. Küll sa imestad!»

«Mis seal ikka võib olla?» ühmas vanamees paberossi pahvides, kuid Okunev tiris teda juba käest.

Kell Okunevi käes plärises nii meeleheitlikult, et isegi kirglikumad lobisejad lõpetasid kähku jutu.

Tokarevi selja taga toredas rohelistest kuuseokstest raamis oli «Kommunistliku manifesti» geniaalse looja portree. Kuni Okunev koosolekut avas, silmitses Tokarev kulisside vahel seisvat Kortšaginit.

«Seltsimehed! Enne kui asume organisatsiooni järjekordsete ülesannete arutamisele, palus siin üks seltsimees sõna väljaspool järjekorda, ja meie Tokareviga arvame, et talle tuleks sõna anda.»

Saalist kostis heakskiitvaid hääli ja Okunev pahvatas välja: «Sõna tervituseks on Pavka Kortšaginil!»

Saalis istuvast sajast inimesest tundis Kortšaginit vähemalt kaheksakümmend, ja kui lavaäärele ilmus tuttav kuju ning pikk kahvatu noormees hakkas rääkima, võeti ta saalis vastu rõõmsate hüüetega ja tormiliste ovatsioonidega.

«Kallid seltsimehed!»

Kortšagini hääl oli kindel, kuid siiski ei läinud tal korda erutust varjata.

«Juhtus nii, sõbrad, et tulin teie juurde tagasi ja asun oma kohale rivis. Ma olen õnnelik, et tulin tagasi. Ma näen siin palju oma sõpru. Ma lugesin Okunevi juures, et meil Solomenkas on nüüd uusi sõpru kolmandiku võrra rohkem, et töökodades ja depoos on välgumihkli-tegijatele lõpp tehtud ja et vedurite kalmistult tuuakse surnukehi «kapitaali». See tähendab, et meie maa sünnib taas ja kogub jõudu. Meil on, milleks maailmas elada. Ja kas ma võisin siis säärasel ajal surra!» Ning Kortšagini silmad lõid õnnelikus naeratuses sädelema.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Loe romaan «Kuidas karastus teras» tervikuna läbi. Pealkirjasta sündmustiku põhietapid ja märgi kirjandusvihikusse.*
2. *Millised Paveli loomuomadused ilmnevad juba varases nooruses (meenuta eriti tööd jaama puhvetis)?*
3. *Kuidas hindad Paveli käitumist kokkupõrkes gümnasist Suharkoga (I osa, 3. ptk.)?*
4. *Milline tähtsus Paveli elus oli tööleasumisel elektrijaama?*

Loe veelkord läbi jutuajamine Žuhraiga (I osa, 5. ptk.). Jälgi Žuhrai kõnet. Mistõttu see veenvalt mõjub?

5. *Mis sundis Pavelit lahkuma Tonja Tumanova juurest? Kuidas järgnevad sündmused tõestavad selle sammu õigsust? (I osa, 5. ptk.)*
6. *Jutusta võimalikult üksikasjaliselt Paveli esimesest kangelasteost — Žuhrai vabastamisest. Millised Žuhrai sõnad talle otsustaval hetkel meenuvad? (I osa, 5. ptk.)*
7. *Jutusta Serjoža Bruzžaki teest punaarmeelaste ridadesse ja komsomoli. (I osa, 7. ptk.)*
8. *Loe veelkord episoodi lahingust ja Paveli haavatasaamisest (I osa, 8. ptk.). Jälgi Paveli mõtteid ja tundeid.*
9. *Mida iseloomulikku Paveli kohta räägivad arsti märkmed? Kuidas hindad Paveli suhtumist Tonjasse, nende suhete katkemist? (I osa, 9. ptk.)*
10. *Jutusta kokkuvõtlikult tööst raudtee ehitamisel (II osa, 1.—2. ptk.). Milline vahejuhtum eriti meelde jäi? Jälgi Paveli tööd ja käitumist. Kuidas hindab Pavel Tonja ja oma elu?*
11. *Milliste sündmustega romaan lõpeb? Mis aitas Pavelil uuesti ellu pöörduda? Kuidas sellega on ühendatud Paveli mõtted kalmistul? (II osa, 3. ptk.) Süvene sõnadesse: «Kõige kallim on inimesele elu . . .»*
12. *Võrdle romaani N. Ostrovski elulooga. Mida järeldad? Millised loetud raamatutest on lähedased Ostrovski teosele?*

ROMAAN

N. Ostrovski «Kuidas karastus teras» on esimeseks romaani näiteks meie kirjanduskursuses. Selle alusel saame märkida kõnesoleva žanri kõige olulisemad tunnused.

Romaan on eepiline proosateos. Lühematest proosažanritest (novell, jutustus) erineb ta kõigepealt suurema mahu ning elunähtuste avarama ja põhjalikuma kujutamise poolest. Romaanis esineb harilikult arvukas tegelaste hulk; sündmused kulgevad tavaliselt pikema aja kestel, hargnevad mitmes liinis, viivad erinevatesse olukordadesse ning põimuvad omavahel. Niiviisi selguvad lugejale tegelaste iseloomud ja elusaatused.

«Kuidas karastus teras» hõlmab peategelase elusaatuse, kujutab tema elu paljudes olukordades (lapsepõlveaastad Šepetovkas, esimesed sammud revolutsioonilisel võitlusteel, kodusõda, ehitustöö, võitlus haigusega); meie kujutluses selgineb ühe erakordse inimese iseloom ja elusaatus. Pavelit kohtame ühenduses paljude inimestega (tegelastega), kellest mõned selguvad meile lähemalt (Žuhrai, Sergei Bruzžak, Tonja Tumanova), teised põgusamalt. Seesugune teos annab avara pildi oma aja ühiskondlikust elust.

Seepärast on romaan kaasajal kõige levinum kirjandusliik. Eesti kirjanduses on romaani nimekad viljelejad E. Vilde, A. H. Tammsaare, A. Hint.

Temaatika ja kujutlusviisi poolest eristatakse mitmesuguseid romaaniliike, nagu seiklusromaan (A. Dumas' «Krahv Monte Cristo»), ajalooline romaan (E. Vilde «Mahtra sõda»), sotsiaalromaan (A. Hindi «Tuuline rand») jt.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Meenuta eepika žanre ja iseloomusta neid. Selgita, mispärast «Tasujat» ja «Kevadet» ei saa romaanideks pidada.*
2. *Milliseid romaane oled lugenud? Milline on sinu lemmikromaan? Nimeta eesti romaanikirjanikke ja nende teoseid.*
3. *Kes romaani «Kuidas karastus teras» kõrvaltegelastest kõige eredamalt meelde jäid? Millist episoodi lugesid erilise kaasaelamisega?*

MEELESPEA

L. Hainsalu

Surnud sõdalase
rohelisel kalmul
meelespea.

Vangitapiteede
tolmuhallil pervel
meelespea.

Tankitõrjekraavi
rohtukasvand kaldas
meelespea.

Käisin, seisatasin,
noppisin nad kimbuks,
meelespead.

Kanda nüüd ei jaksa:
õisi arutumalt,
meelespead.

Vajutavad raskelt
suule, südamele:
meeles pea!

ÕÕL VASTU ESIMEST MAID

V. Luik

Soe taevarannik helgib vaskseist pilvist,
taas kastet joovad sajad pungasuud.
On piisku õite uudistavais silmis
ja oma rada kõnnib laulev tuul.

Suur kevad ise täna õhtul tuleb,
veel suurem sest, mis ammugi on siin.
Ta teel on tänavate rõõmsad tuled
ja lipu puhas, koiduvärvi siid.

Öö seisab päeva lukustatud uksel,
ta killu valgust päikselt kaasa sai,
kuid temas nagu tõusva päeva kutse
on lipud, kevad, esimene mai.

ARMSAD ÕHTUD

I. Kolla

Saabub õhtu. Tuleb udu.
Teed on hämarusse kadund.
Kaldaroogu jäid me paadid,
nüüd seal udu rinnust saadik.

Kasemetsa nõlvakule
süütasime lõkketule.
Seal ta leegib, suur ja ere,
koos on kõik me pioneeripere.

Ükski leht ei liigu tuules,
aga meie laulu kuuleb
valmiv nisuväli kullas,
järve teine, kauge kallas.

Lõke leegib udus hallis,
suitsupilves sääski trallib.
Loeme kooris tule juures
head ja armastatud luulet.

Veel on kaunid laagripäevad,
veel meid männimetsad näevad.
Täna veel on meie päralt
suvi, rõõmus, soe ja särav.

Leegi, lõke! Meelde jäägu
kõik need õhtud, rukkiräägud,
luuremängud, pikad retked,
lõkke süütamise hetked.

Varsti kellahelin kaigub,
algab klassis töö ja vaikus.
Aga siin, kus vanad kased,
maha jääb me lõkkease.

PASTORAAL

H. Runnel

Orjapõli ohakane,
karjapõli kadakane? . . .

Kuhu need poisid kõik jäidki,
põngerjad paljasjalgsed,
küla karjalapsed;
kuhu nad kõik on saanud?
Üksi ma põõsa all põksun,
tõrjudes tõpraväge.
Kogu kolhoosi kari
on minu ühe hoida.

Pole mul pikka piitsa,
pole mul väledaid varbaid,

pole mul koerakrantsi,
aga mul aega on siiski
põõnata põõsa varjus.

Olen elektrikarjus.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Mida tähendab «pastoraal»? Millist pastoraali tunned? Meenuta B. Alveri luuletust «Karjane».*
2. *Millele osutavad luuletuse esimesed värsid? Leia luuletusest rahvalaulu vormitunnuseid. Milline meeleolu luuletuses valitseb?*

KAEVUL

H. Runnel

Hommikul, kui ärkan, kargan kaevule,
toobritäie vett seal selga pahistan,
õhetama hõõrun rinna karuse —
terveks päevaks nii saab reipus varutud.

Nagu ärkan, kohe lippan kaevule.
Kaasa tassin mossitaja unise.
Süles viin ja vette kastan vägisi,
kiljugu kuis tahes ta või sõdigu.

Siple, kakle, sõdi, kilju, kullake,
ära looda vaid, et sulle appi tullakse.
Täna tirime kõik tusatsejad kaevule,
mossis näokesed kõik arstime siin naerule.

AUSTUS LEIVA VASTU

O. Kool

Igaühel meist on mälestusi rukkipõllust, kas või vaguniaknast nähtud. Sügisene: koltunud metsad ja kõrrepõldude vahel habras rohelus kui jätkuva elu sümbol. Kevadine: lume määrdunud palakate vahel esimene haljendav maatükk. Jaanipäevaaegne: rinnuni ulatuv viljamüür, millel tuul uitab, tumerohelised sussid jalas. Kellele ei peaks meenuma kingul kummargile vajunud viljapead, taustaks kinaverpunane loojang. Hakkide read helesinise laotuse all. Kombainiurin, kui pihlakates on punased kobarad.

Ja kellele ei peaks meenuma leib, soe lõhnav leivapäts, kõige tavalisem tükk leiba, nii igapäevane, et alles siis, kui seda pole, märkad — ta on asendamatu. Te mõistate, miks kulupäised mehed

ja küüruvajunud naised mahakukkunud leivatükki üles võttes seda suudlevad.

Ka sügisene, jaanipäevaaegne või lõikuse-eelne rukkipõld on leib. Leivaks muudab selle suhtumine leivasse.

Aaspere lähedal Liiguste külas on orasepõllu taga talumaja. Põld piirab maja kahest küljest, tagapool karjamaa, varsti hakkavad talu juures õitsema toomed. Rääk tuleb sinna, rukkisse.

Ja midagi halba, võõrast, hoolimatut on sellel põllul. Inimeste tehtud teed, jalgrada otse orasest läbi. Jalgradu on isegi kolm, ristuvad, alasti muld rohelises orases kui vanad haavad, mis ei armistu.

Miks oli vaja sõita hobuste ja traktoritega üle rukkipõllu, kui talus ei ole traktoristi ega muidu töömehi? Vanake, kes seal elab, võinuks poodi tulla ka põlluäärt mööda, mõnikümmend sammu rohkem.

Tema tehtud need teed polegi, hoopis traktorist vedas puid.

Mees, kes selle põllu üles kündis, seemne mulda viis ja sügisel koristab vilja.

Tema.

Jalgraja tallas vasikatalitaja. Temagi elukoha juurde käib tee põlluäärt mööda, jalgrada annab talle päevas vaevalt kümme minutit ajavõitu.

Kui nendega rääkida, siis inimestel oleks nagu õigus: see paar kotti vilja, mis teede pärast saamata jääb, paarikümne tonni vastu, mis põllult saab? Tasub sellest rääkida?

Viimastel aastatel oleme hakanud maad nii harima, et põllud on ilusad. Ei rebasesabasid külvi sees, ei söödisiile, ei kündmata jäetud ega ümmarguseks keeratud põlluotsi.

Pisiasjad. Kott või kaks teri rohkem. Ja silmale ilusam vaadata.

Ja mitte ainult see. Viljapõld — kas ei meenuta ta teile, et maast võetud leivatükki suudeldakse?

M. Laarman

RUKIS LOOB PEAD

L. Hainsalu

Hommik on leebe ja tuuleta.
Aimaks kui midagi head.
Inimlaps,
seisa ja kuulata:
rukis loob pead!

Seisan ja kuulatan aeva:
rukis loob pead...
Küll on ses rõõmu ja vaeva —
iuua endale pead!

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *«Igaühel meist on mälestusi rukkipõllust...» Nii algab pala «Austus leiva vastu». Kujutle pilte rukkipõllust — värskelt haljendavast, kuldkollasest, voogavast. Püüa neid kujutluspilte sõnades väljendada.*
2. *Meenuta luuletust, milles leidub stroof:*

Suure tüki sooja leiba!
Oh küll maitses magus see!
Soe leib ja soe süda,
perenaine tasane.

Mis alusel on luuletus vaadeldava palaga ühendatav? Mida sisendavad värsid: «Inimlaps / seisa ja kuulata: / rukis loob pead!» («Rukis loob pead».)

3. *Vaatle õpiku lisast reproduktsiooni I. Torni graafilisest tööst «Kivine leib». Millest see teos sulle räägib? Kuidas seoksid seda L. Hainsalu luuletuse ja O. Kooli proosapalaga?*
4. *Mille vastu võitleb O. Kool oma palas laiemas ja kitsamas mõttes? Arutlege teemal «Pisiasjad meie elus».*
5. *Mida võiks tähendada väljend «rebasesaba külvi sees»?*

ASJADE KÄIK

P.-E. Rummo

Kilinal-kolinal
kannavad koolilapsed vanarauda
kogumispunkti.
Kes võiks mõelda, mis mõtlemismasinaid,
kes võiks arvata, mis arvutusmasinaid
kannavad nad kaenlas
hulgakesi üksteise vahel.
Paberihunti mu vihikud läksid, kui kool sai läbi.
Küllap neist tehti kladed mu oma konspektide tarvis.

Ja mu konspektid — võib-olla nendest kord saadakse raamat,
võib-olla leht, millel joonduvad mõtted loodavast linnast,

mille tänavail
kilinal-kolinal
kannavad koolilapsed vanarauda
kogumispunkti.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID

1. *Loe luuletus «Asjade käik» süvenemisega läbi ja püüa leida autori mõte. Kuidas seda seod pealkirjaga?*
2. *Kas oled käinud paberivabrikus? Mida tähendab «paberihunt»?*

PEAN VASTU VÕI EI?

(Katkendeid A. Kuznetsovi jutustusest «Legendi järg».)

Ja töö algas! Läksin juba esimeste minutitega üleni higiseks. Osutus, et kõik on väga lihtne ja uskumatult raske. Auto vuras ette, loksutades välja halli, määrdunud segu, hüppas tagasikäigul palkide peale, ajas kasti püsti ning mina tormasin otse selle massi sisse, autokasti, kraapisin labidaga nurkadesse kinni jäänud rasket, nätsket savitaolist betooni, veeresin koos seguga kopa sisse, vähkresin seal, vajudes betooni, kargasin välja, puudased klombid saabaste küljes, ning möirgasin:

«Vii-ira-a! Lase käia!»

Kraana ragises, tõmbas, kopp ajas enese püsti ja lendas taevasse. Sealt pudenesid kivid, loksus segu; jooksin üsna estakaadi serva juurde; seal, kusagil all, suunas punapäine Nikolai koppa, avas selle, kuid mul ei olnud aega vaadata — panin tõtates kirja auto numbri, tegin ristikese ning tirisin eemale palke, et kopp nende peale ei langeks. Tühi anum aga tuli juba lennates. Paukudes langes ta estakaadile ja lohises edasi. Sööstsin tema juurde, haarasin kõigest jõust kinni ja vedasin oma kohale. «Tuu-tuu, tuu-tuu!» andis kraanajuht signaale. Kaugemale-kaugemale! Eemale! Ma hüppasin kõrvale ning kopp vajus raskelt jalastele.

«Lase käia!»

Auto kihutas kohale, tassisin palke.

«Tagasikäik. Lase tulla!»

Juba esimeste hetkede jooksul hõõrusin peopesad rakku. Labida vars kiskus käed verele. Higi voolas ojana, tahtsin juua, hakkasin hingeldama. Autod aga muudkui tulid ja tulid. Kargasin juurde, karjusin «viira», tirisin...

Ei, no küll on ikka see betoon raske! Kleepuv, hall, kividega

segatud mass. Täit labidat on peaaegu võimatu tõsta. Kui saaks pisutki hinge tagasi tõmmata! Ei või: autod ootavad järjekorras. ... Ma ei jaksanud enam labidat tõsta ja mõtlesin jubedusega: «Äkki ma ei pea vahetuse lõpuni vastu? Äkki satun kopa alla?» Süda läks külmaks. Pean vastu pidama, pean toime tulema! Autojuhte oli mitmesuguseid: ühed olid lõbusad ja uljad — juba käigult avasid nad kasti nii, et peaaegu kõik välja lendas; teised seadsid ennast pikkamisi kohale, ja betoon roomas neil välja vastu tahtmist, pool sellest jäi autokasti. Vehkisin ja vehkisin, nii et käed olid otsast ära tulemas. Ooh! No on töö!

Pean vastu pidama, pean vastu pidama. Vastu pidama!

Pühkisin veriseid käsi vastu pükse, ilma et oleksin valu tundnud, soolane higi voolas silmadesse ja pani need valusalt kipitama, pühkida polnud millegagi: kõik oli segust ja higist märg. Juuksed olid sassis ja tikkusid silma. Vastu pidada, vastu pidada!

Nii möödus tund, möödus teine ja kolmas ... Juba ronisin kopa alla, unustades ohu. Kraanajuht andis pahaselt signaali ja pidurdas. Millal ometi tuleb vaheaeg? Millal ometi jääb autosid vähemaks? Nad muudkui tulid ja tulid ... Kas ma tõesti ei pea vastu?

. . . . . .

Sel hetkel raksatas äike. Pea kohal kihutasid madalad, hallid ärevad pilved, kattes peagi kogu laotuse Päike pilgatas veel korraks ning — täiesti punasena — kustus lõplikult. Läks pimedaks.

Välgud sähvisid üsna kraananokkade kohal, pahinal langesid ülalt veejoad, tagusid vastu pead, naha vahele puges jahedus. Siin estakaadil, kõrgel taeva all, olin nagu teatrilaval. Vaatasin ringi: kõik oli looritatud halli vihmalinikuga, tuhanded piisad hüppasid ja kargasid estakaadil, välgud sähvisid ning õhus tundus väävli lõhna. Autod panid laternad põlema. Ja muudkui tulid ja tulid.

Olin läbimärg, pea oli segi, vesi voolas, silmad ei näinud! Vihm värskendas mind, ja äkki ma mõistsin, et pean vastu. Pean vastu!

Paistis, et ka autojuhid olid sattunud hoogu. Vaatasin üles — kraanajuht oma putkas irvitas ja noogutas pead: lase aga käia!

Või niisugune ta siis ongi — see kraanahiiglane! Seni olin näinud teda ainult piltidel. Raske on isegi uskuda, et oleme siin kahekesi — tema ja mina! Ta alistub minu käeviipele, tõstab kopa nagu sule üles, kui ma karjun «viira», ja paneb ettevaatlikult, kergete tõmmetega maha, kui ma käsin «maina». Masin kuulab mu sõna! Ma ei karda teda!

Tuli meelde, kuidas vahel sai joostud mööda jooksurada pikka maad ja keset teed äkki tundsid: kõik on läbi, praegu kukun. Kui aga endast võitu saad, tuleb teine hingamine. Vihm või mulle teise hingamise!

Jõudu, jõudu! Esmakordselt elus ma mõistsin, tundsin, mis tähendab tõeline töö, niisugune töö, kus tuul undab kõrvus ja soolane higi tikub silma. Autojuhid karjusid midagi lõbusalt — mida,

seda ma läbi vihmapahina ei kuulnud. Nikolai surus käks kätt kokku rusikaks ja raputas neid pea kohal, vististi näidates mulle alt, et kõik on hästi, asi edeneb. Näe, siinsamas, minu silmade all muutub betoon võlvisammasteks — ka neid olin ma varem näinud ainult piltidel. Kogu betoon käib läbi minu käte vahelt. Minust sõltub terve brigaadi töö, brigaadist — Irkutski hüdroelektrijaam. Noh! . . .

Vihma valab. Öö, tuled. Süttinud helgiheitjad tungivad läbi halli vihmamüüri. Kärin, ragin, mürin. Tööst kaasakistud inimesed, soolased naljatused. Ahoi, andke siia mäed, me pöörame mäed ümber!

Inimesed aga muudkui töötasid, tegid kõik, mis vaja. Ainult mina olin pöörane ja purjus otsekui viinast. Nemad lihtsalt töötasid, just nagu peakski nii olema — viinm, tuul. Punapea Nikolai koperdas all, tõmbas koppa nöörist; helgiheitjate valguses tütarlapsed aina kummardusid ja ajasid ennast sirgu: kui palju ma ka ei andnud neile betooni, kõik pandi paigale, kogu betoon vajus nagu kuristikku. Ja mulle paistis nendel silmapilkudel, et kõik nad, need inimesed — autojuhid, kraanajuhid, meie betoneerijad — on kuidagi muutunud, on ilusad, mitte niisugused väiklased, nagu ma olin näinud seniajani . . .

Asi edenes, olin juba valmis laulma ja kahetsesin, et vihm hakkab järele jääma. Niikuinii olin pealaest jalatallani märg, kui juba supelda, siis supelda! Kui palju aega oli möödunud selles käras ja müras? Tund, kaks, sada, igavik?

Ja äkki autode vool katkes. Ma isegi kohkusin. Ümberringi jäi kõik vaikseks-vaikseks. Oli kuulda, kuidas puust ülepääsusillale langesid tasase kopsatusega viimased harvad vihmapiisad. Vaatasin üles — ka kraanajuht oli putkast kadunud; paistsid kangid ja hoovad, ning ei ühtki inimest. Mis oli juhtunud?

Estakaadile ilmus Anna Moskalenko. Ta oli läbimärg nagu minagi; seelik plaksus vastu tema peenikesi jalgu.

«Kõik, Anatoli,» ütles ta asjalikult. «Anna paber siia, mitu sõitu tuli?»

Lugesime ristikesed kokku. Neid oli 98.

«Ah, peaaegu sada,» lausus Moskalenko kahetsevalt. «Teisel kraanal on 60. Noh, mine, anna labidas ära.»

Äkki ta pöördus kähku ümber, tõmbas kulmud kipra ning vaatas tähelepanelikult, peaaegu pahaselt otse silma sisse:

«Oli raske?»

«E-ei . . . alguses oli raske, aga pärast polnud enam viga,» pomisesin mina. «Praegu võiks kas või veel ühe vahetuse ära olla! Imestasin isegi, miks autosid ei ole.»

«M-h . . . Noh, pole viga. Küllap harjud,» ütles ta millegipärast natuke nukralt. «Mine, puhka.»

Tõtates hakkas ta mööda treppi alla minema, mina aga astusin sammu . . . ja äkki vaarusin: jalad värisesid.

1. *Jutustuse «Legendi järg» autor töötas Bratski ja Irkutski hüdroelektrijaama ehitustel, kust pärineb ka käesoleva jutustuse aine. Mida tead jutustada nimetatud ehitustest?*
2. *Kirjelda mina-tegelase tööd ja ponnistusi. Jälgi autori väljendusviisi. Mida järeldad?*
3. *Jälgi pööret mina-tegelase meeleolus. Millega see on seotud? Meenuta omaenda kogemustest mõnd juhtumit, mil suutsid võita väsimuse, iseenda.*
4. *Loe võimaluse korral «Legendi järg» tervikuna läbi.*

* *
*

Üle mu õue
sammuvad päevad
pikas reas.
Nad tulevad kusagilt
hommiku kandist,
toredate nägudega
noored matkamehed,
ja lähevad õhtute poole.
Kuni silmapiirini
on näha
nende vaarudes
hallimaks muutuvaid selgi.
Mõned neist vaatavad tagasi
nagu kutsudes kaasa
või kippudes tagasi.
Kuid hommiku poolt
tulevad,
päikesekettad õlal,
uued ja uued
toredate nägudega päevad
üle mu õue.

A. Suuman

NOORUSE LAUL

J. Sütiste

Meid kiigutab laiade lainete sõud
ning päikesest sätendav meri.
Me noorus on võitlus, me noorus on jõud
ja julge on nooruse veri.

Meid ühendab piiritu kodumaa pind
ning vabadus saadab me sammu.
Nüüd rahvaste vendlusest heliseb rind,
töö karastab jõudu ja rammu.

Me liitu ei kõiguta torm ega põud,
ei vaenlase ähvardav äike.
Me noorus on võitlus, me noorus on jõud
ja noorus on õhetav päike.

ANDMEID KIRJANIKE KOHTA

Alver, Betti — sündis 23. nov. 1906 Jõgeval. Omandas keskhariduse Tartus, õppis Tartu ülikoolis. On kirjutanud luuletusi, poeeme ja mõned proosatööd. Tõlkinud A. Puškini värss-romaani «Jevgeni Onegin». Eesti NSV teeneline kirjanik.

Enno, Ernst (8. VI 1875—7. III 1934) — sündis Tartumaal Rannus, õppis Tartus ja Riia polütehnikumis. Töötas pikemat aega Haapsalus koolide inspektorina. On avaldanud neli värsikogu («Uued luuletused», «Hallid laulud» jt.). Valikkogu: «Väike luuleraamat».

Haava, Anna (15. X 1864—13. III 1957) — teine eesti nimekaim naisluuletaja Koidula järel, Eesti NSV rahvakirjanik. Sündis Kodaveres, õppis Tartu kõrgemas tütarlastekoolis, töötas mitmel pool kodukooliõpetajana; 1906. a. elas pidevalt Tartus. Haava sulest on ilmunud 9 luulekogu («Luuletused» I—III, «Lained», «Ristlained», «Põhjamaa lapsed», «Meie päevist» jt.) ja proosaraamat «Väikesed pildid Eestist». Valikkogu: «Nõmmelill».

Hainsalu, Lehte — sündis 31. okt. 1938 Tartumaal, õppis Tartus. Värsikogusid: «Sõnajala õis», «Peeglikillud», «Rukis loob pead».

Kaalep, Ain — sündis 4. juunil 1926 Tartus, kus omandas alg-, kesk- ja kõrgema hariduse. Tegutseb kutselise kirjanikuna, seejuures luule tõlkijana paljudest keeltest. Avaldanud luulekogusid («Samarkandi vihik», «Aomaastikud») ja näidendeid.

Kazakevitš, Emmanuel (1913—1962) — vene nõukogude kirjanik, on tuntud eriti romaanidega Suure Isamaasõja ainetel (näit. «Täht», «Kevad Oderil»).

Kolla, Ilmi (4. VI 1933—18. XII 1954) — sündis Pärnus, õppis Surjus ja Pärnus, kopsuhaiguse tõttu jäi keskkool lõpetamata. 1952. a. töötas Tallinnas «Sädeme» toimetuses, hiljem Pärnus müüjaõpilasena. Suri 21-aastaselt raske operatsiooni tagajärjel. Luuletuste paremik on ilmunud kogus «Luuletused».

Kool, Ott — sündis 12. nov. 1930. Avaldanud olukirjelduste kogud: «Adraseadmise aegu», «Tähed allikas».

Kupala, Janka (1882—1942) — valgevene luuletaja, valgevene nõukogude kirjanduse rajaja. Kirjutanud luuletusi ja poeeme; peamiseks luuleaineks on tal talupoegade elu.

Kuznetsov, Anatoli (sünd. 1930) — vene nõukogude noorema põlve kirjanik. Lõpetanud kirjandusinstituudi ja seejärel töötanud mitmel ehitustandril töölisena ning ajakirjanikuna. Nendel ainetel on kirjutatud ka eesti keelde tõlgitud jutustus «Legendi järg».

Kärner, Jaan (27. V 1891—3. IV 1958) — sündis Tartumaal Kirepi vallas, õppis Uderna ministeeriumikoolis ja Moskva ülikoolis. Töötanud mitmel pool ajakirjanikuna ja kirjanikuna Elvas. Eesti NSV teeneline kirjanik. Avaldanud rohkesti luuletuskogusid ja romaane ning memuaare. Luule paremik koondatud kogusse «Valitud luulet».

Luik, Viivi — sündis 6. nov. 1946 Viljandi rajoonis. Talt on ilmunud värsivihikud «Pilvede püha» ja «Taevaste tuul».

Merilaas, Kersti — sündis 7. dets. 1913 Narvas, õppis Kiltsis, Väike-Maarjas ja Tapal. On avaldanud luulekogusid («Päikese paistel», «Rannapääsuke», «Kevadised koplid»).

Prišvin, Mihhail (1873—1954) — vene nõukogude kirjanik. Looduse suurepärane tundja ja kujutaja. Tema tööde peamiseks aineks ongi inimese ja looduse suhted.

Raud, Mart — sündis 14. sept. 1903 Viljandimaal, õppis Heimtalis, Paistus ja Viljandis. Suure Isamaasõja ajal töötas Nõukogude tagalas. Eesti NSV teeneline kirjanik. On avaldanud rea luulekogusid (näit. «Kõik teed», «Laulud ei lõpe», «Kuldne sügis»), romaane ja novelle.

Rennit, Andres (5. XI 1860—3. IX 1936) — sündis Tarvastus, elas peamiselt Viljandis. Tema luuletustest on saanud üldtuntuks tarvastumurdeline «Kallis kotus», mis on pühendatud lapsepõlvemälestustele.

Ridala, Villem (30. V 1885—16. I 1942) — kodanikunimega Grünthal, sündis Muhumaal, õppis Hellamaa kihelkonnakoolis, Kuressaare gümnaasiumis ja Helsingi ülikoolis. Töötas õpetajana Tartus ja pikemat aega eesti keele lektorina Helsingi ülikoolis. Ridala loomingu paremikku kuuluvad loodusluuletused kogudes «Villem Grünthali laulud» ja «Kauged rannad».

Rummo, Paul — sündis 14. juulil 1909 Harjumaal Kehtnas, õppis kohalikus algkoolis ja Tallinnas Õpetajate Seminaris, töötas õpetajana Haapsalus, Pärnus, Viljandis. Suure Isamaasõja ajal töötas Nõukogude tagalas. Eesti NSV teeneline kunstitegelane. On avaldanud mitu luuletuskogu («Võitlev kodumaa», «Rahva võim», «Veerev kivi», «Proloog ja poeemid» jt.), näidendeid ja noorsooraamatuid.

Rummo, Paul-Eerik — sündis 19. jaan. 1942 Tallinnas kirjaniku perekonnas, lõpetanud Tartu Riikliku Ülikooli. Talt on ilmunud

luulekogud «Ankruhiivaja», «Tule ikka mu rõõmude juurde», «Lumevalgus... lumepimedus».

Runnel, Hando — sündis 24. nov. 1938 Järva-Jaani lähedal, õppis Järva-Jaanis, Amblas, Paides ja Tartus. Talt on ilmunud värsivihikud «Maa lapsed» ja «Laulud tüdrukuga».

Semper, Johannes — sündis 22. märtsil 1892 Viljandimaal Tuhalaane lähedal õpetaja perekonnas. Keskhariduse omandas Pärnu gümnaasiumis, kõrgema hariduse Peterburis, Riias, Berliinis ja Tartus. Toimetas pikemat aega ajakirja «Looming». Suure Isamaasõja ajal töötas Nõukogude tagalas. Eesti NSV rahvakirjanik. On avaldanud luulekogusid (näit. «Tuuleratas», «Ei vaikida saa», «Kuidas elaksid?»), romaane, näidendeid, reisikirju.

Suislepp, Harald — sündis 11. juunil 1921 Kundas. Suure Isamaasõja ajal võitles Nõukogude armees, hiljem on töötanud peamiselt ajakirjanduse alal. Talt on ilmunud värsikogud «Tedretähed», «Suure vankri jälgedes» ning huumori ja satiiri kogumik «Kellakägu».

Suits, Gustav (30. XI 1883—23. V 1956) — sündis Tartu lähedal Võnnus, õppis Võnnus, Tartus ning Tartu ja Helsingi ülikoolis. Võttis aktiivselt osa 1905. a. revolutsioonist, mille mahasurumise järel pidi pikemat aega maapaos olema. Aastail 1921—1944 töötas Tartu ülikoolis kirjanduse professorina. Elu lõpupoole elas ja töötas Rootsis. Tähtsamad luulekogud on «Elu tuli» (1905) ja «Tuulemaa» (1913).

Suuman, Aleksander — sündis 25. apr. 1927 Virumaal Simuna lähedal. Lõpetas Väike-Maarja Keskkooli ja ENSV Riikliku Kunstiinstituudi Tallinnas. Tegeleb peamiselt maalikunstnikuna. Ilmunud värsikogud «Oh seda inimest» ja «Krähmukirjad».

Särgava, Ernst (29. IV 1868—12. IV 1958) — kodanikunimega Peterson, sündis Vändras kooliõpetaja perekonnas. Õppis Vändra ja Tori kihelkonnakoolis ning Tartu Õpetajate Seminaris. Töötas ligemale kuuskümmend aastat pedagoogina. Eesti NSV rahvakirjanik. Avaldanud jutustusi ja novelle (näit. «Ühe härja elulugu»), mille paremik on ilmunud kogus «Paised». 1968. a. ilmus romaan «Lähme linna kirjutama, oma elu kergendama!» I—II.

Sütiste, Juhan (28. XII 1899—10. II 1945) — sündis Tartu lähedal, õppis töö kõrval Tartus õhtukeskkoolis ja ülikoolis ning tegeles innukalt spordiga. Töötas kutselise kirjanikuna ning teatritegelasena. Fašistliku okupatsiooni ajal oli suletud vanglasse. Sütistelt on ilmunud kümme luulekogu («Rahutus», «Peipsist mereni», «Kaks ieeri», «Sadamad ja saared», «Umbsed päevad» jt.). Valikkogu: «Väike luuleraamat».

Tamm, Jakob (7. V 1861—26. VII 1907) — sündis Tartumaal Nõos, õppis Tartu Õpetajate Seminaris. Töötas pikemat aega

Väike-Maarja kihelkonnakooli õpetajana ja juhatajana. Kirjutanud lüürilisi luuletusi, ballaade ja valme. Ballaadide aine on võtnud peamiselt eesti rahvajuttudest. Valikkogu: «Väike luuleraamat».

Under, Marie — sündis 27. märtsil 1883 Tallinnas, õppis kohalikus tütarlastekoolis. Töötanud ajakirjanikuna ja kutselise kirjanikuna. 1944. aastast elab Rootsis. Talt on ilmunud rohkesti luulekogusid («Hääl varjust», «Rõõm ühest ilusast päevast», «Õnnevarjutus» jt.). Valikkogu: «Valitud luuletused».

Vallak, Peet (23. VI 1893—17. III 1959) — sündis Pärnumaal Voltvetis. Õppis Pärnu gümnaasiumis, tegutsenud maalikunsti ja ilukirjanduse alal. On silmapaistvamaid novellimeistreid eesti kirjanduses. Talt on ilmunud rohkesti novellikogusid.

Veske, Mihkel (28. I 1843—16. V 1890) — sündis Viljandimaal Holstres. Õppis Paistu kihelkonnakoolis, Tartu gümnaasiumis ja Leipzigi ülikoolis. Töötas õpetajana ja ülikooli õppejõuna. Oli rahvusliku ärkamisaja silmapaistev tegelane. Selle aja mõtteid ja tundeid väljendas ka oma luuletustes (kogud «Laulud viisidega» ja «Dr. Veske Laulud»).

SÕNASELETUSI

adru — pruunvetikas, kasvab Läänemere rannikupiiril madalas vees; tarvitatakse väetusainena
ahas (ahta) — kitsas
ahenema — ahtaks, kitsaks muutuma
ainiti — üksisilmi
ajujää — voolust, tuulest aetud jää
allegooriline — mõistukujuline
anarhist — poliitikategelane, kes eitab organiseeritud võitlust ja distsipliini
apellatsioonikaebus — edasikaebus
aplaager — *kõnekeeles:* elamine ilma teenistuskohata
areen — tegevus- või võitlusväli
ateist — jumalaeitaja
atestaat — kirjalik tunnistus õppeasutuse lõpetamise, teenistuse vm. kohta; sellest moonutatud vorm «adjustaat»
aun — viljarõuk, -hunnik
boiriie — pehme paks puuvillane riie
boston — kaardimäng
delikaatsus — peenetundelisus
demobiliseerima — sõjaväeteenistusest vabaks laskma, reservi arvama
depoo — hoone vedurite ja mootorvagunite remontimiseks ning hoidmiseks
detektorvastuvõtja — primitiivne raadiovastuvõtja
diakon — abivaimulik, preestri abiline
dromedar — ühe küüruga kaamel
duell — kahevõitlus; aumõiste kaitsmise viis feodaalajal
ekstaas — ülisuur vaimustus, vaimustuse kõrgeim aste
elegants — peenus, maitsekus (välimuses, käitumises, korteri sisustuses jm.)
elementaarkool — omaaegne linnaalgkool
emigreerima — välja rändama, kodumaalt mujale ümber asuma
entusiast — innukalt mingisugusele tegevusele andunud isik
episood — vahelugu, üksiksündmus, kõrvalsündmus
eristama — millegi vahel vahet tegema

estakaad — pukkidel või postidel asetsev lava liikumise hõlbustamiseks või laadimistöödeks kõrguses
etikett — aadli, eriti hoovkonna pruugid ja viisakuskombed; seltskondlikus suhtlemises kehtivad reeglid
friisriie — plüüšisarnane riie, mille pinna moodustavad lahtilõikamata lõnga-aasad
grimm — näojumestus (värv jm.) vastavalt näitleja osale
haarem — ruumid jõukamate muhameedlaste majades, mis on määratud elamiseks ainult majaisanda naistele
hahk — partlaste sugukonda kuuluv rändlind
halama — kaebama, kurtma
hatunukk /e. tutkas/ — jahilind
heitlik — muutlik, vahelduv, ebaühtlane
heldima — hellaks, tundeliseks muutuma
hõrgutis — maiuspala
hõrk — peenemaitseline, isuäratav
häärber — härrastemaja
hülgama — maha jätma, ära põlgama
ilkuma — parastama, kahjurõõmutsema
irooniline — pilkav
itk (-u) — nutt, kaebelaul
juuretis — haputaigna «juur»
kaasistuja — kohtu liige, elanikkonna esindaja
kadetikorpus — kinnine sõjaväeline õppeasutus tsaari-Venemaal ohvitseride ettevalmistamiseks, andis keskhariduse
kahu — algav, kerge külm
kantaat — mitmeosaline muusikateos koori- või soololauluks oreli, klaveri või orkestri saatel; pidulik lüüriline luuletus
kapak — galopp, neljasõit
karask — teatud odraleib
karniis — loogeline (S-kujuline) liistusarnane ehituse osa
kartetš — mürsu liik
karustama — karuseks, karedaks, karvaseks tegema
katakombid — maa-alused käigud ning koopad
kihk — iha, ägedushoog, valuhoog
kilgendama — helkima, sätendama
kirgas — hele, selge, särav
kirgastuma — kirkaks muutuma
konvoeerima — relvastatud valve all saatma
kornet — ratsaväe nooremohvitser tsaariaegses sõjaväes
koskel (koskla) — partlaste sugukonda kuuluv rändlind
kreiskool — algkoolist kõrgem kool maakonnalinnas, andis võimaluse gümnaasiumi astumiseks.
kroonika — ajaraamat, ajaloosündmusi nende ajalises järgnevuses esitav teos; ajalehe teadeteosa
kubermang — valitsemisala või -piirkond tsaari-Venemaal, näit. Eestimaa kubermang

käil (-a) — laeva nina
kärp (kärbi) — suur nirk
kütke — lõõg, ohelik, köide
kütkestama — (huvi, meeli, tähelepanu) köitma
laabuma — edenema
laid (laiu) — väike saar
lauter (lautri) — väike paadisadam, paadisild
leisikas — endine raskusmõõt: pool puuda, s. o. 8 kg
lemm (-e) — kiud, narmas, lible, helve
lodi (lodja) — puust ehitatud lühike ja lai veesõiduk; tarvitusel peamiselt Peipsil
loož — mõneistmeline eraldatud vaateruum teatris (ka kinos jm.)
luga (loa) — järvedes ja niiskeis kohtades kasvav taim, mida kasutatakse jalamattide, toolipõhjade jm. punumiseks
luikama — heledasti huikama, kõlavalt häälitsema
lõukoer — lõvi
lütseum — keskkooli nimetus mõnel maal; tsaari-Venemaal aadlikele määratud õppeasutuste nimetus
madjar — ungarlane
magas — valla tagavaravilja ait
manala — surnute riik
mardus — õnnetust või surma ennustav viirastus; kodukäija
monogaamia, monogaamne — ainult ühe isase ja ühe emase looma (linnu) paaritumine ühe või mitme paaritumisperioodi kestel
monopol — ainuõigus mingi kauba müügiks; rahvakeeles ka viinakauplus
musjöö — härra prants. keeles
muul (muula) — liik eesleid, Vahemeremaades kasutatakse veo- ja ratsaloomana
möönma (möönda) — järele andma, nõus olema
olv, olviauk — katuseharja otsa alune auk
orb (orvu) — vaenelaps
paastumaarjapäev — 25. märts
palakas — (voodi) lina
palukas — pohl
pars (parre) — rehetoas taladel asetsev ümmargune jäme latt; partele pandi vili kuivama
patriarhaalne — esiisadeviisiline, lihtne
penikoorem — muistne pikkusmõõt (seitse versta, s. o. umb. 7,5 km)
pilak — raudklamber, mille vahele pisteti põlev peerg
poi — ankruga põhja kinnitatud veepinnal ujuv meremärk laevasõiduteede, madalikkude jne. tähistamiseks
pruukost — hommikueine
pälvima — ära teenima, väärt olema
pärimus — vanajutt; traditsioon
raatmaa — koht, mis on metsast laastatud

rambivalgus — rambilt tulev valgus
rammetus /=rammestus/ — jõuetus
ramp (rambi) — lavapõranda eesserv, mis varjab pealtvaatajate eest lava valgustavaid lampe
raudjas — punakaspruun (hobuse kohta)
reduut — kinnine mullast välikindlustus
reibas (reipa) — elav, elurõõmus, väle, kärmas
reproduktsioon — taastekitamine, järeleloomine; järeleloodud piltide või jooniste paljundus trükitehnilisel teel
resoneerima — kaasa, vastu helisema; kõmama
rihv (rihva) — rannaäärne kivirähk, klibu
ristlind e. **ristpart** — partlaste sugukonda kuuluv rändlind
roosk — piits
rutjuma — muljuma, suruma, rõhuma
ruuge — tumekollane, helepruun
saajanaine — pruudipoolne pulmakorraldaja
saps (sapsu) — piirkond looma, eriti hobuse eesjala ülemises osas
satisfaktsioon — rahulduse andmine auhaavamise puhul
sedelgas — hobuserakend
seek — vaestemaja, vanadekodu
seik — asjaolu
seirama — järel käima, jälgima
sekundant — kohtunik kahevõitlustel
sigur — suurte lihavate juurtega taim, mille juuri kõrvetatult kasutatakse kohvi aseaineks
sillakohus — Liivimaal tegutsenud kohus, mis lahendas väiksemaid süütegusid
skulptuur — raidkunst, raidkuju
soostuma — nõus olema, (millegagi) nõusse hakkama
spontaanne — iseenesest, ilma väljaspoolse tõuketa tekkiv
sümbol — pilt või märk, millega tinglikult asendatakse mõistet või sõna (näit. ankur on lootuse sümbol)
süstik — kangakudumisel kasutatav süstakujuline riist
taosed — rangid; hobuserakend
taunima — kedagi või midagi hukka mõistma
tiir (-u) — kajakaliste sugukonda kuuluv lind
tiraaž — trükiarv, ühes trükis ilmunud eksemplaride arv
tragun — ratsaväelane mõnedes maades
trahter — restoran
transparent — jooneleht
tribuut — maks, andam
trääsima — kõnekeelsest sõnast «trääs» (rusikas, millel põial on pistetud keskmise ja nimetissõrme vahele)
tsensor — trükitööde, kirjade jne. läbivaataja nende lubatavuse otsustamiseks
tuttvart (-vardi) — roopart, partlaste hulka kuuluv rändlind

tätter /=tätar/ — tükike, helbeke; villatätar
tüma — pehme
ulaan — ratsaväelane mõnedes maades
untsakas /=untsantsakas/ — saksik, kerglane inimene
vaeras (vaera) — partlaste hulka kuuluv rändlind
vaim — naisteoline mõisas; mõisavaim
valgma — läügu merre ulatuv paadisild, mida mööda paate vette lastakse ja välja tõmmatakse
vangitapp — vangide edasisaatmine jala
vanuma — kokku tõmbuma, tihenema, tihedasti üksteise külge jääma, pulstuma
vanutama — vanuma panema
varmas — kärmas
vehmer — (vankri) ais
vene — ühest puust õõnestatud paat
verihein = raudrohi, (korvõieline taim)
verihurm (verihurmarohi) — magunate sugulane, magunalaadne
vežetaal — lõhnav vedelik juuste võidmiseks
viirama — trossi järele andma, raskust aeglaselt alla laskma
virves (-virve) — võrse, võsu; puu noor kasvujätk
võigas — võõrastav, õudne, imelik, kole
vürtspood — toiduainetekaupluse omaaegne nimetus
õitsil /olema/ — öösel karja hoidmas

SISUKORD

EESTI RAHVALUULE VALLAST

(Rahvaluulest) 3
(Kõnekäänud, vanasõnad, mõistatused) 4
(Vanasõnad) 5
(Mõistatused) 7

RAHVAJUTUD

Muinasjutt 9
Uss-kuningatütar 11
Hunt ja rebane 12
Naljandid 14
Muistend 15

RAHVALAULUD

Rahvalaule: Läks ta eide haua peale. (A. Annist.) 21
Helise, helise, metsa! Käsikivil, Karjase laul, Ära sina kipu kilteriksi! Ikka peab ori ujuma, Tuule tuba, Sirtsukene, Tii-tii, tihane . 22—23
(Eesti rahvaluule rikkustest) 24

ESIMESED VAOD EESTI KIRJANDUSE PÕLLUL

(Kristjan Jaak Peterson, Friedrich Robert Faehlmann) . . . . 27—28
Koit ja Hämarik 29

KALEVITE KANGE POEGA

Kuidas sündis eesti eepos «Kalevipoeg»? 32
Kalevipoeg (katkendeid) 37

EESTI KIRJANDUSE NOORUSMAALT

(Rahvusliku liikumise ajajärgust. Carl Robert Jakobson. Luule. Jutukirjandus. Näitekirjandus) . . . . . 52—61

JÜRIÖÖ TULED

Jüripäevaöö unistus (G. Suits) 64
Eduard Bornhöhest 65
Tasuja (katkendeid) — E. Bornhöhe 66
Jüriöö (peatükk E. Raua noorsooraamatust «Tuli pimendatud linnas») . 69
Ümera jõel (Peatükk romaanist) — M. Metsanurk 72

LEHEKÜLGI LÄHEMAST JA KAUGEMAST MINEVIKUST

Eduard Vilde 87
Kupja-Kaarli adjustaadid (E. Vilde) 92
Rändaja (J. Liiv) 97

Pildikesi Juhan Liivi kodust, lapsepõlvest ja luulest 98
Käkimäe kägu (G. Suits) 104
Peipsi peal (J. Liiv) 106
Eepika. Tegevuse arenemine eepilises teoses *109*
Kes sammuvad seal (J. Kupala) 111
Kapsapea (O. Luts) 112
Kuub (J. Liiv) 122
Dramaatika *122*
Teatrikunsti võlus (V. Panso järgi) 124
Rüblik (J. Sütiste) 127
Maanaine (P. Vallak) 129
Eepika žanrid novell ja jutustus *131*
Karjane (B. Alver) 132
Aleksander Puškin 133
Dubrovski (katkendeid) — A. Puškin 137
Kirjandusteose tegelased *145*

VALME JA BALLAADE

Rohutirts ja Sipelgas (I. Krõlov) 147
Pärdik ja Prillid (I. Krõlov) 148
Vene valmimeister Ivan Krõlov 148
Metsavaim (J. W. Goethe) 149
Johann Wolfgang Goethe 150
Kinnas (Fr. Schiller) 150
Friedrich Schiller 152
Kaarnamäe ballaad (J. Kärner) 152

MUIGEID JA MÕTISKLUSI

Don Quijote (katkend) — M. de Cervantes 155
Seitse venda (katkend) — A. Kivi 163
Kilplased (katkendeid) — Fr. R. Kreutzwald 168
Poisikene (A. Adson) 171
Külakoolis (J. Liiv) 171
Uurijale (J. Liiv) 172
Koolinoortele (J. Liiv) 172
Kukerpall (M. Raud) 172
(Küll me oleme peened) — H. Suislepp 173
Sipelgad (A. Kaalep) 173
Ööbik ja lilled (A. H. Tammsaare) 174
(Virk vend sipelgas...) — Fr. Tuglas 174
Huumor ja satiir *171*

PILTE JA HÄÄLI LOODUSEST

Nõmm (J. Liiv) 176
Sügisemaru (M. Under) 176
Võitlus elu eest (M. Prišvin) 177
Talvine õhtu (V. Ridala) 178
Sõit (J. Sütiste) 178
Külm (J. Liiv) 179
Pääsukene (J. Liiv) 180
Kilin-kõlin (J. Tamm) 180
Suvi (E. Särgava) 181
Surma luht (A. Mälk) 182
Luiged (V. Ridala) 194
Vaika linnuriigist 195
Põhjarannik (K. Merilaas) 200

PILTE KODUST JA KODUMAAST

Jää kestma (J. Semper) 201
Lembitu (Fr. Tuglas) 201
Eesti muld ja eesti süda (L. Koidula) 203
Jutt (L. Koidula) 203
Ma lillesideme võtaks (J. Liiv) 204
Borodino (M. Lermontov) 205
Mihhail Lermontov 208
Rahvuslaul (S. Petőfi) 210
Sándor Petőfi 211
Kallis kotus (A. Rennit) 212
Isatalust lahkumine (M. Veske) 212
Üks on minul püham koda (A. Haava) 213
Õhtu kodutalus (E. Enno) 213
Kojuigatsus (E. Enno) 214
Maast ja rahvast (M. Raud) 215
Lüürika *215*

SUUR SÕNA LENIN...

Surematus (M. Raud) 217
Lenin Razlivis (E. Kazakevitši jutustusest «Sinine vihik») 217

MEIE PÄEVADE ELUST

Nikolai Ostrovski 222
Kuidas karastus teras (katkendeid) — N. Ostrovski 225
Romaan *231*
Meelespea (L. Hainsalu) 232
Ööl vastu esimest maid (V. Luik) 232
Armsad õhtud (I. Kolla) 233
Pastoraal (H. Runnel) 233
Kaevul (H. Runnel) 234
Austus leiva vastu (katkend O. Kooli olupiltide kogust «Tähed allikas») 234
Rukis loob pead (L. Hainsalu) 236
Asjade käik (P.-E. Rummo) 236
Pean vastu või ei? (katkend A. Kuznetsovi jutustusest «Legendi järg») 237
Üle mu õue... (A. Suuman) 240
Nooruse laul (J. Sütiste) 240

Andmeid kirjanike kohta *241*
Sõnaseletusi *245*
Lisa. 3 pilti jutustamis- ja kirjeldamisoskuse arendamiseks

SISUKORD AUTORITE JÄRGI

Adson, Arthur
Poisikene 171
Alver, Betti
Karjane 132
Annist, August
Läks ta eide haua peale . . 21
Bornhöhe, Eduard
Tasuja (Katkendeid.) . . 66
Cervantes, Miguel de
Don Quijote (Katkend.) . . . 155
Eesti muinasjutud
Hunt ja rebane 12
Uss-kuningatütar . . . 11
Eesti rahvalaulud
Helise, helise, metsa! . . . 22
Ikka peab ori ujuma . . . 23
Karjase laul 22
Käsikivil 22
Sirtsukene 23
Tii-tii, tihane 23
Tuule tuba 23
Ära sina kipu kilteriksi . . 23
Enno, Ernst
Kojuigatsus 214
Õhtu kodutalus 213
Faehlmann, Friedrich Robert
Koit ja Hämarik 29
Goethe, Johann Wolfgang
Metsavaim 149
Haava, Anna
Üks on minul püham koda . 213
Hainsalu, Lehte
Meelespea 232
Rukis loob pead 236
Kaalep, Ain
Sipelgad 173
Kazakevitš, Emmanuel
Lenin Razlivis (Peatükk jutustusest «Sinine vihik».) . 217
Kivi, Aleksis
Seitse venda (Katkend samanimelisest romaanist.) . . 163
Koidula, Lydia
Eesti muld ja eesti süda . . 203
Jutt 203
Miks sa nutad? 60
Kolla, Ilmi
Armsad õhtud 233
Kool, Ott
Austus leiva vastu (Katkend olukirjelduste kogust «Tähed allikas».) 234
Kreutzwald, Friedrich Reinhold
Kalevipoeg (Katkendeid.) . 37
Kilplased (Katkendeid.) . . 168
Krõlov, Ivan
Pärdik ja Prillid 148
Rohutirts ja Sipelgas . . 147
Kupala, Janka
Kes sammuvad seal . . . 111
Kuznetsov, Anatoli
Pean vastu või ei? (Katkendeid jutustusest «Legendi järg».) 237
Kärner, Jaan
Kaarnamäe ballaad . . . 152
Lermontov, Mihhail
Borodino 205
Liiv, Juhan
Koolinoortele 172
Kuub 122
Külakoolis 171
Külm 178
Ma lillesideme võtaks . . 204
Nõmm 176
Peipsi peal 106
Pääsukene 180
Rändaja 97
Uurijale 172
(«Ühed mõtlevad enne...») 172
Luik, Viivi
Ööl vastu esimest maid . . 232
Luts, Oskar
Kapsapea 112
Merilaas, Kersti
Põhjarannik 200
Metsanurk, Mait
Ümera jõel (Katkend samanimelisest romaanist.) . . 72
Mälk, August
Surma luht 182
Peterson, Kristjan Jaak
Laulja 28
Ostrovski, Nikolai
Kuidas karastus teras (Katkend samanimelisest romaanist.) 225
Petőfi, Sándor
Rahvuslaul 210

Prišvin, Mihhail
Võitlus elu eest 177
Puškin, Aleksander
Dubrovski (Katkendeid.) . . 137
Vang 136
Raud, Eno
Jüriöö (Katkend noorsooraamatust «Tuli pimendatud linnas».) 69
Raud, Mart
Kukerpall 172
Maast ja rahvast . . . 215
Surematus 217
Rennit, Andres
Kallis kotus 212
Ridala, Villem
Luiged 194
Talvine õhtu 178
Rummo, Paul
Ohulepa 36
Rummo, Paul-Eerik
Asjade käik 236
Runnel, Hando
Kaevul 234
Pastoraal 233
Schiller, Friedrich
Kinnas 150
Semper, Johannes
Jää kestma (Eesti NSV hümn) 201
Suislepp, Harald
(«Küll me oleme peened!...»)
Suits, Gustav
Jüripäevaöö unistus . . . 64
Käkimäe kägu 104
Suuman, Aleksander
(«Üle mu õue...») . . . 240
Särgava, Ernst
Suvi 181
Sütiste, Juhan
Nooruse laul 240
Rüblik 127
Sõit 178
Tamm, Jakob
Kilin-kõlin 180
Tammsaare, Anton Hansen
Ööbik ja lilled 174
Tuglas, Friedebert
Lembitu 201
(«Virk vend sipelgas...») . 174
Under, Marie
Sügisemaru 176
Vallak, Peet
Maanaine 129
Veske, Mihkel
Isatalust lahkumine . . . 212
Vilde, Eduard
Kupja-Kaarli adjustaadid . 92

Калью Лехт. КНИГА ДЛЯ ЧТЕНИЯ ПО ЛИТЕРАТУРЕ ДЛЯ VII КЛАССА. Издание 2-е. На эстонском языке. Художественное оформление А. Сяде. Издательство «Валгус». Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

Toimetaja A. Haljamaa. Kunstiline toimetaja H. Keigo. Tehniline toimetaja M. Kukerman. Korrektor J. Nurme.

Laduda antud 7. X 1968. Trükkida antud 2. I 1969. Kohila Paberivabriku trükipaber nr. 2, 60×90/16. Trükipoognaid 16 + 0,25 (kleebis). Arvestuspoognaid 16,12. Trükiarv 21 000. Tellimuse nr. 7412. Trükikoda «Kommunist», Tallinn. Pikk t. 2. Hind 30 kop.

30 kop.

A-29611

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00399838 4